БІБЛІОТЕКА МОНАСТИРЯ
ОО. ВАСИЛІЯН В ЖОВКВІ
342

ЛННБ України ім.В.Стефаника
00999300 (U)

2006
2014

СУСПІЛЬНІ ВЕРСТВИ

ГАЛИЦЬКОЇ РУСИ

в XIV — XV в.

РУСЬКА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА
видає
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
том VII.

СУСПІЛЬНІ ВЕРСТВИ
ГАЛИЦЬКОЇ РУСИ XIV–XV В.

РОЗВІДКА

Івана Линниченка.

БІБЛІОТЕКА
МОНАСТИРЯ ОО. ВАСИЛІЯН
В ЖОВКВІ

У ЛЬВОВІ, 1899.
НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарского.

Ż. 89.617

В83617 Рш

III
И 83667
2 чр.

Львівська Філія
Бібліотеки АН УРСР

285.190

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И0512231

При видаванню Руської Історичної Бібліотеки давній редактор її проф. Ол. Барвіньский проминув VII і VIII т., відложивши їх на пізнійше та призначивши на них (як сказано в передмові до IX т., 1888 р.) монографії про церковну унію М. Костомарова, О. Левицького і В. Антоновича та розвідку про початки козачини, що мав видати проф. Антонович; з огляду, що ся розвідка проф. Антоновича не вийшла, замість неї подаємо розвідку проф. Линниченка „Черты изъ исторіи сословій въ Юго-западной (Галицкой) Руси XIV—XV в.“ (Москва, 1894, ст. VI + 240, відбитка з XX т. вид. Ученыя Записки Московскаго университета, отд. историко-филологическій). Сим розпочинаєть ся в Руській Історичній Бібліотеці, як було заповіджено торік, серия монографій з внутрішньої суспільно-культурної історії українсько-руських земель; почато від праці д. Линниченка як з огляду на обнятий нею час (XIV—XV в.) так і через те, що ся праця для галицьких читачів мусить мати особливий інтерес.

Головну вартість праці д. Линниченка, як помітить певно й сам читач, надає розділ про селянство, що займає більшу частину книги; він цінний тим, що тут вперше зведений до купи й упорядкований актовий матеріал друкований, а дещо й із недрукованого. Перший розділ дає теж цікавий погляд на історію Галичини в XIV—V ст. і долю боярсько-шляхетської верстви, хоч погляд автора, що рецепцією західнього феодалізма пояснює нормованнє шляхетських обовязків у Галичині XIV в., не певний і можна сю рецепцию обмежити тільки самим іменем, об'яснюючи те нормованнє впливом потреб краєвої оборони.

Третій роздїл, про міщанство — не йде в рахунок, бо містить тільки бібліографію й кілька уваг до історії Вірмен і Жидів на Руси; сю прогалину надіємо ся заповнити перекладом моноґрафій про міський устрій проф. В. — Буданова і Антоновича в дальших томах.

Переклад книги Линниченка зладив М. Павлик, показчик до неї М. Крушельницький.

Вступне слово автора.

Отся праця не є нїщо цїльне. Автор не думав писати повної істориї внутрішнїх відносин у Галицькій Руси XIV до XV ст. Три окремі глави отсеї книжки присьвячені розглядови ріжних питань в істориї трьох станів — шляхетського, селянського та міщанського. Звязані нариси (окрім звязи хронольоґічної) одною спільною всїм цїлю: автор старав ся дослїдити в істориї кождого з трьох станів процес переходу від старих руських порядків до нових, витворених тут польським правительством, і зазначити останки давнього руського права, що жили ще тут у XIV—XV ст. Студиї сих питань в істориї Галицької Руси особливо важні через те, що в Червоній Руси нові порядки заведені були двома столїтями (коли числити початок їх від епохи завойованя Польщею спадщини Романовичів) швидче, нїж в инчих частинах південно-західної Руси; ось чому вияснене процесу заміни старих руських порядків новими в Галицькій Руси може бути гарним про педевтичним способом для виясненя розуміня такого-ж процесу в істориї инчих західно-руських країн. Автор держав ся в своїм дослїдї головно метода описуючого. За метод порівняний (за порівняне інституций галицько-руських з анальоґічними західно-руськими або північно-руськими автор брав ся рідко, бо задля порядного прикладеня порівняного метода в отсїм дослїдї авторови треба би було зробити потрійну роботу (два описуючі досліди та одно порівняне).

На рештї автор горяче дякує всїм тим, що сяк або так помагали ємy в єго працї і попереду усього шановним приятелям: доктору Антонїю Прохасцї, віцедиректору Львівського Бер-

надинського Архива, що був автору незамінимим порадником при читаню рукописних судових книг XV ст., та бібліотекарю петербургської публичної бібліотеки П. А. Соколовскому, невичерпана доброта котрого добре звістна всїм тим, що працювали в історичнім віддїлї сеї лїпшої книжної збірки на Руси.

Коли результати отсеї працї не відповідають масї страченої на неї доброти приятелїв і знакомиць автора, то... „non eorum erit id damnum, sed meum“.

ЗМІСТ.

Стор.

Вступне слово редакциї . . . . . III—IV
Вступне слово автора . . . . . V—VI
Друкарські помилки IX

Глава I.

Полїтика польських королїв і доля давнього руського боярства у Галицькій Руси XIV — XV ст. . 1—73

Глава II.

Доля селянської людности у Галицькій Руси XIV—XV ст. 74—216

Глава III.

Міщанство в Галицькій Руси XIV—XV ст. . . 217—247

Показчик . . . . . 249—268

Друкарські помилки.

Стор.	3	ряд.	10	з низу	надрук.	за своєї	має б.	своєї
„	99	„	3	„	„	вживаю ся	„	вживають ся
„	152	„	17	„	„	І	„	У
„	165	„	10	„	„	Глумича	„	Глумпча

БІБЛІОТЕКА
МОНАСТИРЯ ОО. ВАСИЛІЯН
В ЖОВКВІ

ГЛАВА І.

Полїтика польських королїв і доля давнього руського боярства у Галицькій Руси XIV—XV ст.

В половинї XIV ст. Галицько-Володимирське князївство тратить свою самостійність. Під кінець XIV, після многолїтньої боротьби трьох сусїднїх держав із-за спадщини Романовичів, більша частина єго до решти забезпечує ся Польщі.

Не будемо слїдити за періпетиями боротьби із-за спадщини Романовичів — на сю справу звернено вже не мало уваги в історичній лїтературі [1]). Ми звернемо увагу на дослїд тих

---

[1]) Про остатнї часи самостійного істнованя Галицько-Володимирського князївства див. твори Д. Зубрицького, Анонимъ Гнѣзненскій и Янъ Длугошъ, і особливо J. Řežabek, Jiří II posledni knize veškere Malé Rusi, Časopis Musea Královstvi Českého, 1883, та рецензию на сей твір А. В. Лонїнова, Грамоты малорусскаго князя Юрія Даніиловича Холмскаго XIV в. Москва, 1887.

Істориєю боротьби Польщі, Литви та Угорщини за Галицько-Володимирське князївство займають ся: Іван Матїїв, Der polnisch-ungarische Streit um Galizien und Lodomerien, Lemberg, 1886; Huber, Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vassalenländer (Archiv für österr. Gesch. B. 66, I); K. Górzycki, Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego. Lwów, 1889; Ern. Breiter, Władysław książe Opolski, pan na Wieluniu, Dobrzyniu i Kujawach, palatyn węgierski i wielkorządca Polski i Rusi. Lwów, 1889; И. Филевичъ, Борьба Польши и Литвы Руси за Галицко-Володимірское наслѣдіе, С-Пб. 1890; рецензиї на сей твір: Czuczyński (Kwart. Hist. 1891 нр. I), Antoni Prochaska, W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego; наша статя: Критическій обзоръ новѣйшей литературы по исторіи Галицкой Руси (Журн. Мин. Нар. Просв. 1891, при 5, 6, 7, де розглянені вказані вище працї Лонїнова, Брайтера, Гуржицкого і по части д. Филевича); відповідь д.

перемін, які внесло до внутрішнього устрою Галицько-Руського князівства нове панованє [1]).

Та ми не можемо не доторкнути ся тут дипльоматичної долї Червоної Руси. Особливости устрою Галицько-Руського князівства в першу епоху польського панованя в значній степени вияснюють ся єго особливими відносинами до Польщі, результатом договорів Польщі з сусїдніми державами що до спадщини Романовичів.

Запросини на Галицько-Володимирський трон мазовецького князя то була велика полїтична помилка з боку галицько-руського боярства. Дбаючи про свої особисті інтереси, галицько-руське боярство поступило в сїй пригоді крайне недалекоглядно, бо наслїдки сего необдуманого кроку впали поперед усего на єго-ж голову. Результати запросин чужоземного князя були ще сумнїщі для долї усеї країни. По дуже імовірним увагам Прохаски, заповзята Болеславом-Юрієм реформа, та перехід єго на католїцизм, мали на оцї зовсїм певну ціль — втягнути Галицьку Русь у загальний устрій европейської полїтики і, додамо від себе, відорвати її від загально-руського тїла. Принятєм католїцизму, на думку д. Прохаски, Болєслав Юрій хотїв скріпити становище Червоної Руси яко самостійного князівства, спинити претенсиї до неї сусїднїх держав, збавивши релїгійної санкциї їх завойовні проби, забезпечити Галицькій Руси підмогу в справі визволу від татарського ярма [2]).

Філєвича критикам (в тім числї й нам) в Ж. М. Н. П. 1891, нр. 12; В. Милькович, Студіи критичнй надъ исторіею руско-польскою, часть I, 1340 — 1387, Львовъ, 1893; Іванов, Картка з істориї Волинї на початку XIV віку. (Записки Наукового Товариства імени Шевченка, т. II, у Львові, 1893); див. й загальні твори: Caro, Geschichte Polens, II, Із. Шараневич, Исторія Галицко-Володимирской Руси, Львовъ 1863.

[2]) Питаня, розбирані в отсій главі, по части вже розглянені нами у двох статях: Критическій обзоръ новѣйшей литературы по исторіи Галицкой Руси (Журн. Мин. Нар. Просв. 1891, при 5, 6, 7) та Юридическія формы шляхетскаго землевладѣнія и судьба древне-русскаго боярства въ юго-западной Руси XIV—XV в. (Юрид. Вѣст. 1892, при 6 і 7). Див. те-ж Alex. Stadnicki, Ziemia lwowska za rządów polskich w XIV i XV wieku we względzie społecznych stosunków rozpoznana (Bibl. Ossolińskich, poczet nowy t. III, Lwów, 1863), Ізидор Шараневич, Rys wewnętrznych stosunków Galicyi wschodniej w drugiej połowie piętnastego wieku. Lwów, 1869

[1]) В статї А. Прохаски (W sprawie zajęcia Rusi przez Kaz. W.) є скілька цїкавих доповнень до звістних уже фактів початку XIV ст. Так він перший

Що Болєславови могли вдижати ся подібні веселкові образи — дуже можливо, хоть ми дуже сумніваємо ся, аби вони повстали в єго голові самостійно.

Хоть папа й представляє, що намір Болєслава перейти на католїцизм вийшов з єго особистого почину, але се звичайна манєра римської курії. Більше нїж імовірно, що почин до сего вийшов від самої курії, і образ користей принятя католїцизма розстелив перед галицько-володимирським князем який-небудь явний або тайний папський делєґат. Нїчого було просити підмоги Локетка для наверненя Болєслава, як би почин наверненя ішов від самого галицько-володимирського князя [1]).

вказав мало звістне жерело—ґенеальоґію мазовецьких князїв, надруковану Нарбутом (Pomniejsze pisma). В тій ґенеальоґії жінка Тройдена названа руською княжною, сестрою галицького короля Льва. Про жінку Болєслава-Юрія в нїй читаємо: Болєслав, син Тройдена, що дістав княженє в Червоній Руси яко спадок матери і був отроєний Русинами у 1340 р., мав за жінку Офку, у християнстві Марію, доньку в. к. лит. Гедимина, кинену під лїд у Вислу коло Завихоста, 5 лютого 1342 р. (Pomniejsze pisma histor. Wilno, ст. 296). Звістку сю Нарбут наводить із рукописної ґенеальоґії мазовецьких князїв, зладженою в XVI ст.; оріґінал писаний по латинї, але Н. наводить єго в польському перекладї). А в тім, із сих слів годї виводити, як се робить шановний учений, що буцїм-то Марія була запаленою прозелїткою католїцизма і за те погибла насильною смертю. Згідно з А. В. Лонґіновим, А. Прохаска, на підставі ріжнородности титулів у грамотах Юрія-Болєслава, каже, що єго власть розширяла ся мало-по-малу, але не в ширину так сказати, а в глубину, в відносинах до боярства, бо Болєслав напискає на те, що він став князем Руси не з волї боярства, а з ласки Божої і яко син руської княгинї. Але зараз після сего шановний автор не міг не вказати на безперечні проби боярства обмежити власть князя і думає навіть, що звернений проти Татар параґраф у перших договорах з хрестовиками пропущено в остатнїх договорах на домаганє боярства, котре в гарних відносинах с Татарами бачило запоруку за своєї сили. Яким чином так упала власть князя, шановний учений не старає ся вияснити. В справі отроєня Болєслава, на думку автора, можна підозрівати спілку боярства с Татарами.

[1]) До папи дійшли тілько ч у т к и про бажанє Юрія перейти на католїцизм (audivimus), у папських булях нема нїякісїнького натяку на просте обернєнє Юрія до папського престола (згадаємо при сему справу про наверненє на католицтво Гедимина, де папа мав справдї підставу покликати ся на почин литовського князя: папа раз-у-раз покликує ся на листи Гедимина і наводить їх докладний зміст). По всїй імовірности, до папи дійшли тілько непевні чутки

А в тім, примір Данила міг бути для остатнього галицько-руського князя ясним доказом минучости надїй на підмогу папи в справі визволу від татарського ярма. Головна політична користь навернення Руси була би в обмеженю релїгійної санкциї для завойовних плянів сусїднїх держав. Але коли сим актом скріпляло ся становище Галицько-Володимирського князївства з боку Заходу, то за те основно зміняли ся й відносини до Сходу — католицька Червона Русь переставала бути своєю, рідною, стала би такою-ж ворожою країною инчевірців, як Угорщина та Польща.

Сего мало. Вдатність або невдатність плянів Болєслава мусїла би на решті довести до впадку самостійности Галицької Руси. Хоть би Болєславови-Юрієви і повело ся укріпити ся в Червоній Руси, становище его князївства, окруженого із трьох боків сильними і давно завидющими на богату руську країну державами, могло бути тілько дуже непевне. З огляду на претенсиї могучої Литовсько-Руської держави на спадщину Романовичів, на заложене допусканих прав на ту-ж країну з боку Угорщини, Галицькій Руси на решті лишалось би пристати до одної з сусїднїх держав, і ледви чи можна сумнївати ся, що з огляду на свояцькі звязи мазовецький князь на решті пристав би до Польщі.

Як би воно не було, але смерть Болєслава отворила дорогу всїм претендентам на Галицьку Русь. Звістно, на погляд руського державного права князївської Руси, спадщина Романо-

---

про бажане Юрія перейти на католїцизм, вірнїще, що хтось із місионерів або сумежних з Русю польських епископів показав папі на руського князя, що родив ся від католицьких родичів і потім перейшов на православіе, яко на гарний предмет для пропаганди. Що якісь католицькі місионери появили ся в Галицько-Володимирському князївстві в перші роки панованя Юрія, доказ на се бачимо в твердженях любуського епископа, що sedes episcopalis Lubucensis in partibus minoris galathe, que Ruscia nuncupatur, in loco videlicet Flandemiria (в инчому місцї Fladeмiria) ab antiquo extitit situata, et adhuc ibi patent plura episcoporum sepulchra... Цїкаво, що се тв рджене і жалоба на рїжні перепони, що заставили любуського епископа втекти з Володимира і навіть утратити в сїй сторонї юрісдикцию (вірність такого тверджения инче питане) йдуть власне до року обернення папи до Юрія-Болєслава (1327) і випереджують скількома місяцями папські булї до Локетка й Юрія (Theiner, н-ри 376, 383, 384).

вичів не переходила нї на одного з претендентів. Давнє руське державне право не признавало переходу княженя у спадщинї: Ольговичевъ не хочемъ быти, аки въ задничи, кажуть Київляне. Князь вибирав ся і потверджував ся на тронї громадою. В Галицькій Руси, де громада була рано придушена, вибір князя de facto перейшов у руки боярства, а від половини XIII ст. нового князя ще потверджував і татарський ярлик [1]).

Але, з другого боку, зовсїм зрозуміло, що нїкому з претендентів не було дїла до руського державного права: в дипльоматичних питанях право значить лише на стілько, на скілько за ним стоїть сила, змога оборонити єго. А в Галицькій Руси одинокою справдїшньою силою, с котрою треба було порахувати ся, були Татаре, при дуже імовірній участи котрих і стала ся катастрофа 1340 року.

Кождому з претендентів, що вважали своє право на Русь найслушнїщим, треба було для успіха справи оборонити єго перед инчими і, не вважаючи на те, забезпечити собі підмогу Татар, de facto верховних панів Руси. Найяснїще порозумів справу Казимір; він прекрасно з'уважив, що самою дипльоматичною дорогою єму не поведе ся оборонити своїх допусканих прав на Червону Русь. Утекти від боротьби із-за такого ласого кусника все одно не було змоги. По справедливій замітцї Прохаски, було ще инче право, на підставі котрого тодї можна було забезпечити собі володїнє країною поганською або схизматицькою — jus prius occupantis. Папи, крайне щедрі на роздаванє того, що до них не належало, звичайно дарували католицьким володарям усї тї поганські або схизматицькі країни, котрими вони заволодїють. А піддержка папи значила тодї не мало.

Усїми сими з'увагами вияснює ся незвичайно швидкий і сьміливий наїзд Казиміра на Червону Русь. Тодї як Червона Русь іще не встигла отямити ся від катастрофи 25 марта, коли звістка про неї тілько що дійшла до сусїдів, Казимір уже стоїть під стїнами Львова.

---

[1]) Ip. 591 — слова Володимира Васильковича Мстиславови Даниловичеви: „я даю тобѣ, брату своему, землю свою всю и городы, по своемь животѣ; а се ти даю при царѣхъ и при его рядьцахъ".

Коли сей перший успіх міг бути лише дуже минучим при тих незначних силах, якими міг орудувати Казимір, що так неймовірно швидко зробив свій похід на Червону Русь, то значінє сего кроку, звістно, мусїли порозуміти на Угорщинї. Ми не можемо згодити ся з Прохаскою, аби вже в першому наїздї на Червону Русь Казимір поступав спільно з Уграми. Ми думаємо, що похід Кароля-Роберта на Русь, про котрий зберігло ся сьвідоцтво у грамотї з 15 мая 1340 р.[1]) був викликаний або тими самими з'увагами, що й похід Казиміра[2]), або навіть просто був відповідю на наїзд польського короля на Червону Русь. Важко те-ж згодити ся з сим же шановним ученим, аби ще в 1338 р., то б то за житя Болєслава склала ся згода межи польським і угорським королем що до Червоної Руси. Коли в трактатї 1350 р. і є натяк на якусь передущу згоду обох королїв, то нема нїяких серіозних підстав не допустити, аби згода ся склала ся вже після наїзду Казиміра.

Хоть своїм сьміливим наїздом Казимір і придбав нове, з дипльоматичного погляду, право на Червону Русь, але факти показують, що Угорщина зовсїм не бажала зректи ся своїх допусканих прав на Галицьку Русь. Піддержати свої старі й нові права на Червону Русь можна було тілько силою, при чому приходило ся боронити їх із двох боків — від Литви й Угорщини. Видержати боротьбу з двома сильними претендентами Казимірови було не під силу. Треба було помирити ся з одним із претендентів. Цїлий ряд обставин, свояцькі відносини і передущі договори звязували Казиміра з Угорщиною. З сего й вийшов звістний договір польського та угорського короля в справі за Червону Русь. Заключений він був іще межи Казиміром і королем Робертом і повторений в договорі Казиміра з Людвиком 1350 р.[3]) По сему договорови Червона Русь лишає ся в доживотньому володїню Казиміра; після єго смерти, коли польський король лишить потомка мужеського полу, Червону Русь ви-

[1]) Cod. dipl Hung. Andegav. IV, ст. 26.

[2]) Тай нападами Татар на Угорщину, що стали ся зараз після катастрофи 25 марта.

[3]) Договір не раз надрукований під ріжними датами: у Стадницького, Synowie Gedymina, II, ст. 231, відки єго передрукував Матїїв, Der poln.-ung. Streit, ст. 45. З копії Нарушевича — Смолька (Rok 1386, ст. 135) і з копії Арх. Мін. Загр. Справ — Прохаска (W sprawie zaj. R. przez K. W. ст. 30). Приймаємо дату остатнього (див. у него ст. 23).

купляє Угорщина за 100 т. фльоренів у наступника польського короля, коли-ж Казимір умре не лишивши потомків мужеського роду, то Галицька Русь разом з Польщею переходить до Людвика Угорського (питанє про спадкоємство Польщі на Людвика було рішене ще раніще трактатом 1338 р).

Договір сей показує ясно, що Казимір зовсім признав права Угорщини на Червону Русь, котра лишає ся в єго руках тілько до живота на правах wiederkauf'a, як вірно завважує Прохаска.

Таким чином на підставі сего договора, Червона Русь виходить не державною власністю, не провінциєю Польщі, навіть не королівщиною, а особистою і при тому лише на доживотньому праві власністю Казиміра. Ясне розуміне сих відносин Червоної Руси до Польщі має велике значінє для нашого дальшого викладу.

Суть договору зовсім ясна, але декотрі пункти єго з дипльоматичного боку виложені трохи неозначено, в усякому разї не докладно юридично (та, як бачить ся, договір сей був тайний), що і довело потім до неоднакового єго розуміня у обох заінтересованих сторін.

Після смерти Казиміра Червона Русь разом з Польщею перейшла на Людвика, але після смерти Людвика мусїло повстати питанє, по якому праву володів Людвик Червоною Русю: яко король польський чи король угорський? В першому разї Червона Русь переходила до Польщі, в другому — до Угорщини.

Коли в договорі 1350 р. Людвик просто називає Червону Русь regnum nostrum, ad nos iure successorio devolutum і яко таке віддає єго в доживотє Казимірови, то з другого боку в договорі проскочила фраза, що в разї безпотомної смерти Казиміра regnum Russie tanquam ius nostrum proprium eodem modo sicut regnum Poloniae ad nostras manus devolvetur. А в тім, ледви чи потрібно хапати ся за такі дипльоматичні тонкости при осудї договору 1350 р. — є підстави думати, що документ сей не був призначений до загальної відомости [1]).

[1]) На документї нема печаток і підписів анї польських анї угорських панів. І потім документ сей був дипльоматичною тайною, через що й не попав у збірник Dogiel'a (Prochaska, l. c., ст. 23).

Що договір 1350 р. не був опублїкований, показують pacta conventa Людвика з польською шляхтою, коли він займав польський трон. У них находимо тілько загальне з'обовязанє не цурати ся земель, належних польській коронї, але нїяких специяльних пунктів що до Галицької Руси нема. Як би договір покійного короля з Людвиком був звістний польським панам, вони певно підняли би при коронациї угорського короля питанє про будущину Червоної Руси.

Наміри свої що до Галицької Руси Людвик ховає якийсь час. Аж у два роки після занятя польського трону він показує свої карти, віддавши Червону Русь в ленно Владиславови Опольскому, одному з найвірнїщих своїх помічників.

Переданє Червоної Руси в ленно такому чоловікови, як Владислав Опольский, чоловікови крайне несимпатичному польській шляхтї, звістному своїми угорськими симпатиями, мусїло ясно показати польським панам, що Людвик дивив ся на Червону Русь як на свою власність, а не як на провінцию польської держави. Що Людвик передав Червону Русь опольському князеви яко у г о р с ь к и й, а не польський король, показує ясно напись на монетах Владислава, битих на Руси: L з написю Ludovicus rex Hungariae (на другім боцї образ льва, що стоїть на заднїх лапах, — герба Червоної Руси, і напись Vladislaus Dux).

Що польська шляхта, своєю дорогою, дуже добре порозуміла значінє сего кроку, показує одна постанова Кошицького з'їзду 1374 р., по котрій Людвик обовязує ся не віддавати польських замків і кріпостей в орудованє або в ленно особам княжого роду. Ледви чи можна сумнївати ся, що ся постанова звернена просто проти Владислава Опольского. Але-ж, давши подібне з'обовязанє, Людвик не признає єго сили що до Руси, і Владислав і після Кошицького з'їзду ще скілька років володїє Русю.

Що Владислав дістав Червону Русь не на власність, а лише в ленно, доказує ясно грамота Людвика, котра звіщає людність Польщі й Угорщини про переданє Червоної Руси опольському князеви ad gubernandum et conservandum, при чому людність Червоної Руси не виходить з під верховної власти

Людвика (homines ac mercatores... tanquam nostros subjectos fideles ac dictioni nostre subjectos... habeatis [1]).

Яко руський князь (Опольский зве себе Dominus et haeres Russie, Dux Russie) Владислав лишає ся коло шістьох років [2]) В кінцї 1378 р. Владислав дістає за Русь землю Добринську, а Русь передає Людвикови.

Ян Чарнковский поясняє відмову Владислава від богатого ленна миролюбним характером опольського князя, котрий утомив ся надсильною працею, держачи в послусї несупокійну країну, і на котрого окрім того нападали часто вороги [3]). Длуґош, котрий гарно розумів значінє відступленя Владиславом Людвикови Руси, досить наївно поясняє се відступленє тим, що Людвик, переїжджаючи Червоною Русю, очарував ся богатством і красотою незвістної ему раніще країни. Длуґош порозумів добре, що Людвик узяв у Владислава Червону Русь яко у г о р с ь к и й, а не польський король, і картає із-за сего польських панів [4]).

На думку одного досліґника Червоної Руси [5]), Людвик переданєм Червоної Руси опольському князеви міркував

---

[1]) Akta gr. III, пр. 20

[2]) Грамота Людвика, що звіщає людність Польщі й Угорщини про переданє Червоної Руси Владиславови, датована 30 жовтня 1372 (A. gr. III, пр. 20). Грамота Людвика землї Добринській (оповістка про заміну за неї Руси опольському князеви) 8 грудня 1378 р. (A. gr. V, пр. 14). Грамота Опольского людности Руси, що визволяє їх від присяги ему на вірність, 13 січня 1379. (A. gr. III, пр. 27).

[3]) L. X. ad a. 1377, ed. Przezdziecki, t. XII, ст. 374. При сему Длуґош забуває своє оповіданє під 1351 р. про спільний похід Казиміра і Людвика на Русь.

[4]) l. c. Terrarum Russiae Ludovicus Hungariae et Poloniae Rex anno superiori glebam uberem et situm contemplatus, quorum sibi antea ignotus erat conspectus cum esset in Hungaros magis quam Polonos tam affectione quam largitione propensior, applicare illos et subiicere Hungarie Regno et a Polonis Regno sequestrare, in cuius ditione eas fuisse reperierat, in animum inducit. Wladislaum itaquem Opoliensem Ducem... ex terris Russiae et districtibus atque castris sibi inscriptis, quo facilior Regno Hungariae illarum accedat successio, amovet... castraque, districtus, oppida et villas Russiae Hungaris, Polonis documento esse potest, ne propriis iuxta ponant exteros, cum ad Regni sui Poloniae integritatem scindendam tot pestes viderint peregrinum Regem excivisse.

[5]) Breiter, Władysław, książe Opolski, Lwów, 1889.

підготовити остаточний перехід сеї країни до Угорщини. Завдачею дїяльности Владислава у Червоній Руси було, на думку автора, заведенє тут управи на угорський лад і внутрішнє підготовленє спірної країни до переходу під безпосередню власть Угорщини. Ми вже докладно розбирали сю думку і прийшли до висновку, що порядки, заведені Опольским у Червоній Руси, нї в чому властиво не визначали ся від порядків, заведених тут Казиміром: Владислав тілько вів далї дїло Казиміра, не заводячи нїчого особливо оріґінального. [1]) На нашу думку, епоха управи Владислава на Руси мала значінє підготовленя переходу Руси до Угорщини, головно з дипльоматичного боку. Віддаючи Русь у ленно чоловікови, звістному своїми угорськими симпатиями, та полишаючи її в его власти і після вказаної нами згоди 1374 р. с польськими панами, Людвик заявив отверто, що вважає Червону Русь своєю власністю і може нею орудувати, як захоче. Після відходу Владислава, Червона Русь переходить під оруду угорського старости, і важнїщі уряди в нїй обсаджують ся Уграми.

Від 1378 до 1387 р. Червона Русь лишає ся під властю Угорщини, хоть питанє про верненє її Польщі і було підняте польськими панами зараз після смерти Людвика [2]).

Але аж у 1387 р., після походу Ядвиги, Червона Русь переходить остаточно до Польщі, при чому Ягелло дає обіцянку, що не віддасть Руси нїкому з князїв, а лишає її собі, Ядвизї, дїтям і Коронї Польській [3]). Ми вже вказували в инчому

[1]) Журн. Мин. Народн. Пр. 1891, пр. 7.

[2]) Подробиці див. у Матїєва, Der poln.-ung. Streit.

[3]) Akta gr. II, 17. Promittimus et spondemus quod districtum ac terram nec non civitatem nostram Lemburgensem nulli ducum aut cuipiam hominum dabimus aut quomodolibet conferemus, sed eundem districtum ac civitatem Lemburgensem pro nobis ac inclita principe domina Hedvige, Regina Poloniae, consorte nostra carissima, nec non liberis nostris et Corona Regni nostri Poloniae tenebimus, habebimus et habere volumus temporibus perpetuis et in evum (30 вересня 1388 р.) Те-ж повторено ще ясніще в актї 1 жовтня 1389 р.: dictam civitatem nostram Lemburgensem ipsiusque cives et incolas Corone Regni nostri Poloniae unimus, aggregamus perpetuis temporibus adiungentes, eandemque civitatem Lemburgensem et ipsius cives et incolas sub protectione nostra et Corona Regni nostri predicti volumus iugiter respirare. (Akta gr. III, пр. 50). Фактичний перехід Червоної Руси до Польщі не спинив, правда, претенсий Угорщини до спадщини Романовичів, але ті претенсії виражали ся тілько на ґрунтї дипльоматичнім і mutuo consensu замовкли коло середини XV ст. (див. подробиці у Матїєва, Der poln.-ung. Streit)

місці [1]) що обіцянка ся, по всїй імовірности, була дана Ягеллом на домаганє польської шляхти, котра бояла ся можливости повторного відцураня Червоної Руси. І Ягелло, як і Людвик, стояв на чолї двох держав, що претендували на Галицьку Русь, і він, як і Людвик, більше симпатизував з батьківщиною, як із новопридбаною Короною.

Наш передущий виклад мав на цїли доказати, що до кінця XIV ст. Червона Русь була в особливих відносинах до Польщі: вона не була її складовою частиною, провінциєю польської держави, але особистою власністю спершу Казиміра, потому Людвика, і через те оба володарі вважали себе в праві орудувати нею самовільно, не вважаючи на представителїв польської шляхти.

Тілько що вказаним фактом, тай особливими умовами Червоної Руси, яко новозавойованої країни, вияснюють ся питоменности її внутрішнїх порядків протягом другої половини XIV ст. і перших десятилїть XV.

1435 р. уважають звичайно за епоху заведеня польського права в Червоній Руси та остаточну (юридичну) переміну руської країни в польську провінцию. Думка ся не зовсїм справедлива.

З одного боку, польське право почало ширити ся в Червоній Руси ще від перших років польського панованя, з другого — і після 1435 р. воно не стало тут одиноким активним правом. По правдї, 1435 роком значить ся тілько заведене в Червоній Руси адмінїстрациї та судівництва на польський лад, бо до того часу обі сї сфери управи в Червоній Руси дуже визначали ся від заведених у Польщі порядків. 1435 р. не був одночасно й епохою спиненя живучости всїх инчих прав, окрім польського: вони (в тім числї й польське) живуть і значать далї ще довго після 1435 р.

Дїло в тім, що польське право, jus Polonicum, і після 1435 р. розширяло ся в Червоній Руси тілько на тих, хто був підним, а не на всїх людей давнього Галицько-Володимирського князївства. Але і перед 1435 р. у Червоній Руси було чимало людей, що стояли in jure Polonico, тай після 1435 р. в нїй було чимало людей на инчому праві. 1435 р.

[1]) Журн. Мин. Нар. Пр. 1891, пр. 7.

розширив польське право тілько на вищі кляси Червоної Руси, при чому се розширенє мало для них характер давно бажаної привилеї. Инчі кляси туземців, тай усякі чужинці, що заселяли Червону Русь, і після 1435 р. жили по своїм старим правам і на підставі старих своїх звичаїв відповідали перед адмінїстрацією й судом, сформованими на польський лад.

Факт сей (доказом котрого буде увесь наш дослїд) важний для нас тим, що, дякуючи ємy, зберігли ся останки стародавнїх звичаїв і давнього руського, і декотрих инчих прав, що були ще живучі у XIV — XV ст. Від 1435 р. круг людей, що стояли під польським правом, тілько звузив ся, але далеко не щез.

Обернім ся тепер до нарису зверхнього устрою Червоної Руси в перехідну від руських до польських порядків епоху. Постараймо ся по змозї відтїнити визначні риси управи Червоної Руси, за той период, відносини того тимчасового устрою до старої руської системи управи та порядків в адмінїстрациї й управі, що панували в чисто-польських країнах.

Система управи в Галицькій Руси княжого периода звістна нам дуже зле. Ми знаємо те величезне значінє, яке мало боярство в Галицькій Руси de facto не тілько в епоху межикняжя або малолїтности князїв, але і за дорослих князїв: доля Червоної Руси була в руках всемогучого боярства. Яке велике було значінє боярства в Галицькій Руси, видно напр. із того факту, що бунтівничий боярин Судислав, котрий утїк на Угорщину, приймає ся с честю Мстиславом і дістає від него в управу Звенигород [1]).

Як і в решті Руси, боярство чинило в Галицькій Руси думу коло князя; юридичного значіня така дума, звістно, не мала, але практичне її значінє було велике — воно стояло на солїдарности інтересів усего боярства. В самому боярстві розріжняємо дві верстві — бояре велиции і рядове боярство. Чимало важких мінут і особистих образ пережив Данило від боярства; як бачить ся, незалежнїщий від Данила в відносинах до боярства був Василько і син єго Володимир на Волинї. Мало довіряючи боярству, остатнїй в усяких присудах волїє

[1]) Іп. 493. Найлїпша характеристика галицького боярства у Н. П. Дашкевича, Данїлъ, король галицкій.

користувати ся яко послами людьми духовного стану [1]). Перед смертю він передає землю Волинську Мстиславови Даниловичеви, при царях і при его рядьцах, не питаючи згоди бояр [2]).

Але боярство зі своїми змаганями не щезло і в Волинській землї, его здержувала тілько сила та популярність Владиславa Васильковича — може на оборону від боярської самоволї вказує плач Володимирців по Володимирі: „добро бы ны, господине, с тобою умрети, створшему толикую свободу, якоже и дѣдъ твой Романъ свободилъ бяшеть отъ всѣхъ обидъ“ [3]).

Але вже Мстиславови прийшло ся знов рахувати ся з боярством — він іще за житя Володимира входить з ними в зносини і старає ся прихилити їх до себе [4]).

Від кінця XIII ст. до часу Юрія-Болеслава значінє бояр росте ще більше. Грамота Андрея видана ex Consilio baronum ac nobilium nostrorum [5]). Завважаємо, що від середини XIII ст. місцеве галицьке боярство зміцняє ся припливом нової течії службових князїв, котрі втратили через що небудь свої удїли. Становище їх мало визначало ся від становища инчих бояр, галицько-володимирський князь називає ся супроти них господином [6]), вони служать у него воєводами, намістниками [7]).

За Юрія-Болеслава ми находимо коло князя вже щось немов сенат на польський або угорський лад, з безперечним характером обмеженя княжої власти. Розглядаючи склад сеї боярської ради, ми бачимо, що вона в суті визначає ся від складу руської боярської думи — остатню чинили усї бояре, що були коло князя, в складї ради Юрія є тілько воєводи найголовнїщих міст, надворний княжий судя та епископ.

[1]) Ip. 592, 593, 600, 611.

[2]) Ib. 591.

[3]) Ib. 605.

[4]) Ib. 592. Тогда же повѣдаша: „братъ (Мстиславъ) ти даетъ городъ Всеволожъ бояромъ и села роздаваетъ“. Мстислав чув, що єму прийде ся почати боротьбу за спадщину Володимира Васильковича з инчими претендентами до сеї спадщини і дбав за-годї про підмогу бояр. Инчими претендентами були Лев і син его Юрій, що почали інтриґувати проти Мстислава ще за житя Володимира. Зараз після Володимира Юрій, за-годї умовивши ся з Берестянами, займає їх місто (Ip. 610—13).

[5]) Supplementum ad hist. Russiae Monum. пр. 38.

[6]) Ip. 584.

[7]) Василько, князь Волоиїмський, Ip. 583—4; Юрій, князь Поросський, ib. 612; Данило Острозький.

За їх згодою видають ся найважнїщі акти. Очевидячки, Юрій-Болеслав остатнїми роками управи задумав ряд реформ у Галицькій Руси, і реформа боярської думи звязана з реформою всеї управи на польський лад.

У XIII ст. ми находимо в найголовнїщих галицько-руських містах, яко намістників князя, тисяцьких [1]), у декотрих воєвод і тиюнів [2]). Під тисяцьким були сотські [3]). Коло князя: дворський, печатник, дворські слуги, межи котрими найважнїщу ролю грали дїти боярські [4]).

Тисяцькі і воєводи мали очевидячки окрім адмінїстративної ще й воєнну власть по містах, бо ми бачимо їх часто на чолі місцевих полків. У користь таких керманичів ішли, бачить ся, звістні дачки від людности [5]).

---

[1]) У Перемишлї, Галичі. Занявши Київ, Данило „вдасть Кыевъ в руцѣ Дмитрови обьдержати противу иноплеменныхъ языкъ, безбожьныхъ татаровъ“. (Ip., 521). Сей Дмитро звав ся тисяцьким (ib. 523). Про тисяцьких у Галицькій Руси див. Ip. 490, 491, 493, 494, 499, 508, 509, 511, 527, 545, 572.

[2]) Ip. 514. Данило роздає міста боярам і воєводам „и бѣаше корма у нихъ много“. Холмський воєвода, Ip. 583. Брестський воєвода, 588. А в тім, в остатнїх двох пригодах ми не можемо сказати, чи ті воєводи були заразом і керманичами міст. У Дрогичинї згадує ся держатель града Ip. 524. Але держатель назва загальна — і Данила Галичане називають держателем (= керманич: Ip. 517, яко се есть держатель нашь, Богомъ даный). Тиюн згадує ся в Возвяглї. Ip. 555. Възвягинѣ же солгаша Шварномъ, поемше тивуна не вдаша ему тивунити. Тіунъ шюмавинскій, Ip. 486.

[3]) Ip. 509 соцкый Микуло. Соцьких находимо потім і за польського панованя (львівський 1386 і 1400, Головацький, Пам. дипл. снош. при 7, 20; теребовельський, ib. пр. 7). Під 1381 р. згадує ся Баграм, писар львівський (Przegląd Archeologiczny 1882, I, ст. 73), може одна особа з Баграмом, львівським сотником. Соцький львівський Юшко в надрукованому нами актї Ж. М. Н. Пр. 1891, пр. 7, додаток.

[4]) Дворський, Ip. 527, 529, 530, 533—4, 539, 545, 550, 551—3. Печатник, Ip. 526. Дворные слуги 584 (дворний слуга, любий син боярський Михайлович, на імя Рах), 604. Ролю дворського означити важко, та ледви чи можна згодити ся з В. І. Сергѣевичем (Русск. Юрид. Древн. ст. 393) „що се тілько нова назва для домашнїх ключників“. Дворський грає видну ролю, буває в походах, де командує цїлими віддїлами. Думаємо, що се мінїстер двора, comes palatii. Ролю печатника те-ж установити важко. В лїтописї він появляє ся тілько один раз яко слїдчий в справі боярських надужить (Курилову же сущю печатнику тогда въ Бакотѣ, посланy Даниломъ княземь и Василькомъ исписати грабительство нечестивыхъ бояръ, утиши землю. Ip. 526.

[5]) Ip. 514.

Ось і все, що ми можемо, на підставі лїтописних відомостей, сказати про систему управи в Галицькій Руси до Юрія [1]).

Ми не знаємо докладно характера відносин керманичів міст до великого князя, але очевидячки Юрієви він видавав ся за надто самостійним, і він думав покласти намість старих руських тисяцьких і воєвод, таких зовсїм залежних від князя керманичів, які були іменовані у Польщі в початку XIV ст. Такі керманичі з назвою Palatinus появляють ся в найголовнїщих містах Галицько-Володимирського князївства: Белзї, Перемишлї, Львові, Луцьку [2]). На нове значінє таких керманичів показує і те, що на місцї їх бачимо тілько самих чужинцїв, а не представителїв місцевого боярства і, що цїкаво, скілька Чехів (судячи по прозвищам, напр. Ходор Отек) — а як відомо, нова орґанїзация місцевої управи прийшла в Польщу із Чехії [3]).

Юрій же задумав і реформу міської управи, зробивши перші проби заведеня в руські міста нїмецького права. А в тім, від єго імени зберігла ся тілько грамота Сянокови на нїмецьке право [4]).

---

[1]) Додамо ще те, що частина сільської людности очевидячки була подїлена на сотнї, як видно з Іп. 613, і повинности накладали ся на сотню загалом. Що повинности складали ся головно з дачки натурою, видно з Іп. 521: „Данилъ же и Василко въдаста ему ходити по землѣ своей, и даста ему пшеницѣ много, и меду, и говядъ, и овець доволѣ“. Згадує ся ще — поборъ і татарщина, дачка (Іп. 593). Із специяльних повинностей — ловчее (Іп. 613). Із посереднїх податків — мыто (595).

[2]) Грамота 1335 р. у А. В. Лонґінова, Грамоты малор. кн. Юрія II, стор. 41.

[3]) В Польщі вони появляють ся в епоху короткого панованя чеського короля Вацлава. Про значінє нової власти каже Бобржиньский ось що: Starostowie ci, od króla zupełnie nie zależni i poleceniom jego ślepo posłuszni, stanowili teraz najsilniejszą, nigdy niezawodzącą podporę rządów królewskich, і byli największą rękojmią jedności państwa. В їх руках була власть адмінїстративна, судова й воєнна; в декотрих провінциях під ними були бурґграбії, в повітових містах, а самі старости назцвали себе королївськими намістниками (Dz. Polski I, ed. II, ст. 210). Див. ще Caro, Gesch. Polens. II, ст. 5.

[4]) Надруковано у Реппеля, Ueber die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten poln. Reiches, ostwärts der Weichsel, Breslau, 1857. Війт нїмецький згадує ся у Львові ще в епоху Льва (Akta gr. II, пр. 1, p. 1352, que bona discreto viro Bertholdo olym advocato Lemburgensi,

С переходом Червоної Руси під власть Польщі, в системі її управи знов починають ся переміни. Час до 1435 р., означений в актах яко tempus juris Ruthenicalis, характеризує ся тут двома відносними рисами: 1) змаганєм до централїзациї, суістнованєм декотрих старих руських порядків з новими польськими, 3) частою переміною в системі управи, що зрештою зрозуміло при тих періпетиях, котрих зазнавала Червона Русь у другій половині XIV ст.

На чолї центральної управи в Червоній Руси за Казиміра стоїть староста (Capitaneus terrae Russiae generalis [1]). Окрім ґенерального старости усеї Руси в епоху Казиміра находимо старосту тілько в Сяноцї [2]). В инчих містах Червоної Руси за Казиміра згадують ся тілько воєводи [3]).

За Владислава Опольского на чолї центральної управи стоїть те-ж староста, по містах зразу воєводи [4]), опісля каштеляни — у Белзї, Ярославі, Галичі, Любачеві та Львові [5]), але в Перемишлї та Сяноцї старости [6]).

За Людвика, воєводи заводять ся знов. Їх находимо в Любачеві, Галичі, Городку [7]), але у Львові каштелян [8]), у Белзї

---

avo ipsorum per magnit. principem felicis recordationis dictum Leonem Ducem Russie pro suis fidelibus servis. eys donata dinoscuntur. А в тім, се міг бути вийт тілько одної нїмецької громади у Львові.

[1]) Першим старостою Руси був Авраам heres in Baranow. (Akta gr. II, пр. 1). Від 1359—1371, Отто Пілєцкий (ib. пр. 2), Головацький, Пам. дипл. снош. пр. 4. Ж. М. Н. Пр. 1891, пр. 7, наша стаття, додаток пр. 3. Akta gr. VIII, при 3, 5.

[2]) Akta gr. VIII, пр. 1.

[3]) В Перемишлї Цтібор, Akta gr. VIII, пр. 3, в Жидачеві (Cod. dipl. Min. Pol. I, пр. 255, Петро Іванович). У Львові коло старости — воєвода (Головацький, пр. 4, Пан Блотішевский, Ж. М. Н. Пр. 1891, пр. 7, дод. 3). В Сяноцї коло старости бурґрабя, A. gr. III, пр. 9, VIII, пр. 1, р. 1359. Саніцька країна називає ся ще каштелянїєю (A. g. III, пр. 9).

[4]) A. gr. III, 21 Palatinus Gumpert у Перемишлї, Язловецкий воєвода згадує ся A. gr. V, пр. 15.

[5]) A. gr. III, 23, II, 6, II, 7, 8, V, 8. У Жидачеві під 1374 р. згадує ся бурґрабій.

[6]) A. grodzkie II, 5, V, 11, VIII, 9, 11, IX, 1.

[7]) A. gr. II, 11.

[8]) Ib.

староста [1]). Намістником короля є по давньому староста усеї Руси [2]).

Від часу остаточного запановання Польщі в Галицькій Руси (від 1387 р.) старостів стає більше. Так у кінці XIV ст. і в початку XV ст. находимо старостів галицьких і снятинських, самбірських, жидачівських, сяніцьких, перемиських, теребовельских [3]). Одночасно стає більше й воєводів. Їх находимо коло старостів у головних містах: Львові, Галичі, Сяноцї і часто навіть в досить незначних місточках [4]).

Заміна воєводів зразу каштелянами (за Опольского), а потому старостами, то не тілько заміна самої назви иичою.

В першу епоху польського панованя становище Червоної Руси, яко новозавойованої країни, вимагало значної централїзациї власти, через те і власть червоно-руських старостів була ще більша від власти польських старостів. Червоно-руські старости за Казиміра очевидячки мали власть адмінїстративну, судову й воєнну. В сяніцькій судовій книзї находимо замітку, що tempore iuris Ruthenicalis erat moris inscripciones facere coram capitaneis pro causis quibuscumque [5]). Можна думати, що й воєводи зразу мали значні преротативи, через що Опольский і старав ся покласти на їх місце каштелянів, більше нїж воєводи залежних від старостів.

Від часу Ягелла, с побільшенєм числа старостів, починає ся в Галицькій Руси епоха децентралїзациї, бо кождий староста бажав бути зовсїм незалежним у своїй країнї, вважаючи себе в нїй намістником короля. Але з заведенєм польського

---

[1]) Ib.

[2]) A. gr. II, 11, 13, III, 31, 33, VI, 1.

[3]) Галицькі 1398 — Головацький 13, 1401 ib. 24, 30, 31. Самбірських старостів подибуємо аж у 1-й четвертинї XV ст. Голов. нр. 33 (1422 р.) A. gr. IV, V і VI. Жидачівського 1424 (Голов. нр. 36, 39, 40). Теребовельского 1403, Prochaska Mat. Arch. нр. 19. Особливе становище займав Спитко Мельштинський у Самборі в кінці XIV ст. Він і називає себе dominus et haeres districtus Samboriensis, а руських князїв своїми попередниками. (Marc. Turkawski, Spytko z Melsztyna, wojew. Krak. Lwów, 1876, ст. 27. В Ярославі староста 1425 р.

[4]) Akta gr. XI передне слово; воєвода Сяніцький ib. VIII, нр. 17 (1388 р.) і нр. 25 (1396 р.).

[5]) A. gr. XI, ст. 189.

Львівська бібліотека АН УРСР № И 05122231
285 190

права, то-б то адмінїстрациї й судівництва на польський лад, падає й значінє самих старостів, бо значна частина їх судової компетенциї перейшла до земського суду та шляхетських зборів (colloquia, wiece).

Власть воєводів паде з побільшенєм числа старостів. В епоху Казиміра, воєводи стоять на чолі окремих земель. В кінцї XIV ст. воєводів находимо вже під старостами або в менче значних містах. Воєвода коло старости грає ролю єго намістника, а декуди спускає ся і до становища простого бурґрабії [1]). Під кермою воєводів ще до початку XV ст. удержали ся старі руські сотські, що були в княжу епоху під тисяцькими [2]).

Питанє про розділенє Червоної Руси в адмінїстративному зглядї представляє поки що богато неясного.

Від 1435 р. Червона Русь ділить ся на 4 адмінїстративні округи (terrae,—Львів, Галич, Перемишль, Сянік); кождий округ, своєю дорогою, очевидячки ділить ся на менчі адмінїстративні частини (territorium, ambitus, див. переднє слово Лїского до A. gr. XI—XV). До 1435 р. очевидячки адмінїстративний подїл був инчий —число рівноправних в адмінїстративному зглядї округів було далеко більше, нїж після 1435 р. Ми вже вказували на часту заміну в XIV ст. старостів то каштелянами, то воєводами. В сїм фактї, як здає ся, можна бачити симптоми боротьби двох систем — урядової централїзацийної та шляхецької децентралїзацийної: представитель кождого, навіть малого округа змагав до самостійної ролї, хотїв бути повним паном і судею в своїм окрузї. Сею з'увагою, думаємо ми, можна помирити незгоду межи проф. Лїським і проф. Бальцером що до вказаного питаня. Проф. Лїске нараховує до 17 ґродових староств у XIV—XV ст., що мали кожде свій окремий суд, з судею і возьними. Проф. Бальцер (Kwart. Histor. 1890, III, ст. 554)

---

[1]) Akta gr. XI переднє слово пр. Лїского. В Жидачеві за князя Теодора Любартовича воєвода грає ролю єго намістника і, як єго нема, робить суд у куші с княжим судею та асесорами. A. gr. III, ст. 166.

[2]) Hube, Wyrok Lwowski r. 1421, Warszawa 1888, Liske, Kilka uwag o sądownictwie czerwonoruskiem, Kwart. Hist. 1888 р., III Розбір обох думок див. в нашій статї Крит. обзоръ новѣйшей литературы по исторіи Гал. Руси, Журн. Мин. Нар. Пр. 1891 р., нр. 7. Див. те-ж рецензию на Akta grodzkie проф. Бальцера, Kwartalnik Historyczny 1890 р., III.

думає, що богато з указуваних проф. Лїським староств були староствами не ґродовими, а простими державами (tenuta) Суд таких державців був просто звичайним патрімонїяльним судом над місцевою людністю, а не ґродським судом; коли і шляхтичі иногї обертали ся до подібних судів, то по більшій частинї тілько в справах з людністю, підвластною державцеви.

В вірности нашої думки переконує й замітка у Сяніцькій судовій книзї, що до 1435 р. в суді старости рішали всякі справи, то-б то і ті, що лишили ся пізнїще в ґродському судї, і ті, що перейшли до земського суду (A. gr. XI, ст. 189). Таке непорядне судівництво перестало аж мало-по-малу після реформи 1435 р., коли заведено чотири земські суди. Завважаємо ще, що число самостійних адмінїстративних округів XIV ст. підвластних усїх разом ґенеральному старостї, по всїй імовірности відповідало мало нам відомому адмінїстративному подїлови руського периода в Червоній Руси. Очевидячки, правительство, віддаючи значну компетенцию кождому окремому начальникови округа, підвластному безпосередно ґенеральному старостї, думало досягнути при помочи такого ладу централїзациї власти. Але змаганє таких окружних начальників визволити ся з підвластности ґенеральному старостї заставляло класти замісь одних урядників инчих, поки з заведенєм чотирох земств у Червоній Руси тут не була заведена правильна децентралїзация, признана законом.

Питанє про компетенцию старостів і воєводів стало objectum litis межи звістним польським ученим Ром. Губим і видавцем червоно-руських актів, проф. Лїським [1]). Губе твердить, що воєводи стояли на чолї місцевої управи і мали юрисдикцию в карних і цивільних справах (хоть тілько другорядних). Проф. Лїске відкидає самостійне судове значінє воєводів і твердить, що воєвода був предсїдателем у судї тілько тодї, як не було старости, при чому рішенє воєводи могло йти ще на увагу старости. Ми вже вказували вище на тї періпетиї, котрі пережив уряд воєводїв — із самостійних керманичів окремих країн вони протягом часу зійшли на ролю підвластних старостам урядників; через те ми думаємо, що в першу епоху польського панованя, воєводи, маючи значінє, подібне пізнїщим ґродським

[1]) Лїске в показаній вище статї.

МОНАСТИРЯ ОО. ВАСИЛІЯ

старостам, мали й самостійну судову власть. Із заведенєм старостів польського взірця, воєводи тратять в усїх зглядах, а значить і в судовім, свою компетенцию.

Не лехке й рішенє питаня про відносини ґенерального старости до власти воєводів і пізнїщих ґродських старостів. Але ми думаємо, що в першу епоху польського панованя керманичі окремих округів були значно залежні від ґенерального старости, яко одинокого королївського намістника на Руси. Можливо, що власть ґенеральних старостів розширяла ся на урядників окремих повітів не тілько в адмінїстративнім, але і в судебнім зглядї — суд ґенерального старости міг бути першою апеляцийною інстанциєю для суду окружних керманичів. З заведенєм адмінїстрациї на польський лад, ґродські старости, як бачить ся, змагали в усїх зглядах визволити ся від власти ґенерального старости, вважаючи себе рівнозначними єму, королївськими намістниками в своїх округах.

Перед появою в Червоній Руси судівництва на польський лад, судова компетенция старостів була дуже значна. До 1435 р. суд старостів обіймав компетенциї двох рядів пізнїщих судів — ґродського і земського. А про те суд старостів не був судом з одної особи, але колеґіяльним: у склад єго входили асесори зі шляхти і декотрі урядники (але остатнї, як бачить ся, случайно — яко шляхтичі). Предсїдателем суду був староста, а не судя, як у Польщі; роля судї лежала тілько в формулованю рішеня. Инодї староста обходив ся і без судї [1]). Судови старости підлягали і справи цивільні, і справи карні (в першому разї і causae hereditariae, то-б то спори про володїнє землею, переданє майна і т. д). Якого п р а в а держав ся суд, постановляючи рішинець? Судові книги XIV—XV ст. дають нам на се зовсїм певну відповідь: того права, котрому підлягав підсудний. Через те Поляки відповідали по праву польському, Русини — по руському, Вірмене — по вірменському і т. п. Ось чому ми й подибуємо дуже часто при судї над чужинцями представителїв ріжних национальностей (Вірмен, Жидів, Волохів) яко асесорів старости — в таких мішаних судах староста є предсїдателем суду, що слїдить за

[1]) Liske, Kwart. Hist. 1888, III.

правильністю судового процесу, але рішинець видає ся по присуду земляків обвинуваченого і на підставі того національного права, в котрому жив підсудний. А що головна маса людности Червоної Руси належала до национальности руської, то в XIV і початку XV ст. ми й подибуємо цїкавий факт істнованя дьяків і судїв руського роду при польських старостах [1]).

Від 1435 р. в Червоній Руси заводить ся судівництво на польський лад. Суди дїлять ся на ґродські і земські. На чолї ґродського суду стоїть староста, котрому доданий ще окремий ґродський судя (judex castri). В неприсутности старости місце предсїдателя на сїм судї займає воєвода.

Земський суд появляє ся яко інституция самостійна, незалежна від старости — на чолї его стоїть судя і підсудок,— асесорами є земяне, на решті від того часу заводять ся в Червоній Руси і вічеві суди, colloquia generalia, загальні з'їзди шляхти. Сї з'їзди розбирають важнїщі справи і супроти рішень земських судів грають ролю апеляцийних інстанций.

Termini particulares збирали ся в окремих країнах що чотири тижнї; colloquia generalia, або віча, чотири рази в рік у кождому з червоно-руських земств [2]).

Шляхетські віча мали значінє апеляцийних інстанций супроти ґродських і земських судів, тай супроти termini particulares (побільшений склад звичайних земських судів).

---

[1]) A. gr. VII, пр. 13 (1377) Костко Болестратицкій книжны писарь — родом попович, опісля перемиський суди, Akta gr. VIII, при 3, 5, Головацький пр. 11, Prochaska, Mat. archiw. пр. 19, Докладніще в нашій статї, Крит. обзор. Журн. Мин. Нар. Пр. 1891, пр. 7, ст. 162, прим. 1 і 163, прим. 2. Скілька постанов суду по р. праву див. ib., ст. 166. Панъ судя Сіяноцькый в документї Казиміра слузї своєму Иванови (Арх. Чартор. Diplom. пр. 164, див. далї ст. 195). Дьяки по містах істнували далї і в XVI ст., XVII ст. див. Regestr. Złoczyńców grodu Sanockiego 1554 — 1638 pp. Lwów, 1891, при 119, 121.

[2]) Akta gr. XI, ст. 95, де зазначені речинцї тих віч. Colloquia generalia називають ся иногї в актах vyelkye poroczki (A. gr. XII, ст. 342), termini generales (ibid.), conventio magna dominorum, alias wyecz. (A. gr. XII, ст. 2), judicium magnum (ibid. ст. 351). Хоть colloquia generalia й були назначені для Червоної Руси реформою 1435 р., але не в усїх земствах вони стали зараз регулярно збирати ся: так перше віче в Синіцькій землї збирає ся аж у 1437 р. (A. gr. XI, ст. 123, XIII, ст. 45). Бачить ся, і в Перемиській землї аж від сего року появляють ся віча (ibidem), пор. ст. 588. Але пор. XI, ст. 104, де вказано colloquium generale в Синоцї в 1426 р.

Ґродському судови лишила ся юрісдикция над підвластною замкови людністю і тілько в деяких пригодах (articuli castrenses) суд над шляхтичами та їх селянами. Всї-ж справи, що не підходили під articuli castrenses, розбирали ся на земських судах. Але й компетенция земських судів була ограничена в справах цивільних звістною межею суми позву (до 30 гривен), тай звістними розрядами справ. Так, по рішинцю першого-ж віча у Перемишлї в 1437 р. [1]), земські суди не мали права робити актів про resignatio bonorum hereditariorum (зреченє спадщини); заставні і посагові записи могли робити ся в земських судах.

Справи, що розбирали ся на вічах, були як найріжнороднїщого характера — судови віча підлягали і справи цивільні, і справи карні, і рішанє всяких процесових питань. Протоколи вічевих постанов записували ся в осібні книги (liber colloquialis, liber terrestris colloquialis), останки котрих зберігли ся в декотрих судових книгах [2]).

Окрім судових рішень, віча видавали й загальні постанови законодатного характера, що мали зрештою силу тілько в межах певного земства [3]).

На вічах бували всї вищі урядники (dignitarii majores) даної землї і неозначене число місцевих шляхтичів. Для постанов віча, імовірно, по загальному правилу для всїх шляхетських зборів у Польщі, треба було однодушности. Довгота зборів залежала, по всїй імовірности, від скількости справ, що підлягали его рішеню. Після заведеня польського права в Червоній Руси уся Червоно-руська шляхта почала збирати ся і на

---

[1]) A. gr. XIII. ст. 594.

[2]) A. gr. XIII, ст. 588 sq.

[3]) Таких загальних постанов зберігло ся скілька в судових книгах Червоної Руси. Звід їх зроблений проф. Бальцером у Kwartal. Histor. 1891, пр. II, ст. 356.

Постанови такі мають назву laudum, statutum, uchwała. У виданих доси актах находимо отсї загальні постанови віч: Галицького — про переслїдуванє переступників (A. gr. XII. ст. 425), вихід селян, торговлю в містах (ib.), воєнну службу волоських громад (ib. ст. 128); про довготу засїдань termini partic. (ib. ст. 291). Сяніцького — про конфіскату майна переступників-селян і т. п.

загальні сеймики, першу згадку про котрі подибуємо під 1437 р. [1]). Соймик сей називає ся в латинських актах то convencio, то convencio generalis, то convencio generalis terrestris, то просто соймом [2]).

Соймики сї збирають ся майже що року [3]) і тягнуть ся по скілька день [4]). Означеного речинця для скликаня соймиків, бачить ся, не було, хоть звістні нам соймики збирають ся переважно весною та лїтом (Квітень, Май, Липень, Серпень [5]). Перші соймики збирали ся в Мостисках (convencio in Mosciska) [6]) до 1448, але в 1444 і 1446 ми находимо їх у Коломиї [7]) й Вишнї [8]), а після 1448 уже раз у-раз у Мостисках [9]). Подибуємо ще звістку про convencio у Львові [10]), але може бути, що назву convencio вжив писар замість colloquium, бо речинець для сих convenciones той самий, що речинець звичайного другого Львівського colloquium'a (коло 9 Мая).

---

[1]) Akta gr. XIII, ст. 27.

[2]) A. gr. XIV, ст. 42 secundum convencionem, alias Seymu Moszczycziensem statutum.

[3]) В судових книгах ми зазначили їх під 1437, 1439, 1440, 1441, 1442, 1443, 1444, 1446, 1447, 1448, 1457, 1459, 1463, 1467, див. Akta gr. XI—XV.

[4]) Соймик 1441 р. 4 дни — від 21 до 24 Мая, A. gr. XIV, ст. 502.

[5]) A. gr. XI—XV passim.

[6]) Convencio in Misciska 1438 р., куди їздили львівські райцї „in arduis causis civitatis“ (Зубрицький, Kron. miasta Lwowa, ст. 99).

[7]) Convencio в Коломиї 1441 всїх старостів Руси під президентурою краківського старости і каштеляна Яна de Ciszow locum seren. d. Regis in Regno Pol. tenentis cum Mf. P. Odrow. Pol. Leop., totiusque terre R. Cap. gen. i J. de Knyeh. de Halic., Nic. Panawa du Lublin, Cap. Rohat. ex Halic., nec non Nic. de Gologor et gen. Mich. Muzilo de Buczacz Cap. Colom. et Sniatin ceterisque omnibus capitaneis et dominis in terra R. constitutis. (A. gr. V, нр. 97 (10 Лют. 1444).

[8]) A. gr. XIV, ст. 138 і 244.

[9]) В однім актї подибуємо вказівку, що подібні соймики збирали ся навіть in loco campestri, A. gr. XV, ст. 17, causam ad primam convencionem, que primum hic in terra Russie fuerit, si in Wysznya, bene, si vero non fuerit in Wysznya, sed in loco campestri, ipse recepit ad consulendum dominos, qui in convencione fuerint.

Проф. Бальцер (Kwart. Hist. 1890, III, ст. 553) хибно твердить, що Вишенський соймик істнував одночасно з соймиком у Мостисках. За протяг 1437—48 р. згадує ся лише двічі соймик у Вишнї, а то в тї роки, коли нема звісток про соймик у Мостисках (1444 і 1446).

[10]) A. gr. XIV, ст. 65, 82, 88.

Що до convencio generalis у Городку, 1442 р., то може се був який небудь спеціяльний з'їзд іменованих королем judices deputati, на що вказує й склад сеї convencio (краківський каштелян, львівський каштелян, львівський підсудок, князь Гольшанський); сї збори мусїли розібрати справу снятинського старости з Альбертом Жаковецким [1]). Такий же спеціяльний характер могла мати і convencio в Кросні 1443 р. [2]). Зважуємо ся твердити се на тій підставі, що речинець для сих зборів був назначений львівським старостою, тим часом як речинцї для соймиків назначали ся королем [3]).

На решті всего один раз згадує ся загальний соймик для Краківського і Сандомирського воєводства та Червоної Руси у 1443 р. [4]). Склад тих, що були присутні на червоно-руських соймиках, означує ся з одної соймикової постанови, записаної до львівських судових книг: [5]) Тут показані — львівський староста і каштелян, каменецький каштелян, і инчі dignitarii et officiales ac terrigenae Leopolienses, terrarum Russiae et Podoliae terrigenae [6]).

Важко означити докладно питаня, що розбирали ся на соймиках. Повні протоколи соймикових постанов XV ст. до нас не дїйшли. До судових книг записані лише тотї з соймикових постанов, що доторкали ся підлеглої землї. Тут особливо цїкавий примір, що находить ся у книгах Львівського земського суду під 1441 р. [7]). На підставі заголовка (Convencio generalis terrestris dominica Rogac. et tribus diebus sequentibus est

---

[1]) Чи відбула ся convencio в Городку 1453 р. (A. gr. XIV, ст. 506), ми не знаємо, але вона могла мати такий же спеціяльний характер.

[2]) A. gr. XIV, ст. 93.

[3]) A. gr. XI, ст. 172. Але, звістно, не вважаючи на звичайні соймики, надзвичайні могли збирати ся на домаганє короля або шляхти в ріжних місцях, ріжним часом, пор. Prochaska, Konfederacya Lwowska 1464 r. Kwart. Hist. 1892, IV.

[4]) A. gr. XIV, ст. 85 convencio, ubi terre Cracovienses, Sandomirienses et Russie convencionaliter conveniant, alias Seymasya.

[5]) A. gr. XIV, ст. 502.

[6]) Так у заголовку протокола, в текстї его вичислені ще львівські судя і підсудок, перемиський судя, львівський коморник, перемиський мечник. З огляду на те, що на соймиках рішали ся головно судові справи, треба думати, що на тих зборах обовязково були присутні члени місцевих судів.

[7]) A. gr. XIV, ст. 502.

in Mosciska celebrata per rever. in Cho Patr. D. Joh. Dei gr. Arch Leop...) можна взяти сей запис за повний протокол усего соймика, але з дальшого показує ся, що складач судової книги записав до неї тілько постанови що до Львівської землї (рішеня спірних справ ріжних осіб), постанови тілько одного другого дня зборів (fer sec. Convencionis predicte) [1]).

Цїкаво, що ми знаємо лиш одну загальну постанову соймика що до всеї Червоної Руси — се постанова Вишенського соймика 1453 р., що шляхтич, обвинуваченій кметем за злодїйство, може очистити ся від сеї завини власною присягою [2]). В більшости случаїв тотї соймикові постанови, що дійшли до нас, доторкають ся ріжних приватних справ, початих у перших інстанциях — у ґродських та земських судах.

Не можемо те-ж, на підставі дохованих відомостей, сказати що-небудь означене про відносини загальних соймиків до colloquia generalia окремих земель, хоть дуже імовірно, що перші були апеляцийною інстанциєю від остатнїх, але, як бачить ся, справи з ґродських і земських судів можна було подавати і просто на соймики, обминаючи colloquia generalia, подібно тому, як у Польщі XIV — XV ст. всяку справу можна було подавати на розсуд короля, що або наказував розглянути її в своїм надворнім судї, або назначував для її розслїду окремих судів (judices deputati), або передавав звичайним судам [3]).

Придивляючи ся представленому нами образови постепенної переміни у зверхньому ладї управи й судівництва в Червоній Руси, годї не завважати в нїй двох супротивних течій: уряд очевидячки змагає до централїзациї власти в Червоній Руси, маючи при тому на оцї і забезпечене своєї власти в новозавойованій країнї, і декотрі спеціяльні цїли, про котрі скажемо нижче. Ось чому польські королї й старають ся завести в Червоній Руси адмінїстрацию, инчу від польської, ряд урядників, підлеглих один одному, а всїх разом центральній власти ґенерального старости усеї Руси, яко безпосереднього королївського намістника. Але урядови не вдає ся перевести

---

[1]) Пор. A. gr. XIII, ст. 557.

[2]) A. gr. XIV, ст. 370.

[3]) Hube, Wyrok Lwowski 1421 r.

своїх намірів, через перешкоди і з боку польської шляхти, і з боку місцевих, ним же іменованих урядників.

Питоменности заводженого в Червоній Руси адміністративного ладу були дуже не до смаку і всій польській шляхті, і спеціяльно тій її частині, що переселила ся на житє до Червоної Руси. Польська шляхта ніяк не може помирити ся з думкою бачити в Червоній Руси тільки королівську власність; вона домагала ся включити її в склад державної власности і, як ми бачили, добила ся того признаня в перші роки управи Ягелла. Польська шляхта, що переселила ся до Червоної Руси, так само змагала до зрівнаня своїх прав з правами родимої польської шляхти, а се могло настати аж після заведеня адміністрації та судівництва на польський лад. На решті місцева адміністрация нарікала на своє підлегле становище і своєю дорогою змагала до самостійної ролї. Під напором усіх сих тенденцій і склала ся реформа 1435 р.

Виказаним нами здогадам про причини реформи 1435 р. немов би противорічить вказівка одного жерела. Під 1434 р. Длуґош, оповідаючи про зрівнанє червоно-руської шляхти в правах із польською шляхтою, додає, що таким зрівнанєм були невдоволені польські маґнати, бо Ягелло, що не встиг довести сеї реформи до кінця, буцім-то не думав давати червоно-руській шляхті таких значних привилеїв. Ягелло думав полекшити становище червоно-руської шляхти, а про те хотїв задержати за нею деякі повинности, як воєнну службу без нагороди з королівської каси, направу укріплень земянськими людьми і натуральну дачку від кождого пана шляхетських дібр. Тим часом Владислав увільнив шляхту Червоної Руси від усіх сих повинностей і поклав її в таке становище, якого польска шляхта добила ся аж після таких довгих заходів у користь вітчини [1]).

Невдоволенє польської шляхти могло, на нашу думку, походити з инчих причин, нїж ті, що наводить Длуґош.

Невдоволена могла бути польська шляхта дарованєм значних полекш руській шляхті, що після реформи 1435 р. дістала повні шляхетські права, якими до того часу користували ся тілько окремі руські земяне за осібні услуги польському пра-

[1]) Длуґош, ad. a. 1434, ed. Przezdziecki, т. XIII, ст. 548.

вительству, бо в сїм актї польська шляхта могла бачити captatio benevolentiae червоно-руської шляхти для якихось тайних королївських намірів — недовірє до короля, вічні підозріня якихось заходів з єго боку на шкоду шляхетських прероґатив тягнуть ся всею істориєю Польщі.

Коли особливі відносини, в яких находила ся до 1435 р. червоно-руська шляхта до короля, могли трівожити польських маґнатів, то тепер у моральних результатах реформи — вдячности за значні даровані королем привилеї, шляхта могла бачити немилі для неї симптоми зближеня короля з червоно-руськими земянами.

Обернемо ся тепер до розслїду умов земельних надань у Червоній Руси від перших років польського панованя, спробуємо нарисувати умови сего наданя, що мало по-малу переміняли ся, і потому перейдемо до досліду долї властиво р у с ь к и х земян, потомків давнього галицько-руського боярства під новим пановань.

З переходом Червоної Руси під власть Польщі руське державне право уступило тут місце польському державному праву. Ми вже вказали де инде [1]) на головні визначні риси державного права обох держав: верховним властником усеї териториї держави був у Польщі de jure король. Але de facto він давно вже втратив се право, відступивши вищому станови одну по одній складові частини сего права. Польський шляхтич XIV ст. володїв землею не тілько без'умовно (jure hereditario), але мав у своїх земельних добрах навіть jura ducalia. Він мав право повного орудованя своїми земельними добрами, володїв ними jure hereditario, міг їх збувати ся всїми способами: записувати в спадку, дарувати, заставити, продати. Серед володїня він повний пан, і не тілько самої териториї землї, але й її людности — остатня піддана єго домінїяльній власти і аж через него входить у зносини з державою. Людність шляхетських дібр немов закрита її властником від держави: тілько марний податок у користь держави та поява в судї на позов третїх осіб (і то тілько в певних случаях) були слабою згадкою давнїщих прав держави на людність її териториї.

[1]) Журн. Мин. Народн. Просв. 1891 р., пр. 6.

Воєнна повинність, що відбував шляхтич, була не так єго обовязком, як єго правом (Статут Великопольський виражає ся ось як: quia in armata milicia honor et defensio tocius regni dependet...) тим більше, що питанє про доконечність воєнного узброєня рішала сама шляхта.

Окрім особистого сповнюваня воєнної повинности властники землї шляхтичі мусїли постачати певне число узброєних людей зі своїх дібр; умови відбуваня воєнної повинности в давнїй Польщі нам дуже зле відомі; за браком докладного поміру величини ґрунтів, сумнівно, аби число вояків відповідало числу одиниць міри землї; швидче в рахунок брала ся скількість людности ґрунтів; найдавнїщий податок — подимне або поральне — міг дати підставу до такого обчисленя. З заведенєм нїмецького права та розділом землї на реґулярно відміряні одиниці (лани) воєнну службу можна було роскладати по сим земельним мірам, до котрих від тодї почали вже прикладати і всї повинности та оплати [1]).

---

[1]) Smolka, в творі Mieszko stary i jego wiek, ст. 430, думає, що воєнну службу сповняли всї. Всї мусїли появляти ся в містї, а вже каштелян вибирав із них, кілько було треба. S. будує сю думку на актї привилеї станятецького кляштора, людність котрого в 1270 р. була увільнена від воєнної повинности, а про те манастир мусїв з усїх своїх дібр постачити 17 узброєних людей. Коли се, каже S., значило увільненє від воєнної служби, то значить нормальним станом була служба усїх.

Такий висновок ледви чи можна признати вірним.

Ми знаємо, як великі були манастирські добра; скількість 17 узброєних людей для обширних земель справдї могла рівнати ся повному увільненю від воєнної служби. Але й самий вираз expeditio розтяжний: можливо, що він тут розуміє ся в змислї expeditio generalis, pospolitego ruszenia, коли шляхта мусїла йти уся за покотом без відмови, загальне ополченє в разї спільної небезпеки (пор. Cod. diplom. Min. Pol. I, пр. 60, 1262 акт увільненя дібр цистеріянського манастиря в Копривницї ab expedicione aliqua et pogon, excepto duntaxat cum exercitus aliquis terram nostram invaserit intraveritque occupando. Ibid. пр. 104. У Вислицькому статутї се виказано дуже ясно: declaramus eciam et decernimus quod barones et nobiles nostri terre Polonie nobis et successoribus nostris in terra et regno Polonie servire in armis, sicut melius poterunt, teneantur, sed extra metas regni non tenentur servire nobis nisi ipsis competens satisfaccio per nos impendatur aut per nos fuerint petiti et rogati. Ся-ж умова повторена і в договорі шляхти з наступником Казиміра, Людвиком Угорським.

Коли взяти ще на увагу, що значна частина земельних дібр Польщі концентрувала ся в руках духовенства, котре дуже часто між иншими полекшами було й увільнювано від воєнної повинности; далї, що король, дякуючи злому станови своїх фінансів, не міг анї держати, анї наймати значного війська, то сим усїм лехко поясняє ся тота залежність від шляхти, в котрій опинили ся польські королї.

Брак сталого війська збавляв королїв усякої змоги вводити в житє задумані ними законодатні способи та йти до яких-небудь зверхнїх політичних цїлей, не вважаючи на згоду шляхти. Статут Казиміра каже просто, що походи за границї не були обовязком шляхти, а залежали виключно від її доброї волї. Через те королї мусїли заняти ся добуванєм способів до побільшеня своєї боєвої сили з найменчими видатками.

У завойовний період польської істориї шляхта чинила княжу дружину, жила при дворі князя й діставала від него вдержанє. Коли дружина осїла, завойовна дїяльність зменчила ся, нагорода за боєві заслуги грішми та цїнними подарками при слабому станї княжої каси стала недогідна. Князї й королї почали нагороджувати шляхту дарованєм ґрунтів, увільняючи їх при тому від ріжних повинностей. Але роздаванє земель шляхтї не побільшило боєвої сили короля. Шляхтич дістає новий кусень на тих самих правах, на котрих володїв своїм ґрунтом, то-б то jure hereditario. Через новодаровану землю він не входить в які-небудь нові умови супроти короля, не стає его вассалем, обовязаним на перше домаганє іти в усякий похід із своїм паном. Він по давньому обовязаний брати участь тілько в війнах оборонних, для захисту держави. Участь его в воєнних походах за границями держави залежить виключно від его особистого бажаня або загальної згоди усеї шляхти.

Правда, не самі шляхтичі йшли на війну; і инчі стани суспільности обовязані були давати певну скількість узброєних людей, зразу очевидячки на перше домаганє князя (лад сповнюваня воєнної повинности нижчих кляс нам незвістний, хоть дуже імовірний росклад і воєнної, як і инчих повинностей, по давнїм територияльним одиницям, якими були о п о л я). З переходом значної скількости териториї й маси низчої людности під шляхту й духовенство, і в воєнній повинности низчих кляс су-

спільности мусїла настати дїйсна переміна, тим більше, що стара звязь громад (opole) була тепер порушена (в актах XIII ст. ми раз у-раз подибуємо між иншими полекшами для земель шляхтичів і духовенства увільнене їх від opola). Людність панських земель увільняє ся, від ріжних повинностей і в тім числї й від обовязку іти в похід на перше домагане князя: привилея шляхти бути обовязково тілько в оборонних війнах розширяє ся і на підвластну їй людність [1]).

У XIV ст. роблять ся очевидячки проби, хоть і досить несьміливі, зробити й реформу у военній справі. Основна думка нової реформи, як бачить ся, лежала в змаганю перенести военну повинність на землю. Але Статут Казиміра виражає ся ще дуже неозначено: шляхтичі окрім особистої военної служби обовязані давати ще певне число узброєних людей, як до величини й доходів зі своїх ґрунтів. Із XIV та XV ст. не зберігли ся „пописи“ военної повинности, через те дуже важко сказати що-небудь про міру для вирахованя числа вояків, котрих шляхта обовязана була дати зі своїх дібр. Росклад военної повинности робив ся імовірно на зборах шляхтичів (colloquia, wiece).

Що за підставу роскладу брала ся не скількість людности ґрунту, а его величина, доказує ся грамотами на нїмецьке право. Кождий солтис (представитель громади на нїмецькому праві) обовязаний не тілько особисто відбувати военну повинність, але й узброювати звістне число вояків, як до величини солтиства. Важко й тут сказати що-небудь певне про відносини величини ґрунту до числа вояків, що випало на него, тим більше що дохід із ґрунту не залежав від его абсолютної величини. Найпевнїще, що се число було в звістній залежности від доходу з ґрунту і означувало ся за обопільною згодою властника і его солтиса. А що грамоти на нїмецьке право потверджував король або староста, то в них зберігли ся для нас перші докладні вказівки на число узброєних людей, бодай в декотрій частинї шляхетських земель (і досить значній, бо

[1]) Між jura polonicalia, загального означеня для купи давнїх польських повинностей, досить часто находимо в актах pogon і wojna; але увільнене від сих остатнїх повинностей не рівнало ся повному увільненю від военної служби, бо при тому робить ся досить часто оговорка при обовязкову участь в expeditio generalis в разї відпору ворожому нападови з боку.

від XIV ст. число сел на нїмецькому праві росте незвичайно швидко).

Заведенє сел на нїмецькому праві було користне для шляхтичів тим, що окрім побільшеня доходів з пустих ґрунтів давало змогу шляхтичеви звалити на солтиса обовязок постачуваня узброєних сил або conductus militaris (воєнного табору), що належали ся з єго дібр (у грамотах приватних осіб на заведенє в їх добрах сел на нїмецькому праві часто воєнний обовязок солтиса то обовязок супроти властника — nobis sit astrictus — відси ясно, що солтис брав на себе частину обовязків шляхтича супроти держави. Але само собою розуміє ся, що солтис не міг заступити особистої воєнної повинности шляхтича, увільняючи єго тілько від праці самому дбати про постаченє узброєних людей зі своїх дібр).

Для королїв заведенє сел на нїмецькому праві було особливо важне: солтис не є властник землї, а тілько її доживотнїй або спадковий арендар, хоть відносини солтиса до властника далеко скомплїкованїщі, нїж відносини арендаря до остатнього. Солтис властиво вассаль власника, обовязаний супроти него, окрім віддачі головної частини доходів, іще й воєнною службою. В солтисї король дістав нову і при тому особисто від него залежну боєву силу і задержував при тому право власности на землю, тим часом як земля, віддана шляхтичеви jure hereditario, ставала повною власністю остатнього.

Але, звістно, і залежне становище солтисів не могло дуже поправити одної з головних хиб Польщі — браку сталого війська. Ледви чи в інтересах короля могла бути стала воєнна служба солтиса. Солтиси, що брали ся з нижчих кляс вільних людей, не були спеціялїстами воєнної справи; воєнна служба розладнувала і ґосподарство самого солтиса і систему управи, і дохід із дібр. При тому й солтиси, як і шляхтичі, звістно, тяжко збирали ся в похід, і вони, як перші, ладили ся довго і виходили мабуть аж після третьої оповістки.

Тим часом економічний стан шляхти ще в XIV ст. став дуже критичний. Величезна скількість королївських земель перейшла в руки церкви або віддана була заслуженим шляхтичам. Дорогою заповітів і даровань шляхетські землї переходили в руки духовенства. Одночасно богато шляхетських родів дуже розросли ся, і ґрунти роздробили ся до краю.

Таким чином поруч із великими властниками землї — королями, духовенством і окремими маґнатами, що збили ріжним способом величезні latifundia, повстала значна кляса або зовсїм безземельної шляхти (голоти), або такої, що володїла зовсїм нїкчемними кусниками землї. Ся безземельна шляхта то був найнесупокійнїщий елємент тодїшньої польської суспільности, вона волочила ся по дворах маґнатів, брала участь в усяких наїздах, майже як розбійницькі ватаги. Коли з серед такої голоти завсїгди легко було набрати охотників на всякий воєнний захід, то за те ся безладня товпа не піддавала ся нїякій дисциплїнї, і прохід через польські землї подібних вояків лишав слїди, зовсїм як неприятельський напад, на що вказівки находимо вже в статутї Казиміра.

Вдоволити сю голодну товпу, дати їй засоби до істнованя, довести її до ладу, була завдача дуже не легка для тогочасних польських королїв.

Завдача ся була на якийсь час розвязана ненадїйним і лехким набутєм великих земель галицько-руського князївства.

Ми вже вказували де инде[1]), що Червона Русь стала в особливі відносини до короля. Він дивить ся на неї не як на державну власність, навіть не як на королївщину, а як на свою особисту власність, свою спадщину; він називає себе dominus et haeres Russiae і твердить, що Русь перейшла до него, яко до правного наступника остатнього руського князя Юрія-Болєслава Тройденовича і через те вважає себе в праві орудувати нею як сам захоче, на тих самих підставах, на яких кождий haeres — властник орудував своїм майном, то б то с правом продажі, заміни, заставу, заповіту. Договір Казиміра з Людвиком доказує се як найяснїще. Казимір на звістних умовах продав Червону Русь своякови: як у першого будуть наступники мужеського полу, то Людвик виплачує їм значну суму і дістає Червону Русь.

Коли король с такого погляду дивив ся на новонабуту землю, то натурально, він міг роздавати в нїй ґрунти на яких хотїв умовах, не здержуючи себе умовами шляхетського володїня землею, що панували в тогочасній Польщі.

---

[1]) Ж. М. Н. Пр. 1891 р. нр. 6.

І справдї, треба тілько поглянути на земельні наданя в Червоній Руси і порівняти їх до земельних надань у Польщі, аби побачити велику ріжницю в умовах надань обох земель.

Дослїд давнїщих земельних надань польській шляхтї доводить до дуже інтересних результатів. Ми можемо, розглядаючи такі наданя хронольоґічно, дослїдити постепенний зріст шляхетських привилєїв і одночасно, виходячи з тої з'уваги, що увільненє від звістних повинностей доказує їх usus в епоху перед привилєями, означити найдавнїщі повинности шляхти і степень її залежности від верховної власти.

Всї звістні нам найдавнїщі земельні наданя польській шляхтї роблять ся jure hereditario. Jus hereditarium, спадщинне право — понятє скомплїковане, що складає ся з цїлого ряду свобід від тягарів та привилєїв і своєю дорогою чинить частину (найважнїщу) рицарського права (jus militare[1]). Понятє juris hereditarii вже через те вужче від понятя juris militaris, що на підставі спадкового права (jure hereditario) землї дають ся не тілько самій шляхтї, але й иншим, непривилєйованим клясам. У загальнїщому змислї jus hereditarium се тілько повне право власности на своє майно: право користуваня та орудуваня. Але в прикладї до шляхтича, що користував ся повними рицарськими правами, jus hereditarium набуває нову закраску і значінє, як дичка, облагороджена дорогоцїнним прищепленєм[2]).

Шляхтич, що володїв земельною власністю jure hereditario (користував ся рицарськими правами, plenum jus militare), мав у XIV ст. ось які права на своє володїнє[3]):

1) Право володїня, дарованя, продажі, заміни, взагалї право орудуваня майном до вподоби.

2) Передачу своїх прав наступникам на підставі заповіту або закона.

---

[1]) Piekosiński, O dynastycznem szlachty polskiej pochodzeniu, ст. 29: prawo dziedziczne (jus hereditarium) nie jest u nas w wiekach średnich niczem innem, jak tylko częścią składową, i to najbardziej charakterystyczną, prawa rycerskiego.

[2]) Іще Реппель (Geschichte Polens, I, 585, зам. 36) завважав, що в понятє jus hereditarium зовсїм не входять implicite всякі свободи від тягарів і привилєї.

[3]) Piekosiński l. c. R. Hube, Prawo polskie w XIV w.

В межах дібр[1]) — право повного орудуваня нерухомою частиною майна та стяганя виключно в свою користь усїх її доходів.

3) Повну патрімонїяльну власть над людністю своїх дібр; панська людність увільнена від суда всїх князївських урядників і піддана виключно судови dominus'a. Остатньому належить і низча і вища юрісдикция над людністю своїх дібр і стягане в свою користь усїх вир і кар від переступників з межи своїх селян.

4) Увільненє від усїх повинностей і податків. Се увільненє дотичить не тілько особи шляхтича, але й залежної від него людности. Усї давні повинности мають загальну назву jura polonicalia. Людність шляхетських дібр або зовсїм від них увільняє ся, або повинности сї переносять ся з особи князя на особу пана.

Розуміє ся, таке упривилєйоване становище шляхти вийшло не раптом, а дорогою довгого процеса, окремими привилєями та свободами від тягарів. У давнїх наданях шляхтї (на жаль, найдавнїщі зо звістних нам земельних надань не йдуть далї першої половини XIII ст.) нема нї одної загальної формули привилєїв; то все окремі грамоти на окремі свободи від тягарів, ріжні для кождого наданя, хоть чим ближче до XIV ст., тим яснїщі змаганя узагальнити їх в одну формулу, так що у XIV ст. наданє шляхтичеви jure hereditario в Польщі уже мало в собі всї ті привилєї, котрі ми обрисували вище.

Але цїкаво, що в усїх наданях земельних дібр шляхтї нема згадки про воєнну повинність і самого здарованого шляхтича і людности єго дібр. Особиста воєнна служба не згадує ся в наданю через те, що вона була головним обовязком шляхтича, звязаним нерозривно з єго станом. Чуднїщий є брак показу на воєнну повинність людности дарованих дібр. Що шляхетські добра не були вільні від воєнної повинности, се ми знаємо вже зі статута Казиміра, де говорить ся про те дуже категорично, хоть і в загальних рисах.

Тим часом величезна маса надань у Червоній Руси в XIV ст. та в першій половинї XV-го робить ся зовсїм на инчих підставах. Тодї як земельні наданя шляхтї в Польщі — одно-

---

[1]) Ж. М. Н. Пр. 1891 р. нр. 7.

стороннїй акт, де йде бесїда тілько про права здарованого і зовсїм промовчує ся про єго обовязки, величезна більшість земельних надань у Червоній Руси се двостороннїй акт, де вичислює ся і полекші та прероґативи здарованому, і єго обовязки. Перший головний єго обовязок — воєнна повинність від дарованого ґрунту, при чому спосіб її відбуваня все означений докладно. Окрім особистої воєнної служби шляхтич, що дістав надїл у Червоній Руси, обовязаний своїм коштом узброювати певне число вояків, означене докладно в дарованій грамотї; і не тілько про число узброєних людей, але й про спосіб їх узброєня подбано в актї наданя, при чому иноді означена навіть якість узброєня. Здарований землею шляхтич стає особисто залежним від короля вояком, обовязаним іти в похід на перший єго поклик (ad quamlibet expedicionem quociescunque necesse fuerit, necesse et oportunum fuerit); встановляє ся таким чином справдїшня феодальна залежність воякашляхтича від короля. Король виходить феодалом, шляхтич-властник — єго вассалем.

У грамотах Казиміра здаровані в Червоній Гуси землею шляхтичі не називають ся ще вассалями: може Казимір бояв ся вжити сей термін, у Польщі незвичайний і шляхтї польській ненавистний. Він уживає ті самі юридичні терміни, до котрих привикло польське шляхетство, але, як видно зі змісту актів, у зовсїм инчім, як у польських грамотах, значінню. Шляхтич дістає й тут землю, як і в Польщі, jure hereditario, але все з важною оговоркою, котрої нема у польських грамотах, що здарований обовязаний служити королеви від свого ґрунту.

Друга важна визнака червоноруських надань: — шляхтич, що дістав добра у Червоній Руси, мусїв жити на місцї. У грамотах Казиміра се не вказує ся просто, але виходить неминуче з обовязку особистої служби від одержаних дібр. Таким чином червоно-руські грамоти Казиміра то дуже меткий юридичнй викрут: зверха вони похожі на польські грамоти, не маючи в собі на перший погляд очевидячки нїчого такого, що могло би вразити шляхтича в єго гідности: шляхтич дістає землю й тут, як і в Польщі, jure hereditario, патрімоніяльну власть над людністю, від котрої єму належать ся, як і в Польщі, усї платнї й повинности,

особиста недотичність (судить ся тілько королем або єго намістником). Але-ж дїйсно становище шляхтича в Червоній Руси було, як ми бачили, зовсїм инче, як у Польщі: він тут не повноправний шляхтич, обовязаний тілько до воєнної служби ad rem publicam, а вассаль короля, прикріплений до своїх дібр, за котрі дає своєму феодалови воєнну службу.

В грамотах Казиміра нема згадок про згоду короля на відцуранє шляхтичем своїх дібр — земля дає ся jure hereditario, при чому властник може свої добра tenere, possidere, utifrui, vendere, commutare, donare, obligare et in usus suos proprios suorumque successorum convertere prout sibi suisque legitimis successoribus melius et utilius videbitur expedire. Тим часом є підстава думати, що, не вважаючи на змовчанє про се в дарованих грамотах, відцуранє дарованих дібр могло стати ся тілько за згодою того, хто дарував.

Відносини вассаля до сюзерена побудовані на особистому договорі та означують ся взаємними обовязками, що виходять зі звязуючого їх кільця — відступленої вассалеви землї. Вассаль може пірвати свої відносини до сюзерена, але в такім разї не задержує права на землю, що дістав від остатнього. Роздаючи свої землї шляхтичам, король поступає не по якомусь філянтропічному чутю, не по горячому бажаню піддержати бідну шляхту, а дбає про свої, зовсїм реальні інтереси, *змагаючи постачити в Червоній Руси потрібну єму боєву силу для вдержаня сеї завойованої країни*, — ласий кусень не для одного сусїда. А вже як земельна дача не є подарок шляхтичеви, а тілько еквівалєнт єго боєвої правоправности, то й відцуранє її може бути тілько за згодою короля.

Коли нові основи для шляхетського володїня землею заводили ся Казиміром, так сказати за підшептом, під покривалом зверхніх форм польських порядків, то вже Владислав Опольский, що тимчасом управляв Червоною Русю, за короткий час угорського панованя зовсїм ясно поклав тут les points sur les i.

Ми вже вказували, що Опольский дістав від Людвика Червону Русь не в управу, як доказують одні, і не на власність, як доказують другі, але в ленно.

Чоловік Заходу своїми симпатиями, гарно знаючий німецькі та угорські феодальні порядки, вірний Людвиків слуга, що не мав нїяких спільних с польською шляхтою інтересів, але противно, з богатьох причин неприхильний до неї (за що й польська шляхта відповідала єму острою ворожнею), опольський князь, ставши haeres et dominus Russiae, заводить у Червоній Руси дуже систематично основу феодального володїня землею, не вагуючи ся називати нові порядки їх власним іменем.

Майже всї звістні нам наданя Владислава в Червоній Руси відбувають ся jure feodali або in feudum. Умови феодального володїня зазначені в єго грамотах дуже ясно: 1) шляхтич, що дістав земельні добра, володїє ними дїдично (hereditarie) с правом відцураня, але тілько за згодою сюзерена; 2) він обовязує ся давати в княжу касу по 2 гроші від кождого дому, дворища (fumo або curia, розуміє ся, селянського) або кметя своєго ленна[1]); 3) відбувати особисту воєнну службу, постачувати певно означене для кождих дарованих дібр число узброєних вояків, на перше домаганє сюзерена (ad quamlibet expedicionem, seu viam, quociescunque in terra nostra Russie necessarium fuerit, secundum quod alii ejusdem terre barones serviunt); 4) вассаль обовязує ся особисто жити на Руси, а коли у него є родина, то з жінкою й дїтьми. Тих, що дістали земельні добра на таких умовах, Опольский просто називає вассалями (jure et eadem libertate et consuetudine, qua ceteri nostri vassali bona ipsorum tenent).

Обовязки сюзерена що до вассаля виявляють ся в дбаню про єго матеріяльну забезпеку (се досягає ся земельним надїлом вассаля), обіцянцї нагороди за втрати на війні і викупі вассаля з полону[2]).

---

[1]) Пор. постанову шляхти землї Сєрадзькоі: nobiles обовязані давати в княжу касу по ½ гроша від кметя, a milites vero pauperes, kmethones non habentes, per duos grossos dare debebunt.

[2]) Permittimus (? зам. promittimus) quod si aliqua damna notabilia in nostro exercitu sub nostro banirio in equis interfectis perciperint, vel detenti seu captivati fuerint, talia omnia damna restituere et ab hujusmodi captivitate liberare absque ipsorum damnis (Akta gr. II, нр. 61).

Коли ми ще зважимо, що осібне становище Червоної Руси яко новозавойованої країни, викликало й особливости в її управі, дуже ріжній від управи земель польських, особливости, що були в значній адмінїстративній централїзациї, цїлім ряді державних урядників з широкими правами і великою юрісдикциєю, під котру підходили й такі кляси, що в Польщі користували ся вже повною недотичністю, не признавали нїякої власти, окрім князївської; нарештї, коли ми зважимо, що до другої чверти XIV ст. тут не було земських судів для шляхти, але один загальний суд королївських намістників для всїх кляс суспільности, то ріжниця в становищу шляхтича червоно-руського в порівнаню до шляхтича в Польщі вийде дуже велика [1]).

Які-ж причини заставляли польського шляхтича піддавати ся таким, на теперішнї шляхетські погляди, понижаючим для шляхетської гідности, умовам?

Дарованих грамот шляхтичам на землю в Червоній Руси зберігло ся дуже мало за часи Казиміра та Владислава Опольского (таких грамот Казиміра ми знаємо усего коло десять). Але вже по одним підписам сьвідків на тих грамотах можна вбільшити число польських шляхтичів, що переселили ся на Русь, на кількадесять раз. Звістно, не всї згадані у грамотах шляхтичі примістили ся певно в Червоній Руси; одні могли виселити ся в инчі країни польської держави, а другі вмерти без потомства; дослїдити долю всїх шляхтичівзвістних із найстарших грамот дуже важко ще й через те, що оборот земельної власности, обмін, продаж, купівля ґрунтів відбували ся в XIV та XV ст. незвичайно часто, а в шляхти стало звичаєм іменувати себе не по родовим прозвищам, але по назві належної до них земельної власности (Бєнко de Kuchar дістає добра Жабокруки і називає ся de Zabokruk); ми можемо дослїдити долю тілько декотрих родів, що досягли особливо важного значіня в Червоній Руси, як Гербурти, Габданки, Одровонжі, Тарновскі, Сєнінські, Ходецкі й инчі [1]) Але й істория сих ро-

[1]) Див. наш розбір твору R. Hube, Wyrok lwowski, Ж. М. Н. Пр. 1891, вр. 7.

[2]) Про Гербуртів див. працї Стадницкого в Przew. Nauk. 1874 р. Біография инчих родів у Шараневича, Rys. wewnętrznych stosunków Galicyi wschodniej w drugiej połowie XV w.

дів доказує нам ясно, яким елєментом заселила ся Червона Русь: польські шляхтичі, що переселили ся сюда, належали до родів, котрі не грали в Польщі нїякої ролї, до шляхти бідної, малоземельної або й зовсїм безземельної, що шукала на Руси поправи свого критичного становища. Розуміє ся, така бідна шляхта не могла дуже натискати на свій шляхетський гонор і приймала з дякою те, що їй давали, хотьби й на умовах, котрі спиняли її шляхетську вільність. Є навіть підстава думати, що богато з Поляків здарованих у Червоній Руси землею, належали не до віддїлу повних шляхтичів (що користували ся pleno jure militari), а до віддїлу владик, на половину благородних, що мали тілько simplicem militiam, mediam nobilitatem. Владики були особисто вільні, могли бути низчими урядниками, володїли дїдичними ґрунтами (hereditarie), не заселеними селянами; за рани й убитє владики платило ся виру на половину менчу, як за голову і рани шляхтича [2]).

Для таких півшляхтичів земельний надїл на Руси був двічі користний, бо окрім материяльної забеспеки їм розширювали ся їх права, а вкупі с тим вони могли мати надїю, що перейдуть до віддїлу повних шляхтичів.

Окрім польських шляхтичів земельні наданя в Червоній Руси на таких же умовах дістає богато заграничних виселенцїв — Нїмцї, Чехи, Угри, Волохи і Русини (про остатніх буде сказано нижче). Звістно, для таких виселенцїв можна було писати які вгодно умови, не здержуючи себе звичаями шляхетського володїня землею, котрі панували в Польщі.

Роздаванє земель шляхтичам на умовах, що вони сповняти муть воєнну службу, не було одиноким жерелом побільшеня боєвої сили для польських королїв. Заведенє сел на нїмецькому праві і в Червоній Руси давало королям достатний континґент воєнної сили. Умови роздаваня земель на нїмецькому праві такі схожі з умовами земельного наданя шляхтї, що Опольский і сї наданя називає jure feodali. Солтис дїстає солтиство jure hereditario, обовязує ся, як і шляхтич, до осо-

---

[1]) R. Hube, Prawo polskie w XIV w., ст. 32, Piekosiński, O dynastycznem szlachty polskiej pochodzeniu.

бистої воєнної служби зі своєго солтиства, тай постачати певне число узброєних людей, обовязаний особисто жити в Червоній Руси, дає до королівської каси певну платню від своєго солтиства. Згідно з основними постановами нїмецького права, солтис увільняє ся від присуду княжих урядників, підлягає тілько судови короля або єго намістника і користує ся правом нижчого і вищого суду над людністю солтиства.

Але в становищу солтиса в порівнаню до становища шляхтича, що навіть дістав землю на феодальному праві, все-ж є значна юридична ріжниця. Шляхтич дістає в надїл з е м л ю, нерухоме майно, солтис тілько с о л т и с т в о, то-б то п р а в о на певну частину доходів із землї властника. Солтис має право відцурати ся свого солтиства, в більшости пригод за згодою властника, бо властник мусить бути переконаний, що покупець солтиства може сповнити обовязки, котрі лежать на солтисї.

Солтисом може бути кождий вільний чоловік: шляхтич, міщанин, кметь (подибуємо навіть пригоди продажі солтиства Жидови), солтисом може бути й сам властник у своїх добрах, але обовязуючи ся сповняти всї солтиські обовязки, в тім числї конче особисту воєнну службу від солтиства.

Умови роздаваня земель трохи зміняють ся за Ягелла. Ягелло, яко вибраний шляхтою король, не міг поступати так незалежно, як Пяст-Казимір. Коли змаганя Казиміра вважати Червону Русь своєю особистою власністю мусїли викликувати невдоволенє й побоюваня шляхти, то признанє сеї так ласої для шляхти країни особистою королївською власністю могло за Ягелла довести до дуже немилих для Польщі наслїдків: яко литовський князь, Ягелло міг стати на бік литовських претенсий на Червону Русь, як він се зробив що до Волинщини та Подільщини, і прилучити її до литовської держави. Така прилука мусїла би до решти розбити усї шляхетські жадоби на сю богату країну: унїя Польщі з Литвою була лиш особистою, обі державі з'єдиняли ся тілько в особі одного керманича, лишаючи ся чужими одна одній в усїх инчих зглядах. Поляк супроти Литовця, і противно, вважав ся чужинцем. Поляк не міг бути яким-небудь урядником в межах литовсько-руської держави, не міг діставати там земельних надїлів. Після прилуки Червоної Руси до Литви треба було би попращати ся на віки (або бодай на в і к) з богатими червоно-русь-

кими полями. Отсе-ж то побоюванє і було причиною, котра, як ми вже казали, заставила шляхту взяти від Ягелла обіцянку, що він не віддасть Червоної Руси нїкому з князїв, а лишає її собі, Ядвизї, дїтям і Коронї польській[1]). Акт сей не міг бути викликаний, як твердить Зубрицький [2]) і Шайноха, посольством від міста Львова, що появили ся перед королем через чутки, буцїм-то Ягелло хотїв віддати Червону Русь якомусь князеви, а міщане бояли ся, що удїльний князь буде їх допікати новими податками. Управа Владислава Опольского, що дуже дбав про червоно-руське міщанство, могла швидче прихиляти Львовян на бік удїльного князя, нїж говорити проти него. Ось чому ми думаємо, що акт Ягелла виданий ним швидче на домаганє польської шляхти через показані вище причини, і найважнїщою причиною акту ми вважаємо признанє Червоної Руси належністю польської держави, що збавляло короля права орудувати нею, яко своєю особистою власністю. Тенденция акту і всилуваний (в усякім разї не на домаганє Львовян) єго характер ясно видно в обіцянцї не віддавати Червоної Руси нїкому з князїв.

Ягелло мав масу свояків, що володїли удїлами в литовсько-руських країнах на вассальних до великого князя відносинах. Можливість віддання і Червоної Руси якому своякови Ягелла на таких самих основах, турбувала польську шляхту, котра й вимогла від короля подібну обіцянку.

Таким чином Червона Русь лишила ся при Коронї польській і була по-давньому пристановищем для збіднїлої польської шляхти. І Ягелло, як і єго попередник, щедро роздав землї Полякам, але умови розданя за него зміняють ся. Коли вже Червона Русь перестала бути особистою власністю короля, а була прилучена до Корони польської, то шляхта могла домагати ся прикладу до червоно-руських надань польських порядків і скасованя тих основ земельного роздаваня, котрі вважала понижаючими для своєї шляхетської гідности. І справдї, від Ягелла перестає в Червоній Руси роздаванє землї jure feodali, земля дає ся тілько jure hereditario, навіть передущі на-

[1]) A. gr. II, нр. 17 і III, нр. 50. Див. вище ст. 10, прим. 3.

[2]) Kronika miasta Lwowa ст. 57. Szajnocha, Jadwiga i Jagiełło. III, ст. 319. За ними то само повторяє Вагилевич (у примітцї до видання акту) і Шараневич (Ист. Гал.-Волод. Руси, ст. 295).

даня на праві феодальнім увільняють ся від ленних умов і переміняють ся на права дїдичні (jus hereditarium [1]). Із передущих умов роздаваня землї лишає ся одна — воєнна служба докладно означеною скількістю вояків від дарованих дібр. Але умови феодального володїня землею зовсїм не щезають у Червоній Руси — вони тілько теріторияльно пересувають ся далї на південний схід на самі краї Червоної Руси та польську частину Подїльщини, де потребу воєнної сили, зовсїм залежної від уряду, чули особливо сильно через незабезпеченість країни від нападу Татар і Литовцїв. Тут у землях Жидачівській, Теребовельській, Коломийській і Подільщинї роздаванє землї робило ся на передущих ленних умовах: особиста присутність для оборони землї кладе ся за доконечну умову наданя в тих країнах [1]) Турботи уряду кольонїзувати Подїльщину особливо великі в кінцї управи Ягелла, коли почала ся серіозна боротьба межи Польщею і Литвою за сю країну [2]).

---

[1]) Так у 1386 р. Ягелло потверджує Бенкови Жабокруцькому надання Владислава Опольского, але касуючи ленні умови тих даровань: omnia jura feodalia et consuetudines universos removentes; добра переміняють ся на jus hereditarium, але Бенко лишає ся circa omnia et singula jura Ruthenica in terra Russiae ab antiquis temporibus tenta et habita (Лит. Метр. IV, B. 9, ст. 90, об.).

1416 р. добра Васька Тептуковича у Жидачівській, Галицькій, Коломийській і Снятинській землї увільняють ся ab omni jurisdictione feodali, constituimusque ipsum vel ipsos veros et legitimos heredes et possessores sepe dictarum villarum secundum ritum et consuetudinem aliorum terrigenarum nostre Corone Regni Poloniae (Akta gr. V, нр. 30). Але в обох разах лишає ся воєнна служба від дарованих дібр.

[1]) 1399 р. Ягелло дав Волохови Драгнїєви с Чолхан у Жидачівській землї jure feodali (Лит. Метр. IV B. 9, ст. 62). 1410 р. Іван Korzenya дістає добра Korzewa і Lisky з обовязком служити в кождій потребі двома кінними стрільцями — у dziebi tego bila niektora nagla od naszych nieprziaciol na naszei ziemie Haliczka, tedy ma sluga nass I. K. w tei ziemi Haliczkiej bicz yako y ynp nassi ziemianie (акт у перекладї з руського на польське, Лит. Метр. IV, B. 9, ст. 337).

[2]) 1431 р Грицко Кордейович дістає добра Mechowcze, Chrostkow, Howylow, Ostrow Теребовельської землї jure feodali (Лит. Метр. IV, B. 9, ст. 337). Тогож року Nobiles Николай і Ян de Borissowcze, подільські земяне (terrigene Podolienses) за услуги temporibus guerrarum in terra Podoliensi vigencium дістав запис у 40 грив. на ім. Десково дворище Барського повіту (districti Baroczensis), ita tamen quod dicti fratres ibidem in terra Podolie residenciam faciant personalem.

Від Ягелла в Червоній Руси появляє ся ще нова форма володїня землею, дуже вживана і в Польщі, — форма володїня по записови певної суми на добрах.

Форма запису сьвідчить і про сумний стан фінансів польського уряду, і про появу турботи економізувати державними землями.

Ми знаємо, що по договорам зо шляхтою король обовязував ся за кождий похід за границями держави платити шляхтичеви по 5 гривен. Але й окрім того, часто треба було конче нагородити ріжних людей, заслужених перед урядом, що визначили ся на війнї, вдатно справили (нераз своїм коштом) посольства, на рештї просто вигодили урядови в критичні моменти позикою грошей і т. п. Тим часом польський уряд хронїчно не мав грошей анї змоги платити готовими грішми свої зобовязаня. Треба було по-давньому хапати ся за старе жерело гасити довги — роздавати великі ще державні землї. Але-ж уряд розумів добре, що як вичерпати і се жерело, то він опинить ся в становищу банкрота. При наданю jure hereditario державна земля ішла на повну власність обдарованому, лишала ся дїдично в его родї. Роздаване на ленних умовах проістнувало не довго, але й воно так само збавляло уряд права власности на землю вассаля, бо він дістав її на власність з правом передати наступникам на умовах сповнювання звичайних для вассаля повинностей. Треба було найти такий спосіб наданя, при котрому земля після певного часу вертала би ся урядови, або бодай остатнїй мав би на неї право власности і міг після скінченя умов наданя відобрати її. Такими формами тимча-

1433 р. Ягелло записує Nob. Domaratho 50 грив. на добрах Шаравцї у Смотрицькому повітї, hoc tamen adjecto specialiter et expresso, quod in terris Podolie residenciam faciat personalem, ipsarumque defensioni toto posse intendat (Akta gr. IV, нр. 81). Того-ж року Івашкови Гінцовичеви записує ся 50 грив. на добра Dziuacouicze Галицької землї, hoc etiam addito et expresso, quod idem Iwaschco terrigena Podolie in Podolia continuam faciat mansionem circa defensionem ejusdem terre. На таких самих умовах того-ж року Николай Ральовский дістає запис 40 гр. на імя Virzbena в Литичівському повітї Подїльщини (Prochaska, Mater. archiwalne, нр. 88 і 89).

Величезна скількість земель і в Польщі, і в Червоній Руси були записані й заставлені шляхтї в часи пробутку Владислава Ягеллончика на Угорщинї. Длугош росказує під 1442 р., що нові властники прогоняли з дїдичних дібр старих властників (руських), і сї остатнї тїкали до Татарів і вкупі з ними нападали на Русь.

сового користуваня землею стали: держане (tenuta) до волї або до живота або навіть с правом переданя наступникам на тих самих умовах, якими звязаний був перший її tenutarius, і нарештї форма запису певної суми на яких-небудь королївських добрах.

Форма дарованя землї по записови то властиво заставний лист на добра, але з тою важною рішницею від теперішнього заставного листа, що в першому земля для забеспеки записаної суми переходить на користуване того, що дістав запис. Той, хто дав запис — довжник, а той, хто дістав єго — позичальник. Земля в руках позичальника то забеспека довгу, доходи з неї грають ролю процентів по заставному листу.

Бажаючи нагородити якусь особу за які-небудь услуги, король оцінює їх певною сумою і немов признає себе довжником такої особи на ту суму, котру й забеспечує на яких-небудь своїх добрах. Такий позичальник користує ся землею до виплати єму або єго наступникам означеної в заставному листї суми. Так самісїнько забеспечує ся і реальний довг, позика правительства у приватних осіб.

Така загальна форма володїня (краще користуваня) землею по записови. Але є й специяльні ріжниці в сім способі дарованя. Напр. обдарований користує ся землею до живота, а єго наступники тілько до виплати записаної на добрах суми. За згодою короля відобрані для користуваня по записови добра можуть бути передані инчій особі, що заплатила першому позичальникови довг на добрах; у такім разї всї права першого позичальника переходять на того, хто виплатив єму записану суму, і від тепер король винен ту саму суму другому.

В актах записів на добра в Червоній Руси звичайно нема згадки про які-небудь повинности їх тимчасового властника, нема навіть згадки про воєнну службу, що все застережена в наданях jure hereditario. Але воєнна повинність і residentia personalis усе зазначені в актах записів на добра в Подільщинї.

Цїкавою рисою в істориї записів є дуже часто практиковані додатки до давнїщих записів. Такі додатки відповідають подекуди нашим другим, третім і т. д. заставним листам. Бажаючи нагородити за якісь нові услуги особу, що вже користувала ся землею по записови, король до передущого запису додає новий. Отся фінансова операция на перший погляд зовсім некористна

для здарованого; коли запис рівнає ся довгови, признаному правительством, то додаток до запису немов би просто утратний для позичальника — довг зріс, а позичальник користує ся тими самими добрами, значить від побільшеного довгу дістає давнїй процент (для правительства се немов осібна форма конверзиї довгу). Хоть добра, віддані на користуване по записови, усе перевисшали своєю вартістю суму запису (се видно ясно с того, що добра з богатьома ріжночасними записами дуже часто продавали ся за загальну суму всїх записів, і покупець, звістно, ще не тратив), і з другого боку, вартість землї протягом часу і в міру притягненя до неї заселенцїв, що побільшали її оброблене, а значить і доходи, росла, але сими обставинами не може поясняти ся додаток до записів тим більше, що такий додаток часто робив ся на просьбу самого здарованого [1]), для котрого, бачить ся, був би далеко користнїщий запис на инчих королївських добрах. Але був цїлий ряд причин, чому для того, хто дістав на користуване добра, користнїща була злука кількох записів на одних добрах, нїж перенесене кождого на нові.

При тодїшнїх умовах земля сама про себе варта була не богато: тілько добра заселені людністю невільною, або такою вільною, що давала певні платнї й повинности, мали більше або менче значну вартість. Ось чому тілько впорядковані та гарно кольонїзовані добра мали реальну вартість, земля-ж необроблена і незаселена, пустар — проблематичну; треба було чимало вступних клопотів і видатків для того, аби мати доходи з дібр. Окрім того нові поселенці діставали звичайно в о л ю, то-б то увільнене від усякої платнї та повинностей на досить довгий час. Тим часом, роздаване заселених дібр зовсїм

[1]) Иноді в перервах, таких близьких по часу, що наведені вище з'уваги, очевидячки, не могли грати в них нїякої ролї.

В 1477 р. король записує 200 гр. Рафаїлови de Jaroslaw на добрах Dankowicze, але що сесї добра були віддані швидче Перемиській капітулї, то запис переносить ся на м. Лежайськ, котрим уже користував ся Рафаїл. (Prochaska, Mat. пр. 196).

Та сама з'увага значила і з огляду на короля: остатнїй, коли бажав відобрати собі добра, записані шляхтичеви, то мусїв заплатити суму всїх записів. Пор. акт 1505 р., де король позволяє Львівській капітулї викупити добра Черкасси у Львівській землї від її державців, хоть на сих добрах були записи, що перевисшали їх вартість (Лит. М. IV. B. 9, ст. 331).

не було в інтересах правительства; остатнє роздавало переважно пустарі, loca deserta, де ще треба було завести оселю: на defectus hominum in terra Russiae раз-у-раз жалують ся польські королї та старають ся всїми способами принадити сюди кольонїстів, і з шляхтичів — силу боєву, і з селян — силу робочу.

Дїставши добра, скликавши сюди людей, устроївши солтиство, шляхтич або солтис після певного числа років починав на решті мати дохід із своїх дібр, але раз-у-раз бояв ся, що міг утратити єго, а заразом і нагороду за свою працю й заходи. Правительство все мало право (коли не було якихось осібних умов, напр. відданя в доживотє) викупити добра за цїну записану на них. Такий викуп був часто дуже користний, бо запис давав ся на бездохідний пустар, а тепер за ту саму цїну набувало ся впорядковані й дохідні добра. Правда, правительство зразу рідко хапало ся за такі викупи, може через недостачу грошей, або через сьвідомість про нечемність такої операції. Але, коли не правительство, то сусїд, що добре знав обставини сумежних дібр і був досить безцеремонний в способах забогаченя, міг запропонувати правительству суму запису і просити перенести добра на своє імя, заплативши першому властникови записану на добрах суму операция поверха зовсїм леґальна, хоть дійсно справдїшня ошука. Звістно, нераз можливо було, що задовжений у кого-небудь властник дібр по записови мусїв згодити ся на подібну операцию.

Таким чином треба було конче забезпечити добра від подібної немилої можливости. Заасекурувати добра від подібних пригод можна було двома дорогами, — зробленєм їх повною власністю (перехід на jus hereditarium) і додатками до давнього запису на добра нових сум. Очевидячки для тих, хто важить на чужі добра, операция перенесеня запису була користна тілько в такім разї, коли вартість дібр скілька раз перевисшила суму запису — за гріш одержувало ся рубля; через те властник мусїв дбати про те, аби зробити подібну операцию некористною, а до сего доходило ся побільшенєм первістної суми запису до еквівалента вартости дібр або й більше в тім разї, коли властник особливо дорожив своїми добрами. В такім разї властник з викупом нїчого не тратив, міг навіть виграти.

Ось якими з'увагами, бачить ся нам, треба пояснити такі часті додатки до записів на добра.

Одним із спеціяльних форм записів була так називана intercessio, немов порука третьої особи за чийсь довг з забезпеченєм єго записом на своїх добрах, при чому ручитель, або властиво той, хто брав на себе сей довг (король), записував єго на добрах, котрими вже по давнїм записам користував ся позичальник[1]). Серед ріжних спеціяльних случаїв подібних інтерцесий подибуємо напр. ось яку скомпліковану злагоду: якийсь Индришко de Bobrek позичив у Петра Одровонжа, львівського воєводи, 200 угорських фльоренів; окрім того, той же Одровонж на просьбу короля позичив 100 угорських фльоренів якомусь Коританови. Але Петро Одровонж своєю дорогою винен 300 уг. фл. своєму своякови Добєславови. Через те король записує увесь довг 300 фл. Добєславови на добрах, відданих в доживотє Петрови Одровонжови. Добєслав буде користувати ся добрами до смерти Петра Одровонжа, а після єго смерти доти, доки король не виплатить єму 300 фл.[2]).

Не важко завважати, що злагода ся чисто фіктивна. Петро Одровонж дістав добра тілько до живота, значить, після смерти єго вони переходили successione vera et legitima на короля. Бажанє задержати добра в своїм родї заставляє Петра Одровонжа видати своєму своякови фіктивний вексель на 300 фл. і просити короля записати сей довг на дарованих єму, Петрови, до живота, добрах. Що сей довг фіктивний, доказує инчий акт[3]), де король віддає тї добра тому-ж Добєславови в доживотє, записуючи на них тілько 150 фл., значить Добєслав зрік ся 150 фл. за право володїти добрами до живота.

Запис на добра робив ся дуже часто на просьбу і вказівку обдаровуваного, — остатнїй або просив зробити запис на добрах, котрими вже користував ся, або сам показував добра, на котрі бажав дістати запис. У королївській канцелярії, очевидячки, не дуже старанно вели ся списи записів, бо не раз були непорозуміня. Якась особа дістає напр. запис на добра,

---

[1]) Prochaska, Mat. arch. пр. 171. Король заступає довг свого шляхтича Андрея Олешнїцкого, перед Спитком de Jaroslaw і записує єго на м. Лежайську, котрим уже користував ся Спитко по давнїщим записам.

[2]) Prochaska, пр. 124.

[3]) Ib. пр. 154.

а на остатнї показують jura propinguitatis наступники особи, що мали на них запис [1]); або-ж робить ся запис на якихось добрах, а виходить, що вони були подаровані швидче третїй особі [2]) і т. п.

Подибуємо запис довгу на замках, але без права судити людність, брати exaccio від селян шляхетських дібр, а лише від людности замкових дібр [3]).

Через дарованя, записи (в реальних або фіктивних довгах) усякі можливі фінансові спекуляциї, купно, бранє в застав за довги і т. п., деякі хитріщі та жвавіщі особи встигали зібрати в своїх руках величезні земельні богатства і держали в економічній залежности цїлу країну. Найвизначнїщими представителями таких дїячів є Одровонжі, що десятки років коверзували усею Червоною Русю. Невважаючи на масу надужить сих віцекоролїв Руси, на раз-у-разні жалоби людности, королї довго не могли дати собі раду с тими маґнатами, бо самі були від них залежні економічно, заставили у них, за величезну на той час суму 20 тисяч гривен, найважнїщі червоно-руські замки. Людність, змордована неситим родом, сама дала поміч королеви — зложила ся на викуп замків з їх рук [4]).

Обернім ся тепер до розгляду долї давнїх руських властників землї та постараймо ся, по змозї, зазначити тї переміни, які зробило в їх становищу нове панованє.

Основні риси руського державного права княжого періода дуже визначали ся від основ державних порядків давньої Польщі. Визнаки ті особливо різкі в питаню про право на земельну власність.

Давнїй руський князь не був верховним властником усеї території свого князївства. Головна маса земельної властности на Руси була в руках міських і сїльських громад. Але поряд із громадською земельною власністю швидко появляє ся (хоть може поки що в ограничених розмірах) приватна земельна

---

[1]) Proch., пр. 105.

[2]) Ibid., пр. 196.

[3]) Ibid., пр. 137.

[4]) Про надужитя Одровонжів див. інтересну статю А. Прохаски, Konfederacya lwowska r. 1464, Kwart. Hist. 1892, IV.

власність. Могла вона повстати і так, що громади відступали належні до них землї на приватне користуване або володїне, або так, що приватна особа обробляла порожні землї, на котрі нї одна громада не показувала свого права.

Давнїй руський князь то властник землї на рівнї з инчими приватними властниками землї. Землею яко власністю князь володїє на тих самих підставах, що й инчі окремі властники землї. Особиста князївська власність — тї землї, що він надбав у громад або приватних осіб, заселив і обробив своїми людьми, по найбільшій частинї мабуть невільниками. Володїє князь і містами, яко особистою власністю, але тільки заснованими его особистими засобами, заселеними его власною челядю. Доказів на се все маємо скілька.

Під 996 р. у лїтописи подано оповіданє про збудованє Володимиром Сьвятим Богородичної (Десятинної) церкви у Київі — и помолившю ся ему и рекъ сице: „се даю церкви сей святѣй Богородицѣ отъ имѣнія своего и отъ монхъ градъ десятую часть [1]). „Ледви чи можливо, як завважав уже Е. Е. Голубинський, аби Володимир подарував десятинній церкві що десяте місто по всїй Руси [2]). Тим часом десятинна церква безперечно володїла цїлими містами — під р. 1172 у лїтописи є оповіданє про напад Половцїв на Київську землю: „ѣхаша за Кыевъ воевать и пріѣхаша къ Полоному къ святѣй Богородицѣ къ граду десятинному и къ сѣмьчю и възяша села безъ учьта, съ людми и с мужи и съ женами и конѣ и скоты и овьцѣ погнаша въ половцѣ [3]).

Ми думаємо, що Володимир подарував десятинній церкві десяту частину особисто до него належних сел і міст, заселених его челядю. На сю думку наводить нас між инчим і сама назва десятинного міста Полоное, що мабуть натякає на походженє міста — заселеного княжим полоном, узятими в полон невільниками [4]).

---

[1]) Іп. 85.

[2]) Ист. русск. Церкви.

[3]) Іп. 380.

[4]) Полонних було скілька у Київській та Волинській землях (див. Барсовъ, Матер. для историко-геогр. словаря Россіи, ст. 164). Для оборони своїх

Під 1158 р. лїтопись дає подробицї про смерть вдови Гліба Всеславича, доньки Ярополка Із'яславича. Лїтопись показує на особливу любов престарої княгинї (умерла як їй було 84 роки, провдовувавши 40 років) і її батька до Печерського манастиря. Ярополк віддав славній обителї всю жизнь свою (то-б то все своє майно), Небльскую волость, Дервьскую, Лучьскую и около Кіева, Глѣбъ же вда въ животѣ своемъ, съ княгинею, 600 гривенъ серебра, а 50 гривенъ золота; а по княжи животѣ княгини вда 100 гривенъ серебра, а 50 гривенъ золота; а по своемъ животѣ вда княгини 5 селъ и съ челядью, и все да и до повоя" [1]).

Се лїтописне місце дуже важне для нас: Ярополк Із'яславич князював у Володимирській землї (там він і погиб від руки убійця. на дорозі з Володимира у Звенигород [2]). Тим часом, волинський князь дарує Печерському манастиреви добра коло Київа, очевидячки, свою особисту власність, своє село, ним засноване й заселене его челядю. Таким чином, іще в князївську епоху князь одної землї міг мати особисту земельну власність у другому князївстві. Донька Ярополка володіє пятьма селами, заселеними її челядю — се імовірно її спадщина після батька. Ярополк же міг дістати належні ему особисто села від батька, Із'яслава Ярославича.

І так, давній руський князь володіє особистою земельною власністю і зовсїм окремою від державної власности, і тільки тою першою може орудувати безумовно. Ось чому ми н. пр. анї раз не подибуємо в княжий період відданя в вінї руській княжнї державної земельної власности (міста, частина кня-

---

меж від нападів кочовників Ярославъ будує міста по Руси і заселяє їх полоненими Ляхами (Іп. 205, Ярославъ и Мстиславъ повоеваста лядьскую землю, и многы ляхы приведоста, и роздѣлиста я, и посади Ярославъ своя по Рси, и суть до сего дне. — Въ лѣто 6540 Ярославъ поча ставити городы по Рсі). Про дїяльність Володимира Сьв. коло будованя міст див. статю М. Н. Бережкова, Святый Владиміръ — строитель городовъ. Чтен. въ историч. общ. лѣт. Нестора, кн. II., Київ 1888. Про долю полонених — Лохвицького, О плѣнныхъ по русскому праву.

[1]) Іп. 338. Лїтопись не каже тут про городи Небль і Луцьк, імовірно діло йде про які небудь княжі села в землї Волинській, бо не можливо, аби Ярополк віддав Печерському манастиреви такі міста, як Луцьк і Небль.

[2]) Іп. 144.

зівства): орудувати громадською власністю, як своєю, князь не мав права [3]). Але, як видно з наведеної пригоди, князь міг передати дочці свою особисту земельну власність, свої села, заселені його невільниками.

Яко особистою власністю князь міг володіти не тілько селами, але й містами, що він збудував і заселив своїми невільниками.

До таких міст імовірно належали й подаровані Володимиром десятинній церкві.

Що так само було і в Галицькій та Волинській землі, видно ясно з дорогоцінної памятки кінця XIII т., заповіту волинського князя Володимира Васильковича. Умираючий князь передає всю свою землю і міста разом з престольним містом Володимиром первому братови Мстиславови Даниловичеви, жінці своїй він записує „городъ свой Кобрынь и с людми и з даню, како при мнѣ даяли, тако и по мнѣ ать дають княгинѣ моей. Иже далъ есмь ей село свое Городелъ, и с мытомъ, а людье како то на мя страдалѣ, тако и на княгиню мою по моемъ животѣ; аже будетъ князю городъ рубити, и ни к городу, а побором и тотарщиною ко князю. А Садовое и Сомино же далъ есмь княгинѣ своей и монастырь свой Апостолы же создахъ и своею силою. А село есмь купилъ Березовичѣ у Юркевича у Давыдовича Фодорка, а далъ есмь на немъ 50 гривенъ кунъ, 5 локоть скорлата, да бронѣ дощатые; а тое село далъ есмь ко Апостоломъ же“ [2]).

Таким чином із сего акта ми бачимо, що волинський князь передає своє князюванє (за згодою Татар „при царѣхъ и его рядцяхъ“ [3]) первому братови. Особисту-ж свою власність, що складала ся з міста і сел (як бачить ся, заселених его челядю) записує жінці. В актї поданий і один спосіб набутя особистої власности — купно.

Істнованє приватної земельної власности в Галицькій Руси княжого періода доказує богато фактів. Бояре XIII ст. володіють дїдичними селами і вільно ними оруд ють (продають). Бояре

---

[1]) Див. нашу розвідку, Взаимныя отношенія Руси и Польши, гл. II.
[2]) Ip. 595.
[3]) Ib. 611.

й ріжні стани вільних людей володіютѣ землею, і на правах повної власности, і на правах користуваня (держанє).

Якою дорогою повставала тут земельна власність? По всїй імовірности, дорогою „займанщини“[1]), обробленєм пустих земель, дорогою набутя землї від громад і дорогою княжого дарованя.

Остатнїй спосіб набутя може викликувати деякі непорозуміня і немов суперечить тому, що ми сказали вище про брак у князя дїдичного права на всю теріторию князївства. Яким чином міг князь подарувати бояринови або кому инчому те, що єму не належало на правах власности?

Суперека ся розвязує ся давно вже вказаним нашими досліднїками давнього руського права фактом помішаня державного права с правом приватним у нашому житю княжого періода. З другого боку, є підстава думати, що громадськими землями вважали ся лише ті, де був який-небудь слїд економічної дїяльности громади [2]).

При слабому заселеню тодїшньої Руси безперечно була величезна маса земель пустих, не економізованих громадою. Такі землї мусїли вважати ся „божими та княжими (державними [3]). Такі пусті землї могли князї роздавати приватним особам на правах повної власности, а вони заселяли їх своїми невільниками або перемовляли людність инчих осель, принаджуючи її „волею“, увільненєм від повинностей на певне число років.

Може князь подарувати і землю з поселеними на нїй невільними людьми, невільниками та полоненими [4]).

---

[1]) Про займанщину в південно-західній Руси писали чимало остатнїм часом дд. Лучицький, Багалїй, Гуров, Шиманов, Ковалевський. Див. інтересну статю остатнього „Трудъ какъ источникъ права собственности на землю въ Малороссіи и на Украйнѣ“. Юридич. Вѣстн. 1892, май, червень, де наведена й лїтература справи (не зовсїм повна).

[2]) М. Ф. Владимірскій-Будановъ, Помѣстья въ Лит. государствѣ, ст. 5.

[3]) Пор. вирази Мстислава Даниловича — на жалобу Володимира Васильковича, що Мстислав іще за житя Володимира роздає єго міста й села боярам, Мстислав відповідає: „господине, рци, брате, земля Божия и твоя, и городи твои“ (Іп. 593).

[4]) Пор. акт князя Льва (Akta gr. т. I, пр. 4). А се и князь Левъ вызвали есмо с литовскоѣ землѣ два братѣньца Тутеня и Монтєѣка. Дал есми ѣма

Нарештї князь, при істнуючому давно помішаню права державного с приватним, міг віддавати приватній особі і ґрунти, заселені вільними хлїборобами; але в сїм разї віддавано на власність не землю і поселених на нїй людей, а лише право на дохід, що йшов князеви від людности (дань, побори, вини, головництво). Людність таких ґрунтів не закріпощала ся, земля лишала ся в володїню членів громади, хоть, звістно, таким чином отворяло ся широке поле для надужить „державцїв“.

Через те, що приватні особи набували земельну власність ріжними способами, то й права на її володїнє доказували ся не однаково: ті, що володїли землею по княжому дарованю, мали на се княжі грамоти. Ті, що надбали землю купном, мали (хоть, може через слабий розвиток письменности, далеко не завсїгди) купчі на свої землї.

Але значна частина властників землї (особливо дрібних), що поселили ся на громадських землях по устному договору з громадою, далї особи, що укріпили ся „займанщиною“ на пустих ґрунтах, нарештї ті, що надбали землю купном, але не укріпили її письменними актами,— не мали нїяких фактичних доказів своїх прав на землю, котрою володїли; результати такої безборонности земельного володїня дуже некористно відбили ся на долї руських властників землї при переходї Червоної Руси під власть Польщі.

Властником усеї земельної теріториї Червоної Руси тепер стає король. Вона належить ему через завойованє. Король орудує тут земельною власністю, яко верховний властник, роздаючи на ріжних умовах землї приватним особам.

Але питанє, в які відносини став король до тої маси руських властників землї, котрих він тут застав?

Загальний секвестер земельного майна не міг бути в інтересах короля: протягом майже усеї другої половини XIV ст. ізза володїня Червоною Русю ішла завзята боротьба межи Польщею, що захопила сю богату руську країну, та инчими претендентами — Литвою, Угорщиною. Піднимати проти свого панованя місцеву людність, до зверхнїх перепон додавати

от перемыскоѣ волости село добапевичъ исъ землею, со оусѣми поборы ис винами ис головництством и серпомъ и с косою и с млином со оусѣми оужитки какъ есмы самъ держалъ.

внутрішнї ворохобнї, що були би певно викликані таким крутим заходом, зовсїм не було в інтересах короля. Противно, ми бачимо турботи короля прихилити до себе людність ласками та полекшами. Міста дістають нїмецьке право, то-б то самоуправу, їм дають землю, дарують торгові полекші; король старає ся зближити ся з вищими станами людности Червоної Руси, запрошує їх на свою раду в часї об'їздок по новонабутій землї, потверджує їх староземельні наданя, дає нові. Такі потвердженя грамот Льва Ходкови Бибельському [1]), Ходкови Матутейовичеви [2]), Матвієви Калдофовичеви (потверджує ся купча грамота, скріплена князем Львом [3]).

---

[1]) Akta gr. I, нр 5.

[2]) Mon. medii aevi res g. pol. ill., т. X, нр. 737.

[3]) Ib. нр. 743. Зазначимо тут усї звістні нам грамоти Льва.

Akta gr. I., нр. 4, дарована грамота князя Льва литовським виселенцям Тутеню і Монтєвку на с. Добаневичі Перем. волости „со оусѣми поборы ис винами ис головництством и серпом и с косою и с млином со оусѣми оужитки, какъ есмы самъ держалъ".

Лит. Метр. IV B. 9, л. 112 об. Ecce ego Dux Leo dedi servitori meo Kunath militi duas villas in districtu Premisliensi, vct. Rythorowicze et Rogossno. Cum omni iure, cum capitalibus paenis et mericis et cum omnibus pratis, cum sylwa Radossow, pascuis aut zyrem, et dedi eidem perpetuo, et nullus se in hoc se (sic) intromittat. At quis se in verbum meum intromiserit, iudicium nu (?) fiet coram Deo (в потвердженю 1470 р.). На слiди сеї грамоти вказував А. Петрушевич, Гал. Ист. Сборникъ, II., ст. 86. Пор. Описаніе рукописей Румянцевскаго Музея, ст. 116.

Лит. Метр. IV B. 9, л. 309. Sig. Aug. Sign. etc. Exhibitas esse nobis litteras pargameneas Illris Leonis Ducis Russiae titulo et sigillo eius dentali (?) solito munitas nec corruptas, nec aliqua in parte suspectas, donationem villarum Hordynie et Dorozevo in Districtu Samboriensi sittarum in continen. (?) Rutheno idiomate scriptas, quae quidem litterae polonice redditae sic habent: Ja knysz Lew wezwali iesmo z Litewskoe zyemly Stephana Lizda, y dali esmo iemu w Samborskioi volosthy selo Hordunye, a druhoie Dorazowa ze wssymi wsithy y ziemlyeiu y syenoziathmy, y z dubrowamy „y z liessamy, z borcmi, s soczem, z rekamy, zo młynom, zo ziczem, z potoky, z kryniczami, z wyniami, y zo wsemy prawy, tak jako iessmi ssamy dzierzely, tak dali esmo yemu na wyeky, y nye nadobie sie w toje nykomu wstupowaty. A kto sie wstupith, szą̨d budziecz s nym pyered Bogem (в потв. 1557 р.).

Лит. Метр. IV B. 9, ст. 310. Потв. 1556 р. грамоти Льва (початок потвердженя дословний з передущою грамотою). Ja w Bodze Lew xyaze pan (sic) Russkyei ziemye, dalem Kolczicze sludze swemu Melenthyowi Thurkowyczowy w Samborskyei wlosczy syelo Kolczicze ze wsithkyemi pozythki iakossmy sami trzimaly, s polmy y z lą̨kamy y z dą̨browamy, i z lyassi y z zyri y z barcziamy

Таким чином особи, що мали документні докази своїх прав на земельні володіння, діставали лехко від королїв потвердженя своїх властницьких прав. Але, як ми сказали вище, дуже богато властників не були в станї документно обороняти свої властницькі права на тій підставі, що володїли землею без усяких оправдуючих документів.

Питанє: яка була доля таких незабезпечених юридичними документами володінь?

---

y s siczia, y dalissmy mu na wyeky wyeczne, potomkom iego. A kto by chczal zlamacz nasse listhy, sond bedzie myal z nyem przed Bogiem (за потвердженє просять nobiles Роман, Юрко, Федько Тарасович, Темко, Хома, Илько Колчицкі).

О. Ант. Петрушевич (Гал. Ист. Сб. т. II, ст. 84) наводить 10 фальшованих грамот Льва: 1) Крилоській Успенській церкві, 2) манастиреви св. Миколая на 2 ниві в с. Башеві, 3) Сенькови Татариновичеви на добра в Самб. землї, 4) львівським Домінїканцям, 5) бояринови Нерунову на с. Страшевичі, 6) манастиреви сьв. Спаса на с. Страшевичі й манастир Созанський, 7) ємуж на добра при манастирі з увільненєм єго від усяких повинностей. 8) церкві сьв. Миколая на добра, 9) владиці Антонїю на Лаврів манастир, 10) епископії Перемиській на с. Рушевичі. Окрім того о. А. Петрушевич вказує на слїди грамоти Льва на добра Ритаровичі (сю грамоту ми навели вище) і Холмському соборови на с. Покровку. Наведені шановним ученим докази сфальшованя сих грамот зовсїм переконуючі.

Але окрім наведених нами грамот, є цїлий ряд вказівок на грамоти Льва і Юрія, починаючи від XIV ст.

1361 р. Казимір потверджує Ходкови Бибельському „князя Львовы листы и иных старых князин листы". (Akta gr. I, нр. 5).

1352 р. Той же король потверджує дїтям львівського войта Матвія даровизну їх дїдови Бертольдови „per magn. principem felicis recordacionis dictum Leonem Ducem Russiae (A. gr. II, нр. 1).

1469 р. Казимір Ягеллоньчик потверджує Шептицьким володїнє добрами Шептиці і Онуфрієвим манастирем у Самбірській землї „juxta litteram praeclari principis domini Leonis ducis Russiae praedecessoribus eorum datam et concessam". (A. gr. VI, нр. 92).

1422 р. Староста Самбірський відмежовує добра Перемиського епископства від Стрілкович. Владика заявляє при тому: „Милии панове! то есть цркваіа земліа стго спса — по Лисичий бродъ и за кніазіа Юрьіа и за иныхъ многихъ державець" (A. gr. VII. нр. 35).

При Зигмунтї I Перем. владика просить короля потвердити грамоти Льва Перемиській епископії, що згоріли підчас пожару (A. gr. VII. ст. 52).

1360 р. Казимір потверджує nobili Chodkowi Mathuteiowicz de chlopczycze „literam privilegialem sibi et successoribus legitimis a inclito principe

Є підстава думати, що й до таких незабезпечених юридично в своїх правах властників польське правительство було зразу ласкаве, полишивши їх при володїню родовими й набутими ґрунтами. Коли ще в середині XV ст. було чимало руських властників землї, що доказували й вигравали в суді свої права на земельні маєтки самою давністю (тодї умови володїня землею для руської шляхти значно змінили ся на гірше), то треба думати, що в XIV ст. давність володїня, потверджена

---

duce Leone nostro predecessore clarissimo super villam chlopczycze dictam et datam, quam literam ipse Chodko aspectui maiestatis nostre obtulit"... (Kodeks dyplom. Małop. III, нр. 737).

1361 р. Казимір потверджує Матвієви Кальдофоровичеви „priwilegium quod habuit illustrissimi principis Leonis ducis Russie super emptionem villarum, puta Boratyno et Dobkowycze (ib. нр. 743).

1403 р. Ягелло потверджує nobili Hywanko Kaplycz de Nahorcze грамоту Льва на добра Нагорцї у Жидач. землї: quomodo nob. H. K... jura ducis Leonis felicis memorie praedecessoris nostri coram nobis demonstravit et produxit... (Prochaska, Mat. archiwalne, нр. 19).

1415 р. Ягелло скріпляє за попом Михайлом Терлецьким володїнє добрами церкви Рождества пресьв. Богородицї, „а также оставляемъ его іако за князя Льва были, за русскихъ княжатъ, а то не имаеть николи нарушено быти на веки вѣчныи (Головацький, Пам. диплом. языка въ др. Гал. вол. кн. ст. 65).

Вкажемо ще на 2 певно фальшовані грамоти Льва: 1) манастиреви Петра і Павла (Лит. Метр. IV, В. 22, л. 418 об.) і 2) Перемиському епископству (Лит. Метр. IV, В. 9. л. 15).

3 грамоти (фальшовані) Перемиській епископії находять ся в архіві Перемиської греко-унїятської Капітули (Hauser, Monografija miasta Przemyśla, див. нашу статю, Архивы въ Галиціи, Кіевская Старина 1888 р. нр. 10).

Фальшована грамота Шептицьким надрукована в Annales ecclesiae Ruthen. Гарасевича, ст. 146.

Грамота Льва церкві сьв. Миколая у львівськім Бернардинськім архіві.

Грамоти — бояринови Неронову та Страшовицькому манастиреви у Варшавськім Центральнім архіві.

В Dod. do Gaz. Lw. 1859 р. надрукований акт заміни Созанського манастиря за добра Яриловцї „cum munimentis et privilegiis ducum Russiae praedecessorum nostrorum".

Cod. dipl. Pol. I, ст. 209 границї міста Решова: Secundum quod antiquitus per serenissimos duces Russiae exstitit limitatum.

Dod. do Gaz. Lw. 1857 р. відмежованє Васютина „поколя ему (Кондрату) князь Левъ оуѣхалъ" (в показанім виданю грамота (з 1401 р.) надрукована латинськими лїтерами; ми маємо копію з оріґінала, що зберігає ся в бібліотецї Павлїковского у Львові).

сьвідоцтвом „сусїдів — околичних“, могла бути достатним, в очах правительства, що не бажало піднимати проти себе місцеву людність, оправданєм властницьких прав на землю.

При тому для своїх фінансових і полїтичних цїлей правительство й окрім дібр, що ними володїли приватні особи, мало ще величезну земельну теріторию, куди входили і княжі землї, і добра, конфісковані у втїклих із Руси осіб, що не бажали признати нове пановане, бездїдичні спадщини, і нарештї обширні незаселені ґрунти, пустарі (loca deserta).

Див. ще Востоков, Описи рукописей Румянц. музея, ст. 114—116 і Карамзін, Ист. Госуд. Росс. VI, прим. 203, Akta gr. I, ст. 96.

Inventar. ed. Rykaczewski, ст 249. 2 грамотї Сенькови Татариновичеви. (Leo dux Russiae servitori suo Siemkoni Tatarzynowicz in bonis Samborien-sibus donat certas sortes seu Drożyszczeza (sic! дворища) dąbrowa dictas. Datum in antiqua Sambor, a. 1275.

Leo dux Russiae servitoribus suis donat Latinow in Praemisliensi di-strictu.

Головацький, Пам. дипл. яз. нр. 55, грамота 1415 р. Ягелла попови Михайлови Терлецькому „а также оставляемъ его іако за князя Льва были, за русскихъ княжатъ (Та-ж грамота в латинській мові у Турґенєва, Suplem. ad hist. Russ. monum. нр. 165).

Лит. Метр. IV B. 8, ст. 148. Hordinszczi. Hordini i Dorozevo. Okazali listh xzięczia Lwa przess Krola J. M. dzisiejszego approbowany na wiess Hordinie, Dorozewo, listh dobry stari quatenus in usu, a wsakze iednak pothem vznanie o takowych liscziech od xyiązęczia Lwa do drugiego seymu Krol. J. M. odlozil, zgadalosia iednak przi takich liscziech revisiei panom niemalo zeby takie byly dobre, ktore mają pieczęczi z zubem. A isz snacz iusz byl mial bycz iakiss decreth Lubelski okolo nich. A tak przed drugiem seymem dostacz bendzie decrethu Lubelskiego.

Ib., ст. 148 об. Kolcziczki. Kolczicze.

Roman Kolcziczki listh na wiesz Kolczicze od tegoss Lwa list dobry quatenus in usu albo czego (?) iesth in possessione, yednak ysz takowy list p. Deputacze do Krola J. M. A. Krol J. M. potem jako y pierwszi na drugi seym.

Ib. 127. Od Pawla Marczina y Andrzeia Rogozinskich, od Barthossa i Mikolaia Ritherowskich y ynych p. Jan Wolosieczki, ktorego zona ma tez do tego interessa. Ukazal listi na Ritherowicze, Rogozno i liasz Radochon od xziązeczia Lwa przesz Wladzislawa y Kazimierza confirmowane, a wsakze isz iescze o takich liscziech kziązęcia Lwa niebyla nigdy cognitia, iesli maią bicz trzimane, czili nie, do Krola J. M. A Krol J. M. pothem uznawanie okolo takich listow na drugi seym przelosicz raczil.

Із вичислених нами грамот Льва ні одна не дійшла до нас в оріґіналї при тому тілько перші три з вичислених нами можуть бути признані нефальшованими; фальшованість решти надто очевидна (в одній — грамоті Шеп-

На недостачу людей у Червоній Руси (defectus hominum in terra Russiae) часто жалують ся королї у XIV та XV ст. і запопадливо дбають кольонїзувати сю богату природними продуктами країну, що без людей була мертвим капіталом. Сюди перетягають кольоністів Нїмцїв, Волохів, щедро роздають ґрунти польській шляхтї. Землї було богато, захожих лехко було вдоволити і не займаючи старих руських властників землї.

Але від 30-тих років обставини змінили ся. Єдлинською привилєєю 1430 р. на Руси заводить ся польське право, а в 1434 р. руська шляхта Червоної Руси й Подїльщини зрівнює ся в правах із польською шляхтою.

тицьким згадують ся навіть полковники) і при тому вказує на одну й ту саму фабрику (в більшости грамот одні й ті самі свідки, иноді поданий один і той самий день, хоть грамоти й помічені ріжними місцями). Очевидячки більшість сфальшованьо зроблено в половинї XVI ст. При ревізиї прав на володїнє зімельними маєтками ревізори 1565 р. завважують що до подібних документів: confirmatia listhu Leonis ducis opisania granicz isz iescze nigdi byla similis okolo listow Leonis Ducis y ynnich książąth Ruskich, iesli mają isz, poniewasz po nich ziem Ruskich mieczem dostano — do Krola J. M. (Лит. Метр. IV B., 8, л. 98 об.) Справа про потвердженє старих привилєїв Льва і Свидригайла піднимала ся не раз на соймах XVI ст. (Vol. leg. II, ст. 47 — tez i kognicya okolo listow Swidrygala, Lwa y innych xiązat: okolo ktorych listow na przeszłym Seymie Warszawskim przy rewizyi nieiaka rożnica była, a tu sie na ten Seym odłożyla: do drugiego blisko przyszlego Seymu koronnego odkładamy). Але на Люблинському соймі 1569 р. рішено було скріпити ті спорні грамоти і полишити тих, що володїли на підставї сих документів земельними маєтками, при їх володїню (ib. ст. 65. A w dalszym teyże konstytucyi przeglądaniu o sądzeniu starych listów Lwa, Swidrygała y innych xiązat, ktorych kognicya na ten Seym była odłożona, tak cum ordinibus Regni należliśmy: iz ktożkolwiek za listy temi iest in possessione bonorum quorumcunque przy niey ma bydź zachowan perpetue et in aevum juxta tenorum earundem litterarum).

То само було і в инчих сторонах Руси. В актї привилеї землї Волинській (Vol. leg. II, ст. 80, a. 1569) король обіцяє потвердити земянам усї старі надання литовських князїв і польських королїв. (A iesliby ktorzy z nych na dobra swe oyczyste y dziedziczne listow niemieli, a bez listow onych dobr spokoynie używali, tedi takowe dobra tymze W. X. L. prawem, wedle starego y nowego statutu, iako do tego czasu trzymali, będą dzierzeć wiecznemy czasy: ani ku położeniu y pokazaniu na to listow y przywileiow przed Nami i przed żadnym urzędem naszym żadnym obyczaiem nie mogą, ani maią bydz przymuszani (ib. ст. 83). Відсилач на Лит. стат. іде імовірно до Арт. 19, розд. I: kto posiada, dobra za przodkow króla wiecznem prawem, chocby nie mial nadań, wiecznie trzyma (Czacki, O polsk. i lit prawach, ed. Turowskiego 1861, ст. 211).

В кінцї XIV ст. польська шляхта стала вже окремим замкненим станом, що мав звістні привилеї й права. Поняте шляхетства уже зовсїм означене: повний знатного роду шляхтич (що мав plenum jus militare) є особа привилейована, володїє на правах без'умовної власности (jure hereditario) землею, не поносить нїяких инчих повинностей, окрім воєнної служби, і при тому доконче належить до якого небудь польського герба. Доказувало ся шляхетство сьвідоцтвом певного числа шляхтичів з роду батька і роду матери та шляхтичами стороннього роду. Сьвідки сьвідчили, що та й та особа належить до звістного шляхетського роду. При родовому характері польської шляхти винесене на шляхетську гідність, нобілїтация, значило принятє нобілїзованого до одного с польських шляхетських родів (адоптация). Так по Городельській унії 1413 р. 47 польських шляхетських родів приймають межи себе (ad fraternitatis et consanguineitatis consortia) литовську шляхту [1]).

Окремі боярські роди в Червоній Руси ще може в XIV ст. дістали шляхетську гідність. Загальна нобілїтация давнїх руських боярських родів мусїла відбути ся в епоху зрівнаня червоно-руської шляхти с польською (право нобілїтациї до половини XVI ст. належало до короля).

Але питанє, якого прінципа держало ся польське правительство при нобілїтациї, та хто з потомків руських бояр був принятий межи польських шляхтичів, яких умов і відомостей треба було для дістаня шляхетської гідности? Докладної й певної відповіди на се анї в актах анї в тогочасних лїтописях ми не маємо. Але до рішеня сеї справи ми можемо дійти дорогою декотрих з'уваг.

Руські бояре, розуміє ся, не могли мати нїяких грамот на боярство; старе руське боярство не було станом, не було й придворним урядом, воно чинило тілько стан суспільности, визначний своїм материяльним становищем.

Виключних прав і привилєїв ми у давнього боярства не бачимо, як не бачимо в нїм і окремого кастового ладу. Через те нобілїтациї в польському змислї давня Русь не знала. Кожда

[1]) Działyński, Zbiór praw litewskich, ст. 17. Piekosiński, O dynastycznem szlachty polskiej pochodzeniu, ст. 465.

вільна особа, що визначила ся своїм матеріяльним становищем або займала важний адміністративний уряд, виступає вже з іменем боярина (болярина, великого чоловіка).

Правда, боярство Галицької Руси визначає ся трохи від загального типа давнього руського боярства. Примір Польщі та Угорщини, де шляхта грала важну ролю, хвилеве панованє польських і угорських королїв у Червоній Руси, раз-у-разні близькі зносини с польським і угорським урядом, що брали дїяльну участь у галицьких ворохобнях XIII ст., не могли бути без впливу на тенденциї галицько-руського боярства.

Аристократичні тенденциї остатнього безперечні. Про Судїча іще в третьому поколїню тямлять, що він попів онук. Бояре змагають вдержати у своїх руках управу містами й волостями, повстають проти відданя в державу або навіть в аренду більших волостей особам не боярського роду. Лїтописець росказує, що після походу Татар, коли в Галицькій землї настали великі непорядки, галицькі бояре називали Данила князем, але самовільно орудували всею землею, Данило післав до боярина Доброслава, що власне став князем, свого стольника Якова з докором, що бояре не сповняють его наказів, і велїв ему роздавати волости галицьким, а не чернигівським боярам, а соляні банї в Коломиї лишити ему самому. Тодї, коли Яків передавав Доброславови наказ князя, до „вокняжившогося“ боярина приступили два беззаконники із племени смердів, Лазар Домажиреч і Івор Молибожич і поклонили ся ему до землї. На запит Якова, що́ значать сї поклони, Доброслав відповів: „Я віддав їм (мабуть в аренду) Коломию“. „Як посьмів ти без княжого наказу віддати Коломию, котру князї лишають собі на вдержанє оружників? Адже-ж сї люде не вартї держати навіть Вотьнина“ (невеличке село). На те Доброслав усьміхнув ся: „то что могу же глаголати“ [1]).

[1]) Іп. 525. Завважаємо, що possessiv а Домажиреч, Молибожич, показують, на нашу думку, що сї смерди були людьми бояр Домажира і Молибога — фамілїя Молибожичів, дуже велелюдна, грала якось то немаловажну ролю серед галицького боярства, див. Іп. 508, 509, 515. Печера Домажиря, мабуть село боярина Домажиря, згадує ся Іп. 527 (Ростиславъ... пришедъ къ Печери Домажири и прельсти е Володиславъ, и вдаша ся Ростиславу, — розумію се місце так, що Домажиричі перейшли на бік Ростислава). Коли се так, то може віданє Коломиї двом названим смердам в аренду представляє якусь фіктивну операцию — за тими смердами ховали ся їх бояре, котрим самим не яло ся було виступати в ролї арендарів.

Наведені факти, тай богато инчих, доказують коли не змаганя галицького боярства віддїлити ся в окремий стан, (і польська шляхта до кінця XIV ст. ще не чинила зовсїм віддїленого стану), то в усякім разї єго безперечну тенденцию покласти межу межи клясою боярства та инчими вільними клясами [1]).

Таким чином, ми думаємо, що понятє боярства, знатности було в Галицькій Руси більше означено, як в инчих сторонах Руси. Коли юридично привилеї галицького боярства і не були сформовані, то фактично галицьке боярство безперечно різко визначало ся від решти людности. У XIII та XIV ст. очевидячки не так сей чи инчий важний уряд давав право на званє боярина, як боярське походженє через фактичну перевагу боярства в країнї, давало право на вищі уряди. Бояре de facto кермували країною і захопили в руки своєї кляси усї вищі уряди. У XIV ст. вони вже чинять вищу раду, сенат коло особи князя, що видає важнїщі акти за їх згодою „consilio baronum nostrorum“ [2]). У радї князя беруть участь воєводи важнїщих міст: Белза, Перемишля, Львова, Луцька, надворний судя (judex curiae nostrae), княжий дядько, епископ.

Бояр галицьких було дуже богато ще в XIII ст. Лїтопись каже, що Ігоревичі вбили 500 бояр (Кадлубек каже про Романа, що він іще перше знищив масу бояр), а тим часом оповідане лїтописи по дальші подїї кишить від боярських імен. В лїтописи виступають цїлі боярські роди, що складають ся з кількадесятьох членів (в родї Арбузовичів згадує ся 28 членів). Але вже у XIII ст. ми бачимо в галицькому боярстві дві верстві — верхню, бояре велиции, що власне й були керманичами в країнї, і т. назв. рядове боярство. Розуміє ся, юри-

[1]) Характеристику галицького боярства див. особливо в працї Н. П. Дашкевича, Княженіе Даніила Галицкаго ст. 20 і далї. І сей шановний дослїдник завважує: „вказівка не незначність роду... свідчить про виключність подібних прояв (ст. 31).. в Галичинї дивили ся на те, з якого звання походив чоловік“ (ib.).

[2]) Supplem. ad hist. Russ. Monum. пр. 38, грамота Андрея 1320 р. Торунському магістратови, грамота 1334 р. Юрія-Болеслава магістрови Людерови: quam unionem cum nostris baronibus nec non commilitaribus (approbamus). Єго ж грамота нїм. орденови 1336 р. — nos una cum dilectis et fidelibus nostris baronibus militibusque (А. В. Лонгінов, Грамоты малорусскаго князя Юрія, II, 1887, Москва).

дичної ріжниці між обома верствами не було. Окремі одиниці визначали ся в боярстві своїм материяльним становищем і особистою енергією. До сих великих бояр (їх власне польські літописці й називають barones) приставали инчі бояре, далеко менче від них богаті та знатні.

Фактична ріжниця в становищу окремих представителїв боярського стану не могла не відбити ся на долї усеї боярської кляси в епоху переходу Червоної Руси до Польщі.

На жаль, ми маємо дуже мало відомостей для істориї галицького боярства першої половини XIV ст. Одно можна твердити зо значною імовірністю, що покликаний на галицько-волинський престіл мазовецький князь Болєслав-Юрій Тройденович пробував у кінцї своєї управи бороти ся з усемогучим галицьким боярством. Імена членів єго ради і вищих урядників, що згадують ся у грамотах Юрія, доказують єго безперечне змаганє відсунути від участи в справах місцеве сильне й солїдарне в дбаню про свої власні інтереси боярство, кладучи натомість людей захожих, нових. Воєводи белзький, львівський, луцький за Юрія — чужинцї (Михайло Елизарович, Борис Кракуля, імовірно Волохи; Ходор Отек, як по прозвищу, Чех; волоське походженє одного члена єго ради ясне з прозвища Молдаович; не Русин мабуть і Хотко Яромирович). Безперечно Русин межи членами єго ради, бачить ся, тілько один Дмитро Детко, що після смерти Юрія став старостою Руси (capitaneus terrae Russiae).

Але вийшло, що ся боротьба зо старим руським боярством не була під силу Юрієви-Болєславови: він погиб насильною смертю; більшість єго прихильників повбивано. Сумна доля мазовецького князя мусїла ясно показати Казимірови, що сила руського боярства далеко не пропала і що з боярством іще треба рахувати ся в Червоній Руси.

Які були обопільні відносини Казиміра і галицького боярства, ми можемо подекуди означити по натякам в актах і літописях. Частина руського боярства, невдоволена новим правительством, переселила ся на Литву та Волощину [1]). Але більшість очевидячки лишила ся в країнї.

---

[1]) Згадують ся ще: Грицько Коссакович, Васько Кудринович, Юрій Лисий, Хотко judex curiae (може одна особа з Хотком Яромировичем).

Декотрі представителї більших боярських родів грають немаловажну ролю за Казиміра і єго наступників, се: Бибельські, Дворсковичі, Лоєвичі, Васько Кузьмич і инчі [1]). Хоть польські королї й стережуть ся давати руським боярам вищі адмінїстративні уряди, а про те ми їх раз-у-раз бачимо коло короля в часи єго об'їздок по Червоній Руси і коло руських старостів. Королї голублять сих бояр, потверджують їм володіня земельними маєтками, скріпляючи грамоти руських князїв, додають нові землї.

Значінє польської шляхти в державі, користи повного шляхетства (plenum jus militare) були добре звістні галицькому боярству і от ми бачимо в остатнього від другої половини XIV ст. безперечне змаганє зрівнати ся с польською шляхтою в правах — дістати польське шляхетство. Ще в третїй четвертині XIV ст. галицько-руський вищий стан називає себе боярами, але в кінцї XIV ст. очевидячки береже ся сеї назви: давнїщі бояре подибують ся в актах кінця XIV ст. тілько з praenomen пан (dominus), і тілько по іменам і прозвищам можна означити їх походженє. Далї вони присвоюють і звичай польської шляхти називати ся по своїм родовим добрам (Ходор Бибельський — від с. Библо [2]).

Іще Казимір дає важнїщим представителям руського боярства землю jure hereditario, але юридично руська шляхта зрівнала ся с польською аж у тридцятих роках XV ст. Єдлинська привилея 1430 р. розширяє і на Русь польські порядки в адмінїстрациї та заводить тут польське право. А в тім, остатнє розширяє ся тут тілько на тих, хто єму підлягав, хто був in jure polonico. Але-ж, не вважаючи на се, руська шляхта ще дуже визначає ся в правах від польської шляхти; тодї як єдиний обовязок остатньої супроти держави лежав в особистім відбуваню воєнної служби, і то тілько в межах держави

---

[1]) Нема змоги встановити ґенеальоґічної звязи сих родів з відомими нам представителями боярства XIII ст.

[2]) Див. напр. акт конфедерациї шляхти Львівського та Жидачівського повіта 1464 р. (Akta gr. VII, нр. 55). Лише по печаткам з руськими написами можна бачити, що значна частина згаданих в актї шляхтичів руського походженя. Див. теж акт конфедерациї Спитка Мельштинського 1439 р. у Прохаски Konfederacya Spytka z Melsztyna, Lwów, 1887, ст. 84.

для її оборони, шляхта руських земель обовязана служити в війську і за межами держави без усякої нагороди з боку короля, мусїла своїми людьми направляти королївські замки в Червоній Руси, платити від кождого лана землї 2 мірі вівса, дві мірі пшениці і 4 гроші.

Аж у 1434 р. всї ті onera et gravamina були зняті, на велике, по словам Длуґоша, невдоволенє польської шляхти, з червоно-руської шляхти, і вона була на решті зрівнана в правах с польською шляхтою [1]).

Вертаючи до поставленого вище питаня про долю руського боярства під новим пановапєм, доходимо до ось якого висновку.

Привилєя 1434 р. розширила повне шляхетське право, очевидячки, не на все давнє руське боярство. Тілько важнїщих єго представителїв, в и д н і щ и х тодї принято межи польську шляхту. Принятє се відбуло ся, бачить ся, на тих самих підставах, що й принятє литовсько-руської шляхти, то-б то через а д о п т а ц и ю польськими шляхетськими родами [2]). Дякуючи сему, чимале число руського боярства мусїло лишити ся за плотом шляхетських привилєїв. Але частинї дрібного боярства можна було добути повне шляхетство, дякуючи характерному бокови польської шляхти — її родовому ладови. З заведенєм повного шляхетства для давнього руського боярства, зо зрівнанєм єго прав с польською шляхтою, і на першу мусїли розширити ся польські способи доказуваня належности до шляхетського званя — сьвідоцтвами шляхетських сьвідків про належність шукача шляхетства до звістного шляхетського роду. Представитель руського боярства міг доказувати своє шляхетство, встановивши сьвідоцтвами сьвідків своє свояцтво з признаними шляхтичами [3]).

---

[1]) Длуґош ad a . 1434.

[2]) Доказує се дуже цїкавий акт конфедерациї Львівської й Жидачівської шляхти 1454 р (Akta gr. VII, нр. 55). При актї зберїгло ся 44 печатки шляхтичів, що підписали єго. Декотрі печатки з руськими написами очевидно належали руським шляхтичам (а се печать Юрьева), але й при сих написах є гербові знаки, що відповідають звістним польським гербам — Sas, Salawa і т. д.

[3]) В Литовській Руси лучало ся дрібному боярству доказувати своє шляхетство покликанєм на якийсь судовий акт, де певна особа була названа nobilis (шляхетний урожений) (Подав нам С. А. Бершадський).

Наведені вище з'уваги потверджують ся одним дуже цїкавим судовим процесом, що зберіг ся у львівських судових книгах [2]).

У 1444 р. шляхтич Ян Далановський випросив собі у короля добра Чеперів, але добрами сими володїли брати Станїслав і Супрун, що не хотїли уступити ся. Далановський позиває їх до суду старости. На запит суду, які права мають підсудні на своє володїнє, остатнї відповіли, що то їх батьківщина з дїда-прадїда і просили суд лишити їх при володїню добрами на підставі загальних для всїх дїдичів доказів прав на володїнє (petentes se circa eadem bona remanere eo jure, quo alii heredes alias oczcziczowye sua bona docent et reclimantur alias dokaszuja et odpadaja). Староста спитав їх, до якого гербу вони належать і в загалї хто вони такі (de quibus armis essent, et quid fuerint in terra Russie). Вони відповіли: ми отчиті і давнї руські земяне. А що до гербу відповіли, що їх зачисляють до гербу шляхтича Викентия Шамотульського. Окрім того сказали, що вони свояки зо шляхтичами Ременевськими і Лопатичами. Староста відложив справу до найближчого віча, де мусїло бути рішено загальне питанє, яким чином отчичі повинні доказувати свої права на володїнє.

Постанови віча ми не знаємо, але на щастє, в актах зберіг ся кінець сеї цїкавої справи.

Справа відкладала ся кілька раз, то через непояву сьвідків, то через небажанє їх присягати по руському звичаю, але нарештї була рішена у 1446 р. Підсудні привели яко сьвідків чотирох шляхтичів польських і вісїм руських. Сьвідки посьвідчили під присягою, що спірні добра нїколи не були королївськими, а належали до підсудних від дїдїв і прадїдів. Суд в остатнїм рішинцю розглядав тілько справу про право володїня, не доторкаючи ся до другої справи підсудних на шляхетство. Що остатня в загалї рішена те-ж прихильно для підсудних (може на colloquio generali), доказує ся називанєм їх nobiles.

Подібних процесів ізза володїня земельними добрами, не захищеними нїчим, окрім давністю (ab avis et proavis, z dziada

---

[1]) Akta gr. XIV, ст. 197.

і pradziada) зберігло ся скілька в судових книгах Червоної Руси [1]). Підсудними виходять по більшій частині дрібні властники землі, що сидять на дрібних ґрунтах (sortes, dzielniczy). Вони не мають ніяких документних показів на свої володіння: „ми володіємо тут від дїда і прадїда, ось де наші права“, відповідають вони звичайно на домагане суду оправдати своє володіне. По більшій частині на підставі свідоцтва свідків про дійсну давність володінь справа рішає ся в користь підсудних.

Таким чином і частинї дрібного руського боярства повело ся оборонити свої земельні володіння і добити ся признаня собі шляхетства.

Яка-ж була доля тих потомків дрібного руського боярства, котрим не повело ся доказати свого шляхетства?

---

[1]) Починають ся ті процеси в сорокових роках XV ст., що між иншим поясне ся ось якою причиною: власне в ту епоху Владислав Ягеллоньчик, потрібуючи помочи шляхти до заповзятих ним воєнних походів, щедро роздає землї в Червоній Руси польській шляхті. Жерело, безпристрастність котрого в сім разї важко підозрівати (Длуґош ad a. 1442) росказує, що Владислав, потрібуючи грошей, заставив і записав шляхті ледви чи не всї міста, замки, добра і ріжні жерела доходів. Польська шляхта, випросивши собі міста й добра на Руси і Подільщинї, прогоняла з них старих властників, що в роспуцї тїкали до Татар і разом з ними пустошили Русь (ed. Przezdziecki, т. XIII, ст. 683). В наведеному в тексті процесї Далановський випрошує собі добра sub nobilibus Stanislav et Suprun Тодїшня буйна шляхта вводила себе сама в володіне наїздом, узброєним нападом; звістно, не всім так пощастило оборонити судовою дорогою свої права, як братам Чеперовським.

Під 1453 р. до судових книг записана ось яка справа: Львівський підсудок судить ся зо шляхтичами Неслуховськими ізза двох обивателїв Федора і Чирника; Неслуховські кажуть, що тї люде кметї і відбувають в їх користь хлопські повинности (daciones, tributa, census), Федір і Чирник кажуть, що вони nobiles. Справа відкладає ся на вісїм тижнїв і суд мусить постановити, котрій зо спірних сторін дати право доказувати свої претенсиї: чи Неслуховським — що Федір і Чирник хлопи, чи Федорови і Чирникови своє шляхетство (Akta gr. XIV, ст. 387). Справа очевидячки повстала с того, що Федір і Чирник (названі nobiles) продали львівському підсудкови свою материнську частину в Неслухові за 30 гр. с правом жити на тім ґрунтї до виплати їм купної суми. Властники села Неслухова (шляхтичі) запротестували проти сеї продажі — мабуть через те, що земля Федора і Чирника, котрих вони вважали за своїх хлопів, увільняла ся від тягарів, переходячи до шляхтича. Дуже цїкавий кінець сеї справи: один спірник — Федір, признав, що він хлоп Неслуховських і відбував їм зі своєї землї такі-ж повинности (census, pro-

Польське право XV ст. знає тільки три стани: шляхту, міщан і кметїв. Кожда одиниця в державі конче мусїла належати до одної з сих трьох категорий. Перехідних ступнїв із одного стану до другого не було в польському праві. Межи шляхтичем, що користував ся усїми правами та привилеями, і безправним кметем лежала неперехідна безодня. Міщанський стан не був перехідним ступнем від кметя до шляхтича. В очах шляхти міщанин мало чим визначав ся від кметя, від міщанства до шляхетства було так само далеко, як від кметства до звання повного шляхтича. Нобілїтация міщан так само рідка, як і нобілїтация кметя, хоть у фактичному становищі міщанства, звістно, була чимала ріжниця в порівнаню до становища кметя.

---

ventus, labores), як і инчі хлопи (Akta gr. XIV, ст. 356 і 455). Що заставило Федора дати таке свідоцтво — не звістно. Див. ще Akta gr. XIV, ст. 71. Suspendimus terminum mfo Hriczkoni Pal. Pod. actori et nobili de Gnyewoschyna provilla Konyuchi, usque ad regressum nuncii de Ungaria a dom. Rege secundum quo aliis suspensi sunt termini, qui habent agerum (sic!) pro ipsorum bonis, que habent ab ewo, ab awis et prothavis, et privilegia super ipsa non habent. У 1443 р. Nob. Nykel cum patruo suo приносять до львівського городського суду грамоту на добра Погорщ, але Nob Хотко з братом Андреєм заявляють свої права на два дворища в сих добрах, котрими вони володїють яко батьківщиною (qnibus nunc sedemus, et pater noster felicis memorie tenuit et possedit tamquam verus heres legittimus). Зі свого боку Nob. Філь Нашчешич із своїком Яцком заявляють про свої права на одно дворище в тих же добрах, котрим яко батьківщиною володїють спільно (habeo unam curiam meam patrimonialem hereditatem al. oczczisna, quam nunc teneo cum ipso). Подібні-ж претенсиї показують Стецько Брехович, Nob. Олешко de Pohorcze, котрого й лишили при володїню дворищем Бастиєвим, єго батьківщиною (Akta gr. XIV, ст. 81 — 3) Подібна-ж справа межи Nob. Христофором, львівським митником і Nob. Іваном та Петром, синами Біликами, що володїли невеличкими ґрунтами (sedentibus in sortibus, al. dzielnyczach у с. Major Lybyne, держевцем котрого був Христофор. На домаганє суду показати оправдуючі документи на свої володїня вони відповідають: ista sunt nostra jura, quod hoc est nostrum patrimonium a patre et ab avis et proavis, et hoc volumus probare.." (ib. ст. 290). Див. ще A. gr. XVI. ст. 68: Nobil. Rutheni heredes de Dobra, Mass, Iwan faber cum Mal filio, Siemon Bryz, Jacow, Damko, Danilo, Michitha, Michalo Wasilovicz, Siemon Zinovicz, Andrej Kyelb, Hricz Klisschovisz, Siemion Craczko, Iwan Philovicz, Hricz Chodorow vendiderunt totam suam partem hereditatis et dominii in eadem villa Dobra, que spectat eis in tercia parte eiusdem ville Dobra mfo. Nicolas Pyeniazek de Wittowicze Succ. Crac. et Cap. Sanocz pro sexaginta marcis.

Правда, в самому польському шляхетстві було дві верстві — повних шляхтичів, що володїли повним jus militare, і владик, що мали тілько simplicem militiam, mediam nobilitatem (а в тім, про становище остатніх ми знаємо дуже мало). Хоть становище владик було далеко нижче від становища шляхтича, а про те вільний чоловік, кметь або міщанин, не міг сам про себе, через саме матеріяльне піддвигненє, стати в ряд владик. Кметь або міщанин попадав межи шляхту виключно через нобілїтацию, право котрої зразу належало тілько до короля, а потому до сойму (від 1578 р.).

Повна нобілїтация, як бачить ся, наступала лише в разах індїґенату — потвердженя в шляхетстві заграничного шляхтича — та адоптациї — принятя нобілїтованого до якого польського роду. Через те кметь, зроблений шляхтичем (creowany), не діставав разом із сим зараз же усїх шляхетських привилеїв.

Ось чому на Руси у XV ст. з заведенєм польського права повстає нова кляса людности, що не входила в рамки польського суспільного права — се потомки дрібного руського боярства, що не попали в завітну країну шляхетства. Їх не можна зачисляти до шляхти, але вони самі не хочуть уважати себе кметями. Через таку неозначеність становища, доля сеї кляси дуже ріжнородна. Маючи невеличкі ґрунти, сї люде стають економічно залежні від старостів або навіть сусїднїх властників землї. Остатнї дивлять ся на них, як на хлопів, домагають ся від них хлопських повинностей; перші вважають себе не тілько вільними, але й nobiles. Судові процеси ізза таких колїзий кінчать ся ріжно: то признанєм за підсудними шляхетського права, то поверненєм їх у кметів [1]). Ча-

[1]) Яким чином старости старали ся закріпощати замкових слуг, видно з ось якого приміра, наведеного в люстрациї Холмського староства (Лит. Метр. IV, В. 7, ст. 293). W ziemi Chelmskiej sliachta w Lipiu Lipsczy pod starostwem Krasnostawskim za panow z Teczina przinuczeni szą na poslugi zamku Krasnostawskiego. Placza golego plathu starosczie dzisieiszemu 10 grziwien, owsza 40 kor., caplunow 20, y k temu poslugami nieznosnemi obcziązayą ye. A iest wiadomoscz swieza wszitkiej sliachti, ysz starodawna bili volnemi ziemiani, yeno ze iem listhi w Crasnim stawie pogorzali, iako yniej sliachczie.

М. Ф. Владимірский-Буданов (Населеніе юго-западной Россіи отъ половины XV ст. до Любл. уніи 1569, Київ, 1891, ст. 98—9) очевидячки робить

стину сих потомків дрібного руського боярства ми застаємо у XV ст. на службі у замкового уряду, яко замкових слуг; становище їх зовсім відповідає становищу литовських путних і панцирних бояр. Ті слуги (servitores, служки, служебные), що жили на невеличких ґрунтах, близько замків, сповняли ріжні полїцийні, адмінїстративні й воєнні обовязки в користь замка, розвозили листи замкового уряду, збирали разом зо старостою податки й мита, давали воєнну сторожу до замка, берігли границї повіту і т. д.

Ілюстрацию становища таких слуг дає нам історія роду Добрянських, долю котрих ми можемо дослїдити від самого початку XV ст. У 1402 р. Ягелло дарує улицьким слугам (servitores de Ulicz), Юрієви, Занови та Дмитрови, за їх вірну

деяку ріжницю межи слугами і служками (зазначуючи остатню назву в трьох повітах польського Поділя), він уважає перших вищим віддїлом служебних людей. С таким відмеженєм слуг від служків не годить ся рецензент працї М. Ф., д. В. М. (Кіевская Старина, 1892, жовтень), котрий каже, що се дві назві для того самого віддїлу служебних людей. Зі свого боку ми пристаємо швидче до думки М. Ф. Із богатьох фактів можна переконати ся, що слуга — назва почесніща, ніж служка (і фільольогічно се оправдано — служка здрібніла назва від слуга). Казимір називає слугою Ходка Бибельського, одного з найвидніщих представителїв галицько-руського боярства XIV ст. В люстрациях XVI ст., як видно з наведених примірів, служками справдї називає ся лише низчий віддїл служебних людей, що сповняють ріжні замкові послуги. Віддїл служебних людей, обовязаних головно до воєнної служби на замок, подибує ся найчастїще під назвою слуг, servitores, бояр, панів шляхти. Бояре — в Сокальському старостві в с. Цигани: Tamze Bojarow iest dwoch, ktory zadnego czynszu nie daią, bo miasto sluzkow (powinni) są koniem iechac, gdzie starosta kaze (Dodatek do Gaz. Lw. 1859 p.) Любомірский (Rolnicza ludność w Polsce) вказує на бояр в однім селї Львівської землї XVI ст. У Львівській землї в XVI ст. було скілька wzimanow albo ziemianow zamkowi Lwowskiemu służączich (Л. Метр. IV, В. 19, л. 188): так село Ямниця zupełne zdawna iest nadana slugom, що обовязані їздити на сторожу до татарської, волоської та угорської границї czasu trwogi, або коли скаже львівський староста, їздити зо старостою на лови, як видно з їх привилеї та старих інвентарів. Люстраторови жалував ся замковий уряд на їх непослух. У с. Лозина живуть земяне або маліи (manowie), оселені на одному дворищу. Повинности їх ті самі, що й манів с. Ямниці; далї в актї вони називають ся служками. Ми думаємо, що ріжниця межи слугами і служками затратила ся через богато причин, а головно через змагання старостів, нами вже вказані, закріпостити слуг або бодай заставити їх відбувати як найбільше ріжних повинностей в користь замка.

службу, поле Добра в Сяніцькій землї. За сей дар брати обовязані були відбувати воєнну службу трьома стрільцями та служити трьома кіньми Сяніцькому замкови (ad castrum nostrum Sanocense in eisdem tribus equis servire quocies fuerit oportunum et fuerint requisiti). Ся дарована грамота зробила Добрянським велику службу; з неї вони висновували всякі можливі для себе привилеї, опирали ся на неї в своїх раз-у-разних суперечках зо старостами; вважали себе шляхтичами, непідсудними старостинському судови, казали, що находять ся під особливою опікою короля і тілько ёму хотїли здавати справу зі своїх поступків. Протягом кількадесятьох років ми раз-у-раз здибаємо ся в сяніцьких судових книгах із Добрянськими. Се очевидячки був елемент дуже буйний, загористий і завзятий. Старости жалують ся, що Добрянські не дбають про сповнюванє своїх обовязків, не хочуть служити замкови, розвозити листи, виступати зо старостою в похід. Сусїди раз-у-раз обвинувачують Добрянських за насильства, крадїж, підпали, убійства — се справжнї enfants terribles усеї околицї.

Добрянські володїють землею на правах власности, продають ї̈, міняють, передають у спадщинї. Вони мають своїх селян, що обробляють їх землю.

Через завзятість Добрянських в оборонї своїх дїйсних або догадних прав, неозначеність виразів у їх уставній грамотї, закон зовсїм безсильний супроти Добрянських; він не знає до якої категорії їх зачислити. Добрянські фіґурують в актах то яко homines, kmethones, то яко heredes, terrigenae, domini. Вони напирають на своє шляхетство, але не радо показують свої привилеї, та, бачить ся, окрім уставної грамоти Ягелла, вони й не мали нїяких грамот, а грамоту сю справдї можна було толкувати і так і сяк.

Але на решті Добрянські таки вийшли побідниками в боротьбі зо старостами. Декотрим із них повело ся добити ся признаня свого шляхетства. У 1621 р до галицьких книг записує ся згадана грамота Ягелла Добрянам на домаганє „nobilis Andree Dobrzanski de Dobre districtus Sanocensis“. А про те частина роду Добрянських і доси лишила ся в селянстві, тим часом як властники Добри тепер шляхтичі.

Добрянські зберігли свою православну віру і доси[1]).

Завважаємо, що назва слуг, служків, служебних, servitores, serviles спільна для осіб, що відбувають звістні повин-

---

[1]) Привилею Ягелла Добрянським див. Akta gr. VII пр. 22. Жалоба сяніцького старости на Добрянських Akta gr. XI, ст. 282. Про них загалом Akta gr. XI passim, тай Akta gr. X. Пізнїща доля в примітцї до видання грамоти 1402 р. (Akta gr. VII, пр. 22). Історія роду Добрянських до середини XVI ст. пригарно росказана люстратором XVI ст. (Лит. Метр. IV, В. 19, ст. 53 об.) Коли инчі наведені нами приміри показують історию впадку слуг, то в істориї Добрянських є цїкаві вказівки на способи, якими завзяті слуги користували ся для визволу від старостинської власти. Наводимо сей цїкавий акт цїлком:

Dobra, wyes przi rzecze Szanie, w ktorej wszithko ziemianie miesskaią, maiącz gruntu dossicz y osziadlosez nyemala, pol y lyassow y łąk bardzo wyele. Polie wielkie na którem ta wyesz zdawna zassiadla było dane przez krolia Wladislawa niejakiem slugom (з боку дописка: anno Dni 1402) in ea conditione, aby s tej wszi ustawicznie trzemi konmy byla sluzba do zamku Sanoczkiego, ku ws-eliakiej potrzebie panu starosczie Sanoczkiemu pro tempore existenti (поверх стрічки: iako o tem dekreth seymowy obmawia), y na woyni przy panu starosczie Sanoczkiem takze byli powinni yachacz zwiczaiem swoyem. Jakoz tak szie zachowywalo przez lyath wyele, pothem successu temporis odkupuiącz z sluzbe potoczna y ustawiczna, którą byli (ut praemissum est) zamkowi powynni, okrom woyni (bo yako szie niektorzi ziemianie stamtądze do tego znali, ze nie tylko na woyni, alie ku wszelakiej potrzebie tak z panem starostą, yako s podstaroscziem yezdzali na graniczi węgerskie (з боку: dawaiącz czinsz). Alie te ustawiczna sluzbe, tho iest ze onich trzech sluskow, ktorzi muszieli mieskacz przi zamku ustawicznie, possilano z listi barani wibieracz y wieprze, nad lyudzmi przi zacziągu stawaly, etc, tho oni odkupuiącz postąpili byli dawacz na zamek Szanoczki na kazdi rok grziwien dziesiecz, a czasu trwogi wszelyakiej, gdy ym z zamku dano znacz, yachali przędsie y dawali ten czinsz do zamku Sanoczkiego az po nynyeiszi rok. Alie na seymie blisko przeszlem Piotrokowskym a. D. 1565 otrzimali ssobie prziwilyej libertacyej od takowego czinssu, ad relationem R — di D. Petri Miskowski, R. P. Vicecanc. in ea conditione, aby czassu ruszenia pospolitego s tei wszi wsiszi ziemianie wyprawiły na woyne thilko czterech jezdnich, A oni przed thym na kazda woyne nyetilko czterich yezdnich wissilali, alie kazdi s swego gospodarstwa zwiczaiem ziemian y sliachcziczow polskich yezdzali. A iak czo liepiej, tho niechai J. K. B. uzna. Про слуг замкових і путних у Литовській Руси, див. передне слово В. Б Антоновича до Архива Юго зап. Россіи, ч. IV, т. (Акты о происхожденіи шляхетскихъ родовъ въ юго-западной Россіи). Київ, 1887. „Слуги замкові або путні, володіючи невеличкими ґрунтами, обовязані були за неї відбувати послугу замкову; із сеї замкової служби найважнїщим обовязком була „сторожа“ то-б-то обовязок по черзї вартувати коло воріт замку; до послуги замкової належить ще „погон“, то-б то сповненє адміністративних постанов державця

ности в користь замку. Повинности сї дуже ріжнородні. Окрім показаних уже повинностей, служками називали ся ремісники, що служили замкови своїм ремеслом, лїсничі, що стерегли замкові лїси, ловчі, атамани і десятники по селах.

або старости та оповіщуване звісток то-б то розвоженє листів, пакетів і оповісток на росказ старости або державци; через остатнїй обовязок бояр замкових і названо пізнїще путними. Окрім того, вони платили в користь замку оплати і мита. Адмінїстративно путні слуги були підвластні „зверхности замковій“, то-б то власти старости або державци, що кермував тим замком, до котрого вони були признані людьми посполитими, підвластними королївському старостї, до котрого вони стали майже в такі самі юридичні відносини, в яких були селяне до володїючих ними шляхтичів, і визначали ся від остатнїх тілько що до володїня землею“, ib. ст. 7.

Для XV ст. найбільше відомостей про служебних людей находимо в судових книгах Сяніцькой землї (Akta gr. XI). Для XVI ст. див. Люстрациї руського воєводства в Архіві Мін. Справедл. Лит. Метр. книги переписей, IV, нр. 12.

В с. Ямниця Галицької землї 4 служки, їздять з листами, куди скажуть, стережуть і збирають мито, збирають із писарем бжоляну й баранячу десятину. Один з них возьний. В користь замку не платять нїчого.

В с. Калуші ляндвійт, возьний, слуга міський liberi (від повинностей) ratione poslug; кушнїр служить своїм ремеслом.

У Теребовельській землї с. Зубово. Три служки: десятник, лїсничий і кушнїр, сидять на службі, дани не дають; с. Каптури — 2 служки, не платять нїчого resp. serviciorum, бо стережуть лїси, їздять з листами і зо старостою та підстаростою для ріжних потреб, збирають вівцї й свинї. Дають лише поволовщину і бжоляну дачку.

Борек, місточко. Коваль працює на замок. 7 людей роблять державцеви послуги, які скаже. Вільні від дачки.

Камінка, місточко. Коваль працює до двора, не платить нїчого.

Львівська земля, с. Смерекїв. 25 селян на дворищах, що більші від лана. Не платять нїчого, бо сидять на службі (na posludze), їздять підводами на 16 миль. Панщини 7 день у рік, ходять на толоку. Почти по 2 курцї, 10 яєць. Усї разом $5\,^{1}/_{2}$ полумірків меду.

Самбірська земля с. Березницї. 3 служки сповняють усякі послуги, надвірну сторожу, їздять з листами. Платять лише по $2\,^{1}/_{2}$ гроша почти і 2 гр. подимщини. Кождий на $^{3}/_{4}$ лана.

С. Колчицї. Перше були ловчі, що платили по 5 полумірків меду від борта, тепер хлїборобів 36.

С. Велика Билина. Селяне їздять з листами і працюють у фольварку.

Сяніцька земля, с. Беско. 11 служків (обовязки не зазначені, 1 возьний).

С. Трепча. 3 лїсні служки; стережуть лїс, служать, їздячи, куди скажуть. Не платять нїчого.

С. Новосїльцї. 5 служебних, кождий на $^{1}/_{2}$ лана, платять лише по 48 гр. від лана. Їздять, куди скажуть.

Служебні люде діставали кусень землї, иноді з інвентарем і за користуване ним відбували ріжні замкові повинности. В служебні люде ішли селяне, міщане і потомки давнїх збіднїлих бояр. Ріжниця в повинностях впливала і на становище служебних людей: служебні, що сповняли адмінїстративні, полїцийні та воєнні обовязки, розуміє ся, стояли de facto далеко вище від служебних, що працювали в замкових фольварках, хоть юридичної ріжниці в становищу ріжних віддїлів служебних і не було. Ріжниця в обовязках відбила ся і на долї служебних, хоть старости й старали ся звести усїх служків до одної категорії — селян. Вища категория служків, що про те своїми обовязками стояла ближче до шляхти як до селянства, боре ся зо старостами і, як ми бачили на примірі Добрянських, иноді виходить побідником, добивши ся завітної цїли кождого обивателя станової польської держави — шляхетства.

БІБЛІОТЕКА МОНАСТИРЯ ОО. ВАСИЛІЯН В ЖОВКВІ

ГЛАВА II.

Доля селянської людности у Галицькій Руси XIV—XV ст.

Історія селян Галицько-руського князївства за часи руських князїв нам майже не звістна. До другої половини XIII ст. ми знаємо про селян Галицької Руси не богато більше від того, що вони тут істнували. Але який був їх суспільний лад, їх економічний побут, на які відділи дїлила ся нижча верства людности Галицько-руського князївства, на се ми не находимо відповіди в одинокому жерелї для того періода — нашій давнїй лїтописи. Можемо сказати тілько одно, що і перед XIII ст. тут істнують раби і вільне селянство.

Кляса рабів виповняла ся тут головно полоном, але складала ся не тілько з самих полонених неприятелїв, а й з місцевих людей, — у ворохобнях XIII ст. находимо случаї, коли люде бунтівничих міст роздавали ся „на подїл“ [1]).

Нижчі кляси людности Галицької Руси подибують ся в лїтописи під ріжними назвами. Так, назва „челядь“ [2]),

---

[1]) Іп. 556. Данило бере місто Возвягль: и городъ зажьже, люди же изведе и вдасть я на подѣлъ ово брату си, ово же Львови, другихъ Шварнови.

[2]) Іп. 505: створиша же межи собою клятву Русь и Ляхове: аще посемь коли будеть межи ими усобица, не воевати Ляхомъ Руское челяди, ни Руси Лядьской.

Пор. ib. 582. Законъ же бяше в Лихохъ таковъ: челяди нѣ имати, ни бити, но лупяхуть. А в тім, як додержували ся ті договори, видно з Іп. 586: и воспомяну Володимѣръ, оже преже того Лестко,ославъ Люблинѣць, взялъ бишеть у него село на Вѣкраинници, именемъ Воинь, и напоминаљся ему Володимиръ о томь много, абы ему воротилъ челядь, онъ же не вороти

„чадь“ [1]), уживає ся в галицько-волинській лїтописи для означеня нижчої кляси людности в загалї. Що назвою челяди означувала ся не лише сама невільна людність, але й селянський стан загалом, видно з договорів руських князїв с польськими — не воювати челяди, і з богатьох инчих місць лїтописи.

Инчі назви для нижчих кляс людности в Галицько-Володимирському князївстві — смерди, люде.

Смердами, очевидячки, називають ся і селяне, і нижчі віддїли міщан [2]).

Назва „люде“, як бачить ся, прикладала ся спеціяльно до кляси людности невільної, прикріпленої до землї, що відбувала натуральні повинности в користь властника землї [3]).

До епохи княжого періода безперечно треба прикласти й сотних людей [4]). Назва нузники [5]) значить кінне військо,

---

ему челяди его: за се же посла нань Литву. И воеваша около Люблина и поимаша челяди множьство, и ополонившеся и тако поидоша назадъ с честью.

Ib. 587. Юрьи же... посла рать свою. И тако шедше взяша Сохачевъ городъ и поимаша в немь товара много и челяди, а прокъ иссѣкоша.

Ib. 599. Юрій (в походї на Люблин) возвратися восвояси со множествомъ полона, челяди, скота и коней.

[1]) Кондратъ... многи поби отъ полку Лестькова бояръ и простую чадь. Ip. 590. Назву челядь (czelanth) подибуємо і в XV та XVI ст. в значінню двірських слуг (Akta gr. XI, ст. 273, інвентар майна фольварку в Уличу). В XVI ст. ся челядь була по більшій частинї наємна, діставала плату. (Лит. Метр. XVI В. 12 passim (в описї замкових фільварків).

[2]) Ip. 341:... а смерди скачуть чересъ заборола къ Иванови и перебѣже ихъ 300.

Ib. 494: бояринъ боярина плѣнивше, смердъ смерда, градъ града...

Ib. 525: приидоста Лазарь Домажиречь и Иворъ Молибожичь два беззаконьника отъ племени смердья.

Смерды пѣшьцѣ. Ip. 529.

[3]) Заповіт Володимира Васильковича... городъ Кобрынь (жінцї) и з людми и з даню, како при мнѣ даяли, тако и по мнѣ ать даютъ княгинѣ моей. Иже далъ есмь ей село свое Городелъ и с мытомъ, а людье како то на мя страдалѣ, тако и на княгиню мою по моемъ животѣ.

[4]) Ip. 555. Люди татарскіе.

Ip. 556: люди же изведе и дасть на подѣлъ (Данило).

Пор. люди = холопы в пізнїщих великоруських актах; людскіе дворы для відміни від селянських (Костомаров, Стенька Разинъ. От. Зап. 1858 р. 11).

[5]) Ip. 517: приде вѣсть Данилу... яко Ростиславъ сошелъ есть на Литву со всѣми бояры и с нузники...

а не клясу людности. Нарештї ще в княжий перiод ми зустрiчаємо ся з вільною клясою людности, поселеною на межах держави для оборони від нападу кочівників. У XIII ст. на південно-східних межах Галицько-руського князївства ми в сїй ролї бачимо Болоховців, по всїй імовірности, волоських вселенців, що сидїли громадами с князями на чолї.

Нижчі кляси людности займають ся хлїборобством і рiжними промислами [1]).

Із пізнїщих актів можна вивести, що одна частина людности жила окремими дворищами [2]), друга була впорядкована сотнями [3]). На нашу думку, на сотнї дїлила ся людність, поселена в найближчих до міст селах. Сї поселенцї дiставали землю та ґосподарський інвентар і за те обовязані були с л у ж б о ю, то-б то сповняти рiжні повинности в користь міста і вдержувати дружину, що сидїла в містї [4]).

Повинности селянської людности складали ся з рiжних дачок і здирств; від XIII ст. до них додає ся і татарщина, татарська дачка, збирана князями. Людність сел, найближчих до міст, обовязана була направляти міські укрiпленя. Дань і здирство збирано від селянської людности натурою — вівсом, житом, леном, хлїбами, медом, худобою й рiжною живністю [5]).

Ip. 538. Наутрѣя же собрашася вси Ятвязѣ, пѣшци и с н ѹ з н и ц ы.

Ip. 556. Снузникомъ же сразившимся не стерпѣша, но на бѣгъ обратишася.

Словарь церковно-слав. и русск. из. Акад. Наукъ: С н ѹ з н и к ъ — всадникъ, „не елени стрѣляти и снузнику бысти, но тѣло обуздовати“. Сборн. 212 об. Снузний — церк. конный. „И се самъ грядетъ снузнь мужъ“ — Ісаї, XXI. ст. Остр. вид.

Бортників находимо в Гал. Руси, яко осібну клясу вільної людности. (Akta gr. II, нр. 8 межи сьвідками... а се бортници Пашко, бортникъ исъ Емелина, Юрко Мошничь, Михно Великопольскій и Чолко Залѣсскій). Шараневич, Rys wewn. stos. ст. 55 і 70 рівняє бортників до бояр — ледви чи слушно.

[1]) Риболови галицькі Ip. 341. Сѣдельники, лучники, тульники, кузнеци — імовірно міські ремісники. Ip. 558.

[2]) Про володїнє дворами сказано буде нижче.

[3]) Ip. 613. Мстислав накладає ловче на Берестян: со с т а по двѣ лукнѣ меду... а на горожанахъ ½ гривны кунъ.

[4]) Докази див. в дальшому викладї при характеристицї сотних XV ст.

[5]) Виложене в текстї основано на заповітї Володимира Васильковича та грамотї Мстислава Берестянам. У першій читаємо: далъ есмь княгинѣ своей,

Невільна людність обовязана була й ріжними працями в користь властника (страдати) [1]).

Широкий розвиток боярства і боярського володїня землею в Галицькій Руси поясняє нам той сумний стан нижчих кляс людности, що на него натякнено в галицько-волинській лїтописи [2]). Бояре тиснуть і грабують людність яко властники землї та керманичі — правні й безправні. Надбавши ріжними способами великі земельні маєтки, бояре, звістно, старали ся принадити на них як найбільше людей і узяти їх під свою власть. Коли признати оригінальність декотрих грамот XIII ст., що дійшли до нас у пізнїйших копіях, то вже тодї князї відступали окремим боярам юрисдикцию над людністю їх земель [3]).

Надужитя галицько-руського боярства довели до дуже цїкавого факту: вимучена боярськими здирствами, людність не раз волїла піддавати ся Татарам, переходити під їх безпосередню

по своемь животѣ, городъ свой Кобрынь, и с людми и з данью, како при мнѣ даяли, тако и по мнѣ дають даютъ княгинѣ моей. Иже далъ есмь ей село свое Городель и с мытом, и людье, како то на мя страдалѣ, тако и на княгиню мою по моемъ животѣ; аже будеть князю городъ рубити, и ни къ городу, а поборомъ и Тотарщиною ко князю. Ip. 595.

У грамотї Берестянам: Се изъ князь Мстиславъ, сынъ королевъ, внукъ Романовъ, уставляю ловчее на Берестьяны и в вѣки за ихъ коромолу: со ста по двѣ лукѣ меду, а по двѣ овцѣ, а по пятидесять десяткъвъ лну, а по сту хлѣбовъ, а по пяти цебровъ овса, а по пяти цебровъ ржи (жита), а по 20 куръ; а потолку со всякого ста; а на горожанахъ 4 гривны кунъ. Ip. 613.

Пор. Ip. 521. Данилъ же и Василко въдаста ему (Михайлови) ходити по землѣ своей, и даста ему пшеници много и меду и говядъ и овѣць доволѣ. Згадують ся ще повинности — дамница, путница (Akta gr. I, нр. V). Із посереднїх податків — мыто (заповіт Володимира Васильковича).

[1]) Заповіт Волод. Вас. Ip. 595. О холопах і страдниках див. В. О. Ключевского, Подушная подать и отмѣна холопства въ Россіи. Русск. Мысль 1886 р., кн. 5, 7, 9, 10.

[2]) Ip. 605. Володимирцї ось як оплакують Володимира Васильковича: добро бы ны, господине, с тобою умрети, створшему толикую свободу, яко же и дѣдъ твой Романъ свободилъ бяшеть отъ всихъ обидъ.

[3]) Akta gr. I, нр. 4. Жалованная грамота князя Льва литовським виходцям Тутєнню и Монтєньку на село Добаневичі Перем. волости: со оусѣми поборы ис винами исъ головнитьством и серпом, ис косою, ис млином, со оусѣми оужитки какъ есмы сам держал.

власть, ніж лишати ся під властю князя, безсильного здержати боярське користолюбство [1]).

Ось ті скупі відомости, що дає лїтопись про становище селян у княжому періоді Галицької Руси [2]).

Давня істория станів у Польщі, а спеціяльно історія давнього польського селянства вистудиовані доси дуже слабо[3]). Дослїдники не годять ся межи собою ані що до числа кляс, на котрі дїлила ся давня польська суспільність, ані що до походженя їх, ані що до характеристики їх прав. Одні дослїдники начисляють сїм кляс (Бобржиньский), другі — тілько 3 (Смолька,

---

[1]) Факти до сеї появи вибрані з лїтописи д. Сергієнком у статї „Громадеький рух на Вкраїнї-Руси в XIII в“, Записки Товариства ім. Шевченка, ч. I, Львів, 1892. А в тім, на значінє сего руху вказували Н. П. Дашкевич (Княженіе Даніила Галицкаго, ст. 61), і Н. В Молчановський, Очеркъ извѣстій о Подольской землѣ, гл. VI.

[2]) Завважаємо ще, що до часу Болєслава-Юрія йдуть перші проби заведеня нїмецького права в Галицько-Волод. князївстві. Див. грамоту у Реппеля, Uiber die Verbreitung des Magdeb. Stadtrechts. Грамота ся дана Барткови Сандомирському на войтовство в Сяноцї; межи сьвідками находимо войтів de Bochna, de Varsov. Великість чиншу від лана означена у грамотї на 16 грошів; воля — 15 років.

[3]) Досить повну бібліографию вистудиовання польських селян можна найти у передмові до твору Wal. Przyborowski, Włościanie u nas i gdzie indziej, Wilno 1881. Але самий сей твір більше публїцистичний трактат, при тому крайне тенденційний, ніж науковий дослїд (автор писав виключно по підручникам). Рецензию на сю працю див. Al. Jelski, Uwagi w kwestyi włościan, a mianowicie: jak było u nas i gdzie indziej. Warszawa, 1884.

Найдавнїщій істориї польського селянства посьвячено богато сторін у полємічних статях Бобржиньского, Смольки та Пекосіньского про походженє польської суспільности (Rozprawy i sprawozdania Ak. Um. w Krakowie, Wydziału hist.-filoz. т. XIV; див. те-ж твори Смольки, Mieszko stary i jego wiek, Warsz. 1881, Piekosiński O dynastycznem szlachty polskiej pochodzeniu, Kraków 1888; єго-ж цїкава увага у виданому ним томі Cod. dipl. catb. Krak. I. (Monum. medii aevi I, ст. 81). Для XIII та XIV ст. див. працю Rom. Hube, Prawo polskie w XIII w. Warsz. 1874. Єго-ж Prawo polskie w wieku XIV (Ustawodawstwo Kazimierza W. Warsz. 1881) та особливо єго Prawo polskie w XIV w.: Sądy, ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi XIV w. Warsz. 1888, основане на масї невиданого материяла.

Із росийських праць вкажу працю Вінавера, Изслѣдованіе памятника обычнаго права XIII в., писаннаго на нѣмецкомъ языкѣ, Варшава, 1888, і Їоремикіна, Очерки исторіи крестьянъ въ Польшѣ. Спб. 1869.

Зо старих праць: Grevenez, Der Bauer in Polen, Berlin 1818. Edm. Stawiski, Poszukiwania do historyi rolnictwa krajowego, Warsz. 1858, і особливо

Пєкосінский). Одні приймають туземне походженє усїх суспільних кляс у давнїй Польщі, другі — виводять тїлько нижчі кляси від туземцїв, беручи кляси вищі за потомків чужоземних наїздників, батьківщину котрих однї шукають у землї прибалтийських Славян, другі — у землї Норманів.

На думку одних, властниками землї в давню епоху Польщі були тїлько нижчі кляси, тим часом як вищі кляси землею до XII ст. не володїють, чинячи безземельну княжу дружину, що жила по части при дворі князя, по части яко ґарнїзон по рїжних

Lubomirski, Rolnicza ludność w Polsce od XV do XVIII w. (Bibl. Warsz. 1857—62) праця основана на перших жерелах, хоть є в нїй чимало помилок і недокладностей. Инчі, менче важні працї (в тім числї й Maciejowski, Hist. włościan w Polsce, Warsz. 1874) вичислені у Пршиборовского. Остатня що до часу праця, посьвячена істориї селян у Польщі, належить д. Бобржиньскому (Karta z dziejów ludu wiejskiego w Polsce, Rocznik Akademii umiejętności w Krakowie, rok 1891—92, Kraków 1892). Статя д. Бобржиньского основана виключно на законодатних постановах, зібраних у Volumina Legum, і рисує образ закріпощеня селян у Польщі тілько на основі юридичних памяток; д. Бобржиньскому мабуть не звістний дослїд проф. Антоновича, Объ экономическихъ и юридическихъ отношеніяхъ крестьянъ въ XVIII в. (Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. VI, т. II), а то він покористував би ся богатим фактичним материялом сеї працї, що чудово ільлюструє теоретичні з'уваги д. Бобржиньского про причини погіршеня становища польських селян від кінця XVII ст.

При Краківській академії є премія імени ґен. Октавія Авґустиновича на працю, посьвячену істориї польського селянства. Основатель премії пропонує ось яку завдачу: „Істория впадку кріпостного права в землях, що входили колись у склад Річи Посполитої, з передущим оглядом істориї повстаня селянського стану в давнїй Польщі, єго розвитку і впадку та розгляду всїх появ і в країнї лїтератури, і в суспільному житю, що мали на цїли полїпшенє становища селянського стану". Запропонована тема подїлена на скілька віддїлів:

1. Істория селянського стану в давнїй Пястовській Польщі, то-б то Великій Польщі, Малій Польщі, Куявії та Шлезку.

2. Істория селянства на Руси й Литві.

3. Істория впадку кріпостної залежности в прилучених до Руси країнах Річи Посполитої, тай у Лїфляндиї й Курляндиї.

4. Істория впадку кріпостного права в країнах польських, прилучених до Пруси.

5. Істория впадку кріпостного права в польських країнах, прилучених до Австриї (див. Rocznik Akad. umiejętności w Krakowie, rok 1891 — 92, ст. 141).

Треба надїяти ся, що ся премія (речинець — конець грудня 1894) викличе ряд праць по мало розробленій істориї польського селянства.

польських містах (Пєкосїньский). На думку других, тілько вищі кляси володїють земельною власністю, тим часом як селяне власної землї не мають, а живуть на княжих землях яко чиншовники (дїдичі). Із нижчих кляс тілько вільні люде, що вийшли з дїдичів, увільнених князями від особистої залежности, і чужоземні кольонїсти мають право набувати землю на власність (Бобржиньский). Нарештї третї вважають осередком польського народу вільну людність дрібних земельних властників (владик) (Смолька).

Що до самої орґанїзациї селянського стану, то всї досліґники згідно признають о п о л є, що відповідає нашій верві, одною з найдавнїщих селянських орґанїзацій. Глибока давнина ополя доказує ся вже тим, що ми застаємо сю форму в XII ст. уже в станї роскладу [1]).

Ополє то, очевидячки, найдавнїща побутова спілка окремих сусїднїх сел для декотрих спільних цїлей, з котрих нам відомі тілько не богато. Ми знаємо, що села, котрі входили в склад ополя, відповідають спільною порукою за злочин, зроблений в їх межах. Центральне село, коло котрого ґрупували ся инчі, називало ся ч о л о. Ополєм покористували ся князї для своїх фінансових цїлей, накладаючи податки й повинности на все ополє спільно, а воно мабуть відповідало за них, як і в карних справах, де винні були незвістні (або не видавали ся громадою), спільною порукою. Та вже у XII ст. ся форма селянської орґанїзациї хилить ся до впадку. В численних наданях церкві подибуємо серед ріжних привилей і увільнене від опольної звязи (a vicinia, s. opole liberamus). По всїй імовірности, се робило ся через те, що церква нераз діставала надане на окремі села, що входили яко частина в склад ополя. Коли вже окремі частини ополя находили ся під властю ріжних осіб або інституций, то остатнї й старали ся відорвати належні їм села від звязи з инчими опольними селами, через

---

[1]) Про ополє див. Roeppel, Gesch. Polens I, прилога II; Вінавер, l. c. ст. 98; Smolka, Mieszko Stary, ст. 124; Piekosiński, Rozprawy i sprawozd. XIV, ст. 228; Собєстианский, Круговая порука у славянъ по древнимъ памятникамъ ихъ законодательства, Харьків 1888, ст. 108 і дальші.

Д. Вінавер приймає ще адміністративний, дрібнїщий від ополя поділ селянського стану на села (ст. 99).

ріжні невигоди, що виходили для властників із ріжних відносин їх селян до ополя.

На думку Пекосїньского, в епоху перших польських князїв поряд ополя істнувала й инча форма орґанїзациї селянського стану, котру сей учений називає нарочною або уставною (narokowa). Села, що лежать недалеко міст або воєнних осель, обовязані були сповняти певні спеціяльні повинности в користь воєнного ґарнїзона: одні печуть для них хлїб (пекарі), другі варять страву (кухарі), достачують ріжну поживу (стрільцї, рибалки), доглядають худобу, коні (конюші) і т. д. Ними орудує керманич міста і вони відбувають повинности по черзї. За сповненє вказаних повинностей нарочники користують ся певними кусниками землї. Але від коли шляхта дістає земельний надїл, нарочники стають непотрібні, і їх разом із ґрунтами, на котрих вони сидять, князї починають роздавати монастирям і костелам. Нарештї, на думку Пекосїньского, декотра частина нижчого стану була ще устроєна по сотням: воєнних полонених садовили в ріжних місцях десятками родів, і 10 таких осель мусїли постачати одного узброєного вояка. Над десятьма такими десятками стояв сотник, що збирав від них податки і слїдив за відбуваньем повинностей сотних, а над усїми сотниками старшував Pstresto.

Що до економічного становища давнього польського селянства, то ми маємо надто мало фактів для сякої-такої докладної єго характеристики [1]).

Правне й економічне становище польського селянства стає нам більше звістне від половини XIV ст. Юридичне становище їх означує ся із памяток праводавства та судових книг, економічне із численних уставних грамот на Нїмецьке право, що було так широко розпросторене в усїх частинах Польщі.

Статут Казиміра знає тілько один віддїл нижчої кляси людности — селян (kmethones, villani). Невільництва, яко окремої институциї, в статутах Казиміра не находимо. Але servi illiberi, котрих dominus ubi vult, locare potest, згадують ся в одному статутї XV ст. [1]). Офіциального скасованя невільництва

[1]) Селянські повинности вичислені у Смольки, Mieszko Stary, dodatek III.

[2]) Статут Ягелла 1420, Bandtkie, Jus Polon., ст. 219, §. 31. De servis aut ancillis illiberis, evadentibus aut fugientibus.

у польських законодатних актах нема. Закріпощенє селян і вплив церкви — дві умові щезненя невільництва у Польщі. Перше робило невільництво непотрібним, бо наближило становище селян до невільницького стану. Друга повставала проти закріпощеня католиків. Ось чому, коли невільництво de facto ще існувало далї в Польщі (в Литві воно існувало і de jure у XVI ст.), то невільниками вважали тілько не християн.

Польський селянин XIV ст. був ще особою, що мала значні юридичні права. Він ще особисто вільний, володїє майном рухомим і нерухомим, на котре має право орудуваня, провадить сам судові процеси; за вбійство й пораненє селянина встановлена вира [1]). Воля єго обмежена лише у двох зглядах — у праві виходу й підсудности в декотрих справах. Що до першого то тут ми находимо в жерелах деяку супереку. В статутї Казиміра є звістна постанова про вихід селян: що року с кождого села може вийти без згоди пана тілько один або два селяне, і тілько в декотрих разах усї селяне можуть покинути село, (коли пан силує селянські жінки або доньки, коли за провину пана селяне тратять на маєтку, коли за провину пана селяне цїлий рік екскомуніковані) [2]). Із сеї постанови можна би виснувати, що закріпощенє селян у Польщі існувало вже в XIV ст. — коли без волї пана лише один або два селяне могли виходити із села, то з сего можна би виснувати, що инчі селяне не мали права вільного виходу. Тим часом численні факти в судових актах не тілько XIV, але й XV ст. доказують противне — істнованє тодї вільної reclinatio (переходу) селян. Суперека ся розвязує ся порівнянєм отсеї постанови Висл. статута до такого-ж параґрафу Великопольського статута [3]). Тут вичислені умови, що мусїв сповнити селянин при виходї: вказаний, перше, речинець виходу (на Різдно і конче в день), друге, пояснені й умови, що мусїв сповнити селянин при виходї: селянин, що сидїв на польському праві, мусїв лишити в порядку свій двір (domo relicta bene et decenter septa);

---

[1]) Hube, Prawo polskie w XIV wieku. Gro-ж, Sądy, ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi XIV wieku.

[2]) Hube, Prawo polskie w XIV w.

[3]) Ib. ст. 185 і L.

коли сидїв на волї, то відслужити панови стілько років, скілько сидїв на волї. Селянин, що сидїв на нїмецькому праві, міг вийти, заплативши панови чинш за всї роки волї, поклавши на своє місце инчого селянина або обробивши і засївши своє поле. Селянин, що не сповнив сих умов, уважав ся втїклим, і кождий, хто єго приняв, мусїв єго вернути панови, заплативши окрім того кару. А коли так, то як-же пояснити постанову Висл. статута про право виходу одного або двох селян із кождого села, без волї пана? Значить, один або два селяне можуть будь коли покинути село, не сповнивши своїх обовязків що до пана?

Нам бачить ся, що пояснене значіня сеї постанови є в однім варіянтї єго, надрукованім у Гельцля [1]); там ми читаємо: „plures kmethones de una villa ad aliam recedere non possunt nisi a decem unus, praeter domini villae voluntatem“. Коли ми нагадаємо, що одна з важних відмін осель на праві польськім від осель на праві нїмецькім була в характері розложеня повинностей, то-б то що селяне на праві польськім платили спільно звістні дани, тим часом як кождий селянин, що сидїв на праві нїмецькім, відбував означені повинности й платнї за себе, то суть сеї постанови стане нам ясна — завдача її: запевнити платну правоправність громади селян, що сидїли на польськім праві. З поменченєм числа членів громадї було все важче відбувати наложені на неї повинности — один і той самий розмір їх з відходом спільників роскладав ся на менче число членів. Анальоґію до сеї постанови ми найдемо нижче і в оселях на руському праві, де так само право вільного виходу мав лиш один із кождої десятки.

Друге важне обмеженє особистих прав селянина було в підсудности селянина домінїяльній власти пана. По-верха тут іще нема обмеженя прав, се тілько переміна судової компетенції, — держава відступає приватній особі свою судову компетенцию над селянином. Але в дїйсности, фактсей мав величезне й плідне в наслїдках значінє для особистого становища селянина.

---

[1]) Starodawne prawa polskiego pomniki I, p. Summa stat. Kaz. z tłómaczeniem ks. Swietosława.

Юрисдикції пана підлягали справи між його власними селянами, тай претенсії инчих осіб до его селян. Як би пан не схотів загодити скривдженого, остатній міг переносити справу до загальних судів [1]). Такий порядок був зразу навіть користний для селян, бо оборона інтересів своєго селянина була й простим інтересом пана. З другого боку, до самого кінця XVI ст. селянин мав ще право позивати свого пана і міг у судї шукати оборони від его надужить. Таким чином, до кінця XV ст. польський селянин не був ще такою юридично безправною особою як у XVI ст. Юридичне закріпощенє селян починає ся від кінця XV ст. Від часу статутів Казиміра аж до статута 1496 р. в законодатних памятках нема якихось особливо важних постанов, що спиняли би волю селян. Звістно, се не значить, аби в фактичному становищі селянина не настали ніякі переміни від середини XIV до кінця XV ст. Перед статутом 1496 р. без сумніву мусїли бути певні звичайні норми, юридично скріплені в сїм статутї.

На становищу польського селянина у XV ст. безперечно мусїв відбити ся гарно факт набутя Червоної Руси. Доконечна потреба робучих рук заставляла шляхту Червоної Руси кликати на дуже лехких умовах робучу людність із Польщі. Своєю дорогою, побоюванє лишити ся без робучих рук мусїло заставляти і польську шляхту, особливо найближчих до Червоної Руси польських земель, попускать в своїх домаганях від селян. Через те повинности польського селянина XIV ст. іще досить невидні; вони зводять ся на досить поміркований чинш (коло 1 гр. у рік) і невидну панщину (4 дни у рік) [2]).

Нові умови панської ґосподарки у XV ст., що настали через можливість користної продажі хлїба, успішне заселенє Червоної Руси, що спинило більшаюче переманюванє польського селянина на в о л ю — ось найважнїщі причини, що завели нові, важчі умови для становища польського селянина. Від кінця XV ст. юридичні права польських селян усе більше й більше вкорочують ся в трьох напрямках: 1) прикріпленя їх до землї, 2) побільшеня скількости повинностей і особливо

---

[1]) Hube, Sądy і т. д. ст. 39.

[2]) Hube, l. c. ст. 39.

панщини, 3) без'умовної підлеглости домінїяльній власти пана. Юридично процес закріпощеня польського селянина вивершив ся у другій половинї XVI ст., хоть фактично він вивершив ся аж під конець XVII ст. [1]).

Нижчі кляси людности Червоної Руси подибують ся в актах під найріжнороднїщими назвами. Одні с тих назв показують правне становище сего чи того віддїлу людности, другі її економічне становище, третї характер відбуваних повинностей.

Що до права то нижчі кляси дїлять ся властиво на два віддїли — невільних і вільних (illiberi, liberi).

До невільних належать і повні невільники (servi), і цїлий ряд осіб незалежного стану, що не мали повного права орудувати своєю особою. До таких належать каланні (kalanny, kalannik, caleny, calennik), ординцї і сотнї.

Вільні кляси нижчої верстви подибують ся в актах головно під іменем homines, kmethones [2]).

Вільні (liberi) селяне, що мали право виходу (похожі, zapochodzący), що до способу відбуваня повинностей дїлять ся на данників (homines tributarii) і людей служебних, що робили в користь властників землї сяку чи таку службу (serviles, servitores, służebny) [3]).

Що до економічного становища селяне дїлять ся на possessionati (osiadły, obssessi, locati) та impossessionati (inquilinus, subses, podsadek). Перші, як до скількости землї, що була в їх володїню (або користуваню), мають назви — arealis, curialis, curista, dwornik, podworzyszczny, de area, in curia sedens, de media area (de quartale agri; kmetho qui habet aratrum).

---

[1]) Bobrzyński, Karta z dziejów ludu wiejskiego w Polsce, ст. 175. Економічне становище польського селянина в давній Польщі жде ще свого досліднка.

[2]) Подибуємо раз назву смерд, але вже яко лайку. (A. gr. XIV, ст. 15. „ipsum infamavit, dicens ipsum gauconem, alias smardze; ib. ст. 106 N. Nic. de Grzonda inculpavit nob. Petrum Zolthansky, quomodo appellaret eum minimum, alias smard. Раз подибуємо назву ратай (A. gr. XII, ст. 9. „Decem boves violenter una cum aratro et homine circa aratrum existenti, alias ratajem et duobus famulis pellentibus aratrum . . . in curiam incipavit". Дуже часта загальна назва — incola, colonus.

[3]) Що до рода занять — конюші (agazones), сокольничі, загородники, melendinator, propinator (коршмар), бортник.

Двораки подибують ся під назвами familia, servitores, servi, челядь [1]).

Дослїд правного та економічного становища селянської людности Червоної Руси почнемо від кляси рабів і невільних.

Походженє давнього невільництва скрізь одно й то само: полон, продаж, рід і ріжні залежні становища ведуть до невільництва. А про те становище невільника у ріжних народів і в ріжний час дуже не однакове. Не тілько в фактичнім, але і в юридичному становищу ми найдемо чимало відмін, порівнюючи невільництво у ріжних народів. Розуміє ся, що в одного й того самого народа в ріжні периоди єго істориї інституція невільництва мусїла зміняти ся разом з усїми порядками суспільного житя. У теперішнїх цивілїзованих народів юридичне невільництво щезло, закон уже не знає невільника, не вважає чоловіка річю, котрою може орудувати пан без контролї, як сам захоче. Але невільництво і тепер не щезло, воно тілько перемінило своє лице — чоловік привязаний тепер не до особи, не до землї, а до о б о в я з к у; закон не питає, хто і що привязало чоловіка до обовязку, але дивить ся на остатнїй як на пана, а на звязаного ним як на раба. Звістно, de jure в становищу звязаного обовязком і невільника велика ріжниця — привязанє до обовязку веде в лихім разї лише до обмеженя прав, хоть би инодї й дуже важного, а неволя — до повної втрати всїх особистих прав. Але de facto становище залежного економічно не раз гірше від становища давнього невільника, бо доводить чоловіка до безвихідної моральної неволї. Та порівнянє давнього невільництва до нового не входить в нашу завдачу і завело би нас надто далеко.

Але і в минувшинї у ріжних народів, що стояли на однакових ступнях культурного розвитку, в епоху повного панованя невільництва, котре признає і боронить закон, ми бачимо чимало інтересних відтїнків, а инодї й досить важних рисів у відносному становищу невільника. Национальний характер, перевага якогось одного жерела походженя невільництва, економічні умови країни, певні культурні течиї — все те відби-

[1]) Sedentes in camera XIV, 209, може aediles і дворники (domus... in qua sedit aedilis suus, alias dwornyk, A. gr. XV, ст. 123).

вало ся і на становищу невільника не тілько фактично, але й юридично.

„Раб — чоловік не вільний, він не належить собі, він не суб'єкт, а об'єкт. Але виходячи з думки, що невільник є власність, предки наші не могли-ж не бачити, що є ріжниця межи власністю-чоловіком і всякою инчою власністю... Невільник є власність, але з декотрими відступами від сего принципу в подробицях“ [1]).

Другий з наших кращих знавців права, іде ще далі, завважуючи, що становище невільництва то тілько найбільше обмежене прав, але не дорештне збавлене їх; невільники мають деякі права, через те шановний автор і приклав віддїл про невільників не до науки про річи (об'єкти), а до науки про суб'єкти [2]).

І ся і та думка мають за собою однаково важкі підстави — то два супротилежні моменти невільництва. На перших ступнях цивілїзації, при пановаю самого звичаєвого права, невільник справдї тілько власність пана, об'єкт єго прав. Так було скрізь, так було певно й у нас [3]).

Із розвитком просьвіти, з проявою в нашому житю ріжних культурних основ, межи котрими перше місце треба дати християнству, і становище невільника мало-по-малу зміняє ся. Він усе більше й більше тратить характер без'умовної власности, об'єкта, і все більше, скажемо так, суб'єктивує ся. Як усюди, так і в юридичному становищу невільника, практика іде далеко попереду закона. Тодї як закон іще довго стоїть на боцї старих понять, признає невільника за річ і бере тілько інте-

---

[1]) Сергєевич, Русск. юрид. древн. 97.

[2]) Влад. Буданов, Обз. ист. русск. пр. 329.

[3]) Найголовнїщі працї по історії невільництва на Руси:

Б. Н. Чичерін, Несвободныя состоянія въ древней Руси (Опыты по ист. русск. права); В. О. Ключевский, Подушная подать и отмѣна холопства въ Россіи (Русск. Мысль 1886, кн. V, VII, IX;) єго-ж, Происхожденіе крѣпостного права, іb. 1885, кн. VIII і X; М. Ф. Владімірский-Буданов, Обзоръ исторіи русскаго права, вид. 2-е, Київ 1888 р., ст. 329 — 343; В. І. Сергєевич, Русскія Юридическія древности, 1890, ст 94—160; І. В. Лучицький, Рабство и русскіе рабы во Флоренціи въ XIV и XV в. К. Унив. Изв. 1885 р. п-ри 11—12; єго-ж, Русскіе рабы и рабство въ Руссильонѣ въ XIV и XV в., іb. 1886, пр. 11.

Ми не думаємо досліджувати тут історию давнього руського невільництва; ми обмежимо ся тілько коротким викладом декотрих, найбільше, на

реси пана-властника, сам властник, під впливом ріжних культурних і моральних течій, починає розчовпувати свої права й попускати чоловікови-річи, віддаючи єму, хоть і дуже помалу, декотрі права. Практика життя починає заходити в законодатність, узаконяючи декотрі зо звичаєвих прав невільника. Ще далї сама держава задля власних, зрештою чисто фіскальних, цїлей, що не була прихильна розширеню повного невільництва, починає спиняти ріжні жерела невільництва, і остатнє вимирає натуральною смертю. Цїкавий факт, на котрий вказували вже не раз наші досліґники руського права, що у нас не було нїякого законодатного акта касуючого інституцию невільництва. Культурні течіі, що полекшили в практицї лютість невільництва спільно з постепенним скасованєм жерел самої інституциї та взаконенєм ріжних прав колись зовсїм безправного чоловіка-річи цїлком змінили суть сеї інституциї. Рівночасно зменчене прав инчих кляс суспільности звалило тї різкі межі, що відділяли колись невільника не тілько від вільного, але й від залежного на час суб'єкта, і невільництво нарештї зїльляло ся з селянством, що з свого боку втратило більшу частину своїх прав, — старе холопство, зільлявши ся з селянством, отроїло єго своїм безправєм.

Ось в коротких рисах схема істориї нашого невільництва.

Тодї як у Польщі невільництво перестало вже істнувати de jure, в Галицькій Руси, ще довго після заведеня польського права воно жило далї і коли закон не признавав то терпів єго, а проте значно обмежив і полекшив сю давню інституцию. Як побачимо із примірів судової практики, правительство зма-

---

нашу думку, підпертих висновків ріжних досліґників у сїй справі. Але не можемо не вказати на дві, по нашому, значні хиби в методі декотрих досліґників давнього руського невільництва (хиби сї відбивають ся дуже часто на досліґї инчих боків давнього руського побуту ріжними вченими):

1) не беруть на увагу місцеві особливости окремих давнїх руських земель.

2) інституциї не розглядають досить остро в її історичному розвитку і в звязку с перемінами в загальних порядках життя; а тим часом загальні порядки місцевих особливостей, характер занять людности і т. п. мусїли безперечно відбити ся і на становищу невільника в окремих землях; на се зберігли ся натяки в ріжних памятках.

гало перемінити істнувавше ще тут невільницьке становище кріпацької залежности й означувало способи скасованя сеї залежности.

В галицьких актах ми находимо скілька термінів на означенє невільницького становища: servus, illiber (familia illibera = невільна челядь), kalanny.

Термін servus може збити с толку дослїдника, бо він прикладає ся до невільної й вільної (частїще) людности — в остатньому разї в змислї слуги [1]).

Термін familia так само не йде до віддїлів і вільних і невільних осіб (familia libera, familia illibera) [2]).

Kalanny, kalanstwo то відміна невільного становища, хоть у звичайній мові, очевидячки, сей термін уживав ся і в загальному змислї невільництва [3]).

Акти XV ст. вказують нам іще скілька істнуючих жерел невільництва. Оба ті жерела істнували і давнїщими часами, але з инчим характером.

Явної продажі й купна невільників в межах польської держави не позволяли, через те придбанє невільників купном могло відбувати ся тілько за межами властивої Польщі. А про те в Литві у XV ст. невільництво істнувало ще в значних розмірах [4]). Там були доволї значні ринки для торговлї невільниками, і продаж невільників відбувала ся явно з захованєм тих самих звичаїв, що і при всяких торгових злагодах

---

[1]) A. gr. XIII, ст. 398—9. Nobiles servi, ib. ст. 434. Продаж servicii et obedientiae над nobiles servi. Servitores illiberi. A. gr. II. пр. 58.

[2]) Nob. Georg. de Krosna... lucratus est (na D. Th. Buczacz) super vencionem violentem al. nagyasdu (наїзд) super octo nobilibus, qui eciam familiam ipsius liberam et illiberam disperserunt violenter. A. gr XIV, ст. 22.

[3]) . . . asserebat esse illiber et regius alias ordyniecz i kalanny. Acta Castr. Leop. 1470 (A. gr. XV, ст. 461) illiber, vulg. kalanny, illiberi al. kallany, kallani al. illiberi, A. gr. XII, пр. 871, 891, 328. Наведеної Любомірским цитати — Jurscha dedit se ad ordam in kalanstwo, ми не найшли у львівських актах.

[4]) Холоп і раба в договорі Любарта с Казиміром: а за избѣга можемъ его добыти и выдати, аже его не можемъ добыти, можемъ его искати съ обою сторону, аже побѣгнеть Русинъ а любо Руска, или во Львовъ или холопъ чии, или роба, выдать его (Голов., Пам. пр. 1).

при сьвідках і питю могорича. З одного акта ми дізнаємо ся, що подібний ринок був між иншим у Луцьку, і що торговлею невільників там займали ся Жиди[1]).

Згаданий акт — цікава судова справа про парубка Яковця або Іванка, проданого і перепроданого в неволю. Справа ось яка: якийсь шляхтич Андрей de Sennow продав Вірменинови Іванови (providо Iwanis Armeno) парубка Янка (Jankowyecz iuvenem, на инчих місцях він називає ся Jakovyecz то-б то Яков) за дві копі. Але другий шляхтич, Петро Жолтанський, задержав того парубка, кажучи, що він син єго селянина Шимка і жінки єго Ганки (Hancze), котрого захопили разом із двома кіньми й тридсятьма козами Татаре, як нападали на на Русь. Андрей de Sennow твердить, що купив парубка в Луцьку від Жида і продав єго за Русина (et eundem e contra pro Rutheno vendidit), на доказ чого вказує на могоричників (mercipotores), Гринька та Юшка (de districtu Premisliensi), сьвідків продажі. Але батько й мати парубка заявляють, що імя єму Іван, а не Яковець, і що він християнин, а не Русин (et est Christianus, non Ruthenus).

На жаль, в актах львівських нема кінця сеї цікавої справи; львівський староста, що розбирав сю справу, відложив її на суд короля і панів слїдуючого віча. Рішинець вищої інстанциї нам не звістний.

Росказана справа дуже важна для істориї невільництва в Галицькій Руси XV ст. Ми бачимо, що в XV ст. християнин, яким на думку Поляків був тілько католик, не міг бути проданий у неволю. Продавець оправдує ся тим, що вважав єго за Русина (за якого й купив). Але й сама продаж у неволю Русина відбуває ся уже потайно, без письменних актів, а тілько в присутности сьвідків (могоричників). Ми не знаємо рішинцю суду в сїй справі, але з инчих судових справ можемо означити погляд закона на становище невільництва: закон не признає продажі вільного чоловіка у вічну неволю; закон признає тілько часове залежне становище, часову неволю, котра спиняла ся вгамованєм умови, що єго викликала. На доказ та-

---

[1]) A. gr. XIV, ст. 257 ad a. 1448.

кого погляду закона наведемо скілька судових рішинцїв в справах про проданих у неволю.

Галицький Жид Мардохей домагає ся через суд вернути єму втїклу від него невільну жінку, придбану купном (et ipse eam emit). Запитана на росправі жінка заявляє, що її ще маленькою куплено за копу; Жид каже, що купив її за шість кіп. Суд рішив, що підсудна мусить заплатити Жидови копу грошей, а коли Жид докаже сьвідками, що заплатив за неї більше, то підсудна мусить стілько-ж єму заплатити. Суд не договорює, але змисл рішинцю ясний — заплативши суму, за котру була продана, підсудна стає вільна.

На жаль, ся цїкава справа виложена в актах надто коротко й неповно — ми не знаємо де була куплена підсудна і хто продав її в неволю [1]).

І так із сеї справи виходить, що невільник визволяв ся, заплативши купну суму своєму панови. Можна було би думати, що визволене виходить тут через те, що Жидам заборонено було мати невільників-християн, але ми вже бачили, що за християн мали тілько католиків. Ми не знаємо віри підсудної, але думаємо, що як би вона була католичка, то суд увільнив би її навіть без заплати купної цїни. Що Жиди володїли невільниками, на се є чимало фактів. В однім актї грубешівський Жид за довг 150 м. заставляє львівському старостї усе своє майно, в тім числї десять куплених невільників [2]).

Що закон повставав проти поневоленя вільного чоловіка, доказує ось яка справа: ґенеральний староста Руси починає процес (очевидячки на жалобу скривдженої) проти шляхтича

---

[1]) Наводимо сей цїкавий акт цїлком: Mardocheus Judeus de Halycz actor proposuit super feminam illiberam, quam coram iure adduxit, quia sibi fugit, et ipse eam emit. Et mulier per iudicium est interrogata, unde esset. Que dixit: parwa fui, quando sum empta pro sexagena, Judeus dixit: domini, ego eam emi pro sex sexagenis et habeo super hoc homines. Domini decreverunt Judeo sexagenam pro ea, et si quid plus docebit litera de iudicio portata, quod homines ibidem existentes coram iudicio recognoscerent, quia plus daret pro ea, hoc sibi Judeo mulier solvere debet. A. gr. XIV, ст. 280.

[2]) A. gr. XIV, ст. 245. Issaczko Sokolowicz Judeus Hrubeschowiensis... in hys debitis... obligavit omnia bona sua... (mobilia) et immobilia in Hrubyeschow... domum, agrum et alias possessiones... (quas) ibi habet et eciam decem emptas illiberas personas...

Станислава de Sczepyerze, що продав вільну женщину в неволю Жидови. Шляхтич оправдує ся тим, що не продавав процесниці в неволю, а лише заставив її (invadiavit in pecuniis suis, quam sibi mulier predicta tenebitur) за довг [1]).

Як же помістити разом із такими змаганями закона до обмеженя неволї єго я в н е істнованє? [2]) З богатьох актів ми переконуємо ся, що континґент невільників у Галицькій Руси XV ст. дуже значний. Невільниками володіють приватні особи (в тім числї часто Жиди), ми бачимо цілу клясу невільників королївських, невільники записують ся в судові акти в загальному числї майна ріжних осіб, заставляють ся, продають ся вкупі з майном і окремо, в неволю запевненими в судї документами віддають вільні особи не тілько самих себе, але й свої жінки і дїти. І все те робить ся в десятки років після заве-

---

[1]) Akta gr. XIV, ст. 34.

[2]) Торговля невільниками відбувала ся і в самому Львові зовсїм офіціяльно ще в XV ст. 1466 р. Казимір дав купцям Каффи грамоту на вільний і безмитний привіз усяких товарів окрім невільників (homines obnoxii), за котрих вони платили у Львові по фльорену від голови (Wł. Łoziński, Patrycyat i mieszczanstwo lwowske w XVI i XVII w. Lwów, ст. 38, A. gr. VI, пр. 67). А 1472 р. львівський міщанин Лука Ліндпер записує до львівських магістратських книг квіт на те, що дістав 100 фл. угорських, позичених у него Італїянцем із Бергамо Russeto та єго товаришем Франциском de Paріа на вдержанє невільниць у Львові. По Зіморовичу, котрого цитує Зубрицький (Kron. miasta Lwowa, ст. 220), той Італїянець завів у Львові публичний дім і на те й постачив сюди невільниць. Але єго за те судили й прогнали зі Львова. По Зубрицькому, дім, де був заведений Італїянцем заклад, стояв довго порожнїй, поки громадська управа не продала єго Жидови Нахманови (domum ligneam, quondam meretricum lenociniis), ib. ст. 221. Із привезених Руссетом невільниць дві женщинї були родом з Абхазиї православної віри, православна була й дївчина мінґрельська; дві женщинї католички, окрім того в одної Абхазки була донька, а у католички genere gethica — син. По договору сих невільниць із ґенуезьким купцем Льомельлїно (котрий відкупив невільниць від Руссета), що зберіг си у львівських магістратських книгах, вони будуть вільні, відслуживши властникови 12 років у Ґенуї за суму своєї вартости. Але коли втечуть у дорозї, то договір тратить силу. Донька Абхазки і син католички дістають повну волю. Łoziński, l. c., ст. 38. На жаль, автор не наводить сего цїкавого договору в оріґіналї. Очевидячки, й Вірмене були не від торговлї невільниками, ib. ст. 38, пор. запись в A. gr. XIV, ст. 121. Cristoforus italicus solvat n. Stanislao de Gora decem residuas marcas pro homine quem sibi vendidit.

деня в Галицькій Руси польського права, в котрому de jure уже нема кляси невільників! Дїло в тім, що, як ми вже вказували, заведене в Червоній Руси польського права мало зовсїм инче значіне, як звичайно думають. Заведене польського права в Галицькій Руси значило тілько заведене тут адмінїстрациї й судівництва на польський лад, бо до того часу судові та адмінїстративні порядки Червоної Руси значно ріжнили ся від порядків властиво польських провінций. Але польське право і після 1435 р. простирало ся тут тілько на тих, хто єму підлягав, хто був in jure Polonico.

Не тілько в Червоній Руси, але й навіть у Польщі зовсїм не була правилом засада — cujus dominium ejus jus [1]). В маєтках шляхтичів, що мали plenum jus militare polonicum, були маси людности, що жили на нїмецькому праві. У Червоній Руси ріжнородність прав була ще далеко більша. На королївських, церковних, приватно-панських землях жила людність, що користувала ся як найріжнороднїщими правами: людність на праві нїмецькім, польськім, волоськім, руськім. Жиди, Вірмене, Татари, навіть мало не Ятвяги мали своє jus і судили ся по своїм юридичним звичаям.

Руське право, як ми знаємо, признавало істноване невільництва, а що руське право зовсїм не було скасоване у Червоній Руси з заведенем тут польських порядків в адмінїстрациї й судівництві, то невільництво лишило ся тут іще на довго після 1435 р. [2]).

Ось чому невільництво в Червоній Руси істнує не тілько через доживане старої институциї, не скасованої законом, але й при помочи істнуючих іще жерел сеї институциї. Контингент невільників поповняє ся тут не тілько дорогою природного народженя дїтей від невільників-родичів, але й инчими дорогами: полоном, купном, поневоленем за несповнене звістних обовязків.

---

[1]) Вживаємо тут слова jus в змислї права, по котрому судила ся людність, що підлягала домінїяльній власти певної особи.

[2]) Завважаємо ще, що в давній Польщі можна було записувати до судових книг усякі записи. Юридичну вартість записей розглядав суд тілько тоді, коли хто-небудь піднимав проти неї протест.

Простих вказівок на невільників із полонених, в актах мало, але ледви чи можна сумнівати ся, що і в XV ст. полоненими в значній степени поповняла ся кляса невільників [1]). Через більше оживлені зносини з сусїдніми країнами, обмін і викуп полонених мусїв відбувати ся без порівнаня частїще, ніж у передущий період. Але через те невільники ледви чинили у XV ст. такий значний процент, як у передущі столїтя.

Купували невільників, як ми бачили, за межами Галицької Руси. Але, як ми те-ж бачили, перепродаж невільників ішла і в межах Червоної Руси; торгували невільниками головно Жиди, Вірмене, Італїянцї. Продавали ся невільники й окремо і вкупі з маєтками, заселеними невільниками.

Найчастїщими случаями продажі в неволю виходить в актах самопродаж (кабала) або продаж і застав жінки та дїтей. Тут найхарактернїщий случай записаний у галицьких судових книгах [2]).

Селянин Зен жалує ся на шляхтича Яна Колу, що той силою взяв єго доньку Катерину, que non erat illibera (то-б то повернув її в невільницю). Кола відповідає, що не присвоїв собі силоміць доньки Зена, але що Зен, єго селянин, навів на єго дім злодїїв, котрі обікрали дім. Він яко dominus, дізнавши ся про єго вину, судив Зена на своїм судї і присудив єго на заплату 60 марок. Присуджений появив ся на єго судї зі своєю донькою Катериною і просив приняти в заплату за сю вину свою доньку, при чім урізав їй ніс (et ipse veniens ad jus cum filia dicta Katherina, perpetivit me in premissis sexaginta marcarum dicta filia, et isti ancille nasum cisit). Кола просить суд накласти на позивача кару, бо він шукає єго невільниці (quia ipse proponit pro serva mea) і десь сховав дївку (et istam ancillam non habet penes se). Але суд не зважив ся видати якогось рішинця і відложив справу до загального збору шляхтичів (colloquium generale). Таким чином в отсїм актї батько віддає в неволю за довг свою доньку. Але в сїм актї є ще подробиця одинока: сам батько кладе на свою доньку пятно неволї, урізує (або

[1]) Татар, мабуть із полонених, подибуємо в Червоній Руси у XV ст. A. gr. XII, ст. 284—5.

Татарин nob. Strzeczow.

[2]) A. gr. XII, ст. 174.

карбує) їй ніс. Ми знаємо, що на европейських ринках невільників пятнували, надрізували їм лиця й носи [1]), але пятноване невільників, та ще батьком невільника — факт, на скілько знаю, одинокий на Руси.

В другому разї довжник сам записує до судових книг запись, по котрій віддає кредиторови в разї несповненя свого обовязку не тілько свій дім, але й жінку і доньки, котрі позичальник може продати й заставити tanquam jure aquisitas [2]).

В одному разї слуга обовязав ся сповнити шляхтичеви воєнну повинність; в разї несповненя сего обовязку шляхтич може держати єго в неволї по руському праву (et Czyran ipsum tenebit in jure Ruthenico, velut servum [3]).

До невільних належить кляса коланних, коланників [4]). Подибують ся коланні і в Червоній Руси, і в ріжних країнах Литовської держави [5]). Що коланні кляса невільна,

[1]) 1366 р. якийсь Нїкольо де Баньолї привів перед нотаря невільницю, родом із Константинополя „medie stature, pelle bianca cum neo super naso et aliis duobus parvis super mela gotae dextrae et alio super cilio sinistro, et alio prope oculum sinistrum. Друга невільниця Маргарита була pellis ulivigne, cum margine magno in testa apud cilium sinistrum, margine in gena sinistra prope nasum, nasu rincagnato, aurichulis olim foratis, hodie reclusis, resaldatis... Лучицький, Рабство и русскіе рабы во Флоренціи въ XIV и XV в. Київськ. Унив. Изв. 1885 р., нр. 11, ст. 387.

[2]) Akta gr. XIV, ст. 459.

[3]) A. gr. XIV, ст. 118.

[4]) Так у руських актах; у латинських — kalanny, kalannik, calanny, kalennik.

[5]) У Червоній Руси в землях Галицькій і Львівській. В Литовській Руси в землях Київській, Волинській, в Барському старостві. Так у люстрациї Київської землї XV ст. находимо їх по селах на Руси (Архивъ Юго-Зап. Россіи ч. VII, т. II, ст. 1: село Цветковъ а въ томъ селѣ отамонъ, а два человѣка, одинъ слуга, а другой коланъный). Акты Зап. Россіи I, нр. 98: подъ манастыремъ быти ему, какъ и иныи живутъ подъ манастыремъ, а прочъ ему не пойти отъ манастыря а коли прочъ пойдетъ, тогды маетъ его искати, какъ котораго коланного, хто будетъ манастырь тотъ держати“... Лит. Метр. кн. Зап. V, л. 111 (виписки подав нам з ласки своєї М. К. Любавський), вирок короля Александра пану Войтѣху Яновичу на двір Костевський, названий Межирѣчъ (12 червня 1502), котрим Войтѣху признає ся сей двір „зъ боярскими землями и зъ селы, и зъ служебными людми и съ коланными то есть тяглыми и, и зъ ихъ землями и зъ данники, и зъ даньми грошовыми и медовыми“.

Арх. Юго-Зап. Рос. ч. VII, т. II, ст. 222, Sluskowie kolanni, als zubozale liudzi obraczaia na poslugi potoczne, ktorzi polachowszczizni, ani inszich prerogatiw nie dawaia, tilko podimnego po gr. dwa.

ясно з предиката illiber, що все стоїть коло назви kalanny [1]). Але становище коланства не є невільницьке становище. Коланний лиш особа обмежена в правах, але зовсім не збавлена їх. Головне обмеженє особистих прав коланного — брак права на вихід.

Коланний привязаний до землї і не має jus reclinacionis. В більшости актів, де згадують ся коланні, дїло йде звичайно про спори через їх reclinatio. В разї доказу належности селянина, що вийшов з якого-небудь села, до віддїлу коланних, єго доконче вертають на єго давнє місце, яко такого, що не має права виходу [2]). Що становище коланства не є невільницьке становище, доказує ся тим, що сьвідоцтва коланних приймали ся в судї: в суперечках про належність якоїсь особи до віддїлу коланних, справа рішає ся сьвідоцтвом самих коланних під присягою, quod dictus homo est calanny [3]).

Коланні, як бачить ся, могли мати маєток, робити декотрі горожанські злагоди та процесувати ся в справах маєтко-

---

[1]) Illiber, vulg. calanny, A. gr. XII, ст. 88, kalanny, al. illiber, XVI, ст. 91. Любомірский (Rolnicza ludność w Polsce) наводить місце із львівських судових книг: Jurscha dedit se ad ordam in kalanstwo — але місця сего ми в львівських книгах не найшли.

[2]) A. gr. XII, ст. 276. Judex cum dominis in iudicio sedentibus habet interrogare mf. d. Andream Pol. Leop. pro hominibus calanne, quia una pars, vct. gs. P. de Czeszibyesy edocuit homine extraneo, al. opczim, qui ibi nulla culpa est hominibus data circa reclinationem dictis Nyestor Callannyk, Chodor et Hryn, et alia pars adversa dixit: N. Paulus Petrilowsky procurator n. Petri officialis Halic. volo edocere vathamano et homine extraneo et eciam hominibus vicinis al. opczimi, quia predicti homines sunt illiberi, al. callanny ib. ст. 88. N. P. Sfistelniczky remansit penes Margaretham viduam una cum ancillis tribus contra rev. in Christo patrem dom. Archiep. Leop., qui idem rev—us debet mittere excepto filio racione quod Henricus, procurator ejusdem rev—i dixit, quod est illiber, wulg. calanny, et idem vidua debet dare mediam sexagenam reclinacionem, et super hiis dedit Petrus memoriale ratione quod ibi vadit post virum; пор. увагу 5 на передущій сторонї.

[3]) A. gr. XII, ст. 152. Do Joh. Cap. Trebowliensis in quatuor septimanis hic in Halicz vathamanum et duos homines calanich habet adversus dom. Jacconem, qui iurare habent adversus ipsum ita, quod Olesko est homo calanni, et si et (імовірно — non) haberet duos calannich, extunc duos bonos viros. пор. ib. ст. 205. Також сьвідоцтво 6 коланних. A. gr. XV, ст. 461. Подібне й сьвідоцтво ординців і коланних сел Солонки та Журавки (ib.).

вих через уповномочених [1]). У XV ст., як бачить ся, кляса коланних поповняла ся не тілько народженєм від коланних родичів, але й вступленєм у віддїл коланних людей вільних [2]). Бодай ми подибуємо факти, що в одній і тій самій сім'ї лиш один член коланний, а решта вільні і мають право виходу [3]). Ми подибуємо навіть пригоди, коли вільні люде признають себе добровільно коланними, не вважаючи на противне свідоцтво инчих коланних [4]). Може декотрі прикмети в становищу коланних робили стан коланства не тілько не противним вільному селянству, але подекуди навіть завидним: коланні, очевидячки, сповняли тілько певні повинности, не платячи нїяких инчих податків [5]).

---

[1]) Виводимо се з ось яких актів. A. gr. XV, ст. 125: pendet terminus inter labor. Nyeleppko hominem Regium illiberum actorem et nob. dom. Elizabeth Zmygroczska ad quatuor sept.

Ib. ст. 127. Gsa dom. Elizabeth de Zmygrod recognovit, quia homini Regio illibero... Myklaschow... debet sibi tenebatur in valore dimidie alterius marce in duabus septimanis. Si non solveret, extunc ds. vicecap. potens erit ipsam Elizabeth pignorare in bonis suis in Zmygrod, recepto Ministeriali in dimidia altera marca (акт попсований). У сих актах просто не каже ся про коланних, а лише про невільних, але ми зважуємо ся прикласти наведені осьде відомости до коланних на тій підставі, що illiberi і коланні, як ми бачили, часто вживають ся в актах, яко терміни рівнозначні. Окрім того другий віддїл невільних людей, ординцї (про них буде сказано нижче), становище котрих дуже близьке до становища коланних, мав, як побачимо, право орудувати маєтком (рухомим).

[2]) Що таким способом поповняла ся і кляса ординців, побачимо нижче.

[3]) Див. на передущій ст. прим. 2.

[4]) A. gr. XV, ст. 460. Gs. Paschko de Jur... citatas per regiam Majestatem ad statuendum hominem nomine Michalo ex suggestione quorundam hominum asserebat esse illiber et regius, alias ordyniecz i kalanny, homines vero ordynczowie et calanny de Slonka cum Thywno de ibidem coram iudicio comparentes recognoverunt, quia prefatus Michalko non est ordiniecz nec colanny, neque de genere ipsorum est, sed est homo liber cum genere suo ab eterno evo; racione quorum quidem hominum recognicionis ipsum Michalo cum suis posteris liberum fore decrevimus et adjudicavimus temporibus perpetuis.

[5]) A. gr. XII. ст. 91 Quemadmodum Mathias cum procuratorio Johannis Cole adinterrogatus est contra Petrum Godowsky pro Ihnath de Bolschow, qui Petrus stans peciit sibi dari ad magn. dom. Palal. Leop. deducendo, quia ista villa cuique solvit soluciones aliquas nec contributiones, et sunt homines wulgariter Kalanny alias illiberos (sic) et hoc est notum domino Johanni Capitaneo Trebowliensi, quod dedimus.

Коланних ми находимо виключно у королівських та церковних землях Галицької Руси (церковні коланні — мабуть даровані церкві разом із землею) [1]).

На підставі наведених фактів ми можемо сказати таке про становище коланних: се невільна кляса служебних людей; за службу свою вони, очевидячки, користують ся кусником землї, с котрого окрім служби не поносять нїяких инчих повинностей [2]). Головне обмеженє їх волї — брак права виходу; коланні привязані до землї (служби).

Яке походженє назви коланних і самої сеї кляси невільних людей? Ледви чи можна звязати назву коланні зі словом colonus. Хоть становище коланних і відповідає залежному становищу римських кольонів, але взяти назву коланний за попсоване colonus я не вважаю можливим через те, що в Польщі XIV—XV ст. (а до нас назва colonus могла зайти тілько через Польщу) дуже часта в актах назва colonus зовсїм не звязана зо специяльним значінєм римського кольонату, — назва coloni в латинських актах Польщі вживає ся усе в найзагальнїщому значіню поселенцїв.

Дорогу до рішеня справи про походженє слова коланний вказали нам два наші шановні лїнґвісти, Ѳ. Є. Корш і Н. І. Веселовский. Проф. Корш думає, що по поясненє слова коланний треба обернути ся до тюркських нарічий і вказує нам на можливість вивести термін коланний від слова к о л а н, ко-

---

[1]) Пор. Akta gr. II, нр. 58. Король дарує львівській капітулї село Вербяж (Wirzbianz) Льв. землї cum servitoribus nostris illiberis ibidem morantibus.

[2]) На служебний характер повинностей вказує отсе місце A. gr. XII, ст. 90. Mathias cum procuratoris Cole proposuit contra nobilem Petrum de Godow pro Damyan et Holeschko homines de Bolschow. Stans idem Godow dixit: dum isti sunt homines regales wulgariter szokolniczy perpetuales, et ideo ipsos mittere non presumo.

Тут люде, про котрих говорить ся, не названі коланними, але з инчих актів ми знаємо, що село Bolschow — королївські добра, що належать до Галицького староства (ib. ст. 160) і заселено коланними (ib. ст. 91, див. вище, прим. 5). Коланних находимо і в инчих королївських селах, напр. Солонцї та Журавцї (A. gr. XV, 460—61) В Червоноруських актах коланні подибують ся в отсих селах: у Галицькій землї в с. Большові, Калужа (XII, ст. 205), Хростків (Хростовиці? ib. ст. 156 і 236), Львівській — у Солонцї та Журавцї Всї сї села — королївські.

трим у книгах законних виданих А. С. Павловим, переводить ся грецьке μάστιξ — ремінь, кнут (або удар кнута), (в турецько-татарському колан значить пояс, попруга) [1]).

Проф. Н. І. Веселовский, що дуже радо обізвав ся на нашу просьбу подати свою думку про походженє назви коланний, подає нам ось які кон'єктури: „чи не простїще буде слово коланний, коли вже шукати єму поясненя в татарській мові, виводити просто від слова к у л = раб? С татарськими іменами Европейцї не церемонили ся, переробляли їх по своєму. Та тут могла би бути одна перепона: прикметника від к у л у Татар і Турків нема. „Невільницька справа“ передає ся — „справа невільника“, то б то іменник у другому падежі, а то буде к у л н и н. Чи не могло се збити с толку?“

„Окрім слова к у л у европейських Турків уживає ся ще инче слово, може ще пригіднїще тут — к ӧ л е. Так називали ся ті невільники, що користували ся декотрими привилєями й правами. Так вони, після певного речинця, о б о в я з к о в о ставали вільними і могли мати невільників“.

---

[1]) §. 63, ст. 56. Аще нѣціи в житницѣ обрѣтоутся крадоуще жито, бьени боудуть сто к а л а н о в ъ, а жито заплатять, ib. §. 75, ст. 60. Аще кто пожнеть свою долю, ближних ъ же его доль не пожатых ъ сущих ъ и вженеть свою животиноу и пакость нѣкую оучинить ближнимъ, бієнъ боудеть к а л а н о в ъ тритцать и потеряное заплатить...

На слово колан звернув увагу й академік Ягіч у рецензиї на видані А. С. Павловим книги законні (Archiv für slav. Philol. IX Bd., ст. 154): im §. 63, 75, — каже він, — kommt ein beachtenswerter Ausdruck к а л а н ъ, in der Bedeutung Hieb, Peitchenhieb (μάστιξ) vor. Prof. Wesselofsky meint, man müsste darunter das türkische Wort g o l â n (Sattelriemen) verstehen, welches im serbischen als k o l a n wohl bekannt ist; er vergleicht das franz. sangle (cingula) mit der Bedeutung des verbum sangler = appliquer avec force un coup. Ist die Zusammenstellung richtig, — додає шановний учений, — so würde die Form к а л а н ъ (gegenüber dem serbischen und türkischen kolan) für die südgrossrussische Aussprache des unbetonten o = a sprechen, aber auch das Vorkommen des Ausdruckes in dem Texte auf eine Provenienz ein neues Licht werfen.

За можливістю походженя назви коланний від колан (завважаємо, що в руських актах читаємо все коланний, в латинських calanny) промовляла би й аналоґія з назвою колодники = полонені (забиті в колоди). І. Л. — У Косові, на галицькім Покутськім Підгірю і доси вживаю ся народом слова: кала́нник, кала́нница = „бідний зарібник, зарібниця, що робит тай нема нїчо; каланница гірка та студена“. (Увага перекладчика).

Що до можливости походженя назви коланних від колан тойже шановний учений пише нам таке: „може таке зближенє й можливо, тілько треба тямити, що колан має спеціяльне значінє попруги й ременя коло сїдла, ледви чи пригідного до звязуваня полонених, на се треба аркана (вужевки з волосїни), а ремінь, що вживав ся в суспільному житю і в османських Турків, і у середнїх Азиятів, називає ся кайш".

В остатнїм листі до нас тойже шановний учений подає ще імовірнїще поясненє назви коланний: „У Татар був податок колан. Коланом називав ся подушний податок, чинш, що займав одно з перших місць у податковій системі Татар. На жаль, подробиць про него нема (хто був обовязаний єго платити, як єго стягали). В такім разї коланний значило би по просту чиншовий, податний, тяглий, а відси illiber, хоть би в розуміню невільний від податків [1]) (бодай зразу, а потому в тіснїщому розуміню). Се тим імовірнїще, що був у нас инчий термін — тархан — вільний від податків, а грамоти на таку полекшу називали ся тарханними".

Яким чином перейшла до нас отся татарська назва?

Обертаючи ся до лїтописи, находимо в нїй ось які факти: Татари, піддавши собі Русь, як відомо, обмежали ся збиранєм із неї дани. Але [illegible]-близько своїх кочовищ вони оселяли полонених або лишали місцеву людність, обовязану обробляти на них землю. До таких „людей татарських" належали Болохівцї, котрих Татари лишили, „да имъ орють пшеницю и просо" [2]), належав і цїлий ряд місточок по Тетереву та Півд. Бугу — Городескъ, Сѣмочь [3]). Отсі люде татарські і могли називати

---

[1]) Пор. вище, ст. 95, прим. 5, де коланний поясняє ся словом тяглий.

[2]) Іп. 526. Як відомо, доси не повело ся сконстатувати докладно, де лежали Болохівські міста, див. працї Н. П. Дашкевича, Болоховская земля и ея значеніе въ русской исторіи (Труды III Археол. съѣзда. Київ, 1878 р); Н. В. Молчановський, Очеркъ извѣстій о Подольской землѣ до 1434 р. Київ, 1885 р. Відповідь Н. П Дашкевича Н. В. Молчановському (Новѣйшіе домыслы о Болоховѣ и Болоховцахъ. Київськ. Унив. Изв. 1884 р, IV). М. Сергієнко, Громадський рух на Вкраїнї-Руси у XIII в. (Зап. Тов. ім. Шевченка, т. I, Львів, 1892 р.).

[3]) Іп. 555. „Данило воздвиже рать противу Татаромъ. Сгадавъ с братомъ и со сыномъ, посла Деописия Павловича, вая Межибожие, потомъ же воевахуть людье Данилови же и Василкови Болоховъ, а Львови Побожье и люди

ся коланними, а назва ся удержала ся за ними і після того як Червону Русь захопила Польща[1]).

До невільних належить і кляса ординцїв.

Ординцїв ми находимо тілько в Галицькій та Львівській землях. У Львівській землї ми подибуємо їх у с. Солонцї та Журавцї (що, очевидячки, й заселені самими ними), в с. Германові й декотрих инчих селах. У Галицькій землї в с. Хохоневі.

МОНАСТИРЯ ОО. ВАСИЛІЯН

Татарськыя. Веснѣ же бывши, посла сына своего Шварна на Городок и на Сѣмощь, и на вси городы, и взя Городокъ и Сѣмощь и всѣ городы, сѣдящия за Татары, Городескъ и по Тетереви до Жедечева“ (Про ранїщі оселї по Тетереву див. Іп. 286—7).

[1]) В історичній лїтературі ми подибали тілько дві думцї про коланних. Проф. М. Ф. Владімірский-Буданов (Населеніе юго-западной Россіи отъ половины XV в. до Любл. уніи. Київ, 1891 р., ст. 156) дає таку характеристику коланних: „до вільних можна взити т. п. убогих, або коланних, віддїл, що фіґурує в богатьох селах, особливо Барського староства. Після сповненя повинностей і заплати податків вони зовсїм рівні вільготним, то-б то платять тілько подимне та пушкарівщину на замок; ріжниця лише в тім, що їх становище означує ся станом, а не речинцевими роками пільги. Із сих бідних рекрутувала ся і кляса служків ремісницьких, для замків“. Характеристика М. Ф. побудована на актах переважно XVI ст. (у виданих шановним ученим актах, Арх. юго-зап. Россіи, ч. VII, т. II лише в однім актї, люстрациї Київської землї, подибують ся коланні у XV ст.). коли значіне назви коланні вже затратило ся. Ми бачили, що ще в XV ст. термін коланний рівний термінови illiber, невільному привязаному до землї. Але у XVI ст. уся людність уже привязана до землї, втратила право виходу, через що специяльна назва для привязаних до землї XV ст. у XVI ст. втратила своє raison d'être. Завважаємо й де яку недокладність у словах М. Ф. — термін коланний у виданих ним актах подибує ся відносно рідко, і в люстрациї Барського староства коланні згадують ся всего раз (sluskowie kolanni, als zubozale ludzi, ст. 222), в усїх місцях сеї люстрациї до бідних не прикладає ся термін коланні. Ось чому ми не можемо згодити ся з шановним ученим на те, що терміни коланні й убогі рівнозначні. Убогими називали ся селяне, що не були в станї, через свій сумний маєтковий стан, старість, або що инче, сповняти однакових з инчими повинностей, див. напр. ст. 254: Ubodzi, kthorzi mali pozithek czinia bo thilko puskarowsczizni placza po gr. 2, a podimnego po gr. 2, Danczicha, popadia, Ohrinka wdowa, Marczin, Jakobiecz sthari, або ib. ст. 243: Subozeli. Czi nizei napissani, iz zubozeli, tedi na then czasz wieczei podatku nie dawaia, tilko podimne, puskarowsczizne dawaia (один служить конем, один токар, один пастух). Пор. ib. ст. 223.

Нас особливо заінтересувала людність названих сел через те, що порядки їх, очевидячки, мусїли визначати ся цїкавими прикметами; на се вказує вже дуже характерне означенє сих сел — людність їх чинить Орду.

Нижче ми зберемо доховані відомости про порядки тих сел, — відомости тї кидають деяке сьвітло на питанє про походженє загадкової кляси — ординцїв. Поки що зведемо до купи небогаті сьвідоцтва про юридичне становище ординцїв.

До епітета „ординець“ часто додають инчий — homo regius, servus regalis, servitor regalis [1]). Ординцї виходять перед

Инакше думає проф. Бальцер (Kwart. Hist. 1888, пр. 1, ст. 112); він догадує ся, і не зовсїм удатно, ось як: „Z organizacyą wsi na prawie ruskiem zostaje w związku stan kmieci niewolnych czyli kalannych.. a może nawet wolno by się posunąć dalej i powiedzieć, że ci colanni, to są właśnie mieszkańcy tych wsi na prawie ruskiem (?). Za tem przypuszczeniem zdaje się przemawiać sama nazwa tych kmieci, która podobnoś jest pochodzenia ruskiego (?), a tem samem wskazuje na związek z instytucyami ruskiemi“. Із тексту нашого видно, в чім ми не годимо ся з шановним знавцем давнього польського права.

До становища коланних найближча кляса, звістна в Литві під іменем коймінцїв. Назву коймінцї можна виводити від лит. káimas, село, двір, kaimýnas — сусїд — на можливість такого походженя вказав нам з ласки своєї проф. Ф. Ф. Фортунатов; слушність такого виводу потверджує ся з акта, надрукованого в Акт. Южн. и Зап. Росс. I, пр. 22; тут згадують ся люде сусїди, котрих Витовт давав Крупосу. Із дальшого акта (пр 22, III) ми бачимо, що тї сусїди, подаровані Витовтом Крупосу у дворѣ, названі в актї искупнѣ, повідкупляли ся, і властник оселив їх за двором, „а тые будучи въ нихъ и порожали ся;“ суд видає Круповичам сих іскупнїв, „бо они ихъ извѣчные не отхожіе“. Коймінцї люде, що мають спадковий маєток, живуть у своїх хатах, відбувають тяглу службу, не платять нїяких инчих повинностей. (Акты Вил. Арх. ком. т. 17, ст. 100—1, Археогр. Сборн. I, пр. 23; М. А. Владімірский-Буданов, Крестьянское землевладѣніе въ зап. Россіи до половины XVI в. Київ 1892 р. ст. 22—31). Коймінцї продають ся, яко люде невільні, але невільники діставали волю (виробляли ся), відробивши заплачені за них гроші; коймінцї продають ся на вічність. Цїкаво, що члени одної й тої самої сїм'ї (Акты Вил. ком. 17, ст. 101) продають ся — одні яко невільники, другі яко коймінцї. (Параґрафи статутів про невільництво в Лит. державі, див. у Ѳ. І. Леонтовича, Крестьяне юго-зап. Россіи по Литовскому праву XV—XVI ст. Київськ. Унив. Изв. 1863, пр. 10, ст. 12; І. П. Новицький, Арх. юго-зап. Россіи ч. VI, ст. I, ст. 47).

[1]) Meleschko homo de Brathkowicz recognovit coram d. P. Odrov. Pal. et Cap. Leop. quia ex avis et protavis est ordyniecz regalis et e contra dat se sub D. Regem ad Vyelikye Polye. A gr. XIV, ст. 256.

нами все особами, залежними від короля і поселеними в королівських добрах. В разї якихось суперечок ізза ординців, яко позивачі й підсудні, все виступають королівські урядники, котрі доказують, що ординцї належать до короля.

Коли инодї ми й бачимо ординців у не королівських добрах, та все виразно каже ся, що ординцї подаровані властникови королем [1]).

Званє ординця спадкове і переходить з батька на сина [2]); але, очевидячки селяне могли записати ся до ординців, dare se ad ordam і стати veri ordinczi, приймаючи на себе всї обовязки остатнїх [3]). Становище ординця залежне й обмежене в правах. Головне обмеженє, очевидячки — в привязаню до місця. Ординець привязаний до Орди і мусить в нїй жити вічно.

Ординцї не мають права виходу (jus reclinationis). Ось чому в частих суперечках про виходи селян доказ належности до ординців рівний доказови браку права на вихід [4]).

Атаман Хростовицький мусить присягнути, що люде Кундея, Кузьма й Павел sunt servi regales ex eviternis temporibus et ordynczy. Але тут бачимо, що servi regales і ординцї не одно й то само — атаман присягнув, що вказані люде servi regales, але не присягнув, що вони ординцї. A. gr. XII, ст. 156. Термін servus очевидячки ширший від епітета ординців.

[1]) Гал. архиепископ не пускає Івана й Кузьму de Chochoniow in tempore reclinatos, кажучи, що вони ordynczy per Dom. Regem dati ad ecclesiam et super hoc D. Arch. habet literam R. Maj. A. gr. XII, ст. 188.

[2]) Див. пр. I. Nob. Vinc. al. Chotlovski approbavit sufficienti testimonio super labor. Michaelem et super filium ipsius Chonyecz de Podworcze quia sunt ordynczy ex radice et Ds. Pal. cum dominis protunc in iudicio existentibus ipsum domino Chotlowsky adiudicavit et ipsos remanendo in Orda secundum ipsius approbationem. A. gr. XIV, ст. 508.

[3]) Dom. Stan reclinavit (hominem Luczka) in Ordam ad Szlunkam juxta consuetudinem. A. gr. XIV, ст. 371. Arthym et Nyester . sunt acclinati sub regem in Ordam, ib. ст. 146 Deschko kmetho... qui se dedit ad ordam de Hermanow; ib. ст. 352.

[4]) A. gr. XII, ст. 108 Архиеп. гал. закинув листови Івана de Hohonow Митовича, що він фальшований. Свідки присягають, що — а ни Ивановъ дѣдъ, а ни отецъ не былъ каленый ни ордынецъ, и справедливо вышелъ. Див. вище пр. 1.

Що ординці належать до невільної кляси людности, видно с кількох фактів, де вони називають ся illiberi, иноді каланні [1]).

Але становище ординства то далеко не становище невільництва. Ординці володіють майном рухомим і нерухомим, сьвідчать у судї, мають самоуправу, стоять під головним відомством старости. Не маючи права виходу з Орди в приватні маєтки, вони, бачить ся, могли переходити в инчі королївські володіня [2]).

Очевидячки, становище ординства то становище залежности, привязаня до землї й ряду обовязкових повинностей.

Із наведених у примітках сьвідоцтв про ординців більшість іде до ординців, поселених у двох селах коло Львова, в Солонці та Журавці. На щастє, ми маємо цілий ряд документів для історії сих сел від XV до XVIII ст. Межи тими документами найважнїщий акт — привилєя 1501 р., що означує повинности людности Солонки та Журавки. Акт сей для

---

[1]) Gnsus Paschko de Jor... citatus per regiam Majestatem ad statuendum hominem Michalo pescatorem de .. qui Michalo ex suggestione quorundam hominum asserebat esse illiber et regius, alias ordyniecz i kalanny (мабуть вірнїще було би противно — kalanny й ordyniecz, бо термін kalanny часто вживає ся в значінню illiber), homines vero ordynczowie et calanny de Slonka cum Thywno de ibidem coram iudicio comparentes recognoverunt, quia prefatus Michalko non est ordynecz nec calanny neque de genere ipsorum est, sed est homo liber cum genere suo ab eterno evo; racione quorumquidem hominum recognitionis ipsum Michalo cum suis posteris liberum fore decrevimus et adiudicavimus temporibus perpetuis Арх. Бернард. Acta Castr. Leop. 1470 2/4 (Akta gr. XV, ст. 460).

Gnsus Gunczerz Synawski evasit duos homines videlicet Paschko et Volsch de Dobrany ad Slonkam et Zyrawka villas regias, in quibus manent homines illiberi, et ibi homines de dictis villis recognoverunt, quia jam ibi in Dobrany homines plures illiberi alias calanny non sunt. Ibidem 1470 2/4. (A. gr. XV, ст. 461). Бачить ся, до ординців іде одна постанова в Корчинській привилєї руським землям 1456 р. (Bandtkie, Ius Pol. ст. 293): Insuper statuimus, quod kmethones terriґenarum per capitaneos ac alios officiales ipsorum violenter non recipiantur in servitutem, vulgariter mordinicae (у варіянтї — in ordinice) hoc expresso, nisi prius villicus, alias cywan seu watman cum omnibus kmethonibus possessionatis super eo juraverint, quod sit de eorum genere et servitute et quod ignoraverint eum per tantum tempus, per quod defuit.

[2]) Див. вищ. ст. 102, пр. 1.

нас особливо важний, бо привілея 1501 р. то тілько потвердженє давнїщої, що згоріла в часї нападу Татар [1]).

Привілея людности Солонки та Журавки обновлена королем Яном Альбрехтом по сьвідоцтву Спитка de Jaroslaw, краківського воєводи, що був довго львівським і всеї Руси старостою та гарно знав повинности, що лежали на людности сих сел [2]).

Повинности людности по сему актови ось які: люде сел Солонки та Журавки мусять давати, на домаганє короля (pro necessitate nostra), підводи на міста Щирець, Городок, Смерекїв, Бібрку та Глиняни.

В нагороду за сповненє сеї підводної повинности людність Солонки та Журавки має право безмитного купованя і продажі в сих містах.

Далї села сї мусять держати у львівськім замку двох людей (duos homines vicinos) для акуратного сповненя підвод (propter celerem expedicionem podvodarum, ut nostra negotia in aliquo non negligantur); дежурні в замку дістають удержанє від старости (in coquina capitanei victum habere et servire tenebuntur).

Окрім того село мусить сповняти почтову повинність—вони обовязані возити королївську корреспонденцию на десять миль, о своїх видатках; на далекі віддаленя видатки платить їм львівський староста.

В разі виступу короля в похід або приїзду єго з земянами в теріторию львівського старости, людність Солонки та Журавки обовязана для королївських потреб постачити чотири коні.

Окрім сих повинностей людність не обовязана до нїяких инчих, і не мусить пасти худоби (eunuchos aut boves) старости, а лише королївську худобу, коли того буде треба [3]).

Такі нескомплїковані повинности людности Солонки та Журавки. По сій привилеї людність жила скілька столїть.

---

[1]) 1498 р. Львів облягав молдавський господар Стефан; коли він пішов, появили ся Татаре, що забрали чимало полону, а в осени Турки добували ся знов до самих стїн Львова. Зубрицький, Kronika miasta Lwowa, ст 128.

[2]) A. gr. IX, нр. 140. Спитко був львівським старостою від 1469 р. (M. Dzieduszycki, Starostowie rusey i lwowscy, Przew. Naukowy 1875, нр. 5, ст. 438).

[3]) Akta gr. IX, нр. 140.

Нераз людність тих сел мусїла перечити ся зо старостами, що змагали накласти на неї тяжчі повинности. Людність покликувала ся на свою основну привилею, жалувала ся королеви і діставала не тілько потвердженє старих привилеїв, але нераз і нові полекші [1]).

За сповненє сих повинностей людність користує ся землею і не платить від неї нїяких дачок [2]).

Людність має свого тиюна, котрого потверджує король [3]).

Людність Солонки та Журавки православна; тут є два попи, котрих вибирає людність і потверджує король [4]).

І так становище людности Солонки та Журавки швидче упривилєйоване, нїж невільницько-залежне. Людність находить ся під особливою охороною короля, що все стоїть на сторожі її інтересів проти здирств ріжних урядників [5]). Повинности не

---

[1]) У 1522 і 1553 р. король стає на бік людности Солонки та Журавки проти незвичайних домагань підвод від міст Городка та Бібрки. (A. gr. X, ст. 21 і 65), 1549 і 1577 р. потверджує ся привилея 1501 р. (A. gr. IX, ст. 189 і X, ст. 123). 1641 і 1671 король боронить людність проти здирства старостів. (A. gr. X, ст. 250—1, 289). 1679 людність дістає увільненє від воєнної служби, ib. ст. 341.

Вичислені в текстї повинности вказані, з невеличкими відмінами, в люстрациї тих сел 1565 р. (Лит. Метр. IV. В. кн. 19, л. 165 об.), — люстратори пишуть, що людність двох Солонок (сел сеї назви двоє — Солонка Велика і Мала) та Журавки мають привилею 1501 р., по котрій 3 люде не дають дани, а лише підводи до 5 міст: Щирець, Бібрка, Глиняни, Городок і Смерекїв; обовязані їздити на росказ старости на віддаленє 9 (?) миль своїми кіньми і при своїх коштах, а на дальші віддаленя староста дає їм їду. Два люде мусять находити ся у Львівськім замку для всяких послуг. На всякий воєнний похід обовязані давати старості чотирох людей і окрім того стерегти королївські лїси.

[2]) Ibidem у люстр. 1565. Солонка Велика, велика маєтність, людей 44, кождий має досить рілї, дани не платять, а служать кіньми й пішки, куди скажуть.

Солонка мала — кметів 23 (умови як і в В. С.), між ними 8 бортників, що дають три півмірки меду.

В Журавцї кметів 40, ріль і пасовиск досить (умови як і в С.).

[3]) Thywun Regalis de Slonka. A. gr. XIV, ст. 245. У 1596 р король позволяє тиюнови Солонки та Журавки передати тиюнство синови. A. gr. X, ст. 176.

[4]) Люстр. 1565; A. gr. X, ст. 131 ad a. 1578.

[5]) 1501 р. Король забороняє львівським старостам забирати в свою користь спадщину мешканців Солонки та Журавки (derelicta post mortem), здаючи її на свояків померших.

значні і зовсім схожі с повинностями с л у г або литовських п у т н и х б о я р.

Тим часом нема сумніву, що п о п о х о д ж е н ю ординці кляса невільна, illiberi, kalanny. Се ясно з богатьох наведених актів і проб старостів іще в початку XVI ст. орудувати їх відумерщиною [1]).

Яке-ж походженє ординців і їх назви (о р д и н ц ї, о р д а)?

Ординців ми находимо і в північно-східній Руси, але про їх походженє і повинности майже нема відомостей. Ми знаємо тілько, що на ординцях лежала якась служба, що вони мали землї, котрих не могли збувати [2]).

Сєрґєєвич [3]) думає, що служба ординців була в удержаню ординських послів, постаченю їм підвод, проводирів, і рівняє їх до кладежних або тяглих людей Рязанського князївства, „кои пословъ кормятъ“.

Про походженє ординців Сєрґєєвич не виказує нїякої думки, обмежаючи ся вказанєм на думки Карамзіна та Соловйова. Перший вважав ординців Татарами, що поселили ся на Руси, другий — руськими полоненими на княжих землях.

Ординських слуг ми находимо і в Литовській Руси. Становище їх характеризує В. Б. Антонович ось як: [4]) ординські слуги володїли ґрунтами і за те обовязані були сповняти „всячну повинність“, то-б то вони мусїли по черзї появляти ся на „полну (полеву) сторожу“ або на „недѣлю чернобыльскую“ в сторожевї стоянки, устроєні на границях Полїся та степової Украіни на „татарських шляхах“, то-б то на дорогах, котрими звичайно вбігали Татаре в країни великого князївства Литовського, для того, аби давати знати мешканцям Полїся і державцям королївських замків про татарський напад... окрім того ординські слуги обовязані були „при послахъ и гонцахъ господарскихъ ѣздити до Орды“, то-б то чинили узброєну варту в разї

---

[1]) Див. передушу замітку.

[2]) „А что наши ордынци и дѣлюи, а тѣмъ знати своя служба, какъ было при нашихъ отцѣхъ, а земль ихъ не купити“. Ординські села згадують ся у XVI ст. Сєрґєєвич, Русск. Юридич. Древн. ст. 268.

[3]) l. c., ст. 268.

[4]) Архивъ Юго-Зап. Россіи, Ч. IV, т. I. (Акты о происхожденіи шляхетскихъ родовъ въ Юго-Зап. Россіи, ст. 5).

висланя великокняжого посольства або гінця до Крима. І в часї війни вони мусїли „при старостѣ на службу господарскую конно и збройно ехати“; окрім того ординські слуги мусїли „подводы и стаціи посламъ и гонцамъ давати, также воеводѣ кіевскому, коли через Овручій ѣдетъ, также подводы и стаціи винны давати вси урочисто, т. е. яловицу, вепря, а з дыму по курицы; овса, сѣна, въ потребу“.

Характеристика В. Б. основана головно на відомостях описи Овруцького замку 1545 р.[1]) На думку шановного вченого, ординські слуги вийшли з межи давнього боярства.

З остатньою думкою шановного ученого ми позволимо собі не згодити ся.

Віддїл слуг, дуже ріжнородний по характеру сповнювання повинностей (служби), рекрутував ся з усяких кляс людности, не тілько вільних, але й невільних. Про се ми находимо зовсїм певні відомости в документах. Так, у люстрації Кременецького замка 1552 р.[2]) читаємо: „з росказанья королевое ее милости обобрано мужиковъ тяглыхъ 24 и въчинено ихъ слугами для посыланья и доведанья вестей и для ношенья листовъ гдежъ кольвекъ; а земъли потомужъ под ними, якъ и подъ иньшими мужиками волостьными; а иншимъ земли придано...“ Або в люстрації Мозирського замка 1552 р.: „слуги путные, которыхъ вчинилъ слугами панъ Михайло Гаринъ, державца первый Мозырскій, а передъ тымъ были тяглы, — винны ездити на доведанне въ месте о неприятеля а з листомъ старостинным, где розкажетъ... тыхъ слугъ дымами и службами 5, а шестый Левонъ лучникъ, ко-

---

[1]) Надрукованої тут же, ст. 35 і далї. В люстрації Овруцького староства 1629 р. (Архивъ Юго-Зап. Росс., ч. VII, т. II, ст. 419) є цїкавий опис ординських слуг. „Sioło Moszki, albo Moszkowe. Jan Duchowski z inszemi tejże wsi possessorami pokładali przed nami list z extraktem z metryki kancellariej większej W. K. Lit. krola sw. p. Augusta a. 1544, ktorym possessorom tej wsi na sluzbę ordynską przy zamku Owruckim zostawuie, to iest na sluzbę woienną konia powinni po ordynsku, albo po petyhorsku w pancerzu z misurką osadzac (місюрка — шелом єгипетського фасона, як нам подав Ѳ. Ѳ. Корш). Очевидячки, ординським слугам, що виїжджали на сторожу татарську, наказано було одягати ся в татарське зброю, аби наручніще розвідувати ся по татарських шляхах.

[2]) Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. VII, т. II, ст. 29.

тораго панъ Кгаштольтъ съ тяглы месткое вынемши и на путной службѣ посадилъ“ [1]).

Що служба ординська вважала ся одною з найтяжчих і найприкріщих, і що віддїл ординських слуг кладено нижче від декотрих инчих служебних людей, видно з отсего місця люстрациї Овруцького замка: „бояре и слуги ордынскіе, которые передъ тымъ были слугами ордынскими, повѣдаютъ себе вызволенными отъ господарей ихъ милости с тое службы оръдынское, и мѣнячи себе быти шляхтичами“ [2]).

Що межи ординськими слугами були потомки давнього боярства, сего ми не можемо перечити; але наведені нами факти переконують, що сей віддїл служебних людей рекрутував ся з усяких кляс людности: селян, міщан, бояр. Як ми бачимо з богатьох фактів, службу (путну, ординську і т. п.) могли не тілько добровільно приймати на себе особи ріжних суспільних кляс, але й само правительство нераз, потрібуючи декотрих послуг, переносило людність з одної служби (тяглої) в другу (путну, ординську). Ріжниця в повинностях бояр і инчих служебних людей була дуже незначна, иногї вона й зовсїм щезала, бо з одного боку слуги і бояре часто окрім служби не поносять нїяких инчих повинностей (не платять чиншів, не роблять панщини), а з другого — старости намагають притягнути і бояр до тяглої повинности.

Так було в XVI ст.; але, як видно з наведених нами відомостей, ординцї XV ст. ще люде невільні, illiberi.

---

[1]) ib. ч. VII, т. I, ст. 625, пор. ib., ст. 608: в люстрациї Винницького замка село Мезиково: человековъ 4; повинни люди тые въ погоню за людми непріятельскими ходити зъ дыму каждаго по человѣку, а доведывати ся о войску татарскомъ и шляху ихъ стеречи у верхъ Десницы рѣчки, а въ Острици, гдѣ шляхъ идетъ на Базарабовъ бродъ... а гды посолъ до Волохъ идетъ, тогды они со всего села выправуютъ человѣка одного на кони при послѣ ономъ“. Але окрім того, вони сповняють іще ріжні роботи в користь замка — косять і скошене збирають, поправляють замкові будинки, дають підводи і т. д.

[2]) Арх. Юго-Зап. Росс, ч. IV, т. I, ст. 41. Противна пригода — повернене путних у тяглих див. напр.: Арх. Юго-Зап. Рос. VII, II, ст. 361. Nowosziolki, wyesz... kmieczi... byli na posludze, yako y Komorowianie (в с. Komorow — thilko sluskowye albo boyarowie myeskayą, ktorzi powynni yachacz konmy gdzie ym kazą) yz yezdzali bi na nadalszą drogę; a therasz obroczeni szą na zacziąg, yako ynszi kmyeczie... Див. теж кінець першої глави.

Ось чому ми й уважаємо можливим пристати до думки Соловйова про походженє кляси ординців.

При сталих зносинах с Татарами, частих до них посольствах із грамотами й даню, треба було людей, що знали дорогу до Орди, знали татарські звичаї й мову. Сумнівно, аби таку ролю віддано полоненим із Татар — для подібних поручень се був елємент за надто сумнівний; при тому імена й прізвища ординців XV ст., що зберігли ся в актах, чисто руські [1]). Як би серед ординців були хрещені Татаре, то слїди такого походженя зберігли би ся були в їх прізвищах.

Без порівнаня більше пригожим елємептом для такої ролї були полонені татарські з межи місцевої людности. Вони знали дорогу до Татар, котру вони перейшли бодай двічі, вони на своїм хребтї пізнали татарські звичаї, хотя-не-хотя навчили ся і татарської мови по „батоговій“ граматицї.

Ось чому ми думаємо, що ординцї вийшли із викуплених або відбитих полонених татарських, поселених правительством у певних місцях для сповнюваня ординської служби. На таке походженє ординців вказує й ріжнородність складу людности ординських сел — бо ми окрім переважної (судячи по іменам) маси руської людности, подибуємо тут і представителїв инчих национальностей, напр. Ятвягів [2]). Бо-ж Татаре забігали і в глуб Литви [3]).

Викуплені полонені попадали в кабальну залежність того, хто їх викупив, і сим поясняє ся термін illiber, що стало прикладає ся до ординців.

---

[1]) A. gr. Providi Ходор, Нефед, Савка, Игнат Семенович, Іван Короткий, Міхно, Василь Филиппович, servitores Regales de Slunka (село Соловка головне огнище ординців Львівської землї).

[2]) A. gr. XIV, ст. 133. Datus terminus... Syemon de Dubrowlani actori, qui se gerit hominem Regalem alias Jathwyeszinem de Slunka et Dimitr de Dubrovyany.

Пор. поисований акт ib. ст. 297 homo solus recognoscit se coram... quia est Jathwyeszanyn et si hoc... esset, paratus sum docere super eum... ipsius sicud pertinet na Jathwyeszanyna.

[3]) Іще в XIII ст. ми находимо в Галицькій Руси чимало Литовців із полонених або добровільних переселенців. Так у дружинї Володимира Васильковича находимо Прусина, Ип. 584—5. У Львівській землї було село Пруси. Лит. Метр. IV. B. ст. 165.

А про те, як ми бачили, у XV ст. кляса ординців поповняє не самим народженем від відвічних ординців, а припливом вільних селян, що брали на себе ординську службу; нескомплїковані повинности ординців XV ст. надили до Орди й дуже маючих селян, приманених лехкою службою ординців [1]).

Але цїкаво, що в привилеї 1501 р. і люстрациї 1565 р. людність сел Солонки та Журавки на називає ся ординцями, і в повинностях сеї людности нема нїяких ординських послуг. Повинности тї звичайні для численного віддїлу путних слуг.

Ми думаємо, що зміна повинностей старих ординців могла настати через посуненє границь держави далї на південний схід. Через те ординську повинність стало наручнїще накладати на людність, найближчу до украінних замків; повинности-ж старих ординців Львівської та Галицької земель були перемінені на услуги замкам, однакові з услугами путних слуг.

До невільних належали ще люди сотные. Відомости про сотних зберігли ся тілько в судових книгах Сяніцької землї; але по декотрим вказівкам инчих судових книг можна твердити, що ся кляса істнувала і в инчих країнах Червоної Руси.

Сотню і сотних ми находимо в отсих оселях Сяніцької землї: Костировичі, Улич, Пловці, Сяночок, Тирава сільна.

Всї тї села належали до Сяніцького замка, бодай про декотрі з них — Костировичі, Улич і Тираву ми можемо твердити се категорично на підставі актів XV ст. [2]). Що Пловцї

---

[1]) Майно селянина Лучки, що переходив в орду села Солонки (quem hominem Ds. Stanislaus reclinavit in Ordam ad Szlunkam iuxta consuetudinem) оцїнює ся на 60 гр., суму на той час дуже значну. (A. gr. XIV, ст. 420). Майно селянина Дешка, qui se dedit ad Ordam de Hermanow, оцїнює ся на 26 гривен (ib. ст. 352).

[2]) Під 1446 р. (A. gr. XI, ст. 272) в Сяніцькі книги записаний акт віддачі староства і держави Сяніцького давнїщим старостою D. Kuropatwa новому Альберту Міховському. В актї вичисляють ся інвентарі замкових фільварків (allodia) в Беско, Костировичах, Уличу та фільварку під замком. Що Тирава Сільна (Тирав у Сяніцькій землї було дві — Сільна і Волоська) теж належала до Сяніцького замку, видно з акта ib ст. 299, де Сяніцький староста орудує майном умерлого тиравського селянина (див. нижче). В Костировичах межи живим інвентарем находимо 8 душ челяди (ib. ст. 273).

й Сяночок теж замкові села, видно з люстрації Сяніцького замку і належних єму маєтків [1])

Сотні люде привязані до землї, або швидче до своєї служби. Вони сповняють звістні повинности, служби в користь замку і не мають права покинути місця свого пробутку — се чоловік сотний, і де би він не був, єго мусять видати, сказано в однім актї [2]).

Сотний дістає від старости с л у ж б у, то-б то поле й інвентар (худобу, насїнє й т. п.); принявши службу, сотний обовязує ся служити від неї вічно. Після смерти сотного поле й інвентар вертали ся назад до старости, котрий про те на тих же умовах міг передавати службу наступникам умерлого, заключаючи з ними новий договір [3]).

Сотний може продати або відступити свою службу чоловікови, спосібному сповнити всї повинности служби, і тодї він очевидячки вільний — може вийти із сотнї [4]). Але подибуємо й окремі договори, по котрим ті сотні, що продають або пере-

---

[1]) Лит. Метр. IV B. 19, л. 15. Сяночок у XVI ст. находив ся уже в держаню якогось шляхтича.

[2]) Veniens Holan de Plowecz fideiussit, quod Oleschco non debet recedere de Plowecz nec de bonis Regalibus. Si recederet, tunc absque strepitu iuris domino Capitaneo triginta marcas pene vallate subintrabit et Wojewode specialiter tres marcas succumbet q u i a i d e m h o m o e s t s o t h n y, et u b i q u e f u e r i t, i p s u m e x d a r e d e b e n t, ad se subdidit al. p o d a w a s z e benivole. A. gr. XI, ст. 275.

[3]) Maschiam viduam, Phil et Iwan filios suos remansit ds. Capitaneus in agro in Thirawa Salis et dedit ipso B y d l o s o t h n e duos boves et scrophas et seminaciones, que iam post obitum mariti eiusdem Maschia ad dm. Capitaneum pertinebant ita, quod debent labores postupowacz iuxta posse, prout ceteri kmethones ibidem faciunt et debent residenciam facere in eodem agro non recedendo, A. gr. XI, ст. 299, пор. ib. ст. 300. Panko de Ulicz resignavit servicium al. sluzba in qua residebat Hinato, deditque eidem quatuor pecora, IIII mensuras siliginis, tres scrophas et equum et a l i a a d s e r v i c i u m p e r t i n e n t i a.

[4]) A. gr. XI, ст. 287. Adiudicawerunt, quod Phyl concivis Sanocensis agrum suum in Costirovicze servilem quem vendiderat Laurencio iure Theutonico non potens sibi eundem agrum libertare... viceversa recipere debet... et de ipso servire more Ruthenico, vel saltem sessionare, vulg. ossadzicz agrum premissum homine tali, qui posset labores et servicia congrue Regialia exhibere more consueto.

дають свою службу, таки обовязують ся не виходити із сотні[1]). Иногї той, хто вступає в сотню, підписує ся, що лишить ся в сотнї вічно з дїтьми [2]).

Межи сотними ми подибуємо не самих тілько селян, але й міщан, що стали на службу і сповняли від неї однакові з инчими сотними повинности [3]).

Сотня чинить громаду, представителем котрої є десятник [4]).

Сотня відповідає спільною порукою за кождого своєго сочлена. Сотня обовязує ся віддати втїклого сотного або заплатити вартість сотного по дуже високій цїнї [5]).

Не маючи права власности на свою службу, сотний про те має своє особисте майно і дістає в спадщинї майно свояків [6]).

Яке-ж походженє сотних?

Назва сотних дуже давня. З сотними ми здибаємо ся на перших сторонах лїтописи. На бенкетї Володимира сходять ся бояре, гриди, сотники і десятські [7]). Сотників находимо

---

[1]) Panko de Ulicz resignavit servicium al. sluzba Hinato... Hynath recepit illud servicium al. sluzebnym bycz non solum sibimet sed et suis pueris temporibus perpetuis emisitque eundem Pankonem et suos pueros ab eisdem serviciis. Denique idem Panko fideiussit perpetue quod idem Hynath non debet exire de servicio Regali sive de villa Ulicz. Si autem exiret vel moreretur, vel si suus filius non esset aptus servire propter annos iuveniles tunc Panko debet illud totum servicium reasumere et servire prout antea serviebat. Et quamvis ipsum Panconem de servicio emittimus, tamen ipse et sui pueri non debent exire perpetue de heredidate Regali, sed semper debent fieri sothny, prout ceteri sunt sothny.

[2]) Див. передущу примітку.

[3]) Див. прим. 4 на передущій ст.

[4]) Сотники в судових книгах Галицької Руси XV ст. уже не подибують ся; остатнї згадки про сотників ідуть до початку XV ст. (див. вище ст. 14, прим. 3). Сотські були під начальством тисяцького. У XV ст. ними очевидячки кермують воєводи. (A. gr. XI, ст. 275, 288).

[5]) Тим часом, як середня цїна селянина була 10 гр., сотний цїнив ся на 15 і навіть 30 гр. (A. gr. XI, ст. 273, 275. ib. 301 цїна на 20 гр.).

[6]) A. gr. XI, ст. 209. Семен улицький (в Уличу була сотня) з братом мусить продати або уладити (ordinare) поле їх умерлого брата в с. Волошї (Woloz), і тодї властник села Волош мусить вернути братам захоплене від них майно.

[7]) Іп. 86.

в Київі у XII ст. [1]). Коли були сотники, то були й сотні люде під начальством сотників.

Сотників і сотних людей находимо в Червоній Руси у XIII ст. Сотський Микула згадує ся межи вірними прихильниками Данила [2]). Людність, що належала до Бреста, дїлить ся на сотнї. Мстислав за крамолу Берестян накладає на них податок ловчее „со ста по двѣ лукнѣ меду, а по двѣ овцѣ, а по пятинадесять десятковъ лну, а по сту хлѣбовъ, а по пяти цебровъ овса, а по пяти цебровъ ржи, а по 20 куръ, а по тому со всякаго ста“ [3]). Що сей податок був наложений Мстиславом на сільську людність, доказують дальші слова грамоти: „а на горожанахъ 4 гривны кунъ“. Сотські й десятські задержали ся у Червоній Руси ще в XV ст. [4]).

Сотників, десятників і сотню находимо і в Литовській Руси ще в XVI ст. [5]). Так у Городенському старостві находимо сотників ставенних, рибальських, стельмаських, санницьких, ковальських. Люде кождого окремого ремісла, як вірно вказує М. Ф. Владімірский-Буданов [6]), чинили сотню, котрою кермував сотник.

Сотня, своєю дорогою, як бачить ся, дїлила ся на сороки під управою своєго сорочника; над сорочниками усїх сороків, що складали сотню, стоїть сотник [7]). Такий же подїл підзам-

---

[1]) ib. ст. 198, то ти не Путятинъ дворъ, ни соцькихъ, но и жиды грабити“. „Соцкіе въ Псковѣ“ ib. ст. 412.

[2]) Ip. 509.

[3]) Ib. ст. 613.

[4]) Про сотських див. вище ст. 14. Десятських находимо у XV—XVI ст. в ріжних селах Червоної Руси, що сидїли на правах руським і волоським. А. gr. XII, ст. 83 і 85 — десятські в селї Раківцї, ст. 146 — у селї Підгайцї. Про XVI ст. див. люстрациї XVI ст. Лит. Метр. IV B. 19, 12,

[5]) Акты Вил. Ком т. 17. Архивъ Юго-Зап. Россіи VII, т. II, ст. 43—53 (Опись Кремінця).

[6]) Крестьянское землевладѣніе въ зап. Россіи, ст. 15.

[7]) Акты Вил. Ком. 17, пр. 920. Сотник Новоі недѣли (недїлею називала ся ґрупа сел, що сповняли „чергою“, в недїлї, повинности замкові, див. Арх. Юго-Зап. Россіи, ч. VII, I, ст. 588, 602, 626) і всї его сорочники мусять вислати на сїножать господарських людей. ib. ст. 143 бобренські сорочники з сотським досліджують справу про розділ землї. Сороки мали назви від своєго сорочника — Белчинъ сорокъ (сорочник Мартынъ Бѣлка), Плѣшивый сорокъ (сорочник Максимъ Плѣшивый), Максимовъ сорокъ, Мелешковъ, Демидскій,

кової людности на сотні подибуємо і в давній Польщі. На чолі сотні стояв сотник, а над сотниками, бачить ся, Pstresto [1]).

Слїди дїленя на сотні й десятки, десятників, сотських, тисяцьких находимо й у инчих Славян [2]), хоть скількість відо-

---

і т. д. А про те при переміні сорочників часто сорок мав давню назву — Демидскій сорокъ — Бельтюсъ сорочникъ, і т. д. (Так само й сотні в Новгороді мали назви від імени своїх сотників — Кондратова ста, Романова ста, Сидорова ста, див. О городскихъ мостехъ осменикы поплаты. „Хрестоматія по ист. русск. права", М. Ф. Владімірского-Буданова, в. I, вид. 4, ст. 81). Що сорочник не був тілько членом сорока, а его керманичем, видно з отсего місця, ст. 181 : Сорочникъ надъ тыми людмы; ст. 389 Санецъ Зарубич заявляє, що брат его „былъ первей сего сорочникомъ 30 годъ, а потомъ дей и сорочникомъ былъ 6 годовъ". Про сотників і сорочників городенських див. ще Акты Зап. Рос. II, пр. 87.

Десятки, десятників, сотників подибуємо скрізь у Литовській Руси XV—XVI ст. Так 1499 р. в. кн. Александер дарує князеви Василеви Глинському „люди наши борти (бортников) Клевицкій десятокъ весь". (Акты Зап. Рос. I, пр. 164) 1505 р. князеви Михайлови Глинському подаровано „десять человѣкъ на имя Тетеровчанъ Кремяницкаго десятка" (ib. пр. 216). Филип Вірменин дістає селище пустовское въ Кіевскомъ повѣтѣ Бѣлгородскаго десятку (Акты Ю. и Зап. Рос. II, пр. 124).

1456 р. король касує полоцьких десятниковъ „а што были десятники въставлены въ мѣстѣ Полоцкомъ, то есмо отставили, десятниковъ не надобѣ мѣти, мають быти два подвойскіи, по давнему" (А. Зап. Рос. I, пр. 60). В Могилеві згадує ся в однім актї сотня Перехрищинська (Археолог. Сборн. II, ст. 95).

В Острі по ревізиї 1552 р. (в виданю акта через помилку стоїть 1652 р.) находимо сотника боярина (бояре, которые въ острозе сидятъ... островскій сотникъ". Арх. Юго-Зап. Рос. VII, I, ст. 597).

У 1500 р. в Путивльському намістництві згадують ся „сотникъ Хотѣньскоѣ волости, сотникъ Меленьскій, сотникъ Немирьскій". (А. Зап. Рос. I, пр. 178).

Тим часом поряд із десятниками подибуємо яко представителїв волостей тиунів, старців (Акты Зап. Рос. I, пр. 73 і 146 — волость вибирає старця, що збирає дань і має судову власть).

[1]) Piekosiński, Kodeks dyplom. katedry krakowskiej, I, ст. 84. Его-ж, O powstaniu społeczeństwa polskiego w wiekach średnich, Rozprawy Akad. Umiej. Wydz. hist.-filoz., т. XIV, ст. 235. Пекосїньский вважає людність сотні клясою невільною, що вийшла з полонених на війні, і час повстаня сеї кляси кладе на Пястовський період, епоху частих воєн, що вели перші польські князї.

[2]) Декотрі факти див. у Первольфа, Славяне и ихъ взаимныя отношенія I, ст. 115. Що до балтийських Славян у Пекосїньского, Kod. dyplom. kat. krak. I, ст. 83.

мостей в сій справі дуже невидна. Декотрі вчені [1]) беруть десятинні порядки за первістну воєнну орґанїзацію народа. Але ледви чи можна безумовно згодити ся с такою думкою. Противно, ми маємо такі факти, як напр. що до Польщі, де орґанїзация на сотнї істнує побіч з иншими орґанїзациями, напр. давнїм польським о п о л є м. Ось чому ми думаємо, що орґанїзация людности на сотнї то не найдавнїща з а г а л ь н а орґанїзация всеї людности, а лише специяльна орґанїзация частини людности. Ми думаємо, що на сотнї ділила ся людність найближчих до міст сільських осель — ми бачили, що і в Галицькій Руси XV ст. по сотням були впорядковані тілько найближчі підзамкові села. Призначенє людности таких сел — служити замкови. Можливо, що первісно в тій цїли призначувано переважно невільну людність (полонених на війнї). Але доконечна потреба с п е ц и я л ь н и х услуг замкови дуже швидко мусїла заставити замкову старшину кликати в такі оселї і вільну людність. Така людність дістає від замкового уряду землю, інвентар, запомогу і за все те обовязує ся сповняти звістні повинности в користь замку. Повинностний характер служби такої людности вкупі з обовязками, що випливають із умови одержаня с л у ж б и, робить таку людність невільною — вона привязує ся до служби. Потрібуючи услуг подібної людности, замкова старшина змагає всякими способами до того, аби вона не покидала служби. Вступаючи до сотнї, вільна людність могла з неї виступити, сповнивши всї обовязки супроти замку, поклавши замість себе людей, спосібних сповняти звязані зі службою обовязки, вернувши цїлком інвентар і запомогу, що дістала від замкового уряду. Але важко було сповнити довгий і скомплїкований ряд подібних обовязків, а окрім того вільний чоловік нераз окремим договором закріпощав ся в сотнї: ми бачили факти, коли по вмові селянин обовязував ся перед замком не виступати з сотнї навіть при умовах заспокоєня всїх узятих на себе обовязків.

Ми маємо відомости про становище у XVI ст. людности сел, що чинили в XV ст. сотнї. Людність тих сел находить ся в дуже важких умовах залежности від замку — хоть чинші

---

[1]) В тім числї й Пєкосїньский, Kod. dypl. kat. krak., I, ст. 83; в другій вказаній працї він, очевидячки, покидає сю думку.

від ґрунтів тих селян не великі, але за те вони мусять робити що дня панщину в користь замку [1]).

В актах є натяки на істнованє сотних людей і в инчих місцях, окрім тих, що ми вказали.

В селах Галицької землї — Мартинові, Підгайцях, Рожнові, Рожієві, Пукові, Білокрчанах і, бачить ся, ще в Олеші, Саранчуках і Канкольниках селяне користували ся обмеженим правом виходу; селянин, що належав до числа (in numero), не має права виходу; числить ся десятками: виходити могли тілько лишнї поверх кождої десятки. Ось чому в разї виходу селянина с такого села і повсталих суперечок ізза слушности єго reclinatio, в село посилано возьного, що повинен був долїчити ся, то-б то перечислити людність (иноді числено не людей, а дворища); коли покаже ся, що десятка, із котрої виходив селянин, була без него повна, то той кметь діставав право виходу, коли-ж він за час виходу був in numero, то вертав ся до своєї десятки. При вичислюваню не числили ся піп, десятник, коршмарі й селяне, що сидїли на инчому (не руському) праві. Що людність тих сел сидїла на руськім, а не на волоськім праві, ясно з одного акта [2]), де при обчисленю не беруть ся в рахунок селяне, що сидїли на праві волоськім. Коли-ж се не були поселенцї на праві волоськім, то могли бути на праві руськім, бо в селах тих згадують ся руські попи, десятники, ґрунти селян називають ся дворищами

---

[1]) По ревізиї 1565 р. в с. Пловцях находимо лише 6 кметїв. Чотири з них сидять кождий на $^1/_2$ лана, 2 — кождий на ланї. Грошеві чинші від них — по 12 грошів від лана, 1 курцї (в цїнї 1 гр.) і 1 гр. ахтелового (усего 14 гр. від лана). Але за те кметї працюють у замку що дня і пригонять із полонин свинї й вівцї до замку.

Ще важчі повинности села Костировичів. Кметї платять від лана 51 гр. і 6 fert., по $1^1/_2$ кірця вічевого вівса кождий і по $^1/_2$ кірця почти та 1 мацї Wielkonocnego овса, всего по 2 кірцї й 1 мацї (корець по 8 гр.), по 2 курцї за почту, 12 яєць, 1 хлїбу. А про те кметї сї працюють у замку що дня, що їм скажуть. (Лит. Метр. В. 19). Инчі обовязані до панщини, села, що належали до Сяніцького замку, і навіть до фільварків, відбувають без порівнаня менче важку панщину.

Назви сотних, сотнї, ми в червоно-руських люстрациях XVI ст. не подибали ні разу.

[2]) A. gr. XII, ст. 205.

(area) [1]) нарешті (що зрештою не так важно) імена спірних селян чисто руські (Данило, Онисим) [2]).

Ми думаємо, що наведені вище відомости йдуть до сотних людей. Села, вичислені нами, находять ся вже в володіню шляхтичів, але живуть вони ще по старим звичаям руського права (ми побачимо нижче, що у XV ст. в Червоній було ще чимало сел на праві руськім).

Що-ж доказує наведений нами факт обмеженя права виходу сих селян? Із декотрих фактів XIII ст. ми можемо вивести, що повинности накладали ся правительством на всю громаду, що чинила сотню, загалом, а не на кождого сотного

---

[1]) Бо німецьке право було заведено в величезній масі руських осель у XIV—XV ст.

[2]) Ось ті місця з актів, що йдуть до enumeratio.

A. gr. XII, ст. 205. Item in villa gener. d. Nic. Holesze si erunt plures kmetones, quam viginti, demptis hominibus in Valachico iure, popone, tabernatoribus et podszadkonibus, eciam duobus hominibus exmissis iuris Ruthenicis (то-б то тих, що вийшли перед обчисленєм) extunc habet mittere duos homines nobili Phyetcony pro quibus citavit de una area, et ibi ministerialis computavit homines de iure sub amissione cause et lucri.

ib. ст 146. Item cause vertebantur in gs. dom. Elizabeth de Podhaycze partem adversam et Jacconem de Sphistelniky pro hominibus, qui homines remissit reclinatos ad Maszur, pro quibus dederunt computandum in Podhaycze, quos ds. Zaualowsky computare debet, et si erunt plures quam viginti, extunc emittere sibi homines habet, et si non erunt plures nisi viginti, tunc non (?) exceptis ibidem in numero pop, dzesanthnik, et aliis tribus hominibus, qui serviunt ad curiam et non laborant terram nec habent areas (акт імовірно не скінчений).

ib. ст 146. Dna Hedwigis.. hominem Iwan de Roszyeow reclinaverat apud dm. Joh. de Buczacz Capit. Trebowl., quem hominem ds Johannes locavit, alias oszadzyl, quem dicit fore in numerum tamquam exierat.

ib. ст. 59. Sydko de Pukow procurator veluti per Andrejko de Zolczow pro pluribus hominibus quam decem in numero fuerat inculpatus, idem Sydko iuramentum fecit, quod tantum sunt decem aree in numero in Pukow et non plures.

ib. ст. 153. Item mfa dom. Elizabeth... una cum d. Jaccone de Sphistelniky de iure dederunt ad futuros terminos ad innumerandum homines in Byalokrczani, quos ministerialis debet innumerare. Et si ibi erunt plures homines quam decim, extunc hominem sibi emittere habet dicta domina dicto Jacconi dictum Danilo.

ib. Item ad futuros terminos ministerialis de iure equitare habet in Cancolniky ex parte d. Joh. voiev. Halic. et ibi areas innumerare habet integras

окремо [1]). Загальна скількість повинностей розділяла ся, по всїй імовірности, уже самою громадою межи окремі частини, що чинили сотню.

Сотня, більша адмінїстративна одиниця, дїлила ся на скілька дрібнїщих одиниць, д е с я т о к, з десятниками на чолї [2]).

Коли повинности накладали ся не на кождого селянина окремо, а загалом на сотнї й десятки, то, натурально, в інтересах і самого правительства, що дбало про докладне сповненє повинностей сотних, і самої сотнї, було обмеженє виходу селян, що належали до сотнї. Правительство дбає, аби с л у ж б а не пустувала, сотня, своєю дорогою, дбає про рівномірнїщий росклад наложених на неї загалом повинностей — з поменченєм числа сотних скількість повинностей кождого сотного натурально побільшувала ся. Інтереси правительства і громади

---

et medias areas ipsis numeratis coram iudicio ad futuros] terminos narrare habet, qui tenet homo aream, et qui mediam aream.

ib. ст. 188. Nic. ministerialis de iure datus est Stanislawo de Zaualow ad numerandum alias c u o b l i c z e n i u areas possessionatas in Saranczuky, qui Stanislaus asserit, quod plures aree sunt in Saranczuky quam triginta, et procurator Skarbek dictus Voczensky dixit, quia non sunt triginta aree plenaliter.

ib. ст. 205. Nic. ministerialis aquitare habet in Roschnow de partibus dom Joh. de Lythwinow et Petri de Roschnow Vexfri. Halic. et ibi numerare habet et conspicere, utrum transire habet homo Onissin arealis et eundem mittere habet Vexillifer, si de iure haberet.

ib. ст. 135. Item Stanislaus cum ministeriali habet innumerare al. d o l i c z i c z s z a inter homines in Martinow et si d o l i c z y s a, extunc mittere habet hominem ipsius, dictum Minyecz, pro quo est citatus d. Cola et pro ipso capere mediam sexagenam habebit.

ib. ст. 215. nob. Joh. Wojewoda Halic. alloquebatur super dom. Colam Martinowsky pro homine Danilo secundum cittata ipsius, extunc Judex et Subjudex dederunt ministerialem ad computandum homines secundum conswetudinem terrestrem in Martinow, utrum esset mittendus, an non.

Завважаємо, що ius terreste, jus in terra currens в актах не раз значить право звичаєве, звичай, а не писаний закон. Пор. А. gr. XII, ст. 20 справу за вихід селян із с. Кромідова у с. Тлумач. Суд означує, що як селяне cum marcis reclinabantur, то рішати справу треба не по встановам права нїмецького, а на підставі норм права руського, при чому се право називає ся terrae ritus et jus (et nos videntes, quod cum marcis reclinabantur, tales eosdem homines non iudicamus iuxta ius Theutunicale, sed R u t i n i c u m, eapropter adiudicamus ipsos demorari ad ferta Nativitatis iuxta t e r r e r i t u m e t i u s).

[1]) Іп. 613.

[2]) Подібно тому як у Литовській Руси, сотня дїлила ся на сороки.

зійшли ся в справі про обмеженє виходу із сотнї. Ми бачимо, що сотнї люде відповідають один за одного спільною порукою, що вони обовязані шукати втїклого сотного і — в разї неможливости відшукати єго або вернути — платити значну кару в користь замку [1]).

Із богатьох наведених фактів ми бачимо, що сотні належать до досить численного у Червоній Руси віддїлу людей служебних (serviles). Як ми вже вказували вище (ст. 72), служебні люде, служки, — людність, обовязана до звістних повинностей в користь замку; одні служебні призначують ся до ріжних праць у замку, другі сповняють ріжні полїційні та адмінїстративні обовязки, третї оберігають замкове майно (стережуть лїс), розвозять замкову почту, грають ролю узброєної сторожі і т. д. Більша або менча потреба в услугах служебних, більша або менча близота їх осель до замку, нарештї рід повинностей, що відбувають служебні люде, — всї сі фактори мали великий вплив на долю сего віддїлу людности. Більша близота одних служебних до замку в звязку з більше низькими, на тодїшній погляд, їх услугами замковому урядови довели частину її до найбільшого залежного становища. Зі зростом числа фільварків частину сеї людности записують до них і вона переходить до віддїлу тяглих селян, обовязаних до дуже важкої (инодї щоденної) панщини. В краще становище стали тї служебні, що сповняли почеснїщі, на тодїшнїй погляд, услуги замкови. До віддїлу таких служебних вступають і вільні люде, міщане, представителї дрібного боярства. Більше віддалене від замку, більша материяльна забеспека робить їх і більше незалежними від замкового уряду. Декотрі с таких служебних

[1]) A. gr. XI, ст. 273. Venientes Andrej dzesanthnich cum tota comunitate de Costirowcze fideiusserunt, quod Jacob, Wassil et Mikitha debent statuere Danilonem et Stepanum, qui effugierunt super festum Paschce proxime venturum. Si non statuerent ipsos tunc triginta marcas domino Capitaneo subintrabunt fideiussores vel debent terminum ulteriorem sibimet fideiussores impetrare apud dominum Capitaneum prefatum, quia homines, qui effugierunt de Costirowcze sunt sethny.

ib. ст. 275. Veniens Holan de Plowecz fideiussit quod Oleschco non debet recedere de Plouecz nec de bonis Reginalibus. Si recederet, tunc absque strepitu iuris domino Capitaneo triginta marcas pene vallate subintrabit et Woyewode specialiter tres marcas succumbet, quia idem homo est sothny et ubiqu fuerit, ipsum debent exdare, ad hoc se subdidit, alias podawasze benivole.

по своїм обовязкам стоять на границї межи селянством і нижчою верствою шляхти і часом сміливо переступають сю границю та входять у привилєйовану країну шляхетства.

Відомости про сотних людей і сотні у XV ст. для нас тим важнїщі, що вони вказують нам останки старинної руської орґанїзациї селянської людности в княжий період Руси. На підставі і сих відомостей, і анальоґії з подібною-ж орґанїзациєю селянської людности у инчих славянських народів, ми зважуємо ся твердити, що сотенна орґанїзация давньої княжої Руси не була загальною орґанїзациєю всеї її нижчої людности, а лише специяльною орґанїзациєю підзамкової людности і найближчих до замку осель. Усї такі найближчі до замку оселї, що поносили в користь замку ряд повинностей, на нашу думку, і чинили тисячу, котрою кермував тисяцький, що находив ся в замку. Тисяча дїлить ся на сотнї й десятки під кермою сотських і десятських [1]).

---

[1]) Тисяцьких ми находимо майже в усїх головних містах давньої Руси— Київі (Ip. 198, 231—2, 245—7, 365—6), Новгородї (Ip. 220 — і безчисленні вказівки в новг. лїтописях), Володимирі (Ip. 211 Воротиславъ Андреевъ тысяцкій), Турові (Іванко, тисяцкий Вячеслава Туровского), Чернигові (Ip. 357 Гюрги), Новгородї Сіверськім (Ip. 437 з Ігорем у неволї в Половцїв син тисяцького), Смоленьку (Ip. 464 тисяцький зі Смоленським полком), Володимирі на Клязмі (Лавр. 450), Білгородї, Переяславі (південнім), Правда Русская, копія Карамз. §. 66. У Галицько-Володимирській землї — у Галичі, Перемишлї (див. вище ст. 14 пр. 1). Тисяцький старшинує над своїм полком. (Ip. 232, 464, 511). Він орудує тисячею (слова Ігоря Улїбу: держи ты тысячю, како еси у брата моего держалъ, Ip. 231. Той самий вираз держати тисячу — Ip. 490, 499, 527 (прія тысячу). Цїкавий вираз — воеводьство держащю кыевьскыя тысящи. Ip. 146, Лавр. 434.

На думку В. І. Сергєевича (Вѣче и князь, 400) „тисяцький є заразом і воєвода — так називають ся переважно начальники міських полків, або тисяч, відки повстало саме їх імя. Уряд тисяцького сталий уряд. Він іменує ся безпосередно після того, як якийсь князь добував собі якийсь стіл, і незалежно від того, чи мала бути війна, чи ні... Тисяцький іменував ся для провідництва тілько тим народнїм ополченєм, що збирало ся по ухвалї віча".

Ми бачимо, що шановний ученый втїкає від рішеня справи, чи тисяцький був княжим чи земським урядником. Инчі історики руського права вважають тисяцького земським. „Походженє уряду тисяцького", каже М. Ф. Владімірский-Буданов, Ист. р. пр., вид. 2, ст. 72, „доісторичне; можна приняти гіпотезу про те, що тисяцькі настали намісь давнїщих племінних князїв, иноді тисяцькі називають ся князями... Зразу тисяцьких народнїх зовсїм ставили напроти ти-

Людність Галицької Руси у XIV та XV ст. жила по найріжнороднїщим правам. Головна маса людности була, розуміється, руська, і в епоху завойованя Червоної Руси Польщею жила по своїм старим звичаям, по праву руському.

сяцьких і посадників княжих.. опісля тисяцьких став именувати князь із місцевих боярів... який би не був спосіб присвоєня уряду тисяцького, урядник сей завсїгди був представителем інтересів народніх... тисяцький то немов трибун, що рівноважив власть княжу, він поперед усего є керманич народнього ополченя".

Що до сотенних порядків, той же шановний учений каже ось що:

„Система земської управи (старша від княжої) побудована на числовім (математичнім) ділену суспільности: як цїла держава чинила тисячу, а старші міста й провінциї дїлили ся на сотнї й десятки, так центральним керманичем був тисяцький, а підвластні єму — сотські й десятські" (ib. ст. 72). Так само ще швидче каже д. Дювернуа (Источники права и судъ въ древней Россіи, ст. 23). „Початок воєнних земських порядків треба прикласти до часів іще перед приходом князів"; автор наводить м. і. думку Розенкампфа, що зближає вервь із сотнею (ib.) і твердить, що майже всї орґани первісних судових порядків повстали з воєнної, а не патріярхальної орґанїзациї (ib.) пор. ib. ст. 163—5 про суд тисяцьких і сотських. На думку В. О. Ключевського (Боярская дума древней Руси, 2-е вид. ст. 29), десятинна орґанїзация зроблена на Руси правительственною клясою (до-княжою), що взяла в свої руки воєнні справи головних областних міст. „Уся узброєна людність міста дїлила ся на десять рот або сотень, с котрих кожда знов дїлила ся на десятки. Таким чином місто чинило полк або тисячу. Сею тисячею командував тисяцький, яко воєнний управитель міста; під ним були проводирі частин тисячі, сотські, десятські; тілько головні міста старинних країн чинили повні тисячі, молодші міста і пригороди не були такими цїльними полками, або тисячами, хоть дїлили ся на сотнї, як старші". Тисяцьких, сотських і десятських до-княжої Руси В. О. вважає урядами виборними (ib. ст. 30). На єго-ж думку, міста і за князїв зберігли свої старі порядки, при чому сотників і десятників міст у X ст. ще вибирали, очевидячки, їх горожане. Що до тисяцького, то сей уряд у XI—XII ст. не був уже виборний: тисяцького іменував сам князь із членів своєї дружини, із своїх мужів (ib. ст. 38—9).

Наша незгода з названими ученими ясна с тексту. Ми не вважаємо сотенну орґанїзацию земською, до-княжою і при тому орґанїзациєю всего народа. Се, на нашу думку, орґанїзация штучна, воєнно-фінансова орґанїзация княжого періода і при тому орґанїзация самої підзамкової людности.

Ми думаємо, що тисяцький не був зразу земським урядником, що аж опісля став княжим; противно, на нашу думку, се первістно княжий урядник, що набрав значіня земського аж опісля і то не скрізь, а тілько там, де віче набрало особливо важного значіня. Представленє про ролю тисяцького, яко на-

Але ще в княжий період у Галицьку Русь починають заходити й инчі права по части дорогою добровільною (вільна імміґрація або вивіз правительства) по части невільною (полону) чужосторонньої кольонїзації.

родного трибуна, повстало головно на підставі фактів із новгородського життя, де земщина найбільше відокремила ся від князя та его дружини. Але ми знаємо, що в Новгородській землї на сотнї дїлить ся тілько сама міська людність сільська-ж на потуги та погости (Акты Арх. Экс. I, пр. 57 — а купецъ поѣдетъ во сто, а смердъ потянетъ въ свой потугъ; див. В. І. Сергѣевича, Вѣче и князь, ст. 343). На думку одного з найглубших знавців новгородської історії, Л. І. Нікітского, „подібно як представитель Новгорода, посадник, виробив ся із княжого орґана управи, так самісінько можна думати, що й званє тисяцького орґанїзовано при приміру того-ж околу. Межи княжими людьми в Новгородї подибує ся званє не тілько посадника, але й тисяцького: отже остатнє, по всїй імовірности, і було для Новгородців взірцем для вироблени уряду тисяцького... Тисяцький був нїчим инчим, як представителем тисячі, а що в тисячі, то-б то зборі сотень, на котрі дїлив ся Великий Новгород яко місто, записані були купцї, то натурально, що керманич сотень був заразом головною особою в Іванівській інституції. Нема нїчого чудного і в тім, що в торговій громадї тисяцький був представителем чорних людей. Коли ми нагадаємо, що підрозділи міста були двоякі: купецькі сотнї або ряды і просто сотнї, що обіймали решту нижчої або чорної міської людности, то ми тодї лехко порозуміємо в якому змислї тисяцький був представителем чорних людей в Іванівській інституції (посмертна праця „Очерки экономической жизни Вел. Новгорода", Чтения въ Императ. Общ. Ист. и Древн. Росс., 1893, кн. I, ст. 20).

В Руській Правді нема ні сотнї, ні сотників — нижча адміністративнопобутова одиниця орґанїзації сільської людности в сїй памятцї — вервь. Представителї сільських громад називають ся старостами (сельскій староста княжій, ратайный староста), тиюнами (тіунъ сельскій княжій, тіунъ ратайный). Сотських ми подибуємо тілько в містах. У Галицькій землї XV ст. десятників находимо тілько в волоських громадах і у підзамкових сотних. В инчих громадах на руськім правї тілько тиюнів і атаманів (остатня назва перейшла до нас від Татар). На підставі наведених фактів ми й зважуємо ся твердити, що тисячу чинила міська і підзамкова людність, обовязана до послуг на замок і вдержаня княжої дружини.

Що-ж до такого великого розпросторення сотенної орґанїзації в північносхідній Руси Московського періода, то ми для пояснення его наведемо всего один, але дуже переконуючий факт: У 1257 р. „приехаша численіцї, исцетоша всю землю Суждальскую и Рязаньскую и Мюромьскую, и ставиша десятники и сотники, и тысящники и темнікі, и идоша в орду, толико не чтоша игуменовъ, черньцовъ, поповъ, крилошанъ, кто зритъ на святую Богородицю и на владыку. Лавр. 451, пор. відомости про роздїл Подільщини на „тмы" (Акты Зап. Рос. т. II, пр. 6, чванлива грамота Менглі Гирея, де тьмами називають ся й инчі руські землї. Імовірність роздїлу Подільщини на тьми

Слїди нїмецького права ми находимо в Галицькій Руси ще в першій половинї XIV ст. [1]), але слїди дуже незначні; при тому нїмецьке право, як бачить ся, давано з разу лише справдешнїм нїмецьким кольонїстам, що або прибули на Русь з власної волї, або були покликані князем. Тодїшнї правительства мало вмішували ся у внутрішнї порядки громад, даючи їм жити по власним правам, а лише домагаючи ся умовлених повинностей в свою користь.

признає Н. В. Молчановский, Очеркъ лѣтописн. изв. о Подольской землѣ, ст. 156). Про сотних у Моск. державі див. А. С. Лаппо-Данилевський, Организація прямого обложенія въ Моск. государствѣ, ст. 283 і далї, П. Н. Мілюкова, Спорные вопросы финансовой исторіи Московскаго государства, ст. 20 (чудно, що оба автори, наводячи звістку про перепись людности північно-східної Руси Татарами та встановленє сотників і десятників, цитують Нікон. лїтопись, а не Лавр.) Н. П. Мілюков думає, що либонь чи не від сеї татарської орґанїзації прийде ся вивести „сотського“ або „сотника“, найдавнїщого представителя тяглої громади північно-східної Руси“; автор уважає імовірним, що „волостна сотня (до-татарська?) мала фінансове походженє, а власне була ґрупою сел, що платили дань під одним сотським“ (ст. 30—21).

Завважаємо ще ось що: розпросторенє сотенних порядків по всїх руських землях княжого періода промавляє швидче за офіціяльним, княжим походженєм сеї орґанїзації, нїж проти такої думки — в порядках кождої окремої землї до-княжого періода було без сумнїву чимало відмінних прикмет, слїди котрих лишили ся і в звістний нам із лїтописей час.

У північно-східній Руси тай в богатьох частинах Литовської Руси сотенні порядки розвивали ся далї під впливом нових умов житя і набрали характеру зовсїм відмінного від старого; ось чому для нас і мають таке значінє відомости про сотних людей у Галицькій Руси — тут се останок переживанія, як і всї инчі слїди руського права, останки котрого задержали ся ще в XV ст. при зовсїм нових умовах житя.

[1]) Грамота 1339 р. Юрія-Болеслава Сянокови на нїм. право у Реппеля, Ueber die Verbreitung des Magdeb. Stadtrechtes.

Нїмцї у Львові ще в початку XIV ст. чинили громаду з своїм війтом — у 1352 р. Казимір потверджує синам Матвія olym advocati Lemburgensis володїнє маєтностями, дарованими їх дїдови Бертольду, львівському вітови, князем Львом (Akta gr. II, нр. 1).

У грамотї Юрія 1339 р. згадують ся advocati de Bahna, de Varsov, de Sywicz, але де лежали тї оселї, сказати важко. Міщане Нїмцї згадують ся ще в XIII ст. у Володимирі (Іп. 596). Смерть Володимира Васильковича оплакує „все множество Володимирцевъ, мужы и жена и дѣти, Нѣмци и Сурожьцѣ, и Новгородци, и Жидове плакахуся, аки и во взятье Іерусалиму... (Іп. 605).

Іще в княжий період ми находимо у Галицькій Руси волоських кольонїстів, що жили тут так само по своєму волоському праву громадами с князями і крайниками на чолї. До таких волоських осель, зовсїм імовірно, належали загадкові Болоховські князї, звістні в часи Данила Романовича.

А про те ми находимо в Галицькій Руси іще княжого періода слїди найріжнороднїщої кольонїзациї, про що сьвідчать назви ріжних місцевостей. Частина таких ріжнородних кольонїстів появила ся тут дорогою полону, — взяті в часї походів із полону колодники оселяли ся яко раби або незалежні люде на княжих землях. Частина могла появити ся сюда добровільно через якісь немилі обставини в батьківщинї [1]).

Кольонїзация остатнього рода мусїла особливо зрости після татарського нападу, що значно пхнув переселенє людности і Руси, і сусїднїх народів. Галицька Русь, яко певнїща від Татар, стала в другій половинї XIII та XIV ст. пристановищем для маси кольонїстів із сусїднїх земель. Звістне лїтописне місце про побудованє Данилом Холма; князь скликує сюди кольонїстів Нїмцїв, Русь, чужоязичних і Ляхів, від Татар тїкають сюди всякі ремісники... и бѣ жизнь и наполниша двори, окрестъ града поле и села“ [2]).

Ось чому, роздивляючи топоґрафічні назви місцевостей в Галицькій Руси, ми находимо тут: Печенїги, Берендїєвичі, Торчев, Половець, Козара, Козартовцї, Дулїби, Древляне, Ятвяги, Пруси, Литвинів, Угровськ, Угринів, Угерцї, Болохово, Волошів, Волошин, Волош, Чехів, Чешки, Ляшки, Моравцї, Моравсько, Татаринів і богато инчих місцевостей, котрі назвою

---

[1]) Під 1276 р. до лїтописи записано звістку про прихід до Тройдена Пруссів, що втїкли із своєї землї від насильства хрестовиків: Придоша Пруси ко Тройденовѣ изъ своей земли неволею передъ Нѣмци; онъ же прия ѣ к собѣ и посади часть их въ Городнѣ, а часть ихъ посади во Въслонимѣ. (Ip. 577). Може коло того часу засновано й село Пруси Львівської землї. Прусина находимо в службі у князя Володимира Васильковича (Ip. 584).

[2]) Ip. 558. На думку М. Ф. Владімірского-Буданова (Населеніе юго-западной Руси отъ половины XIII в. до половины XV в., передмова до Архива Юго-Зап. Россіи, ч. VII, т. I, ст. 27), „майстри, що втїкли з Татар не Татаре, а їх полонені, Русини й чужинцї, тай мешканцї міст, безпосередно підданих Татарам“.

своєю виразно промовляють про значну й ріжнородну заграничну кольонізацию в сій західній окраїні Руси.

Хоть ми й не маємо докладних відомостей для означеня коли повстали вичислені оселї, але давність декотрих із них, як напр. Козари, Дулїби, Древляне, ясна уже з самих назв, що походять від імени племін, котрі щезли ще в епоху лїтописця. Не пізнїщі дванадсятого або початку тринадсятого столїтя оселї Берендїевичі, Торчево, остатнє, як і Болохово, Угровськ ми подибуємо в лїтописних звістках XIII ст. Ріжного часу могли повстати инчі з названих осель.

Богато з вичислених повище кольоністів жили в Галицькій Руси, як ми вже вказували, по своїм рідним правам і користували ся більшою або менчою самоуправою.

Польське завойованє від разу зробило в долї селянської людности Галицької Руси важні зміни.

Значна частина земель уже від перших років польського панованя роздає ся тут польській та заграничній шляхтї на умовах відбувати за дарований ґрунт воєнну службу. Ми вже вказували вище, що більшість польської шляхти, котра розігнала ся до Червоної Руси, належала до віддїлу безземельної або малоземельної, змарнїлої та бідної, „голоти“. Така збіднїла шляхта, звістно, не мала засобів для заведеня на одержанім ґрунтї реґулярного господарства. Через те треба думати, що більшість давнїщих надань була в місцевостях заселених, при чому значну частину повинностей правительство відступало в користь шляхтича.

Дістаючи пусті ґрунти, шляхтич діставав право їх заселити і на певне число років увільнити новоселенців від усяких повинностей; після вільготних років більшість повинностей так само ішла в користь шляхтичів. Скількість тих повинностей і спосіб їх сповнюваня, як побачимо нижче, з часом зміняли ся не в користь селян.

З другого боку обдарований, дістаючи заселений або пустий ґрунт, разом с тим діставав, або потім собі випрошував право уладити єго на нїмецькім (найчастїще) або на якімнебудь праві. Нижче ми побачимо, які вигоди давало нїмецьке право властникови; тепер обмежимо ся тілько вказанєм, що вигоди тї видавали са дуже значними і заведене осель на нїмецькім праві починає ся зараз від перших років польського

панованя і в королївських, і в приватних добрах. До половини XV ст. либонь чи не половина всїх осель Галицької Руси була вже на нїмецькім праві.

У Польщі коло середини XIV ст. більшість селян була вже юридично винята з під власти держави і передана в руки властника-шляхтича, що мав jus domini над людністю своєї землї, то-б то судив її особисто або через своєго солтиса. Той самий домінїяльний суд над людністю появляє ся і в Червоній Руси с польським пановапєм.

В оселях на нїмецькім і польськім правах людність вимає ся з під власти держави і піддає ся власти domini.

У Польщі, як ми бачили, селянська людність мала ще право виходу через усе XV ст. [1]).

У Червоній Руси княжого перїода селянська людність мала право виходу, обмежене тілько (як побачимо нижче) звістними умовами, що виходили з належности селян до своєї громади, та відносинами до пана.

Обмеженє права виходу зразу зовсїм не було в інтересах властників землї-шляхтичів. Пусті ґрунти треба було заселити, аби з них мати дохід; заселити ґрунт можна було або покликавши заграничних кольонїстів, або переманивши до себе обіцянками значних полекш людність королївських або приватних земель. У XIV і першій половинї XV ст. шляхта ще значно напливає до Червоної Руси. Богато шляхтичів появляє ся тут тілько на якийсь час; купівля, продаж, обмін землї відбуває ся в тім періодї незвичайно живо. Ось чому шляхта зразу не тілько не повстає проти переходу людности, але противно, підпирає єго і навіть видає постанови проти тих панів, що не пускали із своїх маєтків селян, викликаних як треба (rite).

Так у 1435 р. (рік заведеня польського права, то-б то адмінїстрациї й суду на польський лад) галицькі шляхтичі

---

[1]) Іще в статутї 1493 р. (Bandtkie, Jus Polonicum, ст. 327) читаємо: quia kmethones de loco ad locum se anno quolibet moventes ipsi et domini eorum ad damna perveniebant plurima — статут постановляє: ut a modo kmethones a dominis suis status utriusque in partibus terrae Cracoviensis quoque modo de agris suis recedere non audeant, nisi prius kmetho quilibet aedificaverit aream suam et debita solverit domino juxta consuetudinem (то-б то повторяють ся старі постанови), exceptis terris Russiae et terris Majoris Poloniae, ubi antiqua consuetudo servetur.

(domini terrae) видають постанову, що реґулює вихід селян на польський лад: селянин за право виходу (в період Різдвяних сьвят) мусить заплатити властникови землї копу грошей, джбер пшеницї, дві колодї вівса, чотири руські сири, чотири курки, віз сїна і віз дров [1]).

Але на бурнім засїданю шляхетського віча в Галичу 1444 р. було постановлено, що коли пан не схоче пустити свого селянина post reclinacionem (то-б то після офіціяльної заяви панови про бажанє вийти і сповненя всїх формальностей зреченя), то остатнїй може пізвати его до суду на третій день, і пан обовязаний (але перше мусить бути повідомлений про

---

[1]) A. gr. XII, ст. 425. Cum aliquis incolarum de domo in villa a festo Nativitatis Christi a domino suo recesserit, extunc domino ville sexagenam, viccum tritici, alias dzber, duos truncos avene, IIII tortas Rutinicales, IIII genera gallorum alias cur, currum feni, currum lignorum dare debet.

Як видно с початку акта, се є нова постанова, що переносить умови виходу селян, практиковані в Польщі (jus, quod fit in terris Cracoviensi et Sandomiriensi et terra Polonie laudaverunt et laudabiliter appellaverunt). Але і в самій Польщі XV ст. умови виходу селян були ріжнородні в ріжних землях. Так у землї Ланчицькій селяне, що сидїли на польськім і нїмецькім правах, могли виходити тілько на Різдво, діставши на два тижнї перед тим речинцем licenciam від пана; селянин, що виходив, мусїв або покласти на своє місце инчого селянина, або заплатити панови 1 гривну і 1 ferto і при тому впорядкувати свій двір по оцїнцї чотирох осіб, двох від пана, двох від селянина. Могли селяне виходити і коли небудь серед року, але тодї платили панови 3 гривни й порядкували двір. Усї рахунки с селянином мусїли бути скінчені на два тижнї перед виходом, — після виходу (то-б то після одержаня від пана дозволу на вихід) пан не мав права чіпати ся селянина.

Заґродники, що сидїли на польськім праві й виходили non in tempore, то-б то не на Різдво, платили 1 гривну, а як in tempore, то тілько чинш і гостинець і порядкували свої двори. Коршмарі, що сидїли на нїмецькім праві, мусїли обсадити свою коршму і направити двір, інакше платили 1 гривну на виходї.

В статї є суперека — у §. 34 умови виходу одні й ті самі для селян на праві нїмецькім і польськім, у §. 36 — селяне на польськім праві платять на виходї лише половину того, що платили селяне на праві нїмецькім.

Про умови виходу селян у Мозовії див. Дунїна, О Мазовецкомъ правѣ, ст. 54. В землї Холмській селяне могли виходити, обсадивши своє поле kmethone tam valenti ut solus fuit, або продати поле за згодою пана (статут 1477 р. у Мацєйовского, Historya prawodawstw słowiańskich, т. VI, ст. 414).

те alio homine) пустити єго в першім судовім речинці, заплативши три гривни кари в користь суду і три гривни в користь позивача [1]).

На тім же зборі для забезпеченя інтересів пана зроблено ще постанову про втїклих людей, то-б то очевидячки про тих, що втїкли sine reclinacione, без відома пана і сповненя всїх формальностей спеканя. Той, хто приняв такого втїкача, був обовязаний, коли єго оповістив пан утїклого, пустити єго с трьома гривнами кари; коли-ж селянин не буде пущений, то пан єго позиває на третїй день до суду того селянина, що єго приняв, і остатнїй платить три гривни судовоі вири і стілько-ж позивачеви. Тут же додано важну увагу, що дїти втїкачів не вважають ся втїкачами [2]). Остатню постанову можна розуміти двояко: або вона значить тілько те, що за дїтей втїкача не платять кари, або-ж важнїще — що дїти втїкача не відповідають за тї наслїдки, що падають на втїклих родителїв. А се, може значити щось лише тодї, коли втїкач-селянин закріпощав ся, тратив право виходу. Ми хилимо ся власне до остатнього поясненя, бо воно відповідає постанові Руської Правди, по котрій втїкач закуп ставав холопом. На другім вічу того-ж 1444 р. між инчим постановлено, що селяне можуть виходити (abdicare se) протягом двох тижнїв, рахуючи від другого дня по Різдві Христовім. Розслїд процесів за вихід селян мусить відбувати ся зараз на третїй тиждень.

Нарештї заборонено брати на силу втїклого чоловіка і грабити єго майно — остатнє мусїло до рішинцю суда бути передано в третї руки [3]).

[1]) A. gr. XII, ст. 129. Item eciam domini invenerunt, quod cum aliquis homo reclinabit se a suo domino ad alium dominum et idem ejus dominus ipsum tenebit et locabit post reclinationem, extunc ipsum debebit citare ad tercium diem, qui habet ipsum restituere in primo termino cum tribus marcis, castro trés et actori tres. Item eciam debent ipsum predestinare alio homine. Sin autem non vellet restituere, extunc ipsum citare habet, ut supra.

[2]) Item eciam invenerunt, quod habent inter se hos fugittivos homines (cum tribus restituere) tradere de... et idem cum profugit, debet predestinare ipsum et cum tribus traderet hominem. Sin autem non traderet cum tribus, extunc debet eum citare ad diem tercium, cum ipsum hominem debet ipsum mittere cum tribus marcis, castro tres et actori tres et hominibus fugittivis pueri non sunt fugittivi.

[3]) Item eciam sub pena iudicii nullum hominem reclinatum recipere habent necz alias grabycz usque ad rosprawy eciam actoris, ib. ст. 138.

Але від половини XV ст. в Галицькій землї повстають дві партиї, інтереси котрих що до селянського виходу були диаметрально противолежні. Шляхта, що прийшла недавно, стояла за волею виходу, бо їй треба було заселити свої ґрунти. Противно, шляхтичі, що міцно осїли ся в Червоній Руси, уладили свої землї і покольонїзували їх, були проти волї виходу, дуже для них некористної. Селяне, що відсидїли вільготні роки, покидали свої ґрунти і переходили на нові вільготи в инчі місця, а ґрунт панський пустів і не давав нїякого доходу [1]).

Ось чому акти XV ст. переповнені процесами за вихід селян. У декотрих землях, як у Галицькій, перехід селян відбував ся в таких великих розмірах, жалоб на нереґулярне викликане людности, її втеки, насильну хапатню чужих і своїх селян, що втїкли в инчі маєтки, набирала ся така маса, що в судї призначувано специяльні засїданя для таких процесів. Процеси за селян рішали ся у Галицькій землї зразу в судах земських, пізнїще в судї коморників (judicium camerariorum), в Перемиській землї вони належали до суда ґродського [2]). У Львівській землї процеси так само розбирали ся в ґродськім судї, хоть нераз повставали суперечки про підсудність таких процесів ґродському судови [3]).

Вільний вихід селяне мали в Галицькій Руси до початку XVI ст.: у 1507 р. на просьбу червоно-руської шляхти король розширяє і на Червону Русь польські постанови про вихід селян [4]).

Се, кухонною латиною виложене місце іде, на нашу думку, до особи селянина, бо перед тим говорить ся про его майно — пан не має права няти або грабити, то-б то силою брати свого селянина с того місця, куди він утїк. Постанова ся стане ясна тому, хто загляне в галицько-руські судові книги XV ст., особливо в книги Галицької землї — остатнї переповнені процесами про наїзди на чужі маєтки та хапатню втїклих селян.

[1]) Така-ж поява повторяла ся й пізнїще в українних старостваx. Так по люстрациї 1565 в селах Летичевського повіту „ludzie nigdi swobodi nie wiszledza, zwlaszcza yz czestho odchodza, ktorem ma swoboda wichodzicz, a na iech miescza zasie drudzi na swobode do lat kielkanaszcie wstępuią". (Арх. Юго-Зап. Россіи, ч. VII, т. II, ст. 207).

[2]) A. grodzkie XII, передмова ст. XI.

[3]) A. gr. XIV, ст. 72, і передмова.

[4]) Vol. leg. I, ст. 166 „ad supplicationem terrarum Russiae: volumus et decernimus ut de omnibus fugittivis statutum Regni observetur". Ми бачили

Погляньмо тепер на тї умови, при котрих у XV ст. відбував ся вихід селян.

У XV ст. маса селянської людности Червоної Руси була ще вільна і мала право виходу. Окрім рабів і кабальних, привязаних до особи пана, коланних, ординцїв і данників (homines tributarii), привязаних до землї, усї инчі селяне і королївських, і приватних маєтностей могли покидати свої власні або панські землї, на котрих осїли, і переходити куди їм хотїло ся.

Але воля переходу не була зовсїм необмежена. На перепонї їй стояли, з одного боку, інтереси самих селянських громад, а з другого — інтереси панів: безумовний вихід селян робив шкоду і одним і другим. Селянин, що виходив із громади, поменчав її платїжну силу; повинности, що лежали на всїй громадї, з поменченем числа членів громади ставали тяжчі для кождого окремого члена. Там, де повинности були до-

---

вище, що ще статут 1493 р. лишив у Червоній Руси звичайні порядки виходу селян. І статут 1496 р. потверджує „consuetudines super mittendis (kmethonibus) observatas non esse immutandas, sed observandas ubique". (Jus Pol. ст. 343). Але в статутї 1496 р. є незвичайно важна постанова, що обмежає вихід селян: із синів селянина лиш один може виходити на наємну службу або до ремесла, решта мусять лишати ся в селї; коли у кметя тілько один син то він мусить лишати ся в селї; при тому й той селянський син, що має право виходу, мусить дістати увільняюче свідоцтво від своєго пана (licentiam et litteras testimoniales a dominis locorum), інакше єго вважають утїкачем і пан має право вернути єго (Jus Pol. ст. 343). Через сю постанову, як завважує Бобржиньский, підданство селян з особистого стало дїдичним.

По Радомській конституції 1505 р. конче треба згоди пана на вихід селянина: statutum quod nulli kmethonum liberum erit de cetero recedere a domino suo et de bonis residencie sue domino invito aut inscio, qui vero contra hoc statutum recedere sive fugere presumerit, dominus apud quem inventus fuerit, kmethonem restituere teneatur nullius temporis prescripcionem evadendo... Si vero domino placuerit kmethonem e bona voluntate dimittere extunc kmetho tenebitur solvere hospitale alias gosczynne nec non domini septa et alia juxta antiquum reformare et fidejubere. (Арх. Бернард., Acta Castri Premisl. т. IV, ст. 69).

По всїй імовірности, червоно-руська шляхта просила короля розширити і на Червону Русь вложені вище постанови. Таким чином юридичне закріпощеня селян настало в Червоній Руси трохи пізнїще від закріпощеня польських селян.

кладно означені для кождої окремої особи, відхід селянина збавляв пана частини доходів зі своєї землї.

Ось чому і громади і пани старали ся обмежити і впорядкувати вихід селян. З обох боків були вироблені звістні умови, заспокоївши котрі, селянин мав право виходу. Не богато, але за те характерних відомостей зберігли нам акти про вихід селян із осель на руськім правї. Відомости тї тим важнїщі для нас, що вони по всїй імовірности рисують нам звичай давнїй, що зберіг ся з періода ще повного панованя руського права княжої епохи, і дають скілька дорогоцїнних рисів з істориї давньої руської селянської громади.

До всїх тих селян, що виходили, на якім би правї вони не сидїли, прикладало ся одно загальне правило: виходити можна було тілько з означеного права в таке-ж саме (з руського в руське, з нїмецького в нїмецьке); вихід з одного права в друге забороняв ся. Коли селянина викликувано напр. із руського права в руське, а показало ся, що він осїв на нїмецькім, то давнїщий пан мав право виправити єго назад, при чому той, хто переманив селянина, платив кару першому панови 3 гривни і стілько-ж судової вири і при тому тратив даний за селянина вихід. А в тім, правило се мало очевидячки силу тілько протягом звістного часу, одного року від часу викликаня.

Важко пояснити причину подібної заборони: для пана було очевидячки однаковісінько, в яке право виходив єго селянин, коли він зробив усї формальности виходу і сповнив супроти пана всї обовязки, що лежали на нїм. Може заборону сю викликало бажанє обмежити трохи за частий перехід селян: перехід з одного права у друге міг бути для селянина принаднїщий, нїж перехід у те саме право; в остатнїм разї спосіб сповнюваня повинностей, а иноді й розмір їх, були незмінні. Але, з другого боку, масу селян надили на нові оселї воля, увільненє від повинностей на звістне число років, а таку волю могли їм давати на всякім правї.

Вихід селян у латинських актах називає ся reclinatio [1]), по руськи — отказъ, выходъ. Перекликаний селянин називав ся homo, kmetho reclinatus, acclinatus.

[1]) Reclinatio, acclinatio, exceptio exitus; exceptio, выходъ, уживає ся і в змислї платнї за вихід (A. gr. XV, ст. 530). Post reclinationem al. по отказу (A. gr. XV, ст. 484).

Для реґулярного виходу треба було сповнити ріжні формальности. Ті, що викликали селянина (одказчики) мусїли формально заявити панови в єго домі[1]), в присутности чужого (обчого, hominis extranei nobilis)[2]) шляхтича, або коли єго не було, при двох свідках з місцевих обивателїв (terrigene) і самого викликуваного селянина, про єго викликанє; панови одказчик тут же давав платню за вихід (pecunia reccossionalis, recessionales, exitus, выходъ); тодї-ж роблено докладний обрахунок пана з єго селянином, означувано всї обовязки, що лежали на нїм, і очевидячки вимагано свідоцтва пана про сповнене всїх тих обовязків[3]). Вихідна платня по руському і волоському праву відповідала економічним відносинам селянина до своєго dominus-a[4]).

Вихід селянина мусїв відбувати ся в певний час і доконче в день (in tempore et hora); вихід у ночи вважав ся нереґулярним, рівняв ся до втеків[5]).

---

[1]) або в домі тиюна, A. gr. XII, ст. 369.

[2]) przed obczizna,, A. gr. XV, ст. 530, 534.

[3]) Всї претенсиї до селянина пан мусїв заявити при reclinatio; заявлені після reclinatio претенсиї не мали сили, див. A. gr. XIV, ст. 293 і 339. При нереґулярнім викликуваню заплачений панови вихід лишав ся в єго користь A. gr. XIV, ст. 305.

[4]) Економічне становище селянина доказувано свідоцтвом атамана і двох селян. (A. gr. XII, ст. 409: iste Syenko sedet circa me in media area et paratus sum hoc adducere iuxta consuetudinem terrestrem duobus kmethonibus et vathamano.

[5]) A. gr. XII, ст. 75. Mgf. Muzilo in lucello alias przed swyachem (sic) alias (sic) homines reclinavit.. tunc non iudices videntes quod indecenter ds. Muzilo homines reclinavit, premissos homines Ihnatoni adiudicavimus... пор. ib. ст. 146: idem homo non est in tempore reclinatus, quia in nocte sunt reclinati (sic).

Вихід платили не тілько селяне, що мали власне господарство, сидїли на означених ґрунтах (kmethones bene possessionati, areales, de media area, de quartale agri), але й підсїдки, дворські (sedentes in camera). A. gr. XVI, ст. 209... terminus positus inter mfg. Pol. Leop. actorem et nob. Joh. Dawidowsky reum ad interrogandum dominos pro homine Ostasch reclinato de Dawidow sub civitatem Leopolim pro eo, quid Ostasch recessionalis dare deberet, ex quo in camera residebat et sub domino nil tenebat.

Дуже цїкавий факт істнованя ще в XV ст. віддїлу людей вольних, похожих (zapochodzący), що не платили виходу. Але відомостей про таких вольних дуже мало. Вкажу на процес A. gr. XII, ст. 6 (a. 1436)... Item Опо-

БІБЛІОТЕКА МОНАСТИРЯ ОО. ВАСИЛИЯН

Селяне, що сидїли на руськім правї, як уже сказано, мали право виходити тілько в руське-ж право. Вихід їх міг відбувати ся тілько раз у рік — на Різдво. Платня за вихід (поклонъ) була конче грошева [1]) і означувала ся на 1 гривну за селянина, що сидїв на цїлім дворищу, і пів гривни за такого, що володїв половиною дворища. Але не кождий селянин,

---

szym de Kurosz est iustificatus prout pro recessionalibus alias za poklon per ducem Mitko inculpatus fuit. Unde domini superius descripti dederunt Onoszym na ludstwo ad popones de Kurosz ad quos ministerialis equitaverat. Qui dixerunt: est frater noster liber, qui recedere habet et recessit ut aliquis nostrum wolni. Пор. ib. ст. 149 dedimus ad futuros terminos ad interrogandum ad plures homines inter dominam Elizabeth de Podhaycze et Jacconem de Sphistelniky pro homine, utrum homo est zapochodzaczy qui iam obsedit alias oszadl".

Кляса похожих або вольних людей (люде захожі, прихожі, слободичі, похожі, вольники) істнувала і в Литовській Руси. По характеристиці В. Б. Антоновича (Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. VI, т. II, ст. 17) слободичі були люде вільні, що не мали ґрунтової власности; вони арендували за контрактом ґрунти у панів, при чому давали властникови землї лист або запис добровільний; на підставі сего контракту вони обовязані були за землю, котру дістали, давати панови певну умовлену скількість добутків із землі, або сповняти звістні служби, або давати платнї; а що при оселеню своїм похожий чоловік діставав по більшій частинї ще запомогу від пана, то в такім разї він обовязував ся до певного речинця не покидати землї (засїдалий), в противнім разї (не засїдалий) він міг покинути слободу, коли хотїв, але мусїв заплатити вихід, як є звичай в землї і віддавши єго, міг „піти, де хоче".

Такі вольні люде, як бачить ся, не були звязані речинцями виходу, загальними для осїлих людей, а могли виходити кождого часу, сповнивши умови договору. Межи ними були й такі, що переходили з місця на місце (quaerens victum al. pozywienia), наймали ся до ріжних услуг лише на короткий час. Але, як бачить ся, правительство старало ся обмежити волоцюзтво таких homines vagabundi, встановивши і для них речинець виходу на Різдво. Так із декотрих актів видно, що servus cum reclinatione міг виходити тілько на Різдво. (A. gr. XII, ст. 349, XIV, ст. 443).

Хоть речинцї для виходу селян були встановлені в першій половинї XV ст., та ми й пізнїще подибуємо приватні договори панів mittere homines sine tempore reclinationis. (A. gr. XV, ст. 442), але з другого боку подибуємо й противні договори приватних панів не перекликати селян один у одного (A. gr. XII, ст. 352).

[1]) A. gr. XII, ст. 20 „nos videntes, quod cum marcis reclinabantur, tales eosdem homines non iudicamus iuxta ius Theutunicale, sed Rutinicum, eapropter adiudicavimus ipsos demorari ad festa Nativitatis iuxta terre ritum eut ius. Пор. A. gr. XIV, ст. 59.

що сидів на руськім праві, мав безумовне право виходу. С кождого села на руськім праві могли виходити лиш один, два або три селяне, відповідно до числа людности: числено на десятки, і виходити міг лише кождий одинадсятий, то-б то коли було десять селян, то ні один із них не мав права виходу, коли їх було більше як десять, то лишні могли вийти, коли було дві десятки з верхом, то виходили лишні поверх 20 і т. п. При такім вичисленю не числено тих, що сидїли на инчім праві, попів, коршмарів, підсїдків, десятників.

Ми вже вище (на ст. 117) говорили про тілько що виложені факти. Ми думаємо, що факти ті вказують на останки давнїх порядків частини руської людности по сотням. Показане обмежене виходу ми старали ся звязати з громадськими порядками сотнї.

Але, на нашу думку, по сотням була впорядкована тілько частина руської людности княжого періода Галицької Руси. Друга, значнїща її частина, жила, очевидячки, спільно-родовими дворищами, і дворищне володїнє землею зберігло ся в більшости сел на руськім праві ще в XV і навіть XVI ст. (про дворищне хлїборобство сказано буде нижче). Але й окремі дворища кождого села, як бачить ся, лучили ся в громаду і сповняли декотрі повинности спільно. Ось чому ми й подибуємо ряд фактів, коли при суперечках за реґулярність виходу вичислювано не селян, а дворища [1]) — тому, хто володїв дворищем лишнїм поверх десятки дворищ, вільно було виходити. Можна думати, що в такім разї homo arealis не був обовязаний обсадити дворища alio homine, а лише мусїв заплатити recessionalia.

Ті самі формальности, які були в звичаю при виходї з руського права, прикладали ся і при виходї з права волоського. Reclinacio мусїла відбувати ся in hora et tempore в присутности обчого чоловіка (hominis extranei), при котрім за викликуваного селянина плачено вихід [2]). Як уже сказано,

---

[1]) Відомости актів див. вище, ст. 118—9.

[2]) A. gr. XII, ст. 413 жалоба Галицького підсудка на шляхтича Матвія Гольдача: quia ei hominem dictum Michaylo in hora et tempore coram homine extraneo reclinatum mittere non vult de villa ipsius Zalynyowye de integra area de iure Valachico in villam ipsius Lypycza in ius Valachicum, neqwe pro ipso

виходити з волоського права можна було тілько в право волоське. Плата за вихід Волоха означена була, бачить ся, на 12 грошів;[1]) економічне становище селянина, що сидів на волоськім праві, було означувано сьвідоцтвом князя і громади. Вихід із волоського права міг, бачить ся, відбувати ся кождого часу, а не в означенім речинці, як вихід із права руського[2]).

Загальні формальности заховувано і при виході з нїмецького права. Але умови виходу селян на праві нїмецькім значно ріжнили ся від умов переходу селян на праві руськім і волоськім.

Умови поселеня селян на нїмецькім праві визначили ся особливою означеністю і докладністю. Солтис заключав окрему умову з кождим селянином, при чому скількість узятої селянами землї і розмір повинностей були означені докладно. Селянин на нїмецькім праві відповідав тілько за себе.

Як селянин, що сидїв на нїмецькім праві бажав покинути своє село, то міг, бачить ся, зробити се, коли вгодно, але мусїв перед тим обовязково locare suum agrum, то-б то продати его або обсадити певним чоловіком (kmethone bene valenti), що мав потрібні засоби й інвентар для управи землї, на котрій сидїв селянин, що відходив. Селянинови давано звістний речинець (8—18 тижнїв) на locatio своєго поля, після чого він міг піти, здавши всї свої обовязки на инчого селянина. Коли протягом означеного речинця селянин не міг обсадити своєго поля, або его продати, то мусїв дати панови застав[3]).

---

reclinationem recipere voluit, cum ei dabatur coram eodem homine extraneo, cui homini nulla culpa est data penes reclinationem et tenet ipsum ultra laudum et consuetudinem terrestrem iudicialiter responsurus. Див. ib. ст. 402, 403.

[1]) Судови предложено питанє: si walachi ad presens ambulant, unde sic decernimus, quod walachi iuxta morem antiquum ambulare debent duodecem grossos recessionalium dando et dacionem iuxta morem antiquum videlicet XII grossos vel iuxta quod knyadz manifestabit, quomodo eundem walachum tenuit. A. gr. XII, ст. 21.

[2]) Див. A. gr. XII, ст. 413 — жалоба на невипущенє селянина з волоського права подана до суду 4 липня 1474 р. З одного акта ми дізнаємо ся, що селянина викликав одказчик із волоського права fer. 6 prox. ante Remiscis-cere, A. gr. XVI, ст. 127.

[3]) A. gr. XIV, ст. 262, 497, 339.

Аби принадити селян до своїх маєтків, пани в як найширших розмірах користували ся т. наз. волею: кожда нова оселя звичайно діставала увільненє від повинностей на звістне число років. Але ся воля, така принадна для селян, була для них жерелом неволї, зрештою зразу тимчасової. Даючи волю пан, розуміє ся, надіяв ся, що коли вона мине, то він мати ме чистий дохід із своїх селян. Із актів не зовсїм ясно, чи міг селянин, що сидїв на волї, покинути своє поле. А в тім, із одного акта можна вивести, що істнувало загальне правило: селянин, що сидїв на волї, мусїв відробити панови стілько років, скілько сидїв на волї, або обсадити поле инчим селянином, що приймав на себе єго обовязки [1]).

XIV і XV століття представляють у Галицькій Руси епоху незвичайно широкого обміну земельної власности, заснованя великої маси нових осель і через те незвичайно частого переходу селян. Декотрі судові книги XV ст. записані більше як на половину селянськими процесами: жалобами на нерегулярне reclinatio, невипусканє селян регулярно викликаних і грабованя майна тих, що вийшли, приняте тих, що втїкли, вийшли без reclinatio і т. д. Появляє ся цїла нова професия одказчиків, аґентів, що їздили із села в село і манили людність принадними описами користей нових осель. Відказчиками бували звичайно атамани, солтиси і князї (в волоських оселях), ті, що купили або дістали від пана солтиство, то-б то право впорядкувати певну оселю й користувати ся частиною її доходів. Відказчики звичайно давали самі вихід за селян їх панови і заспокоювали ріжні претенсиї пана до селян, чим уже від разу клали викликуваних селян в економічну залежність від нового пана.

---

[1]) Inter nob. Joh. Vyssoczski actorem et gsam Jachnam de Malechow taliter est sententiatum pro homine Demkone de Zidathicze, qui se (sic) reclinatus sub Regem, quia idem homo quantum sedebat super libertate, tantum tempus debet sedere in illibertate in Zidathicze. A. gr. XIV, ст. 332, пор. ст. 330.

. . . kmethones eorundem agrorum laszy debent Dobeslao Kmite solvere census et labores laborare, dum libertas eorum expirabit. Sin autem illud facere non vellent, extunc debent agros suos vendere et collocare alias oschadzicz eosdem agros Dobeslao. A. gr. XI, ст. 433.

Пани без кінця процесують ся із-за селян. Процеси ті відбувають ся і на ґрунті лєґальнім у судах ґродських, земських, коморницьких, вічових, доходять і до надворного суду самого короля, і дорогою зовсїм нелєґальною — дорогою наїздів і грабунків. Відказчики не завсїгди викликували селян правною дорогою, але нераз підбивали їх до втеків [1]). Пани, своєю дорогою, не чекаючи довгих судових митарств, хапали ся за узброєну силу, аби вернути своїх селян: відбували ся формальні битви, поле битви нераз бувало засїяно раненими й убитими з обох боків; побідники забирають уратованих селян з їх майном.

Розглядаючи судові книги Червоної Руси, лехко побачити, що перехід селян відбуває ся не в однаких розмірах в ріжних місцевостях. Найменче процесів за вихід селян у землї Сяніцькій, найбільше в Галицькій. Пояснює ся се ґеоґрафічними й економічними умовами тих місцевостей: земля Сяніцька умовами земельної культури була для польської шляхти менче принадна, нїж инчі частини Червоної Руси. Ся підгірська країна була менче пригідна до хлїборобства, переважним промислом була тут годівля худоби, котрою займали ся особливо Волохи, що в значних розмірах кольонїзували Сяніцьку землю. Перемиська, Львівська та Галицька землї були найпригіднїщі до хлїборобства, і сюди йде переважна шляхетська кольонїзация. Земля Галицька і Теребовельська, яко більше східні, украйінні, кольонїзують ся пізнїще від инчих. Сї землї були найбільше небеспечні в воєннім зглядї, через те ґрунти й роздавано в них з обовязками сповнювання ріжних воєнних услуг тодї вже, коли в инчих частинах Червоної Руси шляхтичі володїли землею jure hereditario. Бажаючи кольонїзувати свої ґрунти в тих богатих, але мало спокійних землях, шляхтичі давали тут селянам особливо значне число вільготних років і один поперед другого перекликали їх сюди, і селяне Львівської та Перемиської земель масами виходили до східної частини Червоної Руси й Подільщини. Повставало навіть питанє, чи можна допускати вихід селян із Львівської та Жидачівсь-

---

[1]) Потайне викликанє селян називало ся викачуванє (A. gr. XV, ст. 543).

кої землї до Галицької і противно; але, бачить ся, питанє се було рішено притакуючо [1]).

Процеси в справах про вихід селян відбували в ріжних судах: у землї Галицькій зразу в судї земськім, опісля в судї коморників, у Перемиській — в ґродськім судї; із судових книг Львівської землї зберігли ся головно ґродські книги. В них досить богато селянських процесів, хоть значно менче, нїж у книгах галицьких; але, імовірно, більша частина процесів про селян і в Львівській землї, як і в Галицькій, містила ся в книгах земських судїв, із котрих для першої половини XV ст. зберігли ся тілько останки.

Як процеси за селян чинили великий процент усїх процесїв, що належали до судів ґродських і земських, то в декотрих судах були навіть назначувані спеціяльні засїданя виключно для рішеня справ селянських (judicium pro hominibus, judicium recessionalium, pro hominibus reclinatis).

По постанові 1444 р., коли dominus задержував і не пускав селянина, що сповнив усї встановлені формальности виходу, то той, хто викликав, мусїв єго о б о с л а т и обчим чоловіком, то-б то домагати ся пустити селянина. Коли після обсилки селянина не пускано, то позивач мав право візвати спірача до суду, де той мусїв явити ся третього дня після викликаня і пустити селянина зараз першого судового речинця, заплативши три гривни судової вири і три гривни позивачеви [2]).

Той, хто приняв утїклого селянина, мусїв вернути єго після такої-ж обсилки с трьома гривнами позивачеви, як же не вертав, то так самісїнько мусїв явити ся до суду третього дня після викликаня і заплативши три гривни судової вири і три гривни позивачеви, вернути втїклого. Задержане майно

---

[1]) A. gr. XII, ст. 90. In presenti termino (2 сїчня 1441 р.) domini supradicti dedimus et distulimus ad proximos terminos a data presencium ad interrogandum, utrum habent homines reclinatos debent mittere de districtu Halicensi in districtum Leopoliensem vel Zudacensem et e converso. Питанє повстало ізза справи кн. Михайла Гольшанського з Михайлом de Konjuschky про викликаних селян із Галицької до Львівської землї. Із ст. 94 видно, що Гольшанський справу виграв.

[2]) A. gr. XII, ст. 128.

селянина мусїло бути віддане у третї руки до остаточного судового рішеня [1]).

Той, хто в судї виграв селянина, дістававъ від суду возьного (ministerialis) на **виметанє** (ad eiciendum) єго. А в тім, судовий процес рідко сим кінчив ся: дуже часто той, хто програв процес, все таки не видавав селянина і не позволяв передати в третї руки єго майна (pignora repercussit) Судовий возьний не раз мав ся при тім дуже зле: побитий і покровавлений, він вертав ся до суду, де починали новий процес за repercussio pignoris і образу возьного. Тим часом позивач, що не стратив надїї на можливість, що буде вдоволений правною дорогою, збирав своїх домашнїх, сусїдів, приятелїв, селян і йшов у воєнний похід — здобувати objectum litis. Позивач не дрімав і, своєю дорогою, ладив ся до битви, зібравши таке-ж військо. Починала ся битва, в котрій звичайно, як то кажуть, пани били ся, а у хлопів чуби болїли. Побідник відходив с трофеями, але побідженний, зібравши ся з силами, відповідав наїздом, відбирав здобич, і до речі захопляв дещо з майна ворога. В результатї: нові процеси за наїзди і грабунки, нове судове рішенє, нова посилка возьного, нова єго образа і знов новий процес і т. д. без кінця. І такі війни, коли не селянські, то ізза селян, вели, з переміннym успіхом, не тілько самі шляхтичі, але й духовні посїдачі землї, епископи та архиепископи, коли не особисто то своїми військами під проводом сїльських атаманів та управителїв. При помочи судових ключок і підплати суда, процеси такі можна було провадити безконечно, переносячи їх із одної інстанциї до другої, відкладаючи під усякими можливими збутками (слабість проста, слабість **ложна**, то-б то серіозна, що буцїм-то приковувала підсудного до ложа, приготови до воєнного походу, звістки про намірений напад Татар або инчих ворогів, королївське порученє, доконечність явити ся до суду

---

[1]) Втїклого треба було arestare cum nobili, XII, ст. 413. Шляхта окремих руських земель часто займала ся на вічах розбором питаня при видачу втїкачів селян. Див. напр. statuta ex utraque parte Bug tenenda, надруковані Ф. Бостелем у Jahresbericht des k. k. zweiten Obergymnasiums in Lemberg für das Schuljahr 1890. Lemberg 1890, та холмський статут 1477 р. надрукований у Мацєйовского, Historya prawodawstw słowiańskich, вид. 2-е т. VI, ст. 413.

другого повіту в важнїщій справі — pro majori, і т. д.) В результатї вигравав, розуміє ся, найбогатший і найсильнїщий, що рішив сам свою справу на підставі права сильного.

Чи істнувало задавнене для відшуканя втїклого селянина? З одного акта можна би вивести, що таке задавнене істнувало й означувало ся періодом десяти років [1]). Важко сказати, чи прикладало ся задавнене до всїх утїклих селян, чи тілько до тих, що зовсїм не були винні, хоть утїклий селянин був винен в очах пана вже самим фактом утеків; при тому на нїм усе лежали провини — в усякім разї уже тота, що він пішов без reclinatio, значить був уже винен панови бодай в розмірах платнї за reclinatio, коли не втїк cum censibus et dacionibus.

Мотиви втеків селян не ясні з актів: судовий акт по більшій частинї не розглядав мотивів утеків, суд судив лише самий факт утеків. Але, розуміє ся, мотиви сі були й тут ті самі, що й скрізь на світї: невдоволене теперішнїм, змаганє туди, „де краще“. Яке було „теперішнє“ селян, їх економічне становище у XV ст., ми побачимо далї, коли спробуємо зібрати відомости про селянський побут, про їх повинности супроти панів.

А в тім, із декотрих актів можна вивести, що вже тодї селяне тікали через насильства панів. Правда, закон давав їм право покинути землю пана без reclinacio через єго насильства, але не означуючи чи для законности таких утеків треба було сповнити які-небудь формальности [2]).

---

[1]) A. gr. XII, ст. 395. Gen. Ihnath Judex Halic. proposuit super nob. Sandiuogium pro homine profugo dicto Laver... Sandiuogius dixit: domine Judex, iste homo jam est a decem annis sub meo dominio in bonis et dominus Judex nunquam me amonebat pro eodem homine. Et domini in judicio sedentes decreverunt Sandiuogio jurare post f. Pasce in duabus septimanis tali modo, quod iste homo est a decem annis in bonis ipsius et quod nunquam amonitus est per Judicem pro eodem homine profugo Laver. R. Hube (Sądy i т. д. ст. 232) твердить, що в Польщі задавнене для верненя втїклого селянина означувало ся речинцем трьох років, але на доказ наводить лиш останок судового акта із брестських книг: jako Wichna trzimala tego kmecza spokogym trzi lata.

[2]) Ми найшли в актах лиш один случай виходу всїх селян через насильства пана. Під 1471 р. у львівських судових книгах записана ось яка жалоба: „Labor. homines omnes de Janczyn et de Matheiow conquesti sunt super

Але лучало ся, що селяне тікали на росказ самих панів, котрі дізнали ся, що наближають ся Татаре [1]).

У Польщі лучало ся, що не тілько селяне по своїй волї тікали від панів, але самі пани проганяли їх [2]). Подібних пригод у червоно-руських актах ми не найшли.

Окрім права виходу, червоно-руський селянин XIV—XV ст. мав і инчі дуже важні права: право судової оборони в загальних судах в усяких можливих процесах (цивільних і карних), право власности на рухоме й нерухоме майно і подекуди право самоуправи.

Особа польського селянина XIV—XV ст. користувала ся ще захистом закона. За вбийство кметя платили головництво; [3])

---

nob. Johannem Budzywy tenutarium ipsorum, quomodo ipsis injurias tum in recepcione ipsorum bonorum, tum in violacione unius mulieris infert et facit, propter quam violenciam omnino recedunt de eisdem bonis et manere nolunt sub ipso, vadentes sub dom. Paltin. Russie; super quo ds. Clonowski cum procuratorio ab ipso domino Palto memoriale posuit, quod iudicium recepit (Akta gr. XV, ст. 111). В отсїм актї причини виходу вказані зовсїм згідно с постановою Вислицького статута, що дозволяв вихід селян, si dominus villae opprimat filiam aut uxorem sui kmethonis aut si pro excessu seu culpa haeredis ibidem villani bonis ipsorum depraedantur (J. Pol. ст. 75). Але, як видно з сего акта, селяне мусїли заявити про свій вихід і мотиви єго замковому урядови і, очевидячки, вихід селян міг відбути ся після сеї заяви перед скінченєм судового процесу.

При продажі маєтків подибуємо иноді приватні договори не доводити селян насильствами до втеків: див. напр. A. gr. XII, ст. 401 (ad a. 1470)... et de kmethonibus non debet recipere (продавниця) boves alias powolosczyszny. Si aliquis homo de Thenyathnyki fugeret propter aggravacionem Katherine, tunc ipsius Katherine hoc dampnum esse debet. Змисл таких договорів ясний — продавець маєтку на останку старав ся видавити з селян як найбільше, через що селяне иноді й розбігали ся, а маєток без робочих рук ставав без вартости.

[1]) A. gr. XII, ст. 137. Prout convencio generalis in Halicz est celebrata ad f. s. Nicolai (6 грудня 1444 р. ?)... quarta feria Visitiacionis vero novitates venerunt ad premissos dominos in Halicz de ingressu emulorum videlicet Tatarorum in has terras, prout consueverunt, qui domini hominibus ipsorum fecerunt profuere cum ipsorum bonis.

[2]) Hube, Sądy і т. д. ст. 46.

[3]) А в тім, у статутах XIV ст. сказано тілько про вбийство кметя кметем (Hube, Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego, ст. XIV, §. 19, і ст. XLIV, §. 20). По Вислицькому статуту кметь, що вбив кметя, платив pro pena homicidii (то-б то вири) 4 гривни кашгелянови або ei, cui jus persuaserit, a

розмір єго був приблизно однаковий в ріжних польських землях: так у землях Краківській і Сандомірській за голову кметя платили 10 гр., с котрих 6 ішло для найближчих свояків убитого, 4 — в користь єго пана; в Сєрадзькій землї із 10 гр. головництва панови йшло 6 гр., а своякам убитого — 4. Коли вбитий не мав дїтей, і позивачем був пан, то він і діставав усї 10 гр. [1]). За вбийство шляхтича окрім головництва плачено й судову виру. Але Губе завважує, що не може рішити, чи плачено судову виру за вбийство кметя [2]). А про те pena ducalis за вбийство кметя згадує ся в статутах Мазовії [3]).

Головництво, яко спеціяльна нагорода своякам убитого допускало згоду межи убийником і наступниками убитого — остатнї мали в сім разї право домагати ся окрім умовленого головництва (або замість него) іще й покори від убийника [4]).

Головництво діставали дїти, брати, батько убитого; жінка діставала половину, а инодї й цїле головництво [5]).

По Вислицькому статуту за поранене кметя без проливу крови платило ся в єго користь 6 гривен [6]). За рани с про-

---

своякам убитого — 6 гривен. По Великопольському статуту кметь, що вбив кметя, платив 6 гр. — 3 своякам убитого, 3 — панови, коли убийник і вбитий були під властю одного й того самого пана; коли-ж вони належали до ріжних панів, то виру дїлено на обох панів.

[1]) Hube, Sądy i t. д. ст. 245. У Мазовії за вбийство кметя головництво виносило 8 гр. (J. Pol. ст. 433). В статутї Ланчицької землї 1418—19 (Bandtkie, J. P. ст. 145) за вбийство кметя платить ся 10 гр. — жінцї й дїтям 3, панови 7.

[2]) Ib. ст. 249.

[3]) Bandtkie, Jus Pol. ст. 433 (1421 p.) Si vero nobilis sive terrigena ipsum kmethonem interfecerit, similiter octo sexagenas, praeter poenam ducalem et dignitariorum persolvat, vct. quatuor sexagenas pueris et domino tres, et castellano, in cuius districtu est idem kmetho interfectus, unam sexagenam solvere et pagare teneatur. Але в дальших статутах находимо важну постанову, що шляхтич, котрий убив кметя, не платить анї судової вири, анї головництва своякам убитого, коли суперечку почав сам селянин; у такім разї шляхтич платить тілько нагороду панови за вбийство єго кметя (р. 1453, J. P., ст. 444).

[4]) Hube, l. c. ст. 246; єго-ж Wrażda, Wróżba і Pokora, W. 1884.

[5]) Ib. ст. 248.

[6]) §. 56 у Hube, Ustawod. Kaz. Wielkiego, у Bandtkie — alias pena sex scotorum (ст. 86).

ливом крови $^2/_3$ кари йдуть у користь кметя, $^1/_3$ — суда [1]) (розмір кари не означений).

Із відомих судових книг XIV ст. Губе робить ось які виводи що до надгороди за рани й калїченє: 1) надгорода за кожде покалїченє назначувала ся в розмірі санкционованому звичаєм, в формі грошевої кари, 2) розмір надгороди залежав від того, до якого стану належав той, хто поранив, 3) синї рани цїнили ся нижче від ран кровавих, 4) коли хто дістав скілька ран, то за кожду платили окремо, хиба що їх було стілько, що загальна платня перевисшала звичайну норму кар, 5) в разах обтяжаючих провину, окрім нагороди за рани, плачено ще виру судови або королеви, а иногдї й кару в користь пана, що виступив у судї за своєго кметя [2]).

В статутї Ланчицької землї 1418–19 [3]) шляхтич, що ранив кметя, платить єму за синю рану 5 грошів, за кроваву 1 ferto, панови — 1 гривну (unam sexagenam). Від відтятя пальця — 1 гр. Віднятє руки рівняє ся до убийства.

По Мазовецькому статуту 1377 р. [4]) кметь дістававав за рани, що зробив єму шляхтич, по 6 грошів (scotos) за кожду; окрім того, шляхтич, що ранив кметя, платив ще 3 гр. панови кметя і судову виру. Нагорода за покалїченє членів селянина означувала ся по звістній таксї (відтятє якого небудь члена оцїнювало ся на половину платнї за вбийство).

Так само захищена була законом і особа селянина в Червоній Руси.

Із численних відомих карних процесів, що зберігли ся в судових книгах XV ст. ми можемо зробити скілька загальних виводів і що до судового поступованя в карних процесах, і що до основ, яких держав ся суд у постановах рішинця та в означеню розміру надгороди за насильство над особою селянина.

Завважаємо поперед усего, що в справі про нагороду за насильство над селянином було три заінтересовані сторони — сам селянин, єго пан і суд. Селянин шукає загоди за кривду,

---

[1]) Ib. §. 57.
[2]) Sądy i т. д. ст. 260.
[3]) J. Pol. ст. 195.
[4]) ib. ст. 419 Дунїн, О Мазовецкомъ правѣ.

пан надгороди за ослабленє своєї робучої сили, суд заступає інтереси полїцийні та фінансові.

Процеси за насильство дїлять ся головно на два віддїли — процеси селянина з селянином і процеси селянина зо шляхтичем. У першім разї позов вносив ся на судї пана кривдителя, в другім до загальних судів. Процес веде або сам селянин, або через свого прокуратора, яким по більшій частинї був єго пан (et dominus stat penes suum hominem pro pena — звичайне вираженє в актах). В разї відмови пана justitiam ministrare, позивач переносить справу до загальних судів, куди потягають і відповідача селянина і єго пана[1]).

Карна кара всякого рода складала ся із трьох складових частин — надгороди скривдженому, надгороди панови і судової вири в тім разї, коли справа розбирала ся в загальнім судї.

Переважна форма карної кари — грошева платня, хоть подибуємо й пригоди присуду тїлесних кар, але від них можна було відкупити ся[2]).

Цїкаво, що ще в XV ст. і навіть у XVI ст. публична сторона покараня ще дуже слаба. І в карних справах сторони мають право погодити ся що до надгороди на всякі насильства, не виключаючи й убийства (в остатнїм разї, розуміє ся, годять ся свояки вбитого і відповідач)[3]).

---

[1]) Позивач обсилає пана відповідача cum nobili terrigena з домаганєм jus administrare над своїм селянином і в разї juris non administratione позиває єго до суду (A. gr. XIII, ст. 492). Що селянин міг кому схотїв поручити свою справу в судї, видно з A. gr. XIII, ст. 76. Minist. Nic. de judicio datus ad kmethonem Syska in Milatin missus est et interrogavit, cui daret causam suam agere pro causis coram judicio. Qui kmetho coram predicto ministeriale domino suo causam agendi, defendendi dedit plenam potestatem.

[2]) A gr. XI, ст. 66 terrigene adiudicavimus ipsius manum unam amputare vel in quinque marcis manum apud d. Capitaneum exemere. A. gr. XIV, ст. 336 і 342. Убийник, арештований в замку, мусїв протягом 6 тижнїв заплатити головництво, потому суд рішав, чи держати єго в арештї довше чи colio privare si caput non exsolvat. Платня, котрою відкупляли ся від тїлесного покараня, називала ся покун. І в Вислицькому статутї сказано: qui homicida non fuerit in solvendo, captus pena capitali puniatur; Hube, Ustawod. K. W. ст. XIV, §. 19.

[3]) А що при добровільній злагодї без суду правительство, або пан, тратили би дохід, що мав їм прийти від сторін за розбір справи, то ми подибуємо і в урядових і в приватних уставах постанову про надгороду судови і при до-

Позивач або сам оцінює голову вбитого, або полишає судови означити розмір головництва.

Суд звичайно оцінює голову кметя на 10 гр.

Оцінка позивача по найбільшій частині вища — 12, 15, 17 і і навіть 20 гр. [1]).

Розмір надгороди панови із головництва означити важко. А в тім, із декотрих актів можна би вивести, що панови належало ся із головництва 3—4 гривни [2]). Коли у вбитого селянина не було свояків, то імовірно усе головництво ішло в користь пана.

бровільних злагодах. Так в уставній грамоті 1447 р. с. Мальчиці (A. gr. II, ст. 931) солтис дістає між инчими доходами „de recordacione alias smyrnego" третій гріш. У XVI ст. ми подибуємо в богатьох люстраціях українських староств сю надгороду судови під назвою „куница вмирская", „змирское" (Арх. Юго-Зап. Росс. VII, I, ст. 603: „куница вмирская старосте 12 грошей"; ib. ст. 623... змирское куницы, хто побиется и у праве не стоитъ, то 12 грошей... ib. ст. 84, 96.

То чи не значить „смильное заставанье" церковної устави Володимира „добровільна згода"? (Застав по польськи значить иноді договір). Завважаємо, що суд раз-у-раз намагав обмежити компетенцию духовного суду і рішав навіть такі справи як процеси за розводи (див. нашу статю, Брачные разводы въ древней Польшѣ и Юго-Зап. Руси, Юрид. Вѣст. 1890 р., кн. 12).

Що до питання про приватну злагоду, то особливо цікава пригода A. gr. XII, ст. 165, де „голова" іде за „голову". „Phyetka et Danilo de Grabowecz ab una et Kristina vidua de Grabowecz partibus ab altera perpetuis temporibus concordiam inter se intraverunt per dominos arbitros amicabiliter inter ipsos factam videlicet pro interempcione capitum videlicet Ardeow fratre Phetka et Iwaszko filius Kristine, hoc est caput pro capite, quam concordiam perpetuis temporibus inter se tenere habent illese sub vadio centum marcarum, eciam citaciones que inter ipsos erant, easdem preter se miserunt et cassarunt, et omnia dampna pretermiserunt ante se.

[1]) A. gr. XII, ст. 205—12 кіп (убийник шляхтич), ib. ст. 162—17 гр. (убийник familiaris Яцка Свистельницького), ib. 230—20 (убийник шляхтич); XIII, ст. 19—15 гр. і камінь воску, ib. ст. 268 і 343 — 10 гр. (в першім разї убийник шляхтич), XV, ст. 87—12 кіп (кміть кметеви); ib. ст. 243 вдова дістає 10 уг. фльоренів за голову мужа, убитого per stipendiarios, але пор. ib. ст. 304, де та сама вдова дістає 6 гр. без 1 ferto.

XI, ст. 31—5 гр. homicidii et tot dampni і 3 f., ib. ст. 172—10 м. і камінь воску і покора (кміть кметеви).

XIII, ст. 35 Ussakowczanye villani платять 5 м. за убитого кметя.

XIV, ст. 459 — кміть платить за голову пастуха $2^1/_2$ копи

[2]) A. gr. XIII, ст. 343.

Окрім головництва відповідач платить звичайно і виру — pena regalis.

Винен у насильстві шляхтич, котрого, звісно, позивано тільки до загального суду, платив, окрім надгороди позивачеви, ще судову виру (pena regalis) — за насильство шляхтичеви 14 гр., за насильство кметеви 3 гр.

Головництво дістають найближчі свояки убитого — дїти, жінка, брати, родителї [1]).

Коли убийників скілька, то всї разом платили головництво (а не кождий окремо) [2]).

Окрім головництва, убийника присуджувано иногдї ще на покору [3]). Обряд покори описаний докладно лиш один раз у процесї за неслушну завину коршмарем шляхтича в пораненю першого й его жінки; коршмар мусить з двома инчими

---

[1]) A. gr. XIII, ст. 373 головництво дістають брати, але мусять віддати его доньцї, як стане повнолїтня.

ib. ст. 411 позивають брати й сини убитого.

XIV, ст. 189. Мати убитого emisit liberum, обвинувачувана за убийство її сина.

ib. ст. 336 і 342 позиває жінка убитого коршмаря.

XV, ст. 243. Вдова убитого коршмаря дістає 10 уг. фльоренів головництва, котрі мусить берігти до повнолїтности дїтей.

ib. ст. 350 позивач frater amitalis.

[2]) A. gr. XIII, ст. 35. Ussakowczanye villani reposuerunt quinque marcas coram iudicio pro capite interfecti, vct. pro Byechun de villa Boraticz. XIV, ст. 438.

[3]) A. gr. XI, ст. 172 убийник платить 10 гр., камінь воску і мусить facere humiliacionem als pokoru (в сім разї на покору присуджують ся ручителї за убийника).

XIII, ст. 53, XIV, ст. 3.

XVI, ст. 130. Et Symko (позивач) debet omnes suos consanguineos locare et hic in Sanok suscipere homilitatem als. pokora sub vadio L marcarum (окрім 10 гр. головництва).

ib. ст. 153 — 10 гр., камінь воску і покора, пор. 161 і 175.

A. gr. VI, пр. 40 згода із за вбийства: Solummodo quod per probos homines eis humilacionem alias pokore facere debet (убийник).

A. gr. IX, ст. 28: decernimus, quod dum et quando prefatus Laurencius in civitatem predictam Leopoliensem descendet, Bartholomeus pincerna, invasus suus, in dicta civitate inhabitans, assumptis sibi quatuor personis idoneis in loco publico, notorio ac honesto coram consulibus civitatis Leopoliensis predicte veniam faciet iuxta modum et formam circa talia fieri consuetum.

особами (імовірно свояками) просити на колїнах шляхтича простити єго, а остатнїй, винявши ніж або меч, підняти єго над головою, але не ранити єго [1]).

За рани й калїцтва кметь діставав надгороду і від кметя, і від шляхтича. Але при тому допускано приватну злагоду ображеного с тим, хто образив, навіть в тім разї, коли справа ішла до суду [2]). Суд давав сторонам час на злагоду і рішав справу аж тодї, коли така злагода межи сторонами не настала протягом означеного речинця.

---

[1]) A. gr. XVI, ст. 354. Debebit ipse tabernator contra eum cum duobus hominibus humilitatem exhibere, flexis genibus eum petendo, ut sibi culpam dimitteret, ipse vero Stanislaus evaginato cultro vel gladio solum signo ostendere supra eum sed non ledere tamquam sit vindicaturus sanguinem suum et culpam sibi dimittere; quod habent facere tunc, quando ibi prefati domini intererunt.

Обряд покори трохи инакше описаний у Мазовецькім статутї 1421 р. (Helcel, Starod. prawa polskiego pomniki, I, ст. 287). Si vero miles interfecerit nobilem, debet solvere pro ipso quinquaginta sexagenas minus duabus, et veniam facere, scilicet vestimenta sua usque ad cingulum dimittens et sic denudatus cum nudo gladio mettredecimus, ut premissum est debet petere propter Deum, ut sibi indulgeret et tunc ille dolens offensam dimittere debet. Si vero nihil habuerit, quo hujusmodi caput solvat, extunc collo persolvet proprio. Si vero amici ipsius de peremptione sua dolerent, extunc ipsum redimere possunt.

Про покору див. І. Павіньского, O pojednaniu w zabójstwie, Warszawa, 1884 (акти про покору в додатку 3).

Обряд чеської покори див. у Собєстіанского, Круговая порука у славянъ ст. 7 і Мікльосіча, Die Blutrache bei den Slaven.

[2]) A. gr. XI, ст. 79. Ad illud judicium citaverat Wassil de Dobra Sayn cum duobus filiis Josip et Paschco pop do Dobra prout ipsum impedire nitebatur pro agro et area, que sibi racione vulnerum illatorum per arbitracionem factam dederant.

ib. XIII, ст. 229. Mathias Dobeschowski recognovit, quia sibi Juchno do Stankovo Nagwasdonovi pro omnibus causis satisfecit, quem libere emisit de vulneribus, quas sibi intulerat.

XIV, ст. 158. Datus est terminus ad concordandum... pro decem vulneribus cruentis et decem lividis... et datur sibi ad IV sept. ad concordandum infra hoc tempus, si non concordaverint, doms. Pol. diffiniat.

ib. ст. 466. N. dom. Wlodek de Byelka ab homine suo Zayn de Podbrescze cum nob. Iwaschkone de Czyszykow, a quo stetit Johannes famil. eius receperunt ad concordandum pro vulneribus hominis et pro pena domini, qui stat penes suum hominem infra hinc et festum Circumc. Dm.

Платня за рани й калїцтва складала ся с трьох частин — надгороди скривдженому, судової вири і надгороди панови покривдженого.

Що до першого, то позивач або сам означував цифру надгороди, або лишав судови означенє її розміру. Але цїкаво, що суд часто не знає, скілько присудити за рани й калїцтво і відкладає справу ad plures dominos. Се доказує, що суд держав ся в означеню надгороди не права писаного (польських статутів), а права звичаєвого, а власне того права, по котрому жив позивач. На жаль, в актах по більшій частинї не сказано, по звичаю якого права присуджено надгороду, хоть ми маємо безперечні відомости рішеня процесів у польських судах XV ст. на підставі звичаєвого руського права [1]).

В системі надгороди за рани ми подибуємо в судових рішенях помішанє ріжних основ. Надгорода покривдженому то дає ся відповідно до єго суспільного становища, то до становища

---

[1]) A. gr. XI, ст. 357. Item Fedor, Michalko Jacobus, Turko tenentur penam talem, sicut ipsorum ius canit.

За непоияву в суді відповідач платив bovem secundum jus Ruthenicum. A. gr. XI, ст. 258. За ту-ж непоияву (niestanne) кара по волоському праву була muto.

A. gr. XII, ст. 44. Mykossius de Chlyebyeczin виграє від Хорода Вершняка 15 кіп iure Ruthenico.

Людність передмістя Львова жила in iure Ruthenico, що видно із запродажної грамоти, котрою львівський лазник Манько з братом Юрієм продали вірменському лазникови Лазареви два доми ante portam Cracoviensem .. ipsas domus in iure castri Ruthenico existentes, з обовязком боронити купця від усїх претенсий свояків iuxta consuetudinem iuris Ruthenici. (A. gr. XIV, ст. 123).

1448 р. два шляхтичі поручили ся за перемиського декана, що заплатить 100 гривен gso Fridroni de Pleschowicze. Коли в означенім речинці гроші не будуть заплачені, то Fridro має право пізвати поручителїв in omni iure tam spirituali, quam seculari, papali, Regali, terrestri, castrensi, civili, Ruthenico, Theutunico. (A. gr. XIII, ст. 263).

1462 р. Gsa Anna Czurilowa мусить присягнути, quod homines et incolas in Wlosthkow non tenet in iure Theutunico sed Ruthenico, et iudicantur eodem iure (ib. ст. 394).

A. gr. XIV, ст. 54 (1442 р.). Ministerialis Nicolaus veniens a cruce synogoga Ruthenicali recognovit, quomodo Chodor procurator nob. Petri de Stratin super sua vulnera iuravit secundum formam iuris Ruthenici super nob. Iwankonem Korzyenouycz de Stratin, quas (sic) sibi intulit. Sed nos Judex nescimus hoc discernere, quid eidem procuratori Iwanko debet dare, propter hoc distulimus per duas septimanas ad interrogandum.

кривдителя. Шляхтич, розуміє ся дістає за рани більше від кметя, але й кміть, що був урядником (напр. тиюном), дістає

Цїкаве місце A. gr. XVI, ст. 241: Nos Stan. Pienyazek de Vythouicze Capt. Sanoc. recognoscimus, quomodo Stankonem baythkonem (то-б то попа, батька) de omnibus bonis post mortem cedentibus in iure Ruthenicali, alias **od umorkow** liberum dimittimus et relinquimus eum circa ius Valachiense prout et villam nostram Sczawne relinquimus (ad an. 1492).

Із сего акта виходить, що волоське право в питаню про спадщину було користнїще для селянина, нїж право руське (попи по селах звичайно належали до селянського стану і відбували спільні з селянами повинности). Постанова Руської Правди „о смердьей задници“ нам відома: „Оже смердъ оумреть безъ дѣти, то задница книзю; оже боудуть у него дьщери дома, то даяти часть на ня; аже ли боудуть за мужьями, то не дати части“ (Хрестоматія по ист. русск. права, М. Ф. Владімірского-Буданова, ст. 70, вид. 4-е).

В актах ми дуже часто подибуємо межи доходами з маєтків одумарщизну (morticinium, mortalicium, obmortualia, emortua, expedicio mortalis, див. A. gr. V, ст. 200; XII, ст. 269, 279, 280, 293, 310, 319, 345, 354, 363, 364, 376; XIV, ст. 443: XV, ст. 40, 168, 284, 510), але, на жаль, без усяких подробиць про значінє сего звичаю. В однім разї пан села в уставній грамотї на нїмецьке право своїм селянам відрікає ся свого права на відумерщину. (Et dom. Andreas nobilis non habet capere, quis morietur ipsorum alias umarczizni. A. gr. IX, ст. 131).

У Словаків угорських брати дїдичили один після одного не тілько в родовім майнї, але й в набутім (Ios. Lad. Pič, Rodový byt na Slavensku a v uherské Rusi, Časopis Musea Král. Českého, 1878 sv. II, ст. 352: Bývalo, že některý z nedílných bratří odešel z domova, i vstoupil do služeb králových, začež dostalo se mu pak konečné náhrady obyčejně v pozemcích. Ale ačkoliv pouze on získal tyto nové statky, stávalo se přece v době děleni, že i tyto země se rozdělilý podobně ostatnímu rodovemu majetku mezi všechny bratry stejným dílem. Nechtěl-li se však s ostatními bratry děliti o tento vysloužený statek, mohl jej podržeti, musil se však odříci svého podílu na rodovém jmění, t. j. neodevzdal-li někdo vysloužený statek svému rodu, prestal býti členem jeho.

Пор. Jos. Hube, Geschichtliche Darstellung der Erbfolgerechte der Slaven, Posen, 1836.

Межи селами, де згадує ся відумерщина в користь пана, ми не найшли нї одного села на праві волоськім, тим часом як руське в богатьох із них безперечне (в с. Конюшки, Величневі, Берниках, Луцї, Гал. землї, — атамани, в Зухоржицях львівськ. — тиюн).

Ось чому ми маємо право зробити такі виводи: 1) відумерщина ішла в користь пана лише від тої людности, що жила на руськім праві, 2) серед селян, що жили на руськім праві, побічні свояки (навіть брати) не дїдичили майна своїх умерлих свояків. Проти такого твердженя міг би говорити один факт в A. gr. XI, ст. 209, де два селяне с. Улича (там були сотні) дїдичать майно своєго брата, що вмер у с. Волошу. Але с. Волош, як показує его назва, імовірно сидїло на волоськім праві. Цїкаво, що тим часом як селяне с.

більшу надгороду, — а в тім, сей додаток, бачить ся, мав полїційне значінє, — кари за образу урядника [1]).

В инчих разах, напр. при таких частих тодї наїздах, надгороду покривдженому давано відповідно до суспільного становища винних, при чому винні шляхтичі платили більшу кару, як inferiores [2]).

Улича дїдичать майно брата, що вмер у селї Волошу, ми подибуємо случай, коли противно, селянина с. Волоша судять за те „prout recepit in Ulicz odomerlsczyschno violenter", dominus мусить „ius ministrare domino Castellano Sanocensi Polonicum vel terrestre (під сею назвою часто розумїв ся право звичаєве) ex quo non affectavit ius apud dominum Castellanum (на котрого переходило майно вмерлого селянина, бо село Улич належало до Сяніцького замку (ib. ст. 191).

Див. ще A. gr. IX, ст. 191, де король забороняє львівським старостам „derelicta post mortem cuiusque in villis (Солонцї та Журавцї) pro se et suo usu recipere in praeiudicium consanguineorum et propinguorum taliter decedentis".

Але завважаємо, що иногї позивач просив суд рішати справу по праву польському, а не по тому праву, по якому він жив. В актах часто подибуємо вираженя — recedit a iure suo Theutunico et dedit se benivole in ius Polonicum.

[1]) A. gr. XI, ст. 3, кміть кметеви за рани — 1 ferto.

ib. ст. 46, шляхтич кметеви за рани — 25 грошів.

ib. ст. 66, за percussio тиюна кметь або тратить руку, або відкупляє ся 5 гривнами; в другім раз: тиюн за рани дістає від кметїв 10 гр. за кровавy рану і 1 гр. за синю рану (pro penis), окрім того судови 3 гр. і тиюновиж 3 гр. (ib. ст. 200). ib. ст. 356 кміть дістає від кметя 18 гр. за 18 ран.

XII, ст. 133. Лазар дістає 10 гр. super domino Sororio pro vulnere tecto

XIII, ст. 157, кміть домагає ся від кметя 10 гр. за 2 кровавi рани і одну синю.

XIV, ст. 33 кміть за mutilatio руки домагає ся від шляхтича 10 гр.

ib. ст. 149 суд присуджує кметеви від familiaris 3 fertones за синї рани і 1 кровавy.

ib. ст. 171 кметеви за 2 кровавi рани 2 копі за кметя.

ib. ст. 200 кметеви 1 копа за рани (від шляхтича?).

[2]) A. gr. XIII, co. 509, за наїзд шляхтич дістає від головного провинника шляхтича по 10 гр. за кожду рану, a quolibet nobili coadiutore per tres marcas et a decem inferioribus a quolibet per fertonem.

XIV, ст. 148. Суд присуджує шляхтича, винного в наїздї на селян, на XIV гр. pene Regalis і стілько-ж parti, то-б то скривдженим селянам; окрім того їм же за рани по 1 копі, а судови по 3. Окрім того від кождого simili nobili по 3 гр. et a quolibet inferiore per marcam скривдженим. Цїкавий до-

Судова вира від шляхтича, що ранив кметя, звичайно рівнала ся 3 гривнам. Стілько-ж діставав і пан „pro pena“ [1]).

З усего сказаного можемо вивести ось що:

1) В карних процесах іще в XV ст. допускає ся приватна злагода ображеного с тим, хто образив.

2) Головництво за вбийство і розмір надгороди за рани не були таксовані означеною нормою.

3) При означуваню розміру головництва і надгороди за рани суд держав ся часто не права писаного (польських статутів), а права звичаєвого (права, по котрому жив позивач).

4) Розмір надгороди за рани й каліцтво означував ся инодї суспільним становищем позивача, инодї суспільним становищем відповідача [2]).

Окрім головництва і надгороди за рани й калїцтво кметь діставав і надгороду за образу чести (infamia, honoris dehonestatio, inculpatio, infamatio, detractio, vituperacio) не лише від кметя, але й від шляхтича. Як бачить ся, такси надгороди за

даток: item domini non potentes concordare in eo, quia doms. Palats przipiralsye, quod a quolibet homine, cui facta est violencia, (?) item quod cuilibet adiudicarent a quolibet vulnere illato, item an a quolibet nobili superequitante Judicio tres marce adiudicande.

[1]) XIV, ст. 220 кметеви копу за рани, кари в користь замку 3 гр., в користь пана 3 гр.

Ib. 317.

[2]) І звістній працї Н. Д. Іванішева „О платѣ за убійство въ древнемъ русскомъ и другихъ славянскихъ законодательствахъ въ сравненіи съ германскою вирою“ (Собр. соч. Київ, 1876) проводить ся, як відомо, та думка, що неозначені кари се головна ознака найдавнїщих карних законів Славян, тим часом як у давнїх германських законодавствах видно змаганє скласти систему абсолютно-означених кар.

Специяльно що до руського права автор доходить до таких виводів:

1. Головництво в руськім законодавстві, не маючи в собі карного елемента, все належало ся позивачеви, яко наслїдок виграного цивільного процеса, і нїколи не належить ся державі в нїякій своїй частинї.

2. Скількість его не означує ся законом, відповідно до пола, віку, і становищем убитого, але кождим разом означує ся позивачем і подає ся на розсуд суддїв. Значить, у руських законах не подибаємо головництва вільного чоловіка, яко одиницю для означеня житя осіб инчого становища.

3. Для оцїнки тїлесних пошкод у Руській Правдї вжита германська вира; але вона швидко счезає ся перед прінципом славянським, по котрому сам позивач, або судя, за кождий окремий раз, означує загоду шкоди.

образу чести не було, позивач сам означував розмір надгороди від того, що образив [1]).

Таким чином у XV ст. особа й честь селянина в Галицькій Руси ще користують ся обороною закона. Селянин іще особа юридично правоправна, що має законне право боронити свої інтереси против осіб найріжнороднїщого становища, не тілько таких самих як він, селян, але й міщан, шляхтичів, духовенства.

Але, як ми вже говорили вище, селяне появляють ся в загальних судах XV ст. лише в тих разах, коли мають дїло зо шляхтичами, міщанами або селянами инчого пана, — в остатнїм разї тілько тодї, коли пан, in cuius ditione був відповідач, не хотїв загодити позивача на своїм домінїяльнім судї.

Процеси межи селянами одного пана, тай претенсиї третїх осіб до панських селян рішали ся в домінїяльних судах (в остатнїм разї домінїяльний суд був першою доконечною інстанциєю; в разї як пан не схотїв justitiam ministrare, або відповідач був невдоволений в тій інстанциї, позивач переносив процес до загального суду).

---

4. Мстять і дістають головництво лише найближчі свояки убитого, по правам дїдичення. Найближчий бере всю скількість головництва і відсуває дальших від усякої участи.

5. Видержує пімсту і платить головництво лише убийник, без усякої участи инчих свояків.

6. Суспільність, що чинить округ, ручить за кождого своєго члена і платить за голову, коли позволить убийникови сховати ся. (Соч. ст. 77 — 78).

Лютим противником твердженя Н. Д. Іванішева є д. Собєстіанский (Круговая порука у славянъ по древнимъ памятникамъ ихъ законодательства, Харків, 1888), що безумовно відкидає всї виводи покійного київського професора. Але д. Собєстіанский і не заглядав до давнїх судових книг ріжних славянських народів, тим часом як судові книги дають нам усе вірнїще представлене про право звичаєве, як памятки законодавства.

Як видно с тексту, виводи нашого досліду потверджують більшу частину тверджень Н. Д. Іванішева.

[1]) A. gr. XI, ст. 377. Коршмар коршмареви 25 грошів за срамоту; 3 гривни кари старостї.

XII, ст. 386. Кміть від шляхтича pro diffamatione 50 grossiculos.

XIV, ст. 135. Vasya popodnya (попадя) proposuit super Dimitr reum (шляхтича), quia stando secum in litis questione alias veprzi apellavit eam furem et dehonestendo eam, quod sibi subtrahere et libros et alia existimando iniuriam ad triginta sexagenas.

Які-б не були причини походженя домінїяльного суда в Польщі,[1]) можна твердити з достовірністю, що перехід судової власти над людністю ґрунтів дїдичних, або таких, що держали шляхтичі, відбував ся мало-по-малу, рядом окремих привилєй. Що ще в XIV ст. право домінїяльного суда не було загальною привилєєю всеї польської шляхти, а лише привилєєю окремих осіб, доказує ся між инчим тим, що такі окремі привилєї записувано до судових книг. Так іще в 1446 р. сини Петра Плаза (fratres germani de Zarnowyecz, filii strenui Petri dicti Plaza) записують до земських книг Перемиського суда привилєю Казиміра 1366, що каже ось про які права роду Antiqui equi та Bypenii: quod omnes Bypenii et Antiqui equi... haberent ab antiquo omnes unum ius, ita quod nullus hominum haberet iudicare kmethones et servitores, nec dom. Rex, nec iudex, nec Subjudex, nec nullus Judicum, nec dom. Pallatinus, nec aliquis dominus, nec aliquis Justiciarius, nisi ipsi soli domini predicti, vct. Bypennii et antiqui equi et eorum legittimi successores habent iudicare in suis bonis omnia iura et omnes ulciones, vct. decollare, suspendere, cremare et omnia iudicia cum ipsis facere et exercere[2]).

Таким чином іще в серединї XV ст. шляхтичі вважають потрібним боронити свою привилєю на судову ненарушимість.

Для характеристики суда важні відповіди на отсі питаня: 1) Чи був домінїяльний суд судом одноособовим (лише одного пана або єго представителя). 2) Яких правних норм держав ся домінїяльний суд у своїх рішенях. 3) Чи був той суд остатньою інстанциєю для селянина, що єго судили в нїм, чи він допускав апеляцию до якого-небудь із загальних судів?

---

[1]) Історія домінїяльної власти в Польщі ще жде свого історика, але студиї її дуже важкі, бо виводи треба робити з ріжних натяків у судових книгах загальних судів та уставних грамотах. Не знаємо, на скілько достовірна звістка, прочитана нами в однім польськім виданю про те, що найдено скілька книг домінїяльного суда. Думаємо, що то книги лавничого суда якого-небудь місточка.

На скілько нам звістно, то пробував дослїдити домінїяльний суд по найдавнїщим польським актовим книгам тілько Любомірский (Rolnicza ludność w Polsce, Bibl. Warsz. 1861, пр. 7)

[2]) A. gr. XIII, ст. 193. Cod. dipl. Min. Pol т. I, ст. 343.

До кінци XIV ст іде королївська грамота, що увільняла людність маєтків Перемиської епископії від присуду королївських урядників. A. gr. VIII,

Ми вже не раз говорили, що в XIV і XV ст. селяне в Галицькій Руси жили на найріжнороднїщих правах — громадами на праві руськім, волоськім, польськім, нїмецькім [1]).

Представителями таких громад були: в оселях на праві руськім — тиюни й атамани, в волоських громадах — крайники і князї, в нїмецьких — солтиси [2]).

Першою судовою інстанциєю для селян сеї чи тої громади був суд такого представителя [3]).

ст. 40. Про приватні ненарушимости див. ще A. gr. II, ст. 2: volumus et quod nullus judicium prefati regni Russie habeat iudicare kmethones et incolas supradicte ville Maly Wynyk, nisi heredes veri et possessores iam dicte ville (грамота 1352 дїтям давнього львівського війта, Матвія). В дарованій грамотї Вячеславови Голуховскому (на праві феодальнім): Damus eciam antedicto Venceslao cum veris successoribus eius ex utraque parte tam masculino quam feminino descendentibus, ita quod coram nullo respondebit, nisi coram nobis aut nostro Capitaneo, qui pro tunc fuerit loco nostri. Kmethones vero ipsius coram nullo, nisi coram suo domino et herede. Cui damus causas criminales audiendi, iudicandi et pro ipsius criminibus culpabiles et demeritos sinuandi, condempnandi et puniendi (1364, A. gr. II, ст. 4). В наданих Опольского на леннім праві нема §. про патрімонїяльну власть обдарованого.

[1]) Подробиці про компетенцию сих громад див. нижче.

[2]) В польських, бачить ся, procurator, rządca, wlodarz.

[3]) Суд тиюна. A. gr. XV, ст. 522. Kaz. rex volis Andree et Cristino al. Czyszeicy de Pyelepyelnyky mandamus, quatenus in terminis proximis compareatis ad instanciam labor. Czernawa de Noszcze hominis gen. P. Oleszky Succam Leop., quia vos noluistis ius eidem Czernawa ministrare per officialem vestrum Deszko de Pyelepyelnyky, dum Czernawa apud eundem Thivon vestrum in domo eius coram Ministeriali habere affectavit super hominem vestrum Ivanyecz de Pyelepyelnyky, qui eidem Czernawa equam valoris unius marce est furatus.

ib. ст. 147. Климента de Wyerzbow королевська грамота кличе до суду, „quia filius tuus Nic. veniens cum viginti personis sibi similibus et totidem inferioribus coadiutoribus sua in bona (laboriosi Dymynyecz de Narajow)... repercussit duas portas et tria hostia apud Tywn, ubi habet castigacionem al. kaszn tota villa et ipse Dymynyecz, et ibidem repercussit truncum et tres seras violenter, fregit ipsius Dymynyecz ubi fur ipsius captivus sedebat et eundem furem ipsius violenter cum facie al. zlyczem sicut viginti marc. et totidem dampni excepit.

Про ролю князя, див. нижче пор. A. gr. XIV, ст. 213: N. Korwaj de Sczklo reputavit in suo lucro procuratorem kszadza Iwana de Jesow, quia cum ipsis hominibus ius ministrare noluit.

Про судову компетенцию солтиса див. нижче.

Але роля тіюнів, атаманів і князїв була головно ролею адмінїстративно-поліційною. С численних натяків в актах видно, що суд сих представителїв селянських громад не був судом одноособовим — на такім судї звичайно присутні judices, homines obczy. Найвірнїщий здогад буде, що справи селян одної й тої самої громади найчастїще рішали ся громадським судом [1]).

В разї претенсий третїх осіб, на такім судї мусїли бути обовязково постороннї особи (homines obczy, ignoti), що не належали до тої громади.

Найбільше ми знаємо про суд солтиса, дякуючи масї уставних грамот на нїмецьке право [2]).

До солтиса належить звичайно і нижча і вища юрисдикция над людністю солтиства [3]).

---

[1]) Самих тіюнів вибирали громади. A. gr. XIV, ст. 479.

В однім процесї, рішенім у с. Луцї на судї засїдають iudices: Michael de Luka, Павел его атаман, Barsam de Corschoph, Павел его thabernator, A. gr. XII, ст. 172. В инчім разї згадано про десять iudices (ib ст. 56, судьи люди dominae Goczowe — до неї належало с. Острин, що як видно із ст. 404, сидїло на руськім правї).

[2]) Про солтисів у Великій Польщі див. Rummler. Die Schulzen der deutsch-rechtlichen Dörfer Grosspolens im 13. und 14. Jahrh. (Programm des Königl. Friedrich-Wilhelms Gymnasium in Posen, Ostern, 1891 і 1892 р.) Его-ж, Ueber den Gerichtsstand und die rechtlichen Befugnisse der grosspolnischen Schulzen im 13. und 14. Jahrh. у Zeitschr. d. histor. Gesellschaft für die Provinz Posen, Jahrg. VI, 1891.

[3]) Звичайні вираженя таких устав: Eximimus, absolvimus et perpetuo liberamus scultetum necnon omnes et singulos kmethones, tabernatores et quosvis earundem villarum incolas ab omni jurisdiccone et potestate omnium Regni nostri Palatinorum Castellanorum, Capitaneorum, Judicum, Subjudicum, Wojewodarum et quorumvis officialium et ministerialium eorundem, ut coram ipsis aut ipsorum aliquo pro causis tam magnis quam parvis, puta furti, incendy, sąngwinis, homicidy, membrorum muthilacionis et quibusvis enormibus excessibus citati minime respondebunt nec aliquas penas solvere teneantur, sed tantum dictarum villarum kmethones et quivis incole, coram suo sculteto, qui pro tempore fuerit, scultetus vero coram domino sive successoribus suis legittimis aut coram nobis vel Judicio nostro generali, dum tamen per nostram litteram nostro sigillo sigillatam idem dominus vel scultetus evocati fuerint et citati, et hoc si in reddenda justicia negligentes forent et remissi, tunc non aliter quam suo Jure Tewtunico Judicio predicto de se querulantibus respondere sint astricti. In causis autem criminalibus et capitalibus superius expressio memoratae

А в тім, иногї (відносно рідко) солтисови дає ся тілько нижча юрисдикция, вищу (процеси найважнїщі, переважно карні) dominus полишає собі [1]).

Але суд солтиса не є суд одноособовий, на нім, окрім солтиса, мусять засїдати виборні лавники (scabini, iurati), число котрих, як бачить ся, не було скрізь однаке [2]).

---

villae sculteto in metis et granicys judicandi, sentenciandi, puniandi decollandi, rotandi, corrigendi, plectendi et condempnandi plenam damus et omnimodam tenore presencium concedimus facultatem, prout hoc dictum jus Thewtunicum predictum in omnibus suis punctis, sentencys, conditionibus, articulis et clausulis postulat et requirit, iuribus tamen nostris Regalibus in omnibus semper salvis. Див. напр. A. gr. III, ст 175.

[1]) Item addicimus, si quis quod absit, aliquem in predicte ville gadibus in campis occiderit, vel si quis aliquam virginem violenter oppresserit vel defloraverit, seu si quis domum alterius noctis tempore sub silencio furtive et violenter intraverit et per vim quid rapuerit aut hospitem domus aut aliquem de eius familia occiderit, ista nobis specialiter ad iudicandum reservamus. Але тут же додано: Ceterum apponimus, quod si aliquis in furtu vel homicidio aut eciam alio pessimo crimine raptus fuerit vel deprehensus, prefatus scultetus suspendi, caput plectendi, manus, pedes amputandi, oculos eruendi liberam habebit potestatem. A. gr. III, ст. 24.

A. gr. VII, ст. 6. nec alibi incole ville dicte respondere teneantur, nisi coram suis scoltetis iure suo Theutunico, exceptis causis diffilicibus et enormibus, que ad iudicium nostre curie spectabunt, suo tamen iure Theutunico iudicande.

A. gr. VIII, ст. 28. Nec ego presidens in Jaselska vel meus procurator debet pro parvis causis in eadem villa iudicando solummodo infra libertatem recipere aliquam penam preter scultetum predictum et suos successores, sed pro incendio et vulneribus mortalibus, pro homicidio, pro furto, pro stupro et obsidio, pro irruentia domicelli et pro qualibet alia violencia solus debeo vel meus procurator, vel quem ad hoc specialiter deputavero, iudicio preesse.

Цїкаво, що процеси, які пан полишає своїй юрисдикциї — се т. зв. articuli castrenses (Hube, Sądy, ст. 337, процеси за грабунок на великій дорозї, насильства женщинї, підпал, наїзд.). Пор. A. gr. XII, ст. 243, де галицький каштелян ручить за Мих. Бучацького, галицького старосту, що officiales eius Snyatinenses non debent iudicare officiales nec servos Andree in villis nec in castro Snyatinensi, nisi pro quatuor articulis secundum statuta Regis Kazimiri.

[2]) У Польщі звичайно 3, иногї 4, 7, Lubomirski, Rolnicza ludność, Bibl. Warsz. 1861, пр. 7, ст. 18. В галицько-руських актах подибуємо раз 2 лавників. A. gr. XV, ст. 487, Kaz. etc. nob. N—o Cosczej iuniori de Laszky... ad instanciam N. Nic. Cosczej senioris de Laszky, quia tu per tuum viceadvocatum.. uchno super tuos duos scabinos vct. Andream et Dmythr noluisti ius ministrare, qui te ipsum ac locum suum scabinalem non honorando de sede iudiciaria

Хоть лавничий суд і мусїв загалом судити по праву нїмецькому, але се право судиї знали мало [1]), і через те лавникам вільно було судити і по праву польському [2]).

Але що на нїмецьке право дивили ся зразу як на привилею, то в декотрих уставних грамотах (переважно за Ягелла) находимо цїкаву постанову, то правом сим будуть користувати ся тілько католики [3]).

Від суду тиунів, князїв, солтисів апеляція йшла до суду пана. Але суд пана те-ж не був судом одноособовим. Пан мусїв покликати постороннього шляхтича, що з инчими iudices судить подану до домінїяльного суду справу [4]).

---

surrexerunt, ipsique N. Nic—o Cosczej seniori iusticiam noluisti administrare, quam iusticiam ipse mediante suo solido scabinali postulavit.

В. с. Врочові Сяніцької землї — 7 лавників: A. gr. XVI, ст. 348 N. Luca, tenutarius de Wroczanka, vocatis ad se viceadvocatum et septem iuratos in eadem Wroczanka, interrogavit prefatos, a quot annis kmetho Nicolaus Balar est in possessione.

[1]) Самі королї нераз кажуть просто: prout iura Majdeburgensia nobis sunt prorsus incognita.

[2]) Akta gr. XII, ст. 538. Advocatus potens erit iudicare iure Theutunico Mejdboriensi. Et articuli, qui non concernunt super ius Theutunicum, scultetus potens erit locare ius Polonicum et eodem iudicare.

[3]) A. gr. II, ст. 54, 70, 78; IV, ст. 72, 102; IX, ст. 19.

[4]) A. gr. XII, ст. 148. Si aliquis kmeto sibi esset reus, erga eundem habet bonum terrigenam locare eundem iudicandum.

Ib. ст. 96. Cola respondit... ego jus feci iuxta diem domino Archiepiscopo datum et wolo hiis, qui in eodem iudicio presidebant probare, unde nos domini et memoriale receperamus, sibi Cole adiudicavimus testes eosdem ducere ad pr. term. vct. Michaelem de Luka advocatum Colomiensem, Petrus crispus Albertus procurator de Czenyathniky, Iwanek de Zalusza.

ib. 391. Et domini Camerarii decreverunt eidem Jacobo in IV sept. producere testes et Judices, protunc qui hanc causam iudicabant, vct. dominum Skarbek et dominum Slupski.

По Любомірскому (l. c. ст. 16) суд дїдича був орґанїзований на взорець земського суду, із судиї, підсудка і писаря, при чому всї отсї люде мусїли бути осїлими шляхтичами. В сумнївних разах суд такий обертав ся за рішенєм спірних питань до суду земського.

В галицьких ґродських книгах зберігла ся дуже цїкава постанова галицького віча про переслїдуване проступників і домінїяльний суд. Вона тим важнїща, що писана по руськи. Наводимо її цїлком:

„Мы, Михаилъ Боучацкый, панъ и староста Галицкый, и Кола, соудья Галицкый, дѣдичъ зъ Далеїова, вызнавамы то и земляны, ижъ такъ есмо оуложили: колико сїа пригодитъ, ижъ пойдетъ кто за своѣмъ злодѣемъ горячим

Рішинець такого суду видавано на підставі норм права, в котрім жив відповідач [1]).

пытомъ, а где прийдет занит(и) до которого села, а которого чоловѣка обвинит(и) злодѣя своего, оу(же) тогды право ему маетъ быти в той д(е)нъ по его оуѣхани в село бе(з) отволокы.

(А як) бы пан того села реклъ, (ажъ) того чоловѣка нѣтъ, тогды маетъ истецъ ждати того чоловѣка дроугыѣ три дни, а пакли бы еще его не было, тогды коли чоловѣкъ тотъ обвиненый домовъ приѣде, тогды по его оуѣхани въ третий д(е)нъ право маетъ быти. А пакли бы ватаманъ албо рядця рѣклъ, абы его оу селѣ не было, а вон маетъ прияти, ажъ того чоловѣка оу селѣ нѣтъ, але так ѣжъ право (маетъ) быти; а пакли бы збѣглъ чоловѣкъ, а николи его не было бы, тогды томоу истцеви маетъ панъ того села заплатити имѣньемъ того збѣглого чоловѣка, а пакли бы который землянин противился томоу, а не хотѣлъ права помочи, тогды маетъ покоупити три гривны, а покоупивши оужды права помочи мает. (А gr. XII, ст. 425, ad a. 1435).

Пор. постанови Честилівсько-Івачівського віча (Bostel, Ein polnisches Rechtsdenkmal aus dem XV. Jahrh,, Jahresbericht des zweiten Obergymn. in Lemberg, 1890): Apud quem aliquis fur aliquid subtraxerit, aut furatus esset, ex una parte Bug et eciam ex altera parte Bug et cum furticinis fugam dederit, et ille hospes cui furatus fuerit equum aut alias res ipsum furem suum fugaverit per ipsum vestigium, al. za gego sladem, et dictum vestigium ita remansimus sicut prius, ita, ubi quis fugavit, aut restabit, in qua terra, civitate, opido aut villa cuiusvis domini hereditarii, aut tenutarii, debet eum ducere ad eundum dominum, cujus hereditas est et ibi sibi debet debitum ius ministrare, ubi ipsum detinuit, et ibi fur debet suspendi, si fuerit iure victus iudicialiter.

Пор. постанову Галицького віча 1444 р (A. gr. XII, ст. 128). Primo memoraverunt invencionem felicis recordy Mf. Michaelis Palat. Podolie et domini Odrowansch Pal. et Cap. terre Russie generalis, quod cum aliquem dominum vel terrigenam vel eius officialem predestinabit pro fure de castro ut ipsum mitteret cum fertone ad castrum. Sin autem non mitteret et quereret aliquas excusationes dicens quod nescio de ipso quidquid vel profugit, qui habet iurare, quod nescio, ubi est, neque ipsum arestavit. Sin autem non iuraret, extunc succumbet tribus marcis castro pocupicz pena furtiva.

Пор. ухвалу Синіцького віча (A. gr. XI, ст. 55, a. 1430) Nos suprascripti invenimus et laudavimus, si aliquis homo fuerit pro furto per castrum vel ipsius nuncium inculpatus et stare ipsum facient et non comparebit, et si tunc profugus homo ille fuerit, tunc media pars bonorum omnium, que profugus post se dereliquit, debet dari pro castro et media pars bonorum domino hereditatis, in qua hereditate talis homo fuerit.

[1]) A. gr. XIII, ст 403. Et Lopusky a Hedwigi dixit: tale ius domina administrabit, quali iure ab ewo utuntur inibi homines.

Ib. ст. 394. Анна Чурилова мусить присягнути, quod homines et incolas in Wlostkow non tenet in iure Theutunico, sed Ruthenico, et iudicantur eo iure.

Солтисови належала третина судових мит від людности солтиства. Дві третині сих мит ішли в користь пана. Ось чому треба думати, що в суді солтиса були якісь записи рішинців, а то як би пан контролював судові побори солтиса? А що така контроля була, видно с частих згадок в уставних грамотах про три iudicia magna, на котрі приїжджав сам пан або єго nuncius (substitutus, procurator). На таких iudicia magna, по всякій імовірности, і обчислювано докладно побори пана з солтиства, і розбирано претенсиї людности до своїх солтисів [1]).

Солтис за претенсиї третіх осіб відповідає на суді пана, але судить єго пан не сам один, а разом з инчими солтисами, сімома або вісьмома — на підставі нїмецького права [2]).

Але й суд пана не є ще остатня інстанция для скривдженого.

В уставних грамотах, потверджуваних королем, раз-у-раз находимо постанову про відвічальність солтисів перед судом королївським. Солтис відповідає „coram domino aut coram Nobis... dum tamen per nostram litteram sigillo nostro sigillatam evocatus fuerit“. Суд, до котрого взиває ся королївською грамотою солтис, „si in reddenda iusticia negligens foret“, називає

---

[1]) На кождий такий приїзд пана або єго представителя громада й солтис мусїли приладити prandium, панови, або єго nuncio (два prandia селяне, одно солтис), або замість того заплатити звістну суму.

[2]) A. gr. III, ст. 131. Scultetus vero nobis et alys quibuscumque personis, tam propriis inhabitatoribus, quam extraneis, vulg. opczym, dum per ipsos fuerit citatus littera cittatoria sigillata nostra, non coram alio respondere debebit, nisi coram residencia septem scultetorum iuratorum in dicta hereditate Malczycze Jure suo Theutunicali Majdburgensi ad omnia sibi objecta. Et scultetus debebit congregare dictos scultetos septem contra se. Dum vero nos heredes cum ipso sculteto postulaverimus ius, extunc nos heredes eosdem scultetos septem iuratos congregare debebimus et ipsum scultetum pro nostris causis prefati septem sculteti iurati iudicare debebunt iuxta formam iuris theutunicalis Majdburgensis.

A. gr. VIII, ст. 94.. advocatus vero coram nobis aut successoribus nostris atque septem advocatis, viris ydoneis et honestis (respondebit).

A. gr. XII, ст. 358. Et si contigerit aliquando Advocatum iudicare, tunc non debent ipsum iudicare nisi iure Theutonico Mejdbor. cum octo scultetis hereditariis alias dzydzycznyemy. Пор. IX, ст. 4.

ся в уставних грамотах ріжно: то iudicium Theutunicum, то судом старости (judicium castrense) то generale, то colloquium generale.

Але перед королем відповідає не тілько солтис „in reddenda iustitia negligens", відповідає й сам пан у таких же разах [1]).

Ряд наведених фактів дає нам право на ось які виводи:

1) Домініяльний суд XV ст. не був судом одноособовим.

2) У своїх рішенях домінїяльний суд держав ся звичаїв того права, по котрому жила підвластна єму людність.

3) Домінїяльний суд не був остатньою інстанциєю як для третїх осіб, так і для людности, що належала до єго юрисдикциї. Від него можлива була апеляция до загальних судів.

---

[1]) Див. вище ст. 156, пр. 3.

A. gr. IV, ст. 102.. sculteti vero coram predicto Andrea eorum herede et ipsius successoribus legittimis vel coram quocunque domino, villarum predictarum, sed coram nobis vel nostro iudicio, si idem Andreas eiusque heredes et successores legitimi vel quicunque domini villarum predictarum in reddenda ipsis (людности солтиства) iusticia fierent negligentes et remissi, dum tamen per nos aut per nostram litteram sigillo nostro sigillatam citati fuerint, tunc non aliter quam suo iure theutonico Srzedense respondere sint astricti.

A. gr. II, ст. 41.. cmetones et Incole villarum et thaberne predictarum coram suo sculteto, seu eorum scultetis, sculteti vero coram ipsis fratribus (львівськими Домінїканами) vel eorum Priore vel seniore, qui pro tempore fuerit Monast. Corporis Christi in Lemburga predicti aut coram nobis vel Judicio nostro generali, dum per litteram nostram nostro sigillo sigillatam evocati fuerint, si ydem fratres in reddenda iusticia negligentes vel remissi fuerint extunc non aliter quam suo Jure Theutunico Majdemburgense predicto cuilibet ad objecto respondere sint astricti.

ib. ст. 54. Supradictus Jacobus vel ipsius successores seu quicunque dominus dictarum villarum... (si) in reddenda iusticia negligentes fuerint et remissi... як вище.

В судових книгах є скілька пригод розбору в загальних судах претенсий селян до своєго пана; так напр. у 1457 р. в львівськім ґродськім судї розбирає ся якась, незвістна нам, справа межи шляхтичами Юрковськими та їх селянами (A. gr. XV, ст. 25. Terminum, quem hodie nob. Kstan et Paulus Jurkowszi de Kuhajow cum hominibus ipsorum de Kuhajow coram mfo dom. Andrea Odrowanz de Sprowa Plto. et Cap. terre Russie gli. habuerunt, iuxta contenta citationis mandati Magnificencie Sue, domini iudicio, presidentes distulerunt quarta die post. Pal. in Leopolim ingressum).

Самі старости, що мали право домінїяльного суду над людністю королївщин, передають на рішенє ґродського суду свої претенсиї до селян „eorum

Окрім права судової оборони селяне Червоної Руси XIV—XV ст. мали ще в певних межах самоуправу. Се право в сякім чи такім розмірі мали громади на праві руськім і волоськім і діставали через уставні грамоти громади на праві нїмецькім.

Але дослїд сфери дїяльности громад на всїх тих правах важкий. З одного боку, компетенциї громад були в ту епоху значно обмежені, через величезне значінє шляхти, що дістала над людністю своїх ґрунтів великі права; з другого боку, коли в актах і виступають инодї селянські громади в сїй чи тій ролї, то не все можливо докладно вказати, на якім праві сидить ся чи та громада, що виступає в актї.

---

subditis"; A. gr. XV, ст. 388: quemadmodum doms Capt. per procuratorem suum atentavit terminum cum hominibus subditis suis de Koczonow pro inobediencia et primo principaliter, quod noluerunt suscipere venatorem quilibet suum diem, prout tenentur, et etiam noluerunt equitare cum eodem sagitario sagitare dorcas, et quod ipsi sine scitu Cap-i equitaverunt et sagitaverunt dorcas et unam tantum domino dederunt, et duas pro se usurpaverunt quasi furtive, ceterum quod ipsi custodire debuerunt silvas, ubi sunt venaciones, et non custodierunt et admiserunt impellere scrophas in silvas, et sic omnes ferinas expulerunt; dum vero procurator Cap-i voluit super ipsos proponere, ipsi stantes omnes una voce dixerunt: nos nollumus nullo iure procedere cum domino nostro, nam ipse est ius, ipse beneficator, ipse dominus et rex noster, idcirco subicimus se gracie Sue Dominicionis Et sic Capts. dedit ad duas septimanas, quod debet doms. Judex castr. inter partes se interponere, quod debent dominum prevenire Koczonowczy.

Пор. боротьбу зо старостами людности сел Солонки та Журавки (вище, ст. 106).

Але карні проступки селян проти своєго пана були карані остріще, нїж проступки селян проти посторонніх шляхтичів. Селянина, що вбив своєго пана, присуджують на смерть. A. gr. XV, ст. 10: Nob. Joh. Tharzimyanski proposuit super labor. Jacobum kmethonem gsi Stiborii de Wysznya Judicis ter. Leop. de villa ipsius Drohowicz, quomodo is Jacobus cum fratribus suis interfecit nob. Thomam fratrem suum germanum, dominum suum (імовірно Яків пішов від него до Вишневського) fraudulenter al. zdradliwye et hoc paratus sum convincere, al. pokonacz ita uti ius inveniet. Qui Jacobus audita proposicione, negavit. Qui dum negavit, ius decrevit Johanni Jacobum convincere. Qui Johannes Jacobum hic coram iure convincit al. poprziszangl. Quem dum convicit, ius sibi ipsum extradidit ad mortem, tamquam fraudulentum, al. jako zdraczcza.

Аж у XVI ст. селяне втратили право позву проти своєго пана.

Про патрімоніяльну власть від XVI ст. див. Lubomirski, Rolnicza ludność w Polsce od XVI do XVIII wieku, Warszawa, 1862.

Термін communitas спільний в латинських актах для громад на кождім праві, і в кождім окремім разї треба рішати, чи йде річ про громаду руську, волоську, або нїмецьку, що через уривковість актів не все можливо. Термін громада спільний для громад на праві руськім і волоськім. У декотрих громадах находимо инодї побіч себе якісь два права (руське і волоське, волоське і нїмецьке, руське і нїмецьке) [1]). Громади переносять часто з одного права на друге — найчастїще, звістно, на нїмецьке, але подибуємо й противне — переносини з нїмецького права на руське, і т. д.

Важним сьвідоцтвом на користь належности певної громади до сего чи того права є назва представителя громади: так тиюни й атамани, — представителї тілько руських громад; князї та крайники — волоських; солтиси і війти — нїмецьких. Але не все в актї вкупі з громадою фіґурує її представитель; инодї представитель громади має загальну назву — procurator; князї волоських осель називають ся инодї в актах солтисами. Десятників подибуємо в громадах руських і волоських.

Ось чому при дослїдї сфери компетенциї сеї чи тої громади ми брали на увагу тілько такі відомости, де ми, на підставі безпосередних, або посередних доказів могли певно сказати, що якась громада належить до сего чи того права.

В своїй звістній студиї „Сельская община въ юго-западной Руси“ [2]) проф. Н. Д. Іванішев висказав надію, що відомости про дїяльність української громади можуть бути колись доповнені з галицьких судових актів. На жаль, надії ті дуже мало справдили ся. Доси, правда, видано не богато судових книг Галицької Руси, але за те видано найдавнїщі с тих, що

---

[1]) Так згадують ся: Lalina Ruthenicalis і Lalina Theutonicalis, Болехів руський і Болехів волоський, в с. Rozhadow (Льв. з. А. gr. XV, ct. 266) pars Valachica.

[2]) Сочиненія, Київ, 1876 р. Статя Н. Д. була надрукована зразу в „Русской Бесѣдѣ“, 1857, пр. 3. Автор говорить в тій статї головно про копні (громадські) суди і будує свої виводи на материялї, вибранім із Київського центрального Архіва. Від коли вийшла праця д. Іванішева, скількість відомостей про копні суди значно зросла; так Виленська Археоґрафічна Комісия видала величезний том („Акты, издаваемые Виленскою Археогр. Ком.“ т. XVIII,

дійшли до нас[1]) де, значить, можна було би ждати найбільше вказівок на руську сільску громаду, що тоді ще жила.

Але і в виданих і ще в не виданих галицько-руських судових книгах XV—XVI ст. ми найшли страшенно мало вказівок на діяльність давньої руської сільскої громади і навіть на тоту її функцию, що в инчих частинах південно-західньої Руси задержала ся найдовше (до XVIII ст.). Волоська й німецька громада находить ся в актах без порівнаня частіще як руська громада.

Окрім вичисленних причин рідкої появи сільскої громади в судових актах, невеличка скількість звісток про руську громаду XV ст. залежить, на нашу думку, ось від чого: право польське ставило ся дуже неприхильно до сільської громади. В самій Польщі до XIV ст. счезло вже богато слідів діяльности давньої польської сільскої громади. Ще в актах XII ст. ми находимо межи ненарушимостями шляхетських і духовних маєтків увільнене від о п о л я — давньої звязи польскої сільської громади. З розвитком домінїяльної власти була обмежена й одна з найголовнїщих функций сільської громади — функция судова.

Німецька громада, що була так дуже розширена в землях польської корони, в сути визначала ся від славянської громади і що до того як володіли землею члени громади і що до участи кождого члена громади в суспільних справах. Орудд-

---

Вильно, 1891), посьвячений виключно копним судам. Окрім того окремі копні присуди надруковані ще в инчих томах видань Вил. Арх. Ком. (т. VI, XIII), Археогр. Сборн. I, III, VI, Акты Витебскаго Центр. Архива, т. II, „Кіевская Старина“ (Копные суды въ лѣвобережной Украинѣ, Олександри Є. 1885 р., пр. 10). Не мало таких актів є ще в литовській Метриці; але більшість доси виданих актів не доходить до часу раніщого як половина XVI ст.

Найновіщий дослід про копні суди належить О. Я. Єфименковій (Народный судъ въ Западной Руси „Русская Мысль“, 1893, при 8—9. Авторка оснувала свій дослід головно на XVIII т. Актів Вил. Арх. Комісії.

[1]) Видані поки що книги сяніцькі (Akta gr. т. XI і XVI, від 1423 до 1506 р.) галицькі (т. XII, від 1435—1475 р.), перемиські (т. XIII, від 1436—1468 р.), львівські (т. XIV і XV, від 1440—1504 р.). Із судових книг XV ст. південно-західньої Руси не видані ще книги белзькі (від 1439 р.), бужські (від 1499 і одні й другі зберігають ся у львівськім Бернардинськім архіві) та книги холмські (від 1423 — є в Виленськім Центральнім Архіві).

ником нїмецької громади був солтис, впорядчик оселї — ним був або сам dominus, або особа, ним назначена без участи громади. Яко повномочна особа своєго пана, солтис відповідає тілько перед ним. Серед громади солтис має власть полїцийну, адмінїстративну і судову. В остатнїй функциї громада ще бере участь через виборних присяжних (iurati, scabini), але такий суд по сути ріжнить ся від суду вічевого, що не знав репрезентациї, суду всеї громади. При тому рішенє iudicii teutunici відбувало ся не на підставі права звичаєвого, якого все держав ся вічевий суд, а на підставі права нїмецького, зовсїм чужого людности. Волоська громада, як побачимо, в XV та XVI ст. займає середнє місце межи громадою нїмецькою і руською.

Від перших років польського панованя в Червоній Руси нїмецьке й волоське право ширять ся тут страшенно. Польська шляхта так ревно переносить людність своїх маєтків із права руського на користнїще для неї право волоське, і особливо нїмецьке, що в декотрих частинах Червоної Руси ми вже в XV ст. ледви находимо слїди осель на руськім праві. Так напр.. в актах Сяніцької землї XV ст. ми могли найти вказівки на істнованє руського права лише в 10 оселях і при тому головно в королївських маєтках [1]). Більше слїдів осель на руськім праві ми найшли в землях Львівській і особливо Галицькій. Тиюни й атамани дуже часто фіґурують у львівських і галицьких судових книгах [2]). Окрім посередних натяків, в актах остатнїх двох земель не рідкі й безпосереднї вказівки на те, що тут істнувало руське право в богатьох оселях [3]).

---

[1]) Lalina Ruthenicalis, A. gr. XI, ст 211. Dobra (Добряне платить за непоиву в суді кару bovem secundum ius Ruthenicum, ib. ст. 258). В селах Костировичі, Улич, Пловцї, Сяночок і Тирава Сільна находимо сотних (див. вище). Тиюнів подибуємо в селах Ольхівцї, Терпичів, Глумича, ib. ст. 66, 222, 200.

[2]) Завважаємо, що тиюнів найбільше подибуємо у Львівській землї, атаманів — у Галицькій (у Львівській землї атамани згадують ся лише в с. Кошова, Якимово, Дрогошово і Кальне). A. gr. XIV, ст 96, 327, 271; XV, ст. 24 — 26.

[3]) Безпосередні вказівки для Галицької землї (villa in iure Ruthenico) для осель: Полайцї, Чремхів, Жуково, Жукочино, Далїїв, Марково, Пасїчне, Острин, Волчинець, Волчків (A. gr. XII, ст. 17, 50, 330, 380-1, 404, 408, 409). Посередні (computatio — див. вище): в с. Пучково, Раківцї, Підгайцї, Мартиново, Рожеїв, Білокрчани, Конкольники, Саранчуки, Рожнїв, Чегрів (ib. ст. 59,

Людність була тут так привязана до рідних порядків, що ми подибуємо случаї виходу селян при першій пробі пана завести в своїм селї замість права руського право нїмецьке, або повернене на право руське осель, що сидїли на чужім людности праві [1]).

Які-ж були прикмети права руського, якими особливо характерними рисами визначали ся порядки осель на руськім праві?

Завважаємо поперед усего, що руська сільська громада у XV ст. втратила уже чимало своїх характерних прикмет, своїх стародавнїх — від дїда і прадїда прав. Окремі риси дїяльности руської громади мають у XV ст. вже характер переживаня, случайних останків давнїх порядків: вони дорогі головно через те, що цїлість їх дає деяке поняте про функциї давньої руської громади старшого, руського периода.

І в Галицькій Руси (як і в инчих частинах південно-західної Руси) окремі сусїдні села були в певній звязи, чинили

88, 146, 215, 153, 188, 205, 210). В с. Хросткові й Калуші — коланні, ib. ст. 236, 205. На руськім же праві, бачить ся, сидїли с. Кромидово, Олеше і Хростовиці, ib. ст. 20, 205, 156. В оселях Перемиської землї руське право згадує ся в с. Влостково, Ляски, Кролина, Прильбица, Радиниці, Підчаша (Poszdezaczcza), A. gr. XIII, ст. 394, 401, 425, 437). У Львівській землї — в с. Стрятинї, Липповицях, Лошинї, Машкові, Глинянах, Жолтаницях, Підлужанах, A. gr. XIV, ст. 58-9, 136, 276, 306, 321, 305-6 та Acta Castr. Leop. ad. a. 1467, Неслухові, Зелехові, Бацові, Душанові, Чарношовицях, Германові, Девятниках, Бранцях. A. gr. XV, ст. 86, 442 і 499, 530.

[1]) Так у 1444 р. львівський архиепископ подає до суду жалобу на селян Тиша й Василя, що втікли з его маєтности Ставчани і намовляли до втеків і инчих селян. Обвинувачені оправдують ся тим, що архиепископ, діставши в свої руки маєтність Ставчани, став заводити тут нїмецьке право (fecisti allodia de nostris curiis et agris, то-б то імовірно відобрав лїпші селянські землї під фільварк, et locasti obpoczalesz nos ad jus Theutunicum), а вони вівічні королївські ловчі і не хочуть сидїти на нїмецькім праві, бо привикли до свого руського права (sumus venatores Regales stara dawna et noluimus sedere in iure Theutunico, quia consuevimus sedere in iure Ruthenico... et sumus locati ad ius Ruthenicum na syrowem korzeniu. A. gr. XIV, ст. 136 і 138.

1454. Ядвига, панї маєтности Ставно, присягає, що людність сеї маєтности добровільно і за її згодою перейшла с права волоського на право руське (eram presens et scio, quia isti homines, pro quibus iuro, quia ab anno sedent in iure Ruthenico, et eciam scio quia se subdiderunt libere de bona voluntate ad ius Ruthenicum de iure Walachico. A gr. XVI, ст. 413.

одну цїлість, рішаючи спільно звісного рода справи. Назви для такої спілки в актах ми не найшли, але на істнованє її вказує отсей акт: у 1422 р. перемиський владика жалує ся королеви на Стрілковцїв „аже оубивають сїа оу землю оу цркновноую стго спса“. На росказ короля, самбірський староста виїхав із самбірськими старцями і земянами для означеня меж маєтностей епископа. Епископ казав, що церковна земля іде по Лисичий брід із давна „и за князя Юрья и за иныхъ многихъ державець, а то свѣдомо земяномъ самборьскимъ и старцемъ самборьскымъ и всѣмъ обаполнымъ“. Староста „пустилъ на земяны и старцы“. Потверджуючи заяву владики „и то нѣщи вызнали, аже владчни люде слѣдъ гонїать по лисичин бродъ и оуздають тополничаномъ, занеже тополничане имѣють соу владыкою границю, а стрѣлковци не имѣють“. [1]).

Нам видить ся, що в наведенім актї можна бачити вказівку на збережені ще декуди в Галицькій Руси XV ст. громадські спілки. Владичні люде гонять слїд, то-б то переслїдують проступника, або шукають знаків, слїдів полишених ним, і передають слїд Топольничанам. По дослїдам проф. Іванішева, переслїдуванє проступника копою (громадською спілкою скількох сел) відбувало ся в південно-західній Руси ось як: „коли познакою були слїди, полишені проступником, то позивач, зібравши на копу сходатаїв усїх осель, що чинили громаду, і запросивши людей стороннїх, г н а в слїд. Копа, в з я в ш и слїд у тім місці, де сповнено проступок, вела єго до кінця. Кожда оселя, що входила в склад громади, обовязана була відвести слїд від своїх земель“ [2]). Ось чому ми думаємо, що в отсім актї можна бачити свідоцтво про істнованє громадської спілки (копи) в землях перемиського владики (до спілки, очевидячки, належали оселї на землї св. Спаса і с. Топольничани). На жаль, розглянений нами акт одинокий в своїм родї.

А в тім, натяк на істнованє другої громадської спілки можна бачити в отсїм актї. Під 1440 р. львівський ґродський суд домагає ся від шляхтича Николая доказів сьвідками, що

---

[1]) Akta gr. VII, пр. 32.

[2]) Собр. соч. ст. 247.

він не відбив злодія від селян трьох королівських маєтностей Сокольники, Солонки та Журавки і не пустив злодія з арешту.

В сім акті можна бачити вказівку на громадську звязь сих трьох сел — вони вкупі переслідують злодія, гонять єго слід і доводять єго до панського села Острожани, але dominus села відбиває від них злодія (то-б то імовірно свого селянина)[1]).

Завважаємо, що села Солонка та Журавка сидїли на руськім праві і, як ми бачили вище, були заселені ординцями.

Наведені факти одинокі [2]) із найдених нами сьвідоцтв про громадські спілки в Галицькій Руси, що зберігли ся в XV ст. Цїкаво, що сї сьвідоцтва йдуть лише до людности земель королївських і церковних (православної церкви). Ми вже не раз бачили, що старі руські порядки зберігли ся далеко більше в тих землях, ніж у шляхетських маєтностях. Се пояснити не важко: королївські та церковні землї були без порівнаня більші від шляхетських (у Галицькій Руси перемагало дрібне шляхетське володїнє землею) і менче роскинені. Ось чому громадські спілки складали ся тут із сел одного пана, тим часом як у дрібному шляхетському володїню землею до

---

[1]) Nob. Nicolaus testes sex producere debet... hominibus de villis regalibus de Sokolnyky, Szyrawka et Slonka... qui testimonium perhibebunt pro eodem, quod non defendit furem in villa Ostrozany hominibus de tribus villis regalibus iam expressis nec ipsum de stuba de eadam villa emisit... A. gr. XIV, ст. 1.

У 1445 р. шляхтич Внучко de Кутпя жалує ся судови, що селяне трьох панських сел Лешники, Брежани і Лапшино відбили від єго familiares сїм селян утїкачів, ib. ст. 175.

Пор. іще грамоту 1413 р. (в руській мові), розмежованє сел Покоссівці та Блудники (Dodatek tygodniowy do Gaz. Lwowskiej 1852 р.) а поколѣ ты то границы, по толѣ имет панъ Мирославъ и слід примати и одгонити по колі ему тотъ войчичъ вывил з старыми людми".

[2]) Пор. іще отсей акт: pro parte providi Szenkonis Royk de Pszarcze pro equo sibi Senkoni recepto furtive super Blonye communitates quatuor testificate sunt, videlicet de Post, Szan viceadvocatus cum communitate testificatus est, quod ipse equus est Szenkonis; similiter communitas de Blonye et eciam comminitas de Subcastro ac eciam communitas de Pszarce sunt testificate, ipsum equum fuisse et esse Senkonis ipsius colonis sziwi, quem equum arestavit aput dyak de Lubaczew. A. gr. XIII, ст. 570.

спілки входили села ріжних панів, що мусїло нарушувати інтереси остатнїх. Із другого боку, руське право так само зберігло ся більше в землях королївських і церковних, тим часом як пани ревно переносили свої маєтности на користнїще для них право нїмецьке або волоське.

Громадські спілки та копний суд, як відомо, проіснували в південно-західнїй Руси до самого XVIII ст. і навіть були сакціоновані в законодавстві (Литовському Статутї всїх трьох редакций). Але вже в XVI ст. головною функциєю копи був дослїд проступків проти чужої власности й житя в межах спілки. В загалї, як завважує проф. Іванішев, установа ся в XVI і XVII ст. уже віджила свій вік, вона, як останок старини, перечила новим формам суспільного житя і мусїла счезнути через розширенє власти урядових інституций і осіб, через моральний і економічний упадок селян, на решті через постепенний зріст власти панів над селянами [1]).

Тї самі причини зруйнували ще в XV ст. громадські спілки в Галицькій Руси; через те, що адмінїстрацию й суд на польський лад і домінїяльну власть панів заведено тут два столїтя швидче, нїж в инчих частинах південно-західної Руси, то й громадські спілки мусїли тут попадати далеко швидче. Уже в XV ст. громадські спілки віджили тут свій вік і лише декуди зберігли ся яко нужденні останки давно минулого.

Окрім незначних натяків на судові функциї давнїх громадських спілок, вказівки на істнованє остатнїх можна бачити в частій появі старцїв [2]) виключно лише в справах про означенє спірних меж земельного володїня, та людей обчих, сусїдних (obczi, ignoti, vicini, alieni, homines extranei) [3]).

Назва старцїв, яко представителїв громад, дуже давня:

---

[1]) Собр соч. ст. 260.

[1]) В латинських актах вони названі: starcze, seniores, antiqui homines, sevio provecti, в руських иноді „свѣдомые старцы“. (A. gr. II, при 8, 78, 114; VI, пр 12)

[3]) Подибуємо ще boni homines, добрі люде. (A. gr. XII, ст. 213; III, пр. 84). В латинських актах по найбільшій частинї obczi (обчий) перекладає ся homo extraneus, alienus, але иноді вірнїще — vicinus, напр. volo edocere vathamano et homine extraneo et eciam hominibus vicinis, alias opczimi (A. gr. XII, ст. 276).

старцї виступають на перших сторонах лїтописи [1]). В змислї найшановнїщих членів громади ся назва задержала ся в південно-західній Руси ще в XVI і XVII ст. З другого боку, членів копи названо в актах XVI — XVII ст. не раз: сусѣди околичные, сусѣды суграничники, мужи обчіе [2]).

В разах спору із-за нарушеня меж чужого ґрунту, на місце приїжджав король, староста, iudices deputati або післані королем або старостою урядники с понятими земянами та покликáли з обох сторін старцїв. Число остатнїх не все означувано, та иногдї вказувано — 2, 3, 4 с кождої сторони [3]). Як бачить ся, запрошені сторонами старцї були з найближчих околичних сел: так у 1445 р. шляхтич Смолицький жалує ся на Мала Кочунця de Hlumpcza, що заорав єго поле. Мал пропонує доказати старцям сел Межиброди, Тирави, Глумпча й Улича, що поле єго [4]).

Знов инчим разом, при означеню меж маєтности Сколошево, що належала до Перемиської капітули [5]), та маєтности Замостє шляхтичів Замойских виступають старцї з двох сел (Дуниківцї, Ляшки), передмістя Радимна і четвертий старець, про котрого не сказано, де він жив. Чи се не відгук давнїщого часу, коли тї околичні села чинили одну цїлість, і через те члени громад і могли докладно знати межі кождого окремого села? Означенє меж при участи старцїв відбувало ся с певними обрядами: судовий возьний (ministerialis) проводив старцям присягу, в звістних місцях роблено межові знаки: рови, насипи, нарізуваня на деревах („начоси“, звичайно в формі хреста). Возьний чотири рази кликав усїх, хто мав що-небудь проти вказаних меж, аби казали (ut si quis ad ea loqui deberet, loquatur). Коли старцї не годили ся в сьвідоцтвах, то ки-

---

[1]) Про старцїв лїтописних див. нашу студию „Вѣче въ Кіевской области“.

[2]) Іванішев, l. c. 238.

[3]) Два amici та два старцї с кождої сторони. A. gr. XI, ст. 446. Три nobiles amici pissessionati та три senes al. starcze с кождої сторони, ib. XII, ст. 251. По 4 старцї с кождої сторони, ib. VIII, пр. 80.

[4]) A. gr. XI, ст. 260. Тирава, Глумпча й Улич, як ми бачили вище, жили на руськім правї і були заселені сотними.

[5]) Як видно з акта, Сколошево потягало за Радимном: bona Scoloschow ad Radimpna pertinentia. A. gr. VII, пр. 80.

дано жереб, і межі означувала сторона, на котру падав жереб [1]).

В богатьох инчих разах треба було конче сьвідоцтва чужого чоловіка, що не належав до громади. Сама назва о б ч и й (vicinus), як нам бачить ся, натякає на епоху давнїщу, коли околичні села були о б ч и м и, чинили одну цїлість. У XV ст. коли громадська звязь сел околичних уже пірвала ся, і саме слово перемінило своє значінє — в актах XV ст. о б ч и й переводить ся звичайно alienus, ignotus, extraneus — з упадком громадської звязи сел с в і й, співгромадянин, став тепер чужим.

Присутности h o m i n i s o b c z i конче треба було при викликаню селян із одного села в друге. Вихід за селянина плачено все в присутности о б ч о г о чоловіка, що й був найважнїщим сьвідком в разї судового спору в справі про реґулярність виходу селянина.

Люде обчі, сусїди (vicini) сьвідчили і в спорах про маєткове становище селян, або їх належність до сего чи того віддїлу [2]).

По всїй імовірности, давнїще, коли істнували громадські спілки, всї члени спілки відповідали одні за одних обопільною

---

[1]) Si autem senes non concordaverint, extunc ibidem in loco Zavissius et Stanislaus (сторони) sortes alias l o s y mittere debent, et cui prima sors cesserit, ille prestito iuramento vere et audaciter transire poterit granicies faciendo. A gr. XII, ст. 390. Окрім уже наведених разів, про старцїв згадано ще в отсих актах: A. gr. II, пр. 8, 78, 114; III, пр. 84; IV, пр. 91; VI, пр. 12; VII, пр. 35 і 34; XI, ст. 260, 446; XII, ст. 251, 312, 429; XIII, ст. 353 і т. д.; XIV, ст. 66, 442, 477. Про способи відмежованя див. особливо VII, пр. 63. Див. ще Dodatek do Gaz. Lwowskiej, 1852 р. розмежованє сел Блудники і Пакоссівці: бурґрабій л ьвівський з земянами і старими людьми (в инчому місці вони названі „старожитними людьми“) кладе межі.

Вивід меж по вказівцї старцїв робить ся „secundum consuetudinem iuris communis“, то-б то права звичаєвого (A. gr. VII, пр. 35).

[2]) A. gr. XII, ст. 187. Habeo homines extraneos al. obcze, quia prius reclinaverunt ad Rosusch.

Ib. ст. 402. Reclinatio in hora et tempore coram homine extraneo al. p r z e d o p c z y m; ib. ст. 276... volo edocere vathamano et homine extraneo et eciam hominibus v i c i n i s al. o p c z y m i quia predicti homines sunt illiberi al. calanny.

В инчім актї шість сьвідків під присягою сьвідчать, що спірні люде не коланні і не ординцї, ib. ст. 108 — 9 і 112. В Руській Правдї ст. 88 (Влад.-Буданов, Хрест. ст. 65) гонять слїд „съ чюжими людьми и съ послоухы“).

запорукою. В XV ст. обопільна порука ще зберігала ся головно в межах одної й тої самої громади [1]). Зі старих порядків лишила ся тілько назва обчих людей, така незрозуміла редакторам судових актів, що обчий переводить ся в них однаково то extraneus, alienus, alicuius, то vicinus. В декотрих разах в ролі hominis extranei обовязково фіґурував nobilis [2]).

Коли таким чином ми застаємо давні громадські спілки в Галицькій Руси XV ст. уже в періодї повного упадку, то й самі селянські громади в XV ст. втратили вже чимало зі своїх давнїх прав. Домінїяльна власть пана дуже вкоротила самоозначенє громади.

Збережені ще в XV ст. громади на руськім праві були під управою атаманів і тиунів. Тиуни яко керманичі громад належать іще до княжого періода, атамани появляють ся, бачить ся, аж від часу татарського панованя на Руси [3]).

На підставі пороскиданих у ріжних актах XV ст. відомостей можна зложити собі ось який образ компетенциї давньої руської сїльської громади княжого періода: громада мала значну самоуправу, сама вибирала своєго представителя

---

[1]) Але подибуємо і в XV ст. обопільну поруку скількох сел в сяких чи таких справах. Так князь с. Szustwolkowye з усїми селянами, тиун de Terpiczow з усїми селянами, селяне с. Oczowa, вице війт с. Brzoska Wola дають обопільну за поруку старостї, що приведуть на єго суд селянина Костя de Wolkovya (A. gr. XVI, ст. 4).

[2]) Jus affectare coram nobili extraneo, A. gr. XII, ст. 404. Reclinatio теж відбувала ся coram nobili et homine extraneo, ib. ст. 403. При попутаности й неозначености термінів у актах, часто важко означити значінє декотрих визпак у актах — так напр часто неясно чи понятє vicinus прикладає ся до членів тоїж громади, чи значить воно сусїдів околичних, членів сусїднїх сел, що колись може належали до громадської спілки? Пор. XII, ст. 78, де vicini, один або два, мусїли посьвідчити скількість повинностей, що платив вийшовший селянин; або homines boni мусять означувати, на чім сидїв селянин, ib. ст. 213.

[3]) Слово атаман — тюркське; у Татар адаманом називав ся начальник пастухів, див. Хартахай, Ист. Крымскихъ татаръ („В. Евр“ 1866). У лит. лїтописи читаємо: . . . а тыи трии браты (князї татарські Хачебей, Кутлубуг і Дмитрій) отчичи и дедичи Подолской земли, а от них заведали атамани и боискаки, приежджаючи от тыхъ атамановъ имовали с Подолскои земли данъ. Уч. Зап. II. отд. Ак. Н. I, ст. 44.

В актах XV ст. представителї селянських громад часто називані procuratores, officiales, але назва атаманів і тиунів зберігла ся і в XVI ст., як видно с тогочасних люстраций.

(атамана, тиюна) і, бачить ся, сїльського сьвященника, роздїляла межи своїми співчленами громадські землї, раскладала повинности, судила взаімні суперечки своїх співчленів, виступала яко відповідач у справах, що повставали між її співчленами і третїми особами, неналежними до громади.

Останки сих досить великих привилєй іще зберігли ся подекуди в галицько-руських громадах XV ст. Так напр. із одного акта видно, що галицько-руські селянські громади вибирали ще самі своїх тиюнів: під 1456 р. до львівських судових книг записаний акт уводу в володїнє маєтности Зухоржиці, заставленої Грицьком Кердейовичем Юрієви Фридерковичеви de Leopoli — селяне „яли ся“ по Юрію і вибрали собі за тиюна Пашка, сина Загайка [1]).

Безпосередних вказівок на вибір попа самою громадою ми в актах XV ст. не найшли, але звичай вибору сьвященника парафіянами був настілько розширений по всїй південно-західній Руси, що ми, не вагаючи ся, прикладаємо єго і до Галицької Руси XV ст. А в тім зберіг ся в судових актах Львівської землї інтересний процес, котрий показує ясно, що громада вважала себе в праві орудувати церковною власністю і не допускати до сповнюваня сьвященницького обовязку осіб, їй немилих.

Під 1456 р. (30. цьвітня) до львівських ґродських книг записана жалоба попа Врочевського на всю Врочевську громаду, окрім трьох селян, що лишили ся при попі, що селяне названої громади відняли від него ключі від церкви, без відома декана, тиюна і замковоі зверхности (non requisito nec Ossyeja superiore popone nec Thywno, nisi sua importunitate nec doloszywschy sye iz (sic!) urzando. Замковий уряд-

---

[1]) A. gr. XIV, ст 479... et kmethones ipsum Georgium susceperunt alias iali ssye, et iam Georgius prefatus est in tenuta et possessione ville Zuchorzicze, et Paschkonem filium Zahajkonis pro Thywno kmethones eis elegerunt. Пор. лїтописне „Възъвягляне же солъгаше Шварномъ, поемше тивуна, не вдаша ему тивунити“. Іп. 555.

Обовязки тиюна так описані в однім акті: шляхтич Будзивой жалує ся на шл. Чурила, що приняв єго кметя втїкача „qui homo sedebat aput ipsum (у позивача), in una curia, als. dworziscze, et erat aput ipsum thyvunus et habebat claves a curia, a bonis suis, et census suos exigebat et alios proventus a kmethonibus...“ A. gr. XIII, ст. 365.

ник і судия списували в сій справі протоколи з усїми обвинуваченими селянами. На запит суднї й урядника, чому селяне не дають попови ключів від церкви, селяне відповіли: „тому, що не хочемо“, не даючи инчого пояснення свого поступку, не вважаючи на кількоразові домагання суду [1]).

Причина суперечок селян із попом по акту незвістна, ясно одно, що громада вважала себе в праві контролювати поступки попа і прогоняти его зі своєї церкви.

Що громада сама раскладала межи своїми співчленами громадські повинности, доказ на се ми бачимо ось в чім: ми вже вказували на збережені в Галицькій Руси XV ст. сотнї. Із наведеної грамоти Мстислава Берестянам видно, що сотня чинила одну цїлість, що платила разом певну суму повинностей (Мстислав накладає на кожду сотню ловче, що складало ся с певної скількости натуральних повинностей). Далї ми вказували, що вихід селянина із сотнї міг відбувати ся при умовах, коли той, хто виходив, не був у числї, то-б то був лишнїм проти повної десятки. Ми думаємо, що таке обмеженє виходу належить самій громадї — коли повинности накладано на всю громаду разом, то вихід кождого члена громади мусїв нарушувати головно її інтереси, бо одну й ту саму скількість повинностей треба би тепер раскладати на менче число осіб.

Головна ріжниця нїмецького права від руського, бачить ся, й була власне в тім, що повинности раскладано не на всю громаду, котра вже сама раскладала суму платїжей межи своїми членами, відповідно до їх маєткової правоправности, але кождий селянин платив докладно означену скількість повинностей відповідно до величини ґрунту, що він обробляв. Із одного акта можна вивести, що докладно відмірянних ґрунтів у селах Галицької Руси до появи нїмецького права не було. Землї селян руських громад були пороскидані (sparsim modo Ruthenico), а не в однім куснику, як у селах на праві нїмецькім (in una linea secundum jus Theutonicum) [2]).

[1]) Akta gr. XIV, ст. 475.

[2]) A. gr. III, ст. 52 (р. 1378) Львівський міщанин Григорій Стехер жалує ся Владиславови Опольському „quia multa sustinuisset et adhuc sustinet incomoda, quia agri ad suam willam Maly Wynik pertinentes, sitam in districtu Lemburgensi, non in una linea secundum ius Tewtunicum annexivum, sed secundum Rutenorum consuetudinem sparsim et particulatim sunt distincti.

Правда, ще в XIV ст. ми подибуємо руську земельну одиницю — дворище (curia), але величина єго не була так докладно означена, як нїмецька земельна одиниця — лан. Дворищем, очевидячки, називав ся невеликий ґрунт, що міг обробити один чоловік (або одна сїмя).

З обопільною порукою громада виступає в богатьох разах, видаючи сьвідоцтва в добрій поведїнцї та моральности своєго співчлена, підозріного в якім-небудь негарнім учинку, ручачи за ставленє до суду обвинуваченого за якийсь проступок, при чому в сякій чи такій формі приймає на себе наслїдки за непоявy обвинуваченого, платить дику виру, коли не може або не хоче видати своєго співчлена, обвинуваченого в убійстві, й т. под. [1]).

Що до судової компетенциї громад на руськім праві, то на істнованє її маємо лише натяки в актах. Се й зрозуміло,

---

[1]) A. gr. XI, ст. 47. Strenuus Mathiasch terminum dedit kmethonibus de Hlumpza, quod debent reum invenire, qui caudas abscit equis hominibus de Tyrawa, quatuordecim diebus post recessum D. Regis de Sagog, quod si non invenirent reum, extunc iurare tenebuntur super pueros ipsorum, in uxores, qui pueros non habebunt.

Ib. ст. 56. Venientes corum nobis Capitaneo kmethones de villa Olchowcze... exfideiuberunt Chodor conjuncta manu cum XIIII pecoribus et duobus equis, prout fuerat pro furtu inculpatus ita, quod predicti fideiussores eundem Chodor, dum per dum Capitaneum fuerint requisiti, debent statuere, et si non statuerent, tunc domino Capitaneo decem marcas luent et condempnabuntur in eisdem.

Пор. ib. ст. 60. Coram nobis Capitaneo veniens Chodor kmetho de Olchowcze recognovit furtum, prout fuit inculpatus et dedit se nobis ad graciam nolens nobiscum in ius introire et petivit nos cum duabus marcis, quas ab eodem recepimus... et in presencia et tota communitas ville Olchovcze, alias gromada, quia nos petivit cum duabus marcis.

Ib. ст. 143, 173 (запорука Ольховецьких селян за своєго співчлена, що заплатить гроші), ст. 273 communitas c. Костировичі (де була сотня) ручить, що приведе старості селян-утїкачів.

A. gr. XIV, ст. 473, 498 (в остатнїм актї громада названа тминою) A. gr. XV, ст. 343 Nob. Ванько Ладовский обвинуваче громаду с. Бататичі за вбійство своєго брата; громаду присуджують заплатити 60 гр.

A. gr. XIII, ст. 35. Yssakowczanye villani reposuerunt quinque marcas coram iudicio pro capite interfecti, vct. Byechun de villa Boraticz.

Про обопільну запоруку у Славян див. працю І. М. Собєстианського „Круговая порука у славянъ по древнимъ памятникамъ ихъ законодательства“, Харків, 1888 р.

коли зважити, що навіть про домінїяльний суд ми могли зібрати лише найскупіщі відомости в актах загальних судів. Характеристику домінїяльного суду ми зробили головно на підставі апеляцій позивачів до загальних судів. Рішеня громадських судів, де розбирано обопільні претенсиї співгромадян (претенсиї третіх осіб до членів якоїсь громади, як ми бачили, розбирали ся в судї домінїяльнім при більшій або менчій участи громади), рідко виходили за межі самої громади. Та коли громади на волоськім праві не тілько в XV, але і в XVI ст. мали значну судову компетенцию, то таку-ж компетенцию мусїли мати і громади на праві руськім Коли про дїяльність руської громади зберігло ся мало відомостей, то се через те, що самих громад на руськім праві у XV ст. було вже не богато, дякуючи великому розширеню права нїмецького і волоського, що настало в старих руських громадах замість права руського.

Але ми можемо напр. вказати на факт, де руська громада розбирає такі питаня, як питанє про спадщину [1]).

Таким чином, не вважаючи на нові порядки, не вважаючи на заведенє такого шкідлпвого для громадської волї фактора, як домінїяльна власть, сила звичаю була така велика, що громада і при нових порядках далї живе по своїм старим звичаям, і істнованє її яко суцїльного живого орґанїзма в богатьох разах признає правительство і суд [2]).

---

[1]) A. gr. XVI, ст. 120. Danyko, filius Radz de Costyrowcze cum suis pueris recepit omnia bona mobilia, vct. peccora et peccudes suorum puerorum a patruis ipsorum Andrea et Nyesch de Dobra ita, quod dicti pueri circa prefatos patruos nichil habent, nisi terciam partem hereditatis. Et sicut communitas ville Dobra eandem hereditatem conspiciat, ita ipsi patrui debent restituere prefatis pueris dum ad annos discretionis pervenerint. Громада посьвідчує перехід майна й инчими способами, напр. купівлю.

A. gr. XI, ст. 473. Продаж коршми в присутности громади с. Костировичі.

[2]) Див. напр. A. gr. XVI, ст. 283: Nob Leonardus Jaszynsky constituit Andream minist. de Brzoszow et nob. Paulum de Pakosschowka, qui recognoverunt, quia dederunt intromissionem nobili Leonardo in villam remociorem Terpiczow iuxta inscriptionem in iure terr. et mandaverunt communitati obedientiam.

Ib. ст. 265. Nic. al. Myhal minist. tonsus de Bukowsko recognovit quia prout fuit additus ad intromissionem terciam nob. Nic. Jaszyensky in villam

Оселї на волоськім правї появляють ся дуже давно в Галицькій Руси. Є підстава думати, що загадкові Болохівські князї XIII ст., що наробили тілько клопоту Данилови Романовичеви, то були просто князї волоських осель, що переселили ся до Галицької Руси [1]). Із XIV ст. зберігло ся скілька грамот ріжним особам на заведене осель на волоськім правї. В XV. ст. ми вже находимо в Галицькій Руси масу волоських осель. У декотрих частинах Галицької Руси, як напр. у землях Сяніцькій і Самбірській, либонь чи не більшість осель жила на волоськім правї.

Але хибно було би думати, що села на волоськім правї були заселені виключно самими еміґрантами з Угорщини та Трансильванії. Волоське право, як і нїмецьке, надило ріжними

Szyeumszowa nobilis Johannis Szyemuschowsky, quia sibi intromissio non est admissa tantum quod ipse Johannes noluit protunc communitatem congregare, ut obedienciam sibi Jaszyensky prefate comunitati daret.

У Кременецькім старостві істнував ще в другій половинї XVI ст. громадський суд, що розбирав справи „o szkody domowe we wsiach, paszniach y w lesiech, y iaco tez o wydarcie pszczol“; не лише селяне, але й попи і путні бояре обовязані були „się stanowic na wszystkich schadzkach, w gromadzie zebranych, nie excypuiąc się urzędem, ani władyką, a maią wszyscy spolnie winnego szukac. Lecz ktoby na pierwszą, na drugą y na trzecią schadzkie nie stanął, ten ma temu uszkodzonemu wszystkie szkode jego nagrodzic, wedlug dowodu, a winę zlodziejską na jego k. mosc. według statutu trzy rublie gr. placic ma (Арх. Юго-Зап. Россіи, Ч. VII, т. 2, ст. 113).

[1]) Думку таку висказав у-перше о. Антонїй Петрушевич („Слово“, 1887 р., див. статю Н. П. Дашкевича, Новѣйшіе домыслы о Болоховской землѣ, Київськ. Унив. Изв. 1884 р., нр. 6). Инчі дослїдники виводять Болохівських князїв то від відокремлених галицьких бояр (Костомаров), то від ріжних княжих галузей (Квашнїн-Самарін, до думки котрого остатнїм часом пристав Р. В. Зотов, О черниговскихъ князьяхъ, Спб. 1892, ст. 156. Думка Петрушевича, очевидячки незвістна Р В. Зотову). Відомости про місце Болохівської землї вбільшили ся актом, що видав М. С. Грушевський: Къ вопросу о Болоховѣ, Чтен. въ Истор. Общ. Нестора лѣтописца, кн. VII; акт, виданий д. Грушевським, потверджує думку Н. П. Дашкевича, що клав Болохівську землю в горішнїм Побожю й горішнїй Случи (Болоховская земля и ея значеніе въ русской исторіи, Труды III. Археол. Съѣзда, т. II.). Але годї не звернути уваги на той факт, що декотрі назви болохівських міст у лїтописи (Ип. 526: Данилъ же поима грады ихъ Деревичь, Губинъ и Кобудъ, Кудинъ, Городѣць, Божьскый, Дядьковъ) подибують ся у Львівській землї: так у Жидачівськім повітї находимо Bolechow Ruthenicum і Bolechow Walachicum (A. gr. XV. ст. 256, 258—9). Місце єго докладно означено A. gr. VII. ст. 127: in districtu

своїми користями і місцеву людність. До нас дійшов цікавий акт, що рисує спосіб повстання нових осель на волоському праві. Правда, акт сей належить до середини XVI ст., але акти XV ст. доказують, що й тоді заведене волоського села відбувало ся так само. Акт сей важний ще тим, що в нім говорить ся про такі звичаї волоських осель, що на думку самого складача, у XVI ст. тілько доживали свого віку, практика їх, значить, належала до давнїщого періода.

В примітці ми наводимо той акт увесь в оригіналї — се казка люстратора Самбірської землї 1568 р. Ось суть тої казки:

„Більша частина землї Самбірського староства лежить у горах, де не родить ся озиме збіже, бо зима там тягне ся довго, і морози настають швидко, то через те частина сел того староства сидить на праві волоськім і, з виїмком декотрих найближчих (до замку?) осель, не робить панщини, бо там через плохість землї нема фільварків; сїють вони овес, по-части жито, повинности відбувають даню, вівцями, свиньми; декотрі села возять дерево до пил, угле до блїху, всї-ж обовязані поправляти замок і возити до него дрова.

„В оселях, що лежать далеко від замку, порядки ось які: кожда країна має своєго крайника, котрому піддані князї, в кождім селї свій князь, під ним є селяне, що вже самі дбають про порядок у селї. Два рази в рік сходять ся всї селяне

Leopoliensi et territorio Zydaczowyensi post fluvium Szukyl. Губин находимо в Галицькій землї (A. gr. XIV, ст. 426: Hubyn et Manastyrska civitas cum castro). Для Деревич укажемо подібне — Darowicze (A. gr. XIII, ст. 3). В люстрації Винницького староства згадують ся Болохівцї (Арх. Юго-Зап. Рос. ч. VII, т. 1, ст. 610... которые Болаховцы тамъ по тыхъ селищахъ уходы дают имъ отъ того по 3 або 4 гроши, того всего приходитъ имъ иногды о 4 копы грошей).

С. Волохівцї згадує ся ще A. gr. IV, ст. 74 (v. Bolochowcze i Raniewicze коло р. Słonica; імовірно тепер Bolechowcze, Bolechowicze, Bolechowcze, те-ж Neudorf, пов. Дорогобузького).

Тепер є ще с. Bolochów пов. Калуського над рікою Сивкою, допливом Дністра 2 милї від Калуша.

Bolochówka, Bolochowica або Nigowska потік, що випливає коло с. Bolechow, при злуцї Сивки, з Великою.

Bolechow і Bolechów ruski (пов. Долинський), див. Słownik geograf. Krol. Polskiego.

тих осель на віче (zbory), с котрих перше буває на Петра й Павла, і називає ся літнє, а друге в день св. Мартина, і називає ся осіннє. Князї приносять чинші і платнї, що належать ся від них, там відбуває ся і суд і стягають судові мита.

„На тих судах засїдають підстароста і надворний судия, що єго туди посилають, апеляция-ж від тих судів іде до старости. Для людности сї збори важкі тим, що на них згоняють усїх, хоть би вони й не мали на вічах нїяких справ, і бідні люде дурно тратять час. Ось чому за старости Старжеховского тї, що не мали справ на вічах, відкупляли ся чотирма грошами за право не сходити ся на віча".

„Крайники дістають від кождого, що має вівцї, по сировн. Старости іменують крайниками когось із князїв. Князї в королївських селах мають звичайно по кілька ланів землї, панщину від селян, коляди, коляциї, млини, фолюші, третину чиншів, що йдуть королеви, дани з овець, свиней; від коляд і коляций на Великдень і Різдво, а иноді й від панщини селяне відкупляють ся грішми.

„Король має дві частинї чиншу, величину котрого означує староста. Прийде селянин до старости с просьбою позволити єму коло якоїсь ріки осадити село і дає за те старості скілька сот, а иноді й тисяч злотих, вимовляючи собі при сїм певну частину землї (вільну від чиншу), третину чиншу, млини, коляциї й т. п. Старости на се радо годили ся, бо не мали с таких пустих земель нїяких доходів, а тут після років волї вони діставали несподївані доходи. Старости не дивили ся далеко в будущину, давали їм від себе грамоти, для котрих вони потому добували потвердженє із королївської канцелярії.

„Князї діставали доходи зараз, бо роздробляли землю на кусники і діставали від кождого ґрунту по копі вхідної платнї, по звичаю. Селяне від тої хвилї вважали, що вони тї ґрунти королївської землї купили, то й орудували ними, як своїми батьківщинами.

„Аби швидче осадити село, князї випрошували у старостів волю селянам на певне число років, і хоть мусїли розміряти землю на дворища, але величина остатнїх не однакова, як до платнї, що її дав князь при заснованю села. Ось чому одні дворища мають нормальну міру 16 шестилїктевих прутів

завширшки і 7 лїв за-вдошки, инчі по 32 за вширшки, хоть за-вдовшки ще більше як перші (та ще й при кращій землї), третї по 24. Через те тодї як сею землею орудувала королева Бона, туди послано ревізорів, але вони не переміряли дворища, лише підняли платнї від осель, при чім особливо вбільшили платнї тих сел, де рахунок іде не по дворищам, а по димам. Ось чому й вийшло, що тї, що держать четвертини дворищ, несправедливо платять більше від тих, що держать по половинї дворищ“ [1]).

---

[1]) Лит. Метр. IV. B. пр. 22 (Inventarz pożytkow starostwa Samborskiego). Fol. 3 обор.

O wsiach woloskich, pomiarze rol w nich, kniaziach, krainikach, ich zborzech.

Iz grunth starostwa Samborskiego maxima ex parte leży u gorach gdzie oziminy nierodza, przeto iż zima długo trwa i prędko zamarza na jossien, thedy thyż większa częscz wszi w starostwie Samborskim iest woloskiego prawa, kothore wyiąwszy niektore blisze pol roboth powinne nieszą. Bo thez tam prze zloscz grunthu folwarków przy nich niemasz, ieno sobie... (вирвано) arz owiesz, zytha troche a bydla, tho.. (вирвано) mezi in omnibus odprawuią daninami, przy thym baranow, szwin, tramy też do pil, popiul do blechu niekthore powinne, a wszythkie poprawe zamku i drzewo do niego; w kothorych wsziach isz szą od dworu daleko odlieglie them porządek iesth, kazda kraina ma swego krainika, kothoremu parent kniaziowie, kazda wiesz kniazia, kthoremu parent chlopi, kothorzy tam iuż intra porządku doglądaią. Pothem dwa razy schodza szię do miastha wszyszci liudzie s tych wszi na zbory, s kthorych yeden bywa o S. Pietrze, zową go iarni, drugi o S. Marczinie, zowa go ieszienném. Tam przynoszą od nich kniazie czinsze y poplathki, thamze szadzy między nimi bywaią, winy na nie wydaią y wybiraią, o kothorych winach iesth nizei. Dosthawalo szię jednak thego starosthom niemalo, acz narzykali ze ye inuentowano w inwentarzach krola Jego Mczi, a przed szie szami niekthorzy daj dwie na lęk; sziadaią na thych sądach Podstharoscczi, sedzia dworowy ku themu destinatus, a appellatia idzie do starosthy, w they mierze the obcziązliwoscz maią liudzie, isz chocziaj kthorzy nimaią spraw na sborze, przedszie wszythkie zapedzaią gdzie niebozetha thrawicz szie prozno musza, dla czego za P. Starzechowskiego dali byli raz czi czo spraw nimieli po 4 gr. aby ich nie wypędzano na zbor. Krainiczy na szwoj urząd maią od kazdego czlowieka kthory owcze chowa po szerowy, ustawiaią starosthowie krainika kothorego s kniaziow.

Kniaziowie we wsziach krolia Jego Mczi pospoliczie maią po kilka lanow roli, robothy z liudzi, kolendy, kolacze, it. we wsziach mlyny, folusze, trzeczią częscz od czinszow. Kr. J. Mczi, dani od baranow, szwin thakiez kolacze the y kolędy na Wielka nocz y Boże Narodzenie opkupuią od nich liudzie pieniądzmi, thakze czassem y robothy. A krol J. M. thylko dwie częsczi czynszow ma czo w reste wszythko za laską Starosthow. Przyszedl chlop do Starosthy,

Наведена казка люстратора XVI ст. дає досить вірний, хоть лише зверхній опис порядків волоських осель. Акти XV і XVI ст. дають змогу значно доповнити сей образ і подати трохи більше докладних подробиць про функції та права князїв і громад, скількість повинностей, спосіб господарки і т. д. Ось ми й зведемо тї відомости до купи [1]).

---

prossil aby mu na kthorym pothoku dopuszczil wiesz szadzicz, daiąc mu kilka szeth, a czassem y thysziąc zlothych, gdzie zaraz sobie wymawial the role, trzeciny, mlyny, kolacze etc. Starostowie niemiely przecz im bycz w them thrudni, poniewasz ze pożythki s thego niemieli iscz, a po wyszledzeniu woli po lath kilnanaszcie kthorych doczekacz niespodziwaly szię. A thak czo się upieklo tho wkroili futura niedbaiąc, na czo iem dawali szwe listhy kthorych oni pothym confirmaty w Cancellarii dosthawali.

Kniaziom szie thez the zaraz placzilo bo rozmierzywszy rolie w nethki oszadczyzny s kazdego chlopa wzięli po kopie czo iuz iesth thak usitatum ze się o to nie targuią. Skąd chlopi iuz rolie the krolia J. Mczi maia za przedane szobie od kniaziow y handluią inemi między szobą iako szwemi dziedzicznymi.

A zeby thez thym rychliej byli mogli zwabiacz liudzie, thedy u starosthow upraszali yem wolie infiniti temporis, choczia mieli wszythkie rolie wymierzacz na dworzyscza, thedy chocziaj nomina dworzyscz congruunt, wielkoscz ich przed sie rozna wroszla, iako kthory na szadzeniu kniaz wielie pieniędzy dal.

Skąd urosło ze w dworzyscza iedne idzie po 16 prętlow seszci lokiethnych w szerz, wdług 7 dlej kthora miara iest sprawiedliwa, drugie in duplo po 32 w szerz choczia wzdluz czassem więczy maią y choczia rolie liepsze, trzeczi po 24. Czo wiedząc krolowa jej Mcz Bona za dzierzenia szwego wysłała była rewizory ku mierzeniu, alie oni dawszy pomiarowi pokoj, przyczin zgola nakladli na wszi, a poczeth nakladly thym więczej na thakowe wszi kthore iz idą nie rẽne rol ale dymow. Stalo szie iz czi czo czwierczi dzierzą w niekthorych wsziach proportione więczej placza niż czo poldworzyscza, czo iest rzecz barzo niesluczna. Z starosth tyz niekthory pretext stąd wziąwszy nad tho szila liudzi thą miarą wystraszali. A thak dobrzeby żeby szie liudzie w thym kiedy uspokoili, a zeby szie koniecz themu kiedy sthal. Jam miał wolią the iuz szam wszythko rozmierzycz by byli szniegi dopuszczili. Bom zimie the revisią odprawial, aczby tho y obliką thylko szama, na miesczie odprawicz szie moglo, nieuiszaiąc possessorow rẽno czego iednak postampili ultro wszi the, kthore wielką miarę po kilku zlothych, iako ktora chcziala kroliowi Jego Mczi hac conditione aby od dzierzawiecz daliej hoc in genere vexouani niebyli.

В люстрації с. Викторова Галицької землї (Лит. Метр. IV, В. 12, ст. 577 об.) селяне дають підстаростї, аби їм два рази в рік приїжджав „ządzicz wiecza“.. за кождий приїзд по 3 гр. з лана.

[1]) Уся вчена лїтература про оселї на волоськім правї в Польщі обмежує ся майже двома працями гр. Ал. Стадницкого: 1) O wsiach tak zwanych wołoskich na północnym stoku Karpat, Львів 1848, і 2) O kniaztwach we wsiach wołoskich, z poglądem na wójtowstwa we wsiach na Magdeburskiem prawie

Вже Стадницкий поклав просто питанє, якою по национальности людністю були заселені оселї на волоським праві в межах польської держави, чи зайшлою, чи туземною? иншими словами: чи було волоське право тілько звичайним правом чужої, зайшлої людности, або, чи маючи фінансово-економічне значінє, подібно як нїмецьке право, представляло дуже догідну для панів систему сільських порядків, а через те, по-

---

oszadzonych, Dod. przy Gaz. Lwowskiej, 1853, — хоть перші докладнїщі відомости про сї оселї подав звістний знавець польського та литовського права Тад. Чацкий. Стадницкий, в першій своїй праці скритикував основно тези Чацкого, але він мав під рукою досить незначний материял і при тому головно лише для XVI ст.

Ми мали під рукою значнїщий і ріжнороднїщий нїж Стадницкий, материял від XIV до XVI ст. Для XIV ст. відомости (правда, дуже скупі) є в грамотах на волоське право; для XV ст. чимало, хоть і дуже уривкових, відомостей дають судові книги (завважаємо, що найбільше відомостей про волоські оселї у Сяніцьких судових книгах, в инчих Волохи й волоське право подибають ся лише спорадично). Для XVI ст. незвичайно цінні відомости дають люстрациї, особливо земель Сяніцької та Перемиської (Лит Метр. IV, B., 19); але найцінніщий материял се люстрация Самбірського староства (Лит. Метр. IV, B., 22), де окрім описів окремих осель та їх повинностей є чимало ерекцийних на волоське право привилеїв. Завважаємо при сім, що люстрация Самбірського староства по докладности (особливо докладно означені скрізь топографічні відомости) найлїпша з усїх люстрацій 2-ої половини XVI ст. (Люстрация та, бачить ся, була звістна Чацкому). Для XVI і XVII ст. див. ще Regestr złoczyńców grodu Sanockiego 1554 — 1638, виданий Осв. Бальцером (Львів, 1891). Як мало звістне у нас волоське право, видно с того, що навіть такий шановний та основний учений, як М. Ф. Владімірский-Буданов (Нѣмецкое право въ Литвѣ и Польшѣ, ст. 18), перемішав волоське право з нїмецьким.

У XV ст. ми застаємо волоські оселї в отсих місцях Червоної Руси: у Сяніцькій землї в селах: Одріхово, Шавно, Плона, Маківцї, Липпа, Бірча, Ольшаница, Лубно, Яслиска, Мишова, Пелґржим, Мала Стрілка, Загочино, Тирава Волоська, Мрохова, Ясенїв, Прошек.

У Галицькій землї: Олеше (там руське і волоське право), Бічолки, Підгайцї, Марково (руське і волоське право), Рудники (нїмецьке і волоське право), Підмихайли, Підгродє, Чашники, Липиця, Волчинець, Залинїв, Буковно, Хомиково.

В Перемиській землї: Манова, Брилинничі, Чаплє (там 3 дворища на волоськім праві).

У Львівській землї: Свирза, Ставно, Стрятин (?), Єзів, Красів, Манастирь і Суходоль, Гилів, Сроки, Лешнївці, Мокрочино, Дроговиш, Сімечь, Лозина, Ячнище, Тарновиска, Зельче, Тучне, Кугаїв, Кондратово, Стольск, Шорниця (Зарниця?), Турзинка (A. gr. XI—XVI).

дібно як нїмецьке право, заводило ся в селах с туземною людністю?

Стадницкий твердить, що перші засельники осель на волоськім праві були справдї Волохи. Хоть не всї докази Стадницкого видержують критику, але в основі думка его зовсїм вірна — перші оселї на волоськім праві справдї були заселені Волохами. Доказїв на се богато, — головно ті, що всї найдавнїщі привилеї на волоські оселї дають ся тілько Волохам, а поселенцї волоських осель називають ся просто Волохами [1]).

Нарештї найбільше волоських осель концентрує ся в сумежних з Угорщиною країнах. У більше віддалених від Угорщини місцевостях волоські оселї подибують ся тілько спорадично.

Сему могла помогати з одного боку внутрішня орґанїзация волоських осель з її громадським характером, що наближав волоське право до руського, котра через те надила і туземних поселенцїв; з другого боку, роля князя волоських осель, супроти пана, цїлком відповідала роли нїмецького солтиса. Таким чином волоське право було чимось середнїм межи правом руським і правом нїмецьким і вдоволяло і селян і панів. А про те ми подибуємо пригоди, коли людність із волоського права добровільно переходила на право руське [2]). Се те-ж могло

---

[1]) Грамота Владислава Опольского Ладомирови Волошину на с. Годле поле (A. gr. VII, ст. 22. (р. 1377) „to wse dalismy Ładomirowi saditi solo u woloskoje prawo".

1402 р. Laczko Walachus продає Перемиському епископови свою маєтність Плизну в Сяніцькій землї (ib. ст. 46).

В Przegl. Arch. I. ст 74 надрукована грамота Ягелла з 1387 р. Ивону і Бочку братам валахам. Петрушевич завважує, що коли та грамота й фальшована, то все-ж таки вона свідчить про румунську кольонїзацию в Галицькій Руси (румунські назви урочищ).

Грамота Ягелла 1391 р Бенедикту, Стефану, Андрею і Мартину de Lascky на с. Kolodnicza.. cum pascuis Walachorum (Лит. Метр. IV. В. 9, ст. 373).

Его-ж грамота 1399 Dragnio Valacho на с Чолхан (ib. ст. 62).

Ще давнїще згадує ся Щепанъ Волошинъ Рыботицкій (1399 р. A. gr. VIII, пр. 3), с. Волоше 1373 р. (A. gr. VII, пр. IX).

Див. ще Miklosich, Ueber die Wanderungen der Rumänen, Wien, 1879 (Denkschrift der philos. hist. Classe der Kais. Akad. der Wiss. Bd. 30).

[2]) A. gr. XIV, ст. 413... Nob. Hedwigis... debet iurare cum testibus, quia homines... reclinati de bona voluntate subididerunt se in ius Ruthenicum

стати ся лише тодї, коли руське право було в таких оселях заміняно на волоське, що чомусь не подобало ся людности.

Нарештї декотрі привилеї на волоське право просто бачать на перед фактъ кольонїзациї засновуваного на волоськім правї села Русинами і навіть Поляками [1]).

На жаль, внутрішнї порядки волоських осель і головні риси волоського права (права звичаєвого) ми знаємо дуже мало. XVI ст., епоха, с котроï нам лишило ся найбільше відомостей про волоські оселї [2]), се вже епоха роскладу старих порядків волоських осель, фактъ, зазначений уже ревізорами 1568 р.

Збираючи тї нечисленні відомости, що дїйшли до нас, про внутрішнїй лад волоських осель, зазначимо поперед усего їх громадські порядки. Волоські оселї безперечно мали якусь громадську звязь: скілька осель в одній і тій самій місцевости складали крайну, на чолї крайни стояв крайник. Таких крайн ми знаємо скілька. Так у Сяніцькій землї була вже

---

de iure Walachico et sedent ab anno in iure Ruthenico. Пор. часті спори, на якім правї сидїв викликаний селянин, руськім чи волоськім. Спір рішає ся свідоцтвом селянської громади. Дїло в тім, що пани викликали селян дуже часто з руського права на волоське, і противно, що не годило ся з загальною постановою, котра позволяла перехід лише с певного права на таке саме. Відси вічні процеси. A. gr. XIV, ст. 36, 58, 276, 305. Часто в однім і тім самім селї частина людности жила на руськім правї, а частина на волоськім, але в таких пригодах тї, що жили на волоськім правї, по всїй імовірности, були Волохи. Пор напр. A. gr. XII, ст. 205 (с. Олешв), XIII, ст. 203 (у с. Цаплї три дворища на правї волоськім).

[1]) ... admittamus... villam Polawa.. ex cruda radice iure Valachico extirpandi, erigendi, fundandi hominibusque et kmethonibus tam polonis quam ruthenis locandi.. Stadnicki, O wsiach wołoskich, ст. 43.

[2]) Стадницкий, що мав дїло майже виключно з документами XVI ст., хибно бере час Зигмунта I та Сизмунта Августа за епоху кольонїзациї Волохів у Польщі. В XVI ст. справдї засновано масу осель на волоськім правї у староствах Сяніцькім і Самбірськім, але вже від початку XV ст. волоських осель у Сяніцькій землї дуже богато; ми вже вказували, що і в XIV ст. було засновано чимало волоських осель в сумежних з Угорщиною країнах. Велика скількість осель на волоськім правї у XVI ст. пояснює ся і турботами уряду (особливо королеви Бони) про кольонїзацию країни, і політичними обставинами в Угорщинї та Семигородщинї в XVI ст., через котрі богато славянської людности вимігрували в межі Червоної Руси.

у XV ст. крайна, бо згадує ся крайник [1]). У початку XVI ст. згадує ся krajnik omnium villarum iuris Valachici Capitaneatus Sanocensis [2]). Крайники Брилїнський та Устрицький у Перемиській землї (Л. М. IV, В. 19, ст. 812, 818).

Трохи пізнїще ми находимо в сїй землї уже скілька крайн: так належні Кмитї волоські оселї складали Собненську та Ольшаницьку крайни; королївські маєтности на волоськім праві в Сяніцькій землї складали крайну Стрвяжську [3]) В Самбірськім старостві ми застаємо у 1568 р. дві крайнї: kraina Niestrzelczka із 24 сел і Kraina Streiska із 27 сел.

Що то була за звязь сел, що складали одну крайну, сказати важко. С казки люстратора XVI ст. ми дізнаємо ся, що всї села одної й тої самої крайни збирали ся двічі в рік на спільні віча, де відбував ся суд у присутности підстарости і надворного судиї. Присутність офіцияльних урядників се вже новина — урядова контроля над порядністю суду. Самий же суд відбував ся на підставі звичаїв волоського права. В судових книгах XV ст. Сяніцької землї зберігло ся скілька протоколїв judicii Valachorum. Із них можна по-части зміркувати про склад суду і процеси, котрі він розбирав.

Суд складав ся з воєводи і каштеляна, судиї або підсудка, крайника, князїв волоських, попів і инчих представителїв волоських громад [4]). Засїданя такого суду називають ся termini

---

[1]) A. gr. XI, ст. 199, 206, 282, 313. Він находив ся в с. Одріхові (Odrzechowa).

[2]) Stadnicki, O wsiach wołoskich, ст. 10, увага 9. Крайник сей находив ся в с. Шавно. Про него згадано і в люстрациї 1565 (Иванъ крайникъ) Л. М. IV, В. 19, ст. 40.

[3]) Ibid. Але про Сяніцьку крайну згадано в 1596 р. (Reg. złoczyńców, ст. 120). В тім же збірнику документів згадані крайники — п. М. Гуменського (пр. 29), крайник в Уличу (пр. 36), Шавнї (105). Крайник називає ся иноді солтисом (пр. 136... ja jestem sołtys krajnik). Може всї крайни одної землї злучені були у XIV ст. під властю воєводи, бо в актї 1390 р. межи сьвідками згаданий Dzurgius (Юрій) de Stupnicza Voywoda Walachorum (A. gr. VI, ст. 4).

[4]) A. gr. XI, ст. 144, 199, 361, 375.

Akta gr. XIV, ст. 359 (засїданя такого суду відбувають ся в неозначені річниці — 1 лютого, 9 цьвітня, 3 і 28 вересня, 15 червня).

А в тім, і в угорських Волохів суд так само відбував ся в присутности каштеляна, апеляция від него ішла до бана. Pič. Ueber die Abstammung der Rumänen, ст. 156 увага.

Valachorum, termini castrenses iure Walachorum. Означеного речинця для таких судових сесий не було. На них рішали ся процеси, що повстали з почину ґрода (старости) та належали до ґродського суду (злодійство, насильство), маєткові орудки князїв волоських, ріжні претенсиї членів одної громади до членів другої. Рішенє суду відбувало ся на підставі звичаїв волоського права. Кари по волоському звичаю стягано худобою (вівцями).

Але подібні судові засїдання ріжнили ся від представлених люстратором XVI ст. віч — на перших бувають тілько князї й инчі представителї волоських громад, **визвані** старостою до суду для постанови рішинців на підставі звичаєвого волоського права [1]).

Се були **надзвичайні** судові сесиї, тим часом як люстратор говорить про нормальні віча **всїх** селян волоських громад в означені речинці, двічі в рік. На жаль, протоколи таких віч не зберігли ся. Люстратор завважує тілько, що збори тї у XVI ст. стали вже прикрою для людности повинністю, від котрої вона відкупляла ся грішми.

---

[1]) A. gr. ст. 170. Berylo knyas cum tota communitate de Odrzechowa fideiusserunt coniuncta manu Hain Przepiorczicz statuere coram domino Capitaneo ab hodie per octo septimanas, si non statuerent tunc centum marcas subintrabunt.

Ib. ст 162... nos Capitaneus requisimus prima, secunda, tercia vice totam communitatem de Proszek, si contra Johannem Scoda aliquam haberent esse culpam, que esset detrimentum sui honoris. Ibidem omnes stantes recognoverunt, quia nihil sinistri contra ipsum scirent neque haberent.

Ib. ст. 153. Sentenciavimus, quod communitas de Mrochowa Zambr et Onaczko et Sain civibus Sanocensibus III mensuras tritici et I mensuram brasei, mensuram tritici pro sexagena computando, et braseum pro una media marca, solvere ad quatuor septimanas. Et dominus Hriczko de ibidem fideiussit pro solucione pena trium marcarum

Item idem communitas de Mrochow penam trium marcarum domino Capitaneo subintraverunt, quam eciam ds. Hriczko fideiussit sub pena trium marcarum.

Ib. ст. 157. O **kawalecz role** inter Paulum Jassensky et Jurkonem Czeschicouicz. Si dominus Jassenski et comunitas alias **gromada** ibidem in Jessenow recognoscent, quod ad kmethonem domini Pauli ager idem **kawalecz** spectat, tunc Paulus habebit eundem, si vero non recognoscent, tunc ad dominum Jurkonem pertinebit.

По всїй імовірности, на таких вічах рішали ся справи, спільні для всеї крайни, розбирали ся взаїмні претенсиї ріжних громад, жалоби на князїв і т. под.

Трохи більше відомостей зберігло ся що до компетенциї самих волоських громад. Громада відповідає за своїх співчленів спільною запорукою, сьвідчить про добру моральність співгромадян, відповідає за ріжні претенсиї спільно, рішає спори за земельні межі.

Громада має громадські землї й орудує ними. Поносить спільно звістні повинности, спільно справляє звістні роботи [1]).

Громада дослїджує проступки, сповнені в межах її території, переслїдує злодіїв, судить їх. Князь збирає громаду, посилаючи „знак“; такі збори відбували ся тричі в кождій справі. Хто не явив ся на збори, уже тим самим давав підставу підозрівати его за участь у проступку. Тодї громада, коли обвинувачуваний не міг очистити себе від обвинуваченя, відступала від него, обвинувачуваного арештував князь, або крайник і приводив его до ґродського суду. Коли-ж обвинуваченому повело ся доказати громадї свою невинність, то гро-

---

Ib. ст. 408.. tota comunitas (de Jaszenow) comparendo sub iuramento debet recognoscere pro taberna ville prefate videlicet an taberna est constructa in loco comuni aut in loco Pauli Jaszensky.

Item pro agro thaberne comunitas ville prefate... sub iuramento recognoscere debet videlicet an agri nunc culti ad tabernam prefatam ab antiquo pertinent ad ipsam tabernam extunc eciam ad eandem comunem tabernam pertinebunt. Et si agri culti ad eandam tabernam sunt Johannis, extunc per eundem Johannem possidebitur (?).

Item flumen alias pothok inter Iaszonow et Bukowe decurrentes (sic) homines Jaszonow et Bukowe debebunt transitum inverire ut aqua prefati fluminis absque dampno utriusque ville transiret et pontem per ipsum comunitas ville Jaszonow reparare debebit.

Пор іще ib. ст. 393, 468.

[1]) Regestr złoczyńców grodu Sanockiego, особливо при 88, 94, 129, 132, 136, 141.

A gr. XV, ст. 355: Joh. Zyelonka. Minist. ter. Leop. recognovit, quia equitaverat ius affectare isto die f. quarta cum labor. Kuszyma Popone de Suchodol super bona d. Andree Chelmiczski super homines ipsius Ivan, Jaczko, Tharas. Et idem officialis alias knyasz interrogatus per Ministerialem si fiet hodie ius, respondit debuit fore, sed homines dissipati sunt.

мада „стоїть“ при своїм співчленї і присягає, що він невинен. Присягали, поклавши два пальці на голову обвинуваченого.

Коли скривджений мав на кого-небудь підозрінє, то давав солтисови чотири шеляги, а той з громадою мусів „трясти“ дім обвинуваченого (ревізия) [1]).

Таким чином судова дїяльність громади в карних справах се головно дослїд проступків, шуканє винного й приведенє єго до суду. Окончний розбір справи, постанова рішинця і сповненє єго належить уже до ґродського суду.

По люстрациї XVI ст. [2]), хоть поля розділені на кусники ріжної величини між окремими селянами, і кождий дає платнї відповідно до своєго кусника, а про те і вся громада платить загалом певні платнї: за весняні та осїннї побори (первісно натурою — сирами, рибою, вівцями, дичиною, та в люстрациї всї тї платнї перемінені вже на грошевий чинш), за пусті дворища, за поля, не розділені між окремими селянами, за викуп від працї і т. д.

Все се доказує, що ще у XVI ст. громада має значну компетенцию, розділюючи межи своїх співчленів звісні платнї і по-части орудуючи і громадською землею. Люстратор XVI ст. завважує, що внутрішнього ладу в окремих селах доглядають самі селяне.

Про ролю крайників знаємо дуже мало [3]). Люстратори XVI ст. кажуть лиш одно, що під крайниками є князї, край-

---

[1]) Але подибуємо пригоди, коли громада видає рішинець і сповняє єго. Так ржепецький князь жалує ся „przed prawem gajnem zborowem“ на Іваника с Прилук, що завдав єму тяжкі рани. Взявши на розвагу й инчі проступки, „sołtysi i prawo gajne na zborze kazali go gardłem karać, iż kto na gardło czyje zasiada i krwie czyjej pragnie, ten gardło sam karan bywa; ktory zatem jest tu w Sanoku ścięt na instygacyą rzepieckiego. Reg. złocz. np. 23.

[2]) Люстрациї Сяніцького та Самбірського староств Л. М. IV, B., 19 і 22.

Люстратори часто зазначують неоднаковість розмірів дворищ у ріжних селах і накладають на великі дворища додаткові платнї, але не розділяють їх межи окремі дворища, а накладають усю суму додатку на громаду, що мабуть сама вже розділяла їх межи своїми співчленами.

[3]) В актах XV ст. ми здибуємо ся лиш один-два рази с крайниками. A. gr. XI, ст. 313. Грицько Крайник у купі с князями Шавна та Одріхова означує межі маєтностей королївських і синів шляхтича Матияша.

ником іменує староста кого-небудь із князїв, і що крайники дістають по сирови від кождого, хто має вівцї. Крайники засїдають на судї на judiciis Valachorum у купі с князями та державними урядниками, сповняють у купі з судовими возними постанови суду, беруть участь в означеню меж межи селами, що належать до їх крайни [1]). Як далеко йшла їх власть супроти людности крайни і князїв, сказати важко на підставі тих жерел, що ми маємо під руками. Але ледви чи крайник не мав право скидати князїв, бо в усїх привилеях на князївство волоські князї відповідають тілько перед паном або старостою, подібно як нїмецькі солтиси.

Далеко більше відомостей маємо про ролю й дотацию князїв волоських осель. У привилеях на князівство все докладно вказані права, обовязки й доходи князя. В люстрациях так само докладно вичислені привилеї й доходи князїв.

Люстратор Самбірського староства докладно вичисляє дотациї кождого князя, а у вступі, як ми бачили, зводить до купи усї привилеї. Роля князя така схожа з ролею нїмецького солтиса, що перший дуже часто називає ся в актах солтисом [2]).

Ib. ст. 348... Cap. Sanocensis prefixit terminum M. dno Vexillifero cum suis hominibus... cum eiusdem domini Capitanei Krajnik de Odrzechowa pro agnis censualibus alias pro dan pro castro Sanok dandis annuatim.

[1]) Stadnicki. O wsiach woł. ст. 10 ув 9.. Krajnik omnium villarum juris Valachici Capitaneatus Sanocensis una cum ministeriali terrestri Hajkowie de Olesowcze de Castro Sanocensi missi cum aliis multis regalibus hominibus steterunt defendentes parietem Regie Majestatis (процес за розмежоване маєтностей Sobien і Гочів 1519 р.).

Ib. 56. G. Elisabetha de Pleszowicze inhaerendo decreto iudicii Vallachici... petiit ut executionem decreti prefati officium faciat, ministerialem et crainiconem eidem iam ex nunc ad intromittendum in molendinum dicti Lechno addat.

В люстр. Самб. стар. (Л. М. IV, В. 22, ст. 140 об.) подибуємо свідоцтво крайника про дотацию попа.

В люстр. Сяніцьк. стар. (Л. М. IV, В., 22, ст. 40 об.) згадано межи селянами села Шавна Крайника Івана, що поносить однакі з инчими селянами повинности (про його-ж згадано межи бортниками того самого села). Крайник має полїцийну власть в межах своєї країни, арештує переступників, робить ревізиї, Reg. złocz. пр. 129, 136, 137. Спори межи крайниками і князями розбирано на судї старостів; A. gr. XI, ст. 282.

[2]) В люстрациї Сяніцького староства князь звичайно називає ся солтисом і его привилеї зазначені рідко. Але в описї одного села сказано, що солтис бере третину чиншів more aliarum villarum valachicarum.

У угорських Волохів князями були і селяне і nobiles [1]). У Червоній Руси перші привилеї на князївство видають ся так самісїнько і селянам, і шляхтичам, подибуємо й попів в ролї князїв [2]). У XVI ст. солтиства і князївства уже почали скуповувати шляхтичі і через те князями дуже часто стають nobiles.

Дотация князя складає ся і з ґрунту, і з ріжних доходів від селян; князь дістає звичайно від 2–4 (инодї до 6) дворищ або ланів, вільних від чиншу, инодї ще дозвіл обробити лишне дворище або лан, але від такого ґрунту nad prziwilejem князь звичайно платить чинш. Князь користує ся і кусниками ґрунту, обшарами, що лишили ся після розділу князївства на дворища або лани.

Князеви дають по привилеї ріжні приналежности безплатно або за чинш — млини, фолюші, коршми, стави, пасовиска.

Князь може оселити на своїй землї загородників, що платять звичайно невеликий податок, і ремісників, від котрих чинші йдуть на его користь.

Найголовнїща частина дотациї князя то его доходи від селян. Князеви йде третина усїх селянських чиншів, третина судових мит, колядки (празничні приноси від селян двічі в рік — на Різдво і Великдень) і нарештї в усїх привилеях — панщина від кождого лана по 2 — 6 день у рік робочої пори (жнива й косовиця).

Повинности князя то найперше воєнна служба, котру він відбуває особисто, инодї с ким инчим.

Князь не зовсїм вільний і від грошевих платень панови — він платить від землї, котру має nad prziwilejem, за сири двох віч (пошти, поклони зборові) стацию, нераз за користуване ріжними приналежностями.

---

[1]) Рič у вказаній працї. Про волоських князїв є окрема праця Kemeny, Knezen und Kneziate, надрукована в Magazin für Siebenbürg. Gesch. 1846, II, але ми знаємо її лише с цитатів Піча, Гунфальві та Дуаїшковича.

[2]) Stadnicki, O wsiach wołoskich, привилея сел Терновa горішня і долїшня nobili Wassconi Gylnicki Poponi ritus Ruthenici, ст. 34.

A. gr. XI, ст. 393. Процес межи батьком і князем волоського села Шавно за князївство.

1438 p. Nob. Chan de Kopistno obligavit nobili Wlassin knedz de Macowa tres kmethones in Kopistno in decem marcis. A. gr. XIII, ст. 65.

Князь має серед громади адмінїстративно-полїцийну власть. Він орудує робочою силою громади (Reg. złocz. нр. 129), скликує громаду в ріжних громадських справах, арештує переступників, робить ревізиї в підозрілих домах і т. д. (ib. нр. 89, 23; Akta gr. XV, ст. 355).

Як і нїмецькі солтиства, князївства або продавали ся панами князям, або давали ся їм безплатно за ріжні услуги або просто на те, аби мати доходи с порожної землї.

Князївства давано звичайно на спадкову власність. Князь міг продати своє князївство, заміняти єго, подарувати, в загалї збувати ся єго всякими способами за згодою пана.

На наш погляд, князївства дають тілько право користувати ся певною частиною доходів із землї, даної на новозасноване і нововпорядковане село — князь не властитель, а лиш usu fructor своєго князївства. А про те князї вважали себе властителями своїх ґрунтів, продаючи окремі дворища і їх частини селянам. Остатні так самісїнько вважають куплені у князїв ґрунти своєю повною власністю і через те орудують ними вільно.

З вичислених нами прав і обовязків князя ясна схожість єго ролї з ролею нїмецького солтиса. Ось чому, як ми вже казали, князь дуже часто й називає ся в актах солтисом. Стадницкий вказує на декотрі ріжниці прав князя і солтиса — третина чиншів першому супроти шестини другого, колядки в користь князя [1]). Але, розуміє ся, сї ріжниці не головні, вони мають лише значінє для означеня права, на котрім сидить яке село, коли в люстрациї згадано про солтиса, і не зазначено, на якім праві живе людність.

Ми думаємо, що головна ріжниця солтисів від князїв не в відносинах до пана (вони тї самі), не в скількости платень обом і повинности від людности, а головно в ролї одного і другого супроти людности. Значінє князя супроти людности князївства, бачить ся, менче від ролї солтиса в нїмецьких оселях. Солтис знає тілько своєго пана, єму одному підданий, лише ним судить ся. Князь окрім власти пана підданий ще (на скілько — ми не могли означити) власти крайника і відповідає

[1]) А в тім, Стадницкий і тут не має рацiї: не все князь дістає третину чиншів, иноді він дістає й шестину; див. напр. в описї с. Шавно Сяніцької землї (Л. М. IV B. 19, ст. 40 об.. exclusa parte sexta sculteti.

не тілько перед судом пана, але й перед судом віча всеї крайни. На решті сама волоська громада мала очевидячки далеко більшу компетенцию, ніж громада нїмецька. Люстратори завважують, за внутрішнього ладу в громадї доглядають самі селяне. В нїмецькій громадї солтис є предсїдателем суду виборних (jurati scabini), в волоських селах суд очевидячки робила вся громада (представительства не знало давнє славянське віче).

Селяне волоських громад сидять на відмірянх ґрунтах, дворищах, величина котрих не скрізь однака [1]). Форма володїня дворищами тут сїмейно-громадська [2]).

У XV ст. сїмейно-громадська форма володїня дворищами ще переважувала, бо поселенцї волоських громад сидять головно на дворищах і півдворищах. Але в люстрацнях XVI ст. ми бачимо вже росклад сеї форми: дробленє дворищ велике; селян на цїлих дворищах уже відносно мало, більшість сидить на півдворищах, четвертинах і ще дрібнїщих ґрунтах. Повинности роскладають ся вже на окремі частини дворищ, на окремі дими [3]). Навіть підсїдки і загородники платять подимне, хоть перші звичайно й не мають своїх піль [4]).

[1]) Не тілько в ріжних громадах, але і в однїй і тій самій громадї дворища бувають неоднакої величини. Так напр. в одним селї Самбірського староства кметї сидять не однаково, як було за земян, і міри означеної нема. В другім міра неоднакова, по 12 і 16 прутів. Л. М. IV B. 22.

[2]) A. gr. XI, ст. 361. Hricz Zinkowicz de Odrzechowa recognovit, quia habet in bonis suis cum fratribus indivise ducentas oves, quinque peccora cornuta, videlicet duos bowes et duas waccas et Jalowicza et viginti scrofas, equum et fruges in oreo. De quibus bonis debet domino Capitaneo dare partem fratris Clementis videlicet quartam partem bonorum quecunque habet.

Drogosch Dzeszathnik de Odrzechowa habet triginta owes cum fratre suo indivise, quarum owium domino Capitaneo medietatem, hoc est partem fratris sui, debet dare. Hricz Zinkowicz de Odrzechowa habet in bonis cum matre et duobus fratribus indivise, ducentas owes, quinque peccora cornuta videlicet duos bowes et duas waccas et Jalowicza et viginti scrofas, equum et fruges in oreo. De quibus bonis domino Capitaneo debet dare quartam partem, hoc est partem Clementis fratris sui.

[3]) Люстр Самб. стар. IV B., ст. 12. Людей 45, димів 46, дворищ 33¼ і 16 прутів. Два платять за два подими, бо докупили до своїх півдворищ іще півдворище, на котрім були подими. В другім селї за овес, волів, коляду платять не від ріль, а від диму.

[4]) Що підсїдки мали свої дими, видно з опису одного села, де підсїдки з димами перейшли до маєтности шляхтича Оржеховського. В с. Винниках 6 рольників а 7 димів (семий очевидячки належить до підсїдка, бо від него платив тілько 2 гр., то-б то одно подимне).

Характерною прикметою волоських осель треба вважати заплату повинностей худобою, її продуктами і дичиною. Прикмета ся виходила зо спеціяльного занятя Волохів — плеканя худоби. Всї головні повинности плачено баранами, свиньми, волами, сиром, усякою дичиною (серни, заяцї). У XVI ст. сї повинности перемінені уже на гроші, але назви повинностей лишили ся (pstraga, za sarne, za wolu, szer). У Самбірському старостві від кождого дворища платили за 4 барани 26 гр., за викуп від панщини один зл. 18 гр., за ягнята, сир, poprąg 5 гр. і подимного по 2 гр. Ся загальна цифра окрім подимного вменчала ся, як до величини ґрунту. Подимне (2 гр.) брало ся цїлком від усїх. Разом звичайно від дворища 2 зл. 21. Окрім того вся громада складає ся на загальні платнї.

Історія сїльских і міських громад на нїмецькім правї у Польщі значно вияснена працями росийських і польських учених [1]). Гарні й лихі боки нїмецького права досить вірно зазначені в загальних рисах.

Нїмецьке право, як і право волоське, „було в Польщі зразу правом кольонїяльним, але потім воно розширило ся не так через кольонїзацию, як через присвоєне нїмецького права польськими селами й містами, і стало краєвим польським правом“ [2]).

Причини незвичайно швидкого розширеня нїмецького права в Польщі лежать головно в тих фінансових користях, котрі

Підсїдками часто бувають сини при батьку, брати при братах.

[1]) Найлїпша праця в сїй справі належить М. Ф. Владімірскому-Буданову (Нѣмецкое право въ Литвѣ и Польшѣ. С-Пб. 1868). Зрецензував сю працю А. І. Павіньский (Отчетъ о тринадцатомъ присужденіи наградъ гр. Уварова, С-Пб. 1872).

Із праць польських учених зазначимо працю М. Бобжиньского (O założeniu sądów wyższych prawa niemieckiego na zamku krakowskim, Rozprawy i sprawozdania Wydz. hist. filoz. Akad. umiejętn. Krak. 1875 і окремо). Fr. Piekosiński, O sądach wyższych prawa niemieckiego w Polsce (Rozpr. i spraw Wydz. hist. filoz. Akad. umiejętn. т. 18). Статя L. L. O sołtysach w Polsce (Bibl. Warsz. 1843). R. Roeppel, Ueber die Verbreitung des Magdeb. Stadtrechts im Gebiete des alten polnischen Reichs. Див. ще Кавелїна, Юридическій бытъ Силезіи и Лужицъ и введеніе нѣмецкихъ колонистовъ (П. собр. соч. т. 2). Siegfr. Hüppe, Verfassung der Republik Polen. Berlin 1867, ст. 169 — 211. Див. ще вказані вище статї Руммлєра, О солтысахъ въ Великой Польшѣ і статю О. Бальцера, Reformy społeczne i polityczne konstytucyi trzeciego maja. Krak. 1891.

[2]) Нѣм. право въ Литвѣ и Польшѣ, ст. 3—5.

воно давало властителям землї. Ось як рисує один чільний польський учений образ тих користей: [1]) „удало ся шляхтичеви дістати привилєю на заведенє оселї на праві нїмецькім, то ось появляє ся впорядчик оселї ((Zasadzca), що купує за одним заходом за кілька гривен, або навіть за кількадесять гривен, солтиство у пана. Ось і перший значний дохід пана. Разом с сим робить ся й договір пана с солтисом, де зазначені умови села, скількість ланів, призначених для него, права й обовязки солтиса, спосіб збираня десятини та її розмір... Потім іде вимірене ланів, призначених на нове село. Певне число ланів дає ся безплатно в користуване солтиса, скілька ланів на спільний вигін (скотниця), скілька ланів під церкву. Решта ланів то надїл будущих поселенців. Коло половини XIV ст. чинш від лана рівнав ся 12 — 24 гроші, грошева десятина від половини до 2/3 чиншу, найчастїще 12 гр. (ferto). Але що землї, призначені на нове село, вимагали часто значної праці, перед тим нїм могли давати дохід поселенцеви (напр. корчованя). то поселенцям звичайно давали звістне число років „волї“, вільних від усяких платень на користь пана або солтиса.

Звістну скількість невеличких ґрунтів (загород) дають іще ремісникам (пекарям, шевцям, ковалям).

Солтис судить людність у купі з сїмома виборними лавниками на підставі норм нїмецького права. Від такого суду, в користь солтиса іде третина судових платень. Але окрім того в єго користь іде шестина усїх селянських чиншів, доходи від крамів, млинів, ставів, иноді ще з бортництва, права полюваня в лїсах і т. д. За се все солтис обовязаний, як до розмірів солтиства, проводити пана в походах особисто, або с певним числом узброєних на єго кошт людей, їздити на порученя пана, і т. п.

Таким чином через заведене села на нїмецькім праві вигравав найперше пан, що діставав від пустих доти ґрунтів ріжнородні доходи а в особі солтиса здобував важного в ріжних відносинах помічника. Коли в льокацийній привилєї були означені дни селянської панщини, то пан, що доти обробляв лише невеличкі кусники ґрунтів при помочи двірської челяди, міг тепер розширити своє фільваркове ґосподарство.

---

[1]) Fr. Piekosiński, l. c. ст. 7, див. те-ж Нѣм. право въ Л. и П. ст. 17—18.

Вигравав на нїмецькім правї і селянин. Від своєго лана він платив лише чинш панови, церковну десятину, невеличкий державний податок (від 1374 р. по 2 гроші від лана), складав ся зі своїми сусїдами на два обіди в користь пана або єго урядника, що приїжджав на так звані iudicia magna, та иногдї відбував скілька день у рік панщини в користь пана. Суд був на місци і селянина не тягали до ґрода, не здирали ґродські урядники; єго судив солтис із виборними сусїдами; в такім судї нїхто не мав інтереса давити селянина, бо і солтис і пан були заінтересовані в тім, аби селяне лишали ся на місци, а не покидали єго через кривду своїх ланів.

Становище солтиса, і материяльне і суспільне, було дуже принадне. Солтис мав ріжнородні, й иногдї значні доходи зі своєго солтиства і, дякуючи тому, що відбував воєнні обовязки, він мав упривилєйоване становище в суспільности: за голову солтиса плачено більшу виру, як за голову кметя.

Нарештї з нїмецького права мали користи і тї, хто нїчим або дуже малим, брали участь у засновуваню таких сел — держава і церква. Церква діставала значний дохід у церковній десятинї від пустих доти ґрунтів.

Держава так само вигравала економічно, дістаючи доходи і від ново оброблених ґрунтів, і від промислу й торговлї по містах, що значно розвили ся з нїмецьким правом.

Нарештї поселенцї на праві нїмецькім, менче обмежені в своїй дїяльности, нїж селяне, що сидїли на праві польськім, мали підставу до більшого розвитку духового й суспільного [1]).

Такі сьвітлі боки нїмецького права, дуже вдатно, на нашу думку, завважані польським ученим.

Виворот рисує в своїй видній працї М. Ф. Владімірский-Буданов. Шановний учений дійшов у сїй працї ось до яких виводів: „Нїмецьке право ослабило княжу власть, давши княжі права властителям землї і землевластительські права княжим урядникам, а то: а) нїмецьке право відобрало від князїв фінансові права і право на повинности, і б) відобрало від князїв судову й адмінїстративну власть, передавши її зразу війтам, а потому властителям землі, старостам і громадам.

---

[1]) Ми лише коротко росказали зміст викладу д. Пекосїньского, вибираючи с сего викладу головно тї загальні риси, які ми самі провірили по актам.

„Нїмецьке право завело нові юридичні та економічні відносини межи властителями землї і селянами: а) збавило селянську громаду самостійної управи і суду, б) через заведенє приватного господарства знижило становище вільних поселенцїв зразу до становища кріпостних, в розуміню пізнїйшого кріпостного права“ [1]).

Ми не маємо анї наміру, анї змоги, розбирати тут докладно виводи шановного ученого. Але завважаємо, що приняти їх можна тілько с певними обмеженями: 1) нїмецьке право, як уже завважав рецензент працї М. Ф. [2]) не було одинокою причиною ослабленя княжої власти в Польщі. Нїмецьке право було тут лише фактором у рядї инчих причин, що збавили княжу власть їй давнього значіня [3]).

Так само не само нїмецьке право знижило становище селянського стану; закріпощенє нижчих верстов суспільности залежало в Польщі від богатьох причин, а поперед усего (на що зрештою вказує й сам автор) від способу сповнюваня воєнної повинности, принятого в Польщі. А про те годї перечити, що нїмецьке право давало дуже наручну форму для розвитку незалежних відносин хлїбороба до властителя землї.

Перші проби заведеня нїмецького права в селах Червоної Руси належать остатньому князеви всеї Украйни Юрієви Болеславу. Від єго імени зберігла ся зрештою всего одна грамота на нїмецьке право містови Сянокови. Межи сьвідками згадані війти de Babna, de Varsov, de Sywicz [4]).

[1]) l. c. ст. 299. Виводи автора що до значіня нїм. права в істориї міст Річи Посполитої будуть виложені у 3-й главі.

[2]) Див. вказану рецензию А. І. Павіньского.

[3]) Увільняли духовенство й сьвітські особи від права суду над селянами і без нїм. права, див. напр. A. gr. II, пр. 2 Проф. Владімірский-Буданов робить, правда, важну увагу, що окрім ширшого обєму привилєй, грамоти на нїм. право ріжнять ся від даровизн головно тим, що перші мало-по-малу мають тенденцию ставати правом, а другі чинять виїмок із права (ст. 23). А про те ми маємо більше підстави думати, що привилеї шляхтї й духовенству і без нїм. права могли стати нормою.

[4]) Надрукована у Реппеля, Ueber die Verbreitung des Magdeb. Stadtrechts, ст. 281. Оріґінальність грамоти потверджує ся судовим процесом, що зберіг ся в Сяніцьких судових книгах під 1439 р. (A gr. XI, ст. 161). В спорі за Сяніцьке війтовство межи Петром, сяніцьким війтом, і вдовою Пелки Юрговицького, перший, по рішеню суду, повинен показати privilegium ducis Georgii per dominum regem confirmatum. Але в грамотї Казиміра Сянокови на право нїмецьке нема згадки про грамоту Юрія. (A gr. III, пр. 15, із 1366 р.).

А в тім ледви чи можна думати про сяке-таке більше розширеннє нїмецького права за сего князя.

Значнїще розширило ся в Галицькій Руси нїмецьке право від часу польського панованя. Казимір заводить нїмецьке право в богатьох містах (Львів, Сянок, Ясиска, Кросно) і селах (Ровно, Чергова, Грицова Воля, Близна, Вишня)[1]).

За наступників Казиміра нїмецьке право великою хвилею ширить ся з заходу на схід. Але ми не можемо подати докладних статистичних відомостей про скількість осель на нїмецькім праві в Галицькій Руси під конець XV ст.[2]) і лиша-

---

А в тім, Нїмцї появляють ся по містах Галицької Руси далеко перед Болеславом-Юрієм; їх застаємо там у часи Данила; заснувавши Холм, Данило кличе туда „прихожаѣ, Нѣмцѣ и Русь, иноязычникы и Ляхы“ (Ип. 568); іменований наслїдником Володимира Васильковича, Мстислав „созва бояры Володимѣрьскыи брата своего и мѣстичѣ Русини и Нѣмцѣ, и повелѣ передо всими чести грамоту братну...“ ib. ст. 596. Смерть Володимира Васильковича оплакували „Нѣмцѣ и Сурожьцѣ и Новгородци и Жидове“ (ib. ст. 605) Нїмцї по містах мабуть чинили окрему громаду, що мала самоуправу та свого війта. На се вказує грамота Казиміра 1352 р. дїтям „condam Matthie bone memorie advocati Lemburgensis“; король потверджує їм володїне землею, дарованою дїдови їх Бертольдови, „olym advocato Lemburgensi“ князем Львом (A. gr. II, пр. 1) Тим часом ані в грамотї Казиміра Львову на нїмецьке право, ані в его-ж грамотї Сянокови нема згадки про істнованє в сих містах нїмецького права до того часу Се ми поясняємо собі тим, що Лев дав самоуправу тілько нїмецькій громадї Львова, тим часом як Казимір розширив нїмецькі порядки на всю міську громаду.

[1]) Див. A. gr. VIII, при 1, 2, 4, 6, 7, 8. Cod. dipl. Pol. min. III, пр. 812.

[2]) В загальних рисах рух, коли не нїмецької кольонїзациї, то підстави осель на праві нїмецькім розглянено в названій вище статї Реппеля; але сей учений користував ся головно відомостями, зібраними в працї Starożytna Polska Балїньского і Лїпіньского. Від коли вийшла ся праця (1843 — 46), відомостей для рішеня сего питання, правда, стало значно більше (ряд актів в Aktach grodzkich, материял, зібраний в Słowniku geograficznym Król. Polskiego, нове доповнене видане Starożytna Polska, 1885 р. і т. и.), але для статистичного викладу — сего материяла все-ж таки мало. А в тім, деякі виводи ми можемо зробити з люстрациї королївських земель XVI ст. (але, розуміє ся, що виводи сї мають значінє лише для королївщин). У королївських землях Синіцького та Самбірського староства далеко більше осель на праві волоським; так у Самбірськім старостві поверх 60 осель на праві волоськім а лише 6 на праві нїмецькім. У Львівській землї на 47 осель — нїмецьких 7, у Галицькім старостві на 40 з верхом осель одна на праві нїмецькім, 6 на праві волоськім. У Теребовельськім старостві нема осель на праві нїмецькім.

ємо на боці богато питань в історії нїмецького права в Галицькій Руси, та обмежимо ся лише скількома загальними увагами, зробленими при студіованю нашого материяла:

1) В оселях на нїмецькім праві в Галицькій Руси переважує форма порядків по маґдебурському праву.

2) Нїмецьке право частїще заводить ся в новозаснованих селах, нїж у селах старих, що живуть на праві руськім або волоськім.

3) За Ягелла нїмецьке право дають нераз тілько католикам, і через те в однім і тім самім селї нераз частина людности користувала ся правом нїмецьким, а друга частина руським або волоським [1]).

4) Руська людність старих осель нерадо приймала нові порядки на чужім праві, повстаючи иноді проти проб панів перенести ї̈ с права руського на право нїмецьке [2]).

5) Найбільше було розширене нїмецьке право в центральних країнах Червоної Руси — землях Львівській і Перемиській; воно слабне в напрямках на схід і південний захід від сих земель.

6) Остатнїй факт можна пояснити більшим змаганєм шляхетського стану до центральних, найкористнїщих економічно, частин Червоної Руси, а відповідно до того і частїщим обміном земельної власности в сих землях.

7) Розвиток фільваркової господарки значно відповідає розвиткови нїмецького права [3]).

Одно з важнїщих питань в історії селянства се питанє про право селян на володїнє землею. Чи володїли селяне на праві власности, чи були тілько дїдичними чиншовиками, що сидїли на чужій землї і за користуванє нею відбували ріжні повинности?

Рішити се питанє для часу княжого періода дуже важко. Але ми вважаємо дуже імовірним, що селянська маса до

---

[1]) A. gr. II, пр. 33 — тілько Поляки, Нїмцї й католики будуть користувати ся нїмецьким правом; то само пр. 20, IX, пр. 14 (схизматики не користують ся нїмецьким правом). Подібне обмеженє подибуємо в ерекціональних грамотах маєтностей королївських, духовних і панських

[2]) Див. вище, ст. 166, ув. 1.

[3]) Пор. A. gr. XIV, ст. 136 і 138 жалобу селян маєтности Ставчани на архиепископа — fecisti allodia de nostris curiis et agris et locasti obpoczalesz nos ad jus Theutunicum.

XIV ст. володїла землею на правї особистої або громадської власности, в остатнім разї, звістно, с тими обмеженями, що виходили з громадського (сїмейно-громадського або теріторіяльно-громадського) володїня землею.

Питанє про селянське володїнє землею дуже попутано від XIV ст., коли Червона Русь перейшла під власть Польщі. Юридичним властителем усеї земельної теріториї є тепер король. До него вертають ся всї, і громадські, і приватні землї. Але ми бачимо, що король потверджує богатьох старих володарів землї в правї власности на землю, надаючи лише сему потвердженю характер нової даровизни. Роздають ся масами землї на ріжних правах — повної власности, доживотя, записи за довг, держаня і т. д. — ріжним новим володарям. Міські громади так само дістають потвердженє на земельне володїнє, або нові ґрунти на громадське володїнє.

Наведені в першій главі факти доказують, що богатьох дрібних володарів землї потверджувано в їх земельнім володїню навіть у тих разах, коли права їх на шляхетство були дуже сумнівні.

Богато фактів доказує, що селяне не тілько в XV, але і в XVI ст. вважали оброблювані ними ґрунти своєю повною власністю і на такім правї ними орудували [1]).

Часте роздаванє земель шляхтї у XIV – XV ст. само про себе не знищило селянського володїня землею. Ми не подибуємо в давнїх даровизнах даня землї с селянами: виїмок чи-

---

[1]) Селянин продає nobili своє поле (A. gr. XI, ст. 271). Hrin piscator de Ulicz recognovit quia illum agrum et dworzisko, quem in villa Jablonycza apud dominum Chrapek pro quatuor marcis uno fertone comparaverat, hunc agrum cum dworzisko in Jablonycza sito viceversa nobili Stanislao Stroski pro quatuor marcis minus uno fertone eciam vendidit et venumdavit.

ib. ст. 436. Laboriosus Clisch kmetho de Costirowicze agrum suum proprium, in quo Trubka a temporibus longinquis residebat, ibidem in Costirowicze situm, videlicet unum laneum vendidit provido Alberto, al. Spakowicz...

A. gr. XII, ст. 276. Joannes kmetho dictus Koczik de Pawlowoszolo citavit gs. Joh de Rudolowicze pro eo, quia tenetur decem marcas pro agro, quem apud ipsum emit in Rosznyathow...

Люстратор Самбірського староства XVI ст. завважує, що селяне волоських осель, заплативши князеви копу грошей „iuz rolie the krolia I. M. maią za przedane szobie od kniaziow y handluią inemi między szobą iako szwemi dziedzicznymi (Л. М. IV B. 20 f. 3 об.).

нила даровизна землї, заселеної рабами або невільними [1]). Шляхтї давано переважно пустарі, землї для заснованя нових осель.

А про те певно, що широкий розвиток шляхетського володїня землею найбільше причинив ся до знищеня селянського володїня землею.

Яко мотив широкого роздаваня земель шляхтї подав ся звичайно defectus hominum in terra Russiae (а иноді й defensio terrae), яко мотив наданя людности нїмецького права — ut eo citius loca deserta collocari possint. Але й окрім бажаня уряду заселити пусті ґрунти, сего-ж вимагав і інтерес нового пана. Ми бачили, що головний спосіб для принади людности в ново-засновані або пусті старі села була, окрім нїмецького права, воля, вільні від повинностей роки. Полишивши, продавши, відступивши або обсадивши свої дїдичні власні ґрунти, селяне масами переходили на волю. Але тут у становищу їх, зайшла основна переміна, хоть сумні наслїдки такого переселеня показали ся не зараз.

Селянин на старім місци володїв землею яко власністю, тут він був властиво тільки чиншовиком, що сидїв на чужій землї.

Але цїкавий той фактъ, що селяне й нові ґрунти вважали своєю власністю і так самісїнько й орудували ними зразу. Властителї теж не перешкоджали зразу селянам у такім розуміню їх прав. Питанє се було зразу для шляхтичів байдужне: вони не мішали ся в відносини селян межи собою, аби тілько з ґрунту селянського ішла далї в їх користь давня платня. Продати або в загалї збувати ґрунт селянин не міг лише шляхтичеви, бо в остатнїм разї земля обіляла ся, але селянські ґрунти раз-у-раз переходять із рук до рук — від селян до селян або міщан.

Але орудуючи, хоть і с певними обмеженями, своїми ґрунтами, селяне зовсїм не мали юридичних прав власности на своє землї, володїнє їх мало лише зверхню форму обмеже-

---

[1]) В 1433 р. Ягайло дав Львівській капітулї маєтність cum servitoribus nostris illiberis ibi morantibus (A. gr. II, нр. 58).

A. gr. XII, ст. 188 Ordinczy per dom. Regem dati ad ecclesiam.

ного права власности, та не було забезпечено нїяким юридичним актом, і властиво представляло тілько право дїдичного користуваня. Тут селянське володїнє землею зовсїм відповідало володїню землею солтисїв і єго постигла однака з ним доля. Звістно, що солтиство було лише дїдичним правом користуваня, а не правом власности. Право се було, правда, все забезпечено юридичним актом, а про те шляхтї повело ся потому викупити, або просто відняти солтиства у не-шляхтичів.

Іще лекше було шляхтичеви відобрати землю від селянина. Остатнїй не мав нїяких юридичних прав на свою землю, і ми подибуємо ще в XV ст. пригоди, коли селянські ґрунти відбирає пан під фільварки [1]).

І в Червоній Руси, як і в инчих частинах південно-західної Руси, найбільше розширеною формою володїня землею перед заведенєм нїмецького права було володїнє дворищами [2]).

Під дворищем розуміла ся звістна земельна господарська одиниця, в котру входили рілї, луги, лїси й ріжні приналежности [3]). Яко земельна господарська одиниця одної особи, одної сїм'ї (простої або складної), дворище натурально не могло мати первістно означеної міри. Аж опісля, з розширенєм нїмецького права і волочної системи, появляє ся змаганє впорядкувати розміри дворищ, звести їх до одного знаменника. Але ще

---

[1]) Див. вище, ст. 166, ув. 1.

[2]) Дворище, дворишко (dworziscze, dworzisko), в латинських актах зве ся звичайно curia, area, иноді domus (A. gr. XIII ст. 145. Margaretha dedit tres domos al. dworzyska, unum vacuum et duo cum kmethonibus...) ager (cum agro dicto dworzisko, A gr. XIII, ст. 331), villa (A. gr. XIV, ст. 373). Дворища ми подибуємо скрізь у Червоній Руси в найдавнїщих актах.

[3]) Про володїнє дворищами в країнах Литовсько-Руської держави див. статю М. Ф. Владімірского-Буданова в Кіевскомъ сборникѣ въ помощь пострадавшимъ отъ неурожая, Київ 1892. Див. теж статю проф. Лучицького в Юридич. Вѣст. 1891 р. і статю О. Я. Єфименкової в Русск. Мыслі, 1892 р. нр. 4 і 5 (Дворищное землевладѣніе въ южной Руси).

A. gr. XIII, ст. 201. М. Катерина Шимкова обовязує ся заплатити замужній доньцї 20 гр. за частину її спадщини — pro quinta porcione curie sue, sui patromonii, alias dworziscza in Pracowcze; коли заплатить, то мусить дати intromissionem in quartam partem dicte curie cum quinta parte agrorum, pratorum, silvarum et omnium proventuum ad dictam quintam partem curie

і в XVI ст. величина дворищ навіть і тій самій місцевости була не однака [1]).

spectancium. Et iam sibi addiderunt ministerialem ad intromittendum cum quinta parte domus, ortorum, pomeriorum et tocius dominii.

Akta gr. XII, ст. 50... ad aream vacuam al. nyeosyadlo Lazor terram, argulas, prata et similia dare debet et assignare.

A. gr. XIII, ст. 239 quinque curiae... cum omnibus pratis, silvis, piscinis gays districtu Zudaczoviensi duabus curiis falconariorum nostrorum exceptis... cum omnibus fructibus... agris, campis, pascuis, montibus, vallis, mericis, borris, aquis (звичайна формула; Prochaska, Mat. arch. ст. 7).

При нагоді друкуємо тут невидану грамоту Казиміра, що зберігає ся в музею Чарторийских у Кракові (Diplomata, нр. 164):

А се и король Казимиръ краковьскии и куявьскии и господарь рускои зьмлѣ далъ їесмь слузѣ своїему Иванови дворище заньво матѣичича штожь слушаеть пьремыскоѣ волости а приписалъ їесмь микитино дворище ткомужь (sic! к томужь?) дворищю къ перемышльскому ижь было на двоїе. але я далъ за одино а далъ їесмь и землю ролъную. и съ сѣножатьми. што к тому дворищю слушаеть. сѣножать на моисѣївѣ долинѣ wбѣздна и земля ролная ѿ бѣлошевъ сѣножати по куцеву ниву. а по бреховича дубьїе. ѿ бреховича дубьїа по долѣшьни коньць. деречину гаику, а по путь по пъдъ гаїецьскыи. а по гостиньць по колъбліевьскыи. а тутъ нѣтъ иному чаиковцю ни землѣ ролноѣ. а ни сѣножати. а и їеще далъ їесмъ. и ѣзы на днѣстрѣ. ѿ мутвичьного потока до степаньча перевоза. а ту не надобѣ ни дному чаиковцю собѣ ѣза чин(и)ти. а придалъ їесмъ їему wзера рыбная, за днѣстромъ куды мои неводи ходили. а и еще далъ їесмь їему ловица одюновая wто изьбищьного перевоза поперекъ вольшины. верьхнии конець wбѣздомь. поколя семьюново держить поколя дунино держить до берегъ днѣстра. а далъ їесмь иванови оу вѣкъ. а воленъ продати и задаръ да(ти). кому коли хочеть. а вживаючи того дворища не надобѣ ниво инакия ловицѣ [1]) платити а и поѣздьниства ни грамоты носити. далъ їесмь їему. волно. и свободно. просити му Бг̃. за короля и за королевы. намѣстъкы. и на то свѣдци. панъ. дмитръ. панъ петръ. панъ судовои. панъ судья сїаноцькыи. панъ глѣбъ дворьсковичь. а писанъ лист оу дн̃ь пядесяты на городѣ Казимирѣ.

(Оригінал на пергаменті пів-уставом дуже виразним; на зеленім шовковім шнурку мала королівська печатка).

[1]) Ревізори 1563 р. вказують, що в волоських оселях Самбірського староства величина дворищ дуже ріжнородна (chocziaj nomina dworzyscz congruunt, wielkoscz ich przed sie rozna urosla); за нормальну міру дворищ ревізори беруть 16 шестилоктевих прутів завширшки і 7 лїв завдовшки, але вказують, що декотрі дворища мають по 32 прути завширшки а завдовшки ще більше, не вважаючи на лїпшу иногді якість землї, третї — по 24 прути. Неоднаку величину дворищ ревізори поясняють розмірами платнї, даної князем волоським старостї за право осадити село (iako kthory na szadzeniu kniaz wielie pieniedzy dal). Лит. Метр. IV В. нр. 22, л. 3 об.

[1]) Здаєть ся, лїпше читати як в виданню сеї грамоти в Актах Ю. и З. Россіи II. 102: ни воина ни яловице. Ред.

Дворище має або свою власну назву або дістає назву від своєго пана [1]).

І в Червоній Руси, так як і в решті південно-західної Руси, володїнє дворищами виступає яко громадсько-сїмейна форма володїня. Найчастїще подибуємо єдиносїмейне володїнє; дворищем володїє або одна особа (сїмя), або скілька найближчих свояків, брати, тесть із зятем, инодї вичислено скілька співволодарів дворища не вказуючи на свояцтво межи ними, згадано familiares і kmethones володаря дворища [2]).

Особистий склад співволодарів дворища виступає ясніше з люстрацій XVI ст. Так напр. у с. Лисятичах Стрийського староства ми находимо 32 $^1/_2$ дворища, на котрих сидять 157 людей. Спосіб заселеня дворищ видно з отсих примірів: Дворище Brinsienskie: Хвилець с трьома синами, Климко, Хведько і Лучка, сини Параса, Сташ і Онисько, Стець Паскович. Дворище Ковалево: сини Матвія, Василь Гладко, Лаврик Ляхович [3]).

У Львівській землї в с. Карачинові на однім дворищі 17 кметїв, що платять спільно чинш від дворища [4]).

Наведені приміри цїлком потверджують означенє М. Ф. Владімірского-Буданова: „дворище форма громадсько-родова, що дуже сходить ся з Хорватською задругою. Дворищем, (що до особистого складу) називає ся товариство осіб, звязаних в головній своїй частинї спільним родовим звязком, але воно допускає й домішку чужинцїв, має одного голову (що звичайно

---

[1]) Завадичі, Невістино в володїню пов. Стецька в селї Погорцї, A. gr. XIV, ст. 81. Юрково дворище, XIV, ст. 477, Павлово XIII, ст. 78. Бартниково дворище ib. ст. 167. Studzino, A. gr. XI, ст. 325.

1400 р. Дворище Живоронковича (Голов. Пам. ст. 19), дворища пустая Боднарская (ib. ст. 32), Нелятича дворище (ib. ст. 35), Шестовича дворище (ib. ст. 38), дворище Ярополково пустое (ib. ст. 42); curia alias dworzyscze Collocelowa, curia Radwonice, dworzyscye Czyrkowice, dworzyscze Kisielowa (Cod. dipl. Min. Pol. III. пр. 715, акт 1357 р.).

[2]) A. gr. XIV ст. 156 Іван і Вац у с. Гаї de una curia. Іван із братом de una area, XII, ст. 90. Василий cum genere ipsius de una area, XII, ст. 120; Zan, Tanasch et mulier Damna de una area, XII, 167. Іванец з братом, Ленец і Мартинец de uno pane, ib. ст. 203; XI, ст. 338 de uno pane et de integra area; XIII, ст. 163. Станко Чичовицький закладає дворище, на котрім сидять Артемій, Степан, Васько.

[3]) Лит. Метр. IV B. пр. 12, ст. 682 об.

[4]) Ib. IV B. 19, ст. 159 об.

й дає імя дворищевн) і членів, званих потужниками (остатньої назви ми в галицько-руських актах не подибали). Дворищем в об'єктивнім розуміню називає ся кусень землї осельної, орної й приналежностей, — що находить ся в володїню одної ґрупи осіб [1]).

Зовсїм вірне й друге твердженє шановного автора, що дворище поява споконвічна, побутова, громадсько-родова форма, що корінить ся глибоко в ґрунтї сїмейних і маєткових основ суспільности [2]).

З дворищами ми здибаємо ся в найдавнїщих галицько-руських актах, і власне яко с формою громадсько сїмейного володїня. Так у 1371 р. панъ Вятславъ Дмитровскій купив „дворище и съ землею яко изъ вѣка слушало къ тому дворищю... у Василя іему же рѣчютъ Скибичь и въ іего брата на имя оу Гѣнка и въ іехъ сновця у Оленка... тогды они пришедши вшитци и своимъ племенемъ оуздали пана Вятславу со всѣми объѣзды того дворища по своіей доброй воли и за иныѣ молвили, абы въ добромъ покои вжити тѣхъ вжитковъ пану Вятславу [3]).

Співволодарями дворища є тут два брати зі свояками. Майно се родове, бо аби єго збути ся, треба згоди не тілько одних співволодарів, але й усего роду.

На окремих дворищах сидять і селяне, і шляхтичі [4]). Володїня дрібного знуждїлого потомка давнїх руських бояр або збіднїлого шляхтича сходили инодї на одно-два дворища. Таке обезземеленє могло між инчим вийти й через роздїл спадщини межи співволодарів [5]). Через те й лучало ся часто, що той, хто дістав грамоту на якусь маєтність, заставав там, окрім селян, цїлий ряд дрібних володарів-шляхтичів, що мали одно-два

[1]) Кіевск. Сб. ст. 358.

[2]) Ib. ст. 369.

[3]) Акты Зап. Рос. I, ст. 20. Головацький, Пам. ст. 7. У першім виданю акт прикладено до 1351 р. Головацький приклав єго до 1371 р. Подибуємо дворища ще давнїще у грамотах Льва.

[4]) Nob. Оначко і Дрон продають curiam suam dictam Sepyolowskie за 80 м. A. gr. XIII ст. 65 і 594. Nob. Катерина с чоловіком відступають curiam al. дворище ubi soli sedent. ib. ст. 293.

[5]) A. gr. XIV, ст. 81—3. Як дробили ся дворища, видно з A. gr. XIII, ст. 201, де одна зо співдїдичок дїстає вводини на володїнє одною пятиною дворища.

дворища. В результаті повставали часті процеси (про них див. передущу главу), бо нові володарі нераз входили в права старих, домагаючи ся від них чиншу й повинностей за їх кусники [1]).

У XIV та XV ст. при подостачі порожніх земель, свободі руху і принадній волі, що робила галицько-руських селян кочовниками, котрі переходили з місця на місце, ми не бачимо ще такого дробленя дворищ, яке застаємо у XVI ст. Осїлий bene collocatus, bene possessionatus селянин і дворище в більшій частині актів — синонїми [2]). Kmethones areales, curiales, de integra area фіґурують в актах найчастїще. Инодї селяне держать по два дворища, або таку скількість землї, що при виходї мусять покласти на своє місце скілька людей [3]). На цї-

---

[1]) Див. вище ст. 66 — 67 ув. Див. ще цїкавий акт, в Akta gr. XV, ст. 435, судовий процес, ізза володїня маєтністю Чайковцї: співволодарями є 20 люда nobiles (в тім числї три женщини), що певно були свояками; вони не мають виправдуючих документів на своє володїнє, а лише твердять: „eadem bona Czajkovicze ipsorum esse hereditaria et perpetualia ex atavis, avis et patribus et non Regalia, submittentes se hoc probare probis ac idoneis, veris et perpetuis terrarum Russie heredibus, de quibus in medium nostri nominaverunt et produxerunt octodecim“.. Суд вибрав із тих сьвідків шістьох, котрі посьвідчили під присягою, що маєтність Чайковцї була споконвіку в руках відповідачів, і після сеї присяги право відповідачів суд потвердив.

Див. ще судову грамоту старости руського Янови Білецькому з Іваном Лопатичем 1421, що ми надрукували в Журн. Мин. Нар. Просв. 1891 р. нр. 7. прилога I.

Див. ще A. gr XV, ст. 9 і 17. Найдавнїщі згадки про дворища у надрукованій повище грамотї Казиміра без дати і в грамотї 1357 Чаплицу (Cod. dipl. Min. Pol. III, нр 715). Ще давнїща згадка про дворища у грамотї Льва Сенькови Татариновичеви – Лев дає єму quatur curias у Самбірській землї (Inventarium ed. Rykaczewsky, ст. 249); а в тім, грамота ся до нас не дійшла і через те не можемо судити про її оріґінальність. Див. ще у Шараневича, Rys wewn. stos. gal. wschodniej ст. 54, ув. 76.

[2]) A. gr. XIII, ст. 6, intromissio in duos kmethones seu duo dworziska.

[3]) A. gr. XII, ст. 187, de media altera area, media tercia area. XIV, ст. 188. N. Ян Давидовский твердить, що селянин Петро мав два ґрунти (agri), один обсадив при виходї, другий нї. Кметь, противно, каже, що обсадив той ґрунт, на котрім сидїв, а другого не мав. XIV, ст. 386. Кметь Яков debet collocare agrum Jarussio et debet statuere tres homines ad collocandum agrum... homines debent fieri valentes pro collocando agro.

лих дворищах сидять не тілько мужчини, але й женщини [1]). В загалї осїлий, debite locatus et possessus кметь — маючий господарь що мав достатний інвентарь для веденя господарства [2]). Економічна вартість такого селянина кладе ся звичайно на 10 гр. При заставі осїлих дворищ кожде йде звичайно за 10 гр. Середня норма чиншу від дворища означує ся на 1 гр.

Уже в XV ст. побіч дворища появляє ся і півдворище (media curia). В XVI ст. дворища дроблять ся ще більше — на четвертини і ще дрібнїщі частини дворища. Ся форма в XVI ст. тратить уже своє давнє значінє [3]). Дворища розмірюють ся на рівномірні кусники, хоть не лише в ріжних староствах, але і в межах одного й того самого староства величина дворищ іще не однакова, та в межах одного й того самого села дворища й окремі єго частини старають ся звести до одного знаменника.

На роздробленє дворищ мусїло мати вплив з одного боку закріпощенє селян, а з другого переміни в фінансовій системі держави.

Людність дворища с часом розростала ся, а тим часом вихід для селян чим раз більше утрудняв ся. З другого боку, пани старають ся перенести повинности на менчі одиниці, притягаючи до податків як найбільше осіб.

У XIV і XV ст. повинности падають іще на все дворище, навіть подимне брали, очевидячки, ще не від кождого дима, а від кождого дворища, бо в актах терміни curia, fumus і kmetho вживають ся яко синонїми.

У XVI ст. податок іде не тілько від дворищ і їх частин, що находять ся в окремім володїню, але ріжні повинности (подимне, стациї, ахтелове) беруть від кождого кметя, хоть би він і не мав навіть своєго дима.

Дослїд розміру селянських повинностей у Червоній Руси XIV — XV ст. дуже важкий. Для сего періода ми не маємо того дорогого материяла, що дають нам для дальших столїть

---

[1]) A. gr. XII, ст. 210, mulier Chotca de integra area cum omni iure sicut aliquis kmetho arealis.

[2]) A. gr. XIII, ст. 62, 195. Kmetho cum duobus bobus laboratoribus.

[3]) Лише де-куди, як у Стрийськім старостві, вона вдержала ся в найбільшій чистоті.

люстрації. Докладну вказівку розміру селянських повинностей XIV—XV ст. находимо головно в ерекційних грамотах на нїмецьке право. Відомостей для вистудиованя розміру повинностей в селах на праві руськім, польськім і волоськім дуже мало. Але незвичайно велике розширенє нїмецького права у Червоній Руси дає нам право дивити ся на розмір повинностей на сїм праві яко на середню норму селянських повинностей в загалї. Повинности селян на кождім инчім праві не могли дуже перевисшати своїм розміром повинностей поселенцїв на нїмецькім праві: при свободї руху селян у XIV — XV ст. особливо значна норма в розмірах повинностей могла бути дуже прикра для панів: вони могли лишити ся зовсїм без робочих рук. Тї, що заводили нові села, ревно перекликували селян на нові місця, приманюючи їх ріжними вільготами, заспокоюючи претенсиї пана до старих поселенцїв. Вільготи нїмецького права мусїли заставляти панів зменчати розміри повинностей там, де скількість їх перевисшала повинности осель на праві нїмецькім.

Повинности селян на нїмецькім праві складали ся з отсих головних частин: грошевого чиншу в користь пана, церковної десятини, натуральних повинностей і панщини.

У XIV ст. розмір усїх сих повинностей ще дуже не великий. Розмір чиншу, від 8 грошів до 1 гривни з лана, десятина від 1 гр. до 6 гр. і 1 ferto, натуральні повинности від 1 до 3 мір хлїба, иногї ще 2 курцї, 12 яєць. Окрім того селяне давали ще на вдержанє плєбана певну скількість хлїба і всї до купи складали ся на два prandia панови, що приїжджав у село чинити суд (таких iudicia magna бувало по 3 в рік, і видатки пробутку пана один раз приймав на себе солтис, а два рази селяне); селяне могли відкупляти ся від приготови prandium'у (платячи панови від 16 грошів до півгривни за prandium [1]).

Окрім повинностей і платень на користь пана, на селянах лежали ще, правда, дуже незначні, державні й суспільні повинности. Селяне платили подимщину по 2 гр. від лана, иногї

---

[1]) Див. Akta gr. III, нр. 9; VIII, нри 1, 2, 4, 6, 7, 10—12, 15, 19; IX, нр. 6; Prochaska, Mat. arch. нр. 12; Cod. diplom. Min. Pol. IV, нри 721, 812.

воєнщину (expeditionales), в однім актї 2 гр.[1]), поправляли замок, мости, греблї, помагали при спустї ставів і т. д.

Завважаємо ще одно важне: панщина, праця в користь пана або солтиса, у грамотах XIV ст. не згадує ся ні разу. Вільність від повинностей в актах XIV ст. дає ся від 8 до 20 років.

Наведені вище відомости йдуть і до королївських земель (найбільше число), і до маєтностей духовенства та приватних осіб. Найвищий чинш (1 гривна), як і найвищу десятину, находимо в маєтности, що належить духовенству. Чинш у приватній маєтности ($^1/_2$ гривни) рівняє ся найвищому чиншови в королївських маєтностях. Число вільготних років однаково в усїх грамотах (8 і 20 років, в однім актї 12 і 20). Десятина дуже ріжнородна. Натуральні повинности (в однім актї названі honoraciones) лише в 4 із наведених актів.

Але число звістних нам актів надто незначне, аби з них можна що-небудь вивести що до ріжниць повинностей маєтностей королївських, духовних і приватних. Декотра ріжниця в розмірі повинностей могла виходити з неоднакової якости експльоатованої землї. В загалї-ж (що й зрозуміло) розміри повинностей в землях королївських, духовних і приватних у XIV ст. (як побачимо далї в XV ст.) хитає ся незначно коло одної й тої самої загальної норми. Однакова для всїх потреба робучої сили довела до такої мовчазної згоди всїх володарів землї.

У XV ст. настають важні зміни в економічному становищі червоно-руського селянина.

Ми вже вказували вище [2]), що хоть червоно-руський селянин мав іще право виходу в XV ст., але що вихід єго був уже подекуди обмежений. Селянин, що жив на нїмецькім праві, мусїв обсадити перед виходом свій ґрунт инчим селянином. Той, що користував ся волею протягом певного числа років, мусїв відробити тілько років, кілько сидїв на волї. Сї умови значно спиняли волю переходу селян з місця на місце.

---

[1]) А в тім, в ерекційних грамотах XIV ст. на нїмецьке право, згадує ся воєнщина лиш один раз. Подимне те-ж у сих грамотах не згадує ся, хоть находить ся в більшости даровизн на землї.

[2]) Див. ст. 131—2.

З другого боку, і самі червоноруські шляхтичі більше осїли ся і взяли ся за господарство. Політичні умови польської держави після злуки з Литвою дали змогу взяти ся більше за торговлю, побільшили відхід сирих продуктів, особливо хлїба. Се заставило шляхту, що жила зразу з чиншів і инчих данин від своїх селян, узяти ся обробляти землю на своє різико. Робуча сила, уже значно обмежена в правах переходу з місця на місце, була тут-же в особі своїх селян. І ось від XV ст. в Червоній Руси появляє ся (хоть і в обмежених зразу розмірах) панщина.

Розміри панщини, як і розміри инчих повинностей, і в XV ст. в маєтностях королївських, духовних і приватних наближали ся до одної загальної норми. Коло середини XV ст. ми находимо панщину в розмірі 14 днїв від лана. Таку норму означують дві грамоті на нїмецьке право, одна в королївській маєтности, друга в маєтности приватній [1]). На істнованє загальної норми розміру панщини для осель на нїмецькім праві вказує ерекційна грамота для маєтностей Львівської духовної капітули — тут панщина мусїла відбувати ся secundum consuetudinem aliarum villarum in ius theutunicum majdburgense in terra Russie locatarum [2]). Норму 14-дневної від лана панщини ми находимо в ріжних місцях Червоної Руси протягом більшої частини XV ст. [3]).

Норма 14-дневної панщини від лана представляє ся ще досить лехкою, коли порівняти її з нормою XVI ст. В люстраціях королївських маєтностей у Червоній Руси (1565 р.) пан-

---

[1]) A. gr. II, нр. 73, p. 1447 для с. Мальчиці Їрод. пов. від лана 13 днїв панщини в користь пана і 1 день в користь солтиса. Селяне, що сидїли на пів лані, спрягають ся по два і відбувають один день панщини в користь солтиса. Окрім того на селянах лежить ще обовязок направляти греблю. В королївській маєтности Dzuschicze (ib. нр. 74 p. 1448) Їродецьк. пов. панщина означена в розмірі 14 днїв.

[2]) A. gr. II, нр. 76, p. 1453, с. Ставчани Львівськ. пов.

[3]) Найдавнїщий акт із 1424 р. (A. gr. XI, ст. 7, в землї Сяніцькій). 14-дневна панщина в 1430 р. згадує ся в грамотї на нїмецьке право Providó Roidoni de Winniki (Самб. землї Л. М. 4 В., нр. 22, ст. 433 об.). Сю норму застаємо ще в 1474 р. (A. gr. XII, ст. 357 в с. Липиці Галицької землї). Лише в однім актї початку другої половини XV ст. находимо 19 днїв панщини (A. gr. IV, нр. 99, p. 1461, с. Зимнавода, від лана 19 днїв, від пів лана 10 днїв, ortulani 4 дни). Але з другого боку ще в кінци XV ст. находимо в одній при-

щина доходить до великих розмірів від 2 до 3 і 5 днїв у тиждень. Селяне декотрих сел працюють у замкових фільварках що дня[1]).

Незначний розмір панщини в XV ст. поясняє ся, звістно, слабим іще розвитком фільваркого господарства. Фільваркове господарство в обширних розмірах появляє ся в Польщі аж у XVI ст.[2]). Перша загальна постанова про панщину по-

---

ватній маєтности 10 днїв панщини, с котрих 3 дни толоки на панськім хлїбі (A. gr. IX, пр, 96, p. 1487). В однім актї 1460 р. подибуємо панщину на 7 днїв (A. gr. XIII, ст. 350); у другім актї 1448 р. селяне pro prandio повинні відбути 8 днїв панщини (Prochaska, Mat. arch. пр. 142). Але, з другого боку ще в 1440 р. подибуємо що тижневу панщину (A. gr. XII, ст. 78)... scrutari si Dmitr solveret decimas, Sabbatinos dies laborabit, decimam mellificam dabit et alia cedat ut vicini sui. Labores часто подибують ся в вичисленю селянських повинностей XV ст. (Akta gr. XI—XVI), але лише рідко розміри їх означені. Тотї labores складають із панщини по фільварках (labores ad curriam XI, ст. 270, ager qui colebatur pro curia, XII, 335, seminatio hiemalis et estivalis in agris curriensibus, XI, 446) із воженя дров, сїна, хлїба з фільваркових піль (XI, 382 воженє дров, XIII, 223 зжати і звезти засїв, XI, 436 три дни збирати сїно, 1 день (орати?) озимину і 1 день ярину, XIII, 454 складати хлїб, ib. 454 шість селян сіють 6 колод вівса і 6 ordei. Та цїкаво, що ще в XVI ст. державцї иногдї обробляли поля наємними робітниками (Л. Метр. IV B. 12, ст. 648) або віддавали селянам поля с копи (скопщина у XV ст. мабуть означувала ся десятим снопом — campum cum decimis al. skopyami XII, ст. 286). У XVI ст. подибуємо десяту і сему копу, Л. М. IV B. 12, при описи Пустолоцького і Замкового фільварків Галицького староства. Нарештї можна, бачить ся, на підставі наведених фактів, дійти до висновку, що 14-дневна панщина представляла в XV ст. maximum звичайної норми. Норма 14 днїв подибує ся ще в XVI ст. Так, у с. Михончиці Льв. з. по привилеї 1524 р. селяне робили лише по 14 днїв у рік, хоть коло середини XVI ст. панщина в сїм селї була значно побільшена (Лит. Метр. IV B. 19, ст. 172 об.). В тій же землї селяне трьох сел жалують ся, що їх заставляють робити що дня, тим часом як селяне инчих сел роблять лише 8 — 14 днїв у рік (ibid. ст. 178).

[1]) Лит. Метр. IV, B., пр. 12, ст. 625 об. Села Льв. землї Велеполе, Залїсє, Любанє, Попеляни, Міклашів, Демня роблять що дня, окрім торгового дня (Л. М. IV B. 19, ст. 160, 177–8). Богато сел Теребовельської землї роблять що дня с полудня.

В Галицькій землї богато сел роблять по 3 дни в тиждень. Одно село відбувало щоденну панщину, але відкупило ся від неї грішми (Л. М. IV B. 12, ст. 616).

[2]) Stawiski, Poszukiwania do historyi rolnictwa krajowego, Warszawa, 1858. Ревізор 1565 р. зазначує страту подимного та поясняє се тим, що „scliа-

являє ся аж у 1520 р. [1]). Розмір панщини означений тут одним днем у тиждень.

Заведенє панщини у XV ст. то не була заміна новою повинністю якихось давнїщих; панщина появляє ся скрізь яко додаток до давнїх повинностей. Розміри всїх инчих повинностей не тілько не вменчають ся, але й ростуть у XV ст., хоть і не дуже швидко.

Грошевий чинш у XV ст. піднимає ся до 1 гривни від лана — такий розмір грошевого чиншу повсюдний у Червоній Руси XV ст., се загальна норма для кметя bene possessionato [2]).

Десятина так само по найбільшій частинї зводить ся до одної загальної норми — 6 грошів від лана [3]).

Натуральні повинности очевидячки лишають ся майже при нормі XIV ст. — від 1—2 мір (колода, бочка) хлїба, від 2—4 курки і 12—20 яєць, инодї сири.

Таким чином ми можемо вичислити середнїй розмір селянських повинностей XV ст. на 1 гривну чиншу, 2 мірі хлїба, 2 курцї, 12 яєць, 14 днїв панщини, 6 грошів десятини, 2 гр. подимного і 2 мірі хлїба в користь плєбана (остатнїй податок

---

chta rozmnoziwszi szie zegnali kmieczi niemalo szobie na folwarki dlya swej ziwnoscz“ (Л. М. IV B. 19, ст. 50). Подібні факти лучали ся деколи і в XV ст. Так у 1444 р. agazones Regales de Stawczani жалують ся, що львівський архиєпископ fecit sibi allodia de ipsorum curiis et agris (XIV, ст. 136 — 138).

[1]) Vol. leg. I. ст. 178.

[2]) Сю норму подибуємо в купі актів, у судових книгах XV ст. і в богатьох грамотах на нїмецьке право (див. A. gr. VIII, при 30, 40, 65 і IX, 15). Але звістно, з сеї загальної норми є й виїмки — $^1/_2$ гр., $^1/_2$ копи, навіть 20, 15 і $10^1/_2$ гр. від лана (A. gr. II, при 73, 74, 76, 128, 130; IV, пр. 99; IX, пр. 96).

[3]) A. gr. III, пр. 55, р. 1392 і особливо акт 1426 р. (A. gr. III, пр. 100), де Ягелло рішає суперечку межи львівським архиєпископом і єго паствою за десятину—архиєпископ домагав ся з кождого лана по 1 ferto і від католиків і від православних; шляхта твердить, що єму належить ся лише 6 гр. і то тілько з ланів, що обробляють католики, та від тих православних, що набули землї у католиків Суперечка кінчить ся компромісом, по котрому десятина означує ся на 6 гр. с кождого оброблюваного лана і від католиків, і від православних. Десятину на 1 ferto архиєпископ дістає тілько від Львовян і львівських кольонів. У Перемиській єпархії ще давнїще (в 1395 р.) стала згода межи шляхтою та єпископом на 6-грошевій з лана десятинї, але при тім тї, що платили більше як 6 грошів, мусїли й далї платити по давньому, а тї, що платили менче, — 6 грошів(A. gr. VIII, пр. 24).

часто брали і від католиків, і від православних [1]). Якому процентови доходів селянина відповідала ся сума повинностей?

Аби се вичислити, ми мусимо перемінити всї натуральні повинности на гроші і противно — суму, яку дістанемо, перемінити на хлїб, потім обчислити середнїй урожай з лана землї, порівняти добуту нами при обчисленю скількість хлїба, відповідну величинї всїх повинностей, з загальною сумою врожаю.

По дослїду Пєкосїньского [2]) лише два лани вживали ся в Польщі при заснованю сел на нїмецькім праві: 1) лан малий, фльмандський або хелминський, називаний также шродським = 30 старих польських морґів, і лан великий, франконський або нїмецький = $43^1/_5$ морґа. Менчі лани — великий кметський на $21^1/_2$ морґа і малий кметський на 12 м. повстали, на думку Пєкосїньского, через дїленє великого франконського лана на пів ланки і чверти і були таким чином лише частинами лана. По Ґревенецу [3]) лан у Польщі початку XVI ст. рівняв ся бодай маґдебурґській Hufe на 30 маґдебурґських морґів.

Возьмім отсю міру на 30 морґів за середню міру лана [4]). При триполевій системі господарства на кожде поле прийде коло 10 морґів.

По Ґревенецу при триполевій господарцї висївав ся на такім лані 10 чвертей озимого хлїба. Беручи середнїй урожай на 5-те зерно, мати мемо всего озимого урожаю 50 чвертей.

При перемінї селянських повинностей на гроші ми можемо держати ся ось якого рахунку. В XV ст. середня цїна колоди хлїба (жита) була від півґривни до ґривни, пару курей можемо рахувати на 1 ґріш, 12 яєць теж на 1 ґріш [5]). Що до

---

[1]) Див. напр. A. gr. II, нри 90, 117; VI, нр. 115.

[2]) Fr. Piekosiński, O łanach w Polsce wieków średnich, Krak. 1887 (Rozprawy Akad. Umiejętn. wydz. histor. filozof. t. 21).

[3]) Der Bauer in Polen, Berlin 1818.

[4]) Люстратор Самбірської землї каже про села на нїмецькім праві в тій країнї: Lanow pomiar iesth tez w nich ad bene placitum rozny (Л. Метр. IV B. 22, ст. 5).

[5]) Рахунок сей ми зробили на підставі отсих відомостей: міра (truncus, колода) жита коштувала в XV ст. від 16 ґрошів до 1 ґривни; але частїше подибуємо цїлу півґривни (A. gr. XI, ст. 173). 2 малдрати (24 чверти) жита —

панщини, то однодневну панщину, оброблене моргa під рілю, возьмім, по рахунку Іреневеца [1]), в вартости 8 мац жита (7 1/2

8 гривен без 12 грошів; ib. міра жита (mensura) — 16 грошів. XII, 175 ст., 20 колод (truncus) жита — 10 кіп; XIII, ст. 259 truncus жита — 1/2 копи; ib. ст. 240—20 cassulae жита — 10 гривен; truncus жита 16 гр.; ib. 148 ст. 1 1/2 trunci жита — 1 1/2 гривни (A. gr. XIV); 12 trunci жита — 2 гривні; 80 cassulae жита — 5 кіп.

На овес подибуємо ось які ціни: від 1/4 гривни до 1/2 гривни за колоду (A. gr. XI, ст. 155); 4 міри вівса — 2 гривні; XII, 162 ст. 8 колод вівса — 2 копі. У львівських актах 10 колод вівса — 4 гривни; XV, 153 ст. 24 trunci avenae tritulatae — 4 гривни.

Ціна міри пшениці — від 1/2 гривни до 1 гривни за колоду (A. gr. XI, ст. 253 міра пшениці — 1 копа); XII, 175 ст., 20 trunci — 10 кіп; XIII, 240 ст., 25 cassulae — 15 гр.; у Львівській землі: 60 cassulae — 4 гривни, 14 trunci — 7 гривен. (A. gr. XIV, ст. 164); ib. 343 ст., 10 cassulae tritici in valore quinque tumnarum, quaelibet tumna pro illo tempore per florenum.

Колода мала в собі 8 півмірок, півмірка — 2 маци (Л. М. IV, B. 22, ст. 5). А в тім, міри були не скрізь однакові. Люстратор XVI ст. завважує, що міра галицька менча від снятинської та коломийської, але трохи більша від рогатинської (Л. М. IV, B. 12, ст. 563). У сокальськім старостві хліб міряли третинниками, міра однакова с Каменецькою (Dod. do gaz. Lwowsk. 1859 p.).

Ревізор XVI ст. Самбірської землі цінує середній урожай ось як: (plennoscz zboza srednia miedzy liathem urodzainem y nieurodzainem):

Пшениці	копа	дає	півмірок	2
Жита	„	„	„	3
Ячменю	„	„	„	3
Вівса	„	„	„	3
Татарки	„	„	„	3
Проса	„	„	„	2
Гороху	„	„	„	1 1/2

БІБЛІОТЕКА МОНАСТИРЯ ОО. ВАСИЛІЯН У ЖОВКВІ

У XVI ст. пара курей коштувала 2 гроші, 20 яєць — коло 1 гроша (люстр. XVI ст.).

Назва мір у XVI ст.: truncus — колода (бочка), viccus — джбер (XII, ст. 425), chorum, tricorum — чверть (четвертка, A. gr. ст. 161, 220, 234); півмірка (XII, ст. 95); cassula — копа (A. gr. II, пр. 61); acervus, cumulus, arthonium — стіг; manipulus — сніп (XV, пр. 279).

Назва збіжа: пшениця — triticum (XIII, ст. 513); scrutum — просо; siligo — жито (у Du Cang'a: siligo Latinis scriptoribus est selecta farinae medulla, ex siligine frumenti genere, de quo Plinius (L. 18, c. 8) et Isidorus (L. 17, c. 2): siligo, genus tritici a selecto dictum (через те Klotz, Handwört. der lat. Sprache невірно: siligo — Art feinen Waizens, Winterwaizen). At postremi aevi auctoribus usurpatur pro secali, vulgo secle". Łebiński, Materyały do Słownika średniowiecznej Łaciny i starożytności polskich. Poznań, 1885. Siligo — cfr. modius (?)"; spand, Kętrzyński прикладає до пуд, pud). Ordeum, hordeum — ячмінь. Pisum — горох. Braseum — солод (міра brasei — 1/2 гривни A. gr. XI, ст. 253; міра ordei — 12 грошів, ib. ст. 173).

[1]) Іреневец (l. cit. ст. 23) бере вартість робучого дня — виораня плу-

польських ґарців по Ставіскому)[1]). При такім рахунку вся сума повинностей з лана рівняє ся 1 гривнї чиншу + 2 гривнї за 4 міри хлїба[2]) + 6 грошів за десятину + 1 гріш за кури + 2 гроші подимного + 1 гріш за яйця + 3 ½ гривни за панщину. Разом усего коло 7 польських гривен. На хлїб, рахуючи міру хлїба по ½ гривни, се рівняє ся 14 мір хлїба. Таким чином селянин XV ст., по приблизному рахунку, оплачував свої повинности одною третиною озимого урожаю. Для него таким чином лишало ся коло ⅔ озимого урожаю, ввесь весняний засїв і значна частина доходу з инчих приналежностей (з лугів, озер, ставів і т. д.; бо иноді селяне обовязані були ще привозити панови певну скількість сїна і дров). Таким чином розмір повинностей виходить для XV ст. ще дуже поміркований, особливо коли порівняти его з розміром повинностей XVI ст.[3])

Нїмецьке право, як ми бачили, не все розширювало ся на всїх мешканцїв села: в ерекцийних грамотах на нїмецьке право нераз додано, що правом сим будуть користувати ся тілько католики. Таким чином і в самих оселях на нїмецькім праві лишала ся частина людности, що сидїла на инчому праві (волоськім, руськім). Ми вже бачили, що в декотрих країнах Червоної Руси навіть у XV ст. сел на волоськім праві було більше від сел на праві нїмецькім. Відносно менче лишило ся в XV ст. осель на праві руськім, хоть такі оселї ми находимо і в королївських землях, і в землях духовних та приватних осіб.

Яка була сума повинностей в сих селах і як вона мала ся до суми повинностей осель на нїмецькім праві? При наданю нїмецького права селяне увільняють ся звичайно від цїлого ряду повинностей quae jus teutunicum perturbare solent,

---

гом із трьома кіньми великого морґа — на 8 мац жита, то-б то по нашому рахунку на ¼ гривни, бо на колоду йшло 16 мац.

[1]) L. c., ст. 89, увага.

[2]) Ми беремо середню по актам цїну міри хлїба (жита).

[3]) При тридневній на тиждень панщинї, по повищому рахунку, одна панщина рівналась би вартости майже всего озимого з лана урожаю. Але й цїни XVI ст. ріжнили ся від цїн XV ст. У Самбірській землї колода жита в XVI ст. коштувала 1 гривну 26 грошів, пшениці — 3 гривни 6 грошів (Л. М. IV, B. 22, ст. 5, з другого боку і цїна грошей була в XVI ст. инча, нїж у XV ст.).

але повинности тї вичисляють ся в дуже загальних виразах, розмір їх не означує ся [1]).

Уставних грамот для сел на руськім праві не зберігло ся ні одної, та їх очевидячки і не було. Повинности поселенцїв на руськім праві означували ся старим звичаєм. Заснованя нових осель на руськім праві ми майже не подибуємо в XIV—XV ст.

Одно можна, бачить ся, твердити, з деякою підставністю, що в оселях на руськім праві повинности не розложувано на кождого селянина окремо, а на всю громаду накладано спільно певну суму переважно натуральних повинностей. Селяне на руськім праві в XV ст. відбували й панщину [2]).

Трохи більше відомостей зберігли акти що до повинностей селян на волоськім праві. Як бачить ся, перші волоські виходцї у Червоній Руси чинили, подібно Словакам на Угорщинї [3]), щось в родї пограничної сторожі. Такі, як бачить ся, були Болоховцї XIII ст. У XV ст. згадує ся волоський воєвода (Vojewoda Valachorum Georgius de Stupnicza). На загальну военну повинність усїх Волохів вказує одна постанова шляхетського віча 1444 р.: коли Львівська і Галицька землї підуть у похід, то пани мусять посилати всїх своїх Волохів [4]).

Займаючи ся переважно годівлею худоби, Волохи платили всї свої повинности зразу худобою та її продуктами [5]).

---

[1]) Exacciones, daciones, contribuciones, soluciones, staciones, responsiones, equitaturae, vecturae, angariae et perangariae.

[2]) Селянин с. Костирович платить за чинш старостї non ad daciam regalem duos bonos marduros на Р. Хр., відбуває 5 днїв панщини (3 дни на збір сїна, 1 день на оранку під озимину, день під ярину) і відбуває з людьми повинність гахтелове (A. gr. XII, ст. 436).

[3]) Пор. Pič, Ueber die Abstammung der Rumänen, ст. 138 про Русинів на Угорщинї.

[4]) Item eciam quando movebitur Leopoliensis et Haliciensis terra ad expedicionem, extunc omnes domini debent destinare omnes ipsorum Walachos (A. gr. XII, ст. 129).

В привилеї Ладомирови Волохови 1487 р. (Prochaska, Mat. arch. пр. 207) селяне servire tenebuntur more aliorum Walachorum in bonis seu villis episcopalibus consistentium.

[5]) 1430 р. Ягелло записує Іванови Дзирець і Климашкови (fratres germani de Stupnicza — чи се не дїти волоського воєводи?) 200 гр. на волоськім селї (villa Walachorum) Висоцькім у Самбірській землї. Брати мусять що року давати 100 баранів pro dacione et stacione regali.

Розмір повинностей у XV ст. був дуже поміркований [1]).

У XV ст. волоські поселенці, особливо в підгірських місцевостях, бачить ся, не відбували панщини.

По ерекційній грамоті Ладомирови Валахови на князівство (1487 р.) у Перемиській землї повинности селян складали ся з 4 баранів від лана, 2 волоських сирів, 2 підпруг, десятини від свиней (хто не держав свиней, платив по $^1/_2$ гроша), всї на купу pro prandio $^1/_2$ гривни. В користь солтиса селяне відбувають 2 дни толоки (laborabunt duos dies in anno, quibus ipse (Ladomir) comestionem et bibitionem, ut moris est, circa tales labores tenebitur. (Proch. Mat. пр. 207).

A. gr. XI, ст. 348. Справа крайника оріховського cum dom. vexillifero та єго людьми pro agnis mensualibus al. dan pro castro Sanok dandis annuatim. На Корчинськім соймі 1472 р. тимчасовий податок (contribatio fertonum) був означений від лана по 6 гр., але „Valachi a quolibet centenario ovium per sex grossos dabunt (Bandtkie, J. Pol., ст. 311).

[1]) Коли рахувати барана на 4 гр. (A. gr. XI), 2 сири на 2 гр., 2 підпруги на 2 гр. (?) та $^1/_2$ гроша за porcorum decima, то всїх платень від лана приходило лише коло півгривни.

ГЛАВА III.

Міщанство в Галицькій Руси XIV–XV ст.*)

За княжої епохи, позакілько можна судити по лїтописним відомостям, галицько-руське місто не грало в історії своєї землї такої ролї, яку грали міста в инчих руських землях. Сила, яку добуло в Галицькій Руси боярство, убила тут самодїяльність міських громад. Не вони, а боярство тут рішає долю землї. Боярство, а не віче, зазиває й проганяє князїв; з боярами, а не з міщанами порозумівають ся ріжні, і руські, і чужоземні, претенденти на княжий стіл; бояре находять иногдї можливим обійти ся і без князя, „вокняжити ся“. Протягом кількох столїть ми ледви два-три рази подибуємо ся з вічем, у галицько-руських містах, та й то в разах надзвичайних;[1]) на віче, яко на нормальну появу, не находимо нїяких вказівок. Трохи більше, нїж у Галицькій землї, значінє мало, як бачить

*) Віддїл про міщанство буде дуже короткий. Доси видано надто мало материяла для внутрішньої історії міста в Галицькій Руси. Займати-ж ся в матїстратськім архиві Львова було для автора майже неможливо с причин, росказаних ним у статї „Архивы въ Галиціи“ („Кіевск. Старина“, 1888, при 8 і 10). Ось чому декотрі працї, як Kronika miasta Lwowa та Patrycyat i mieszczaństwo Лозїньского, по неволї, грають ролю первожерел, як основані на архівнім материялї (що нераз наводить ся в них in extenso).

[1]) Ip. 228, віче в Звенигородї в часї облоги єго Ольговичем.

1144 р. Галичане покликують Івана Ростиславича (Ip. 226), але лїтопись дуже часто під Галичанами розумїє галицьких бояр. Лише 2 — 3 рази згадують ся гражане. Ip. 586 („и послаша ко гражанамъ, рекуще: „предайтеся, князь вашъ ятъ бысть“) ib. 517 . . . и бывшю ему (Данилу) третии день у Галичи, любяхуть же и гражане. Подъѣхавшю же ему подъ городъ, и рече имъ „о мужи градьстии, доколѣ хощете терпѣти иноплеменьныхъ князий державу? Они же воскликнувше, рѣша „яко се есть держатель нашь, Богом даный ..)

ся, віче на Волинї, але й там воно швидко завмирає [1]) .Орґани міської управи за княжого періода звістні нам дуже мало.

В більших міських осередках находимо воєвод і тисяцьких. Ми думаємо, що під доглядом тисяцького була і міська людність, і людність підміських сел, що чинили разом із містом тисячу. Не можемо для Галицької землї рішити питаня про суїстнованє урядів тисяцьких і инчих місцевих керманичів. Але з лїтописи ми знаємо тілько тисяцьких галицьких і перемиських; по менчих центрах згадують ся воєводи і навіть тиюни. Не лише сама близота тисяцького до князя — в періпетиях XIII ст. ми находимо тисяцьких стало на боцї князя —

Одинокий раз у лїтописи виступає галицька земля. Почувши наближенє смерти, Ярослав „созва мужи своя и всю галичкую землю, позва же и зборы вся и монастыря, и нищая и силныя и худыя“ (Іп. 442), але у землї він просить лише відпустити ему гріхи („а отци и братья! простите и отдайте“), остатнї-ж свої державні роспорядки (роздїл князювання) викладає тілько перед мужами галицькими (так лїтопись дуже часто називає бояр) і лише їм каже присягати на хрест.

[1]) Іп. 175, Василько і Володарь облягають Володимир „и посласта к Володимерцемь“ з домаганєм видати Туряка, Лазаря й Василия, порадників Давида на осліпленє Василька: „гражани же слышавше се и созвониша вѣче, и рекоша Давыдови людье на вѣчи: „выдай мужи сия, мы не бьемъся за сихъ, а за ти можемъ ся бити, а за сихъ не бьемъ ся; аще ли, то отьворимъ ворота городу, а самъ промышляй о собѣ“. Спосіб скликаня віча і тон бесіди Володимирців відповідає фактам нормального вічевого житя Києва і Новгорода.

Другий подібний факт находимо в епізоді тої-ж боротьби Ростиславичів з Давидом. Смерть Мстислава Сьвятополковича, убитого при облозї Володимира „таиша 3 дни, и въ четвертый повѣдаша и на вѣчи; и рекоша людье: „се князь убьенъ, да аще ся вдамы, и Святополк погубить ны“ и послаша къ Святополку, глаголюще: „се сынъ мой убьенъ, а мы изнемогаемъ голодомъ, аще не придеши, хотять ся людье предати, не могуще глада терпѣтя“. (Іп. 178). Активну ролю грають Володимирцї і в подїях за часу малолїтности Романовичів (Іп. 481 — 2.)

Найпізнїщий факт, що сьвідчить про певне значінє Володимирської міської громади, належить до XIII ст. Наступник Володимира Васильковича, Мстислав Данилович „вземъ же рядъ с братомь, поѣха до Володимѣра, и приѣхавъ Володимѣрь ѣха во пископью ко святѣй Богородици: и созва бояры Володимѣрьскыя брата своего, и мѣстичѣ Русции и Нѣмцѣ и повелѣ передо всими чести грамоту братну оданьи землѣ и всѣхъ городовъ и столнаго города Володимѣря; и слышаша вси отъ мала и до велика“. (Іп. 596).

Завважаємо, що боярство не грає на Волинї за княжого періода такої величезної ролї, як у Галицькій Руси.

але й безпосередні князівки свідчать про те, що тисяцький — урядник княжий, а не земський: тисяцького іменує князь [1]).

Під тисяцьким находили ся сотські, число котрих нам не звістно [2]). Оба уряди, і тисяцького, і сотського, сталі; тисяцький старшує над своїм полком у поході — із сих двох фактів можна з імовірністю судити про адміністративно-воєнне значінє обох урядів.

Про права міщан, компетенцию міської громади за княжого періода годї сказати що-небудь певне на підставі збережених відомостей.

А про те нема ніякої підстави твердити про яку-небудь станову окремішність міської людности Червоної Руси за княжого періода.

В зовсїм нову, цїлком ріжну від старої, фазу розвитку вступає українське місто від часу польського панованя. Воно відокремляє ся від землї в осібну замкнену громаду зі своїми правами та привілєями; міщанство с кляси стає станом.

Се відокремленє міського стану було результатом заведеня в червоно-руських містах нїмецького права.

Ми не будемо тут роздивляти питанє про те, чи мали польські королї при заведеню нїмецьких порядків по містах цїли тілько фінансові, чи й полїтичні, то-б то чи хотїли вони сотворити третїй стан, на котрім би, по приміру західних королїв, могли с часом оперти ся в боротьбі зо шляхетською силою, що разу-раз росла. Не будемо зупиняти ся і на загальній справі про користний чи некористний вплив нїмецького права на розвиток міста в Річи посполитій (остатня справа дослїджена вже

---

[1]) Іп 527 „Ростиславъ же... вои собравъ и Володислава невѣрного, пойде на Галичь; и пришедъ къ Печерѣ Домамири, и прельсти е Володиславъ, и вдашаси Ростиславу; и оттуда, поима, пойде ко Галичю, рекый: „яко твой есть Галичь“, а самъ прия тисячю отъ него.

[2]) У XVI ст. людність навіть тих міст, що вже покористували ся нїмецьким правом, була подїлена на десятки, але така орґанїзация мав вже инче значінє. Так по люстрациї 1552 р. в Кременци „мѣщане подъ Марборскимъ правомъ въ месте и на передместью. А росписаныхъ на десятки для обороны часу потребы на замъку и въ месте: десятковъ всѣхъ 31, а домовъ триста семъдесятъ 6, а которые подъ присудомъ замковымъ“ (Арх. Юго-Зап. Рос. ч. VII, т. II. ст. 30). У Барі, в єго руській частинї (miasto Ruskie) 12 десятковъ (12 десятниковъ; ib. ст. 131).

в двох російських працях [1]), хоть не можемо не завважати, що в описанім нами періоді нїмецьке право відбило ся на містї швидче своїми гарними боками, нїж негарними.

Далї нас будуть інтересувати лиш отсї питаня: 1) які були відносини нових порядків міста до его старих порядків, то-б то инакше, в чім лежали головні ріжницї обох порядків. 2) Чи лишили ся які риси старого руського ладу при нових порядках. 3) Які були взаємні відносини ріжних громад, що чинили місто (бо з дальшого буде видно, що новий лад не обіймав цїлком усеї міської людности) і 4) Якими прикметами в порядках і юридичних правах визначали ся тоті громади [2]).

---

[1]) М. Ф. Владімірского-Буданова, Нѣмецкое право въ Литвѣ и Польшѣ, Спб. 1868, і В. Б. Антоновича (Архивъ Юго Западной Руси ч. V., т. I. Акты о городахъ 1432 — 1798 г.).

[2]) Галицько-руські міста ще ждуть своїх істориків. У міських архівах богатьох із них (особливо Львова й Перемишля) зберігає ся незвичайно богатий, дуже мало ще розроблений, материял до внутрішньої історії червоноруських міст від кінця XIV ст. (декотрі вказівки див. в нашій статї „Архивы въ Галиціи", „Кіевская Старина" 1888 при 8 і 10). За видане сего материяла взяли ся аж остатнїм часом. Так в Akta grodzkie i ziemskie I — IX видано майже всї грамоти до XVI ст. що до Львова і богато грамот що до инчих міст Галицької Руси. Богатий материял до історії внутрішнього житя є в судових галицько-руських книгах (Akta gr. XI — XVI). Львівський магістрат від 1892 р. почав видавати найдавнїйщі магістратські книги своєго архіва (Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta I. Najstarsza księga miejska 1382 — 1389, wydał Dr. Aleksander Czołowski, we Lwowie, 1892).

Історії важнїщого з галицько-руських міст, Льва, посьвячено і найбільше праць. Окрім старих праць Зїморовича (Triplex Leopolis, польський переклад Півоцкого, Lwów, 1833), Юзефовича (Annales urbis Leopoliensis — видана тілько частина), Ходинецкого (Hystorya miasta Lwowa, Lwów 1829), Зубрицького (Kronika miasta Lwowa, Lwów 1844 — праця, і доси цїнна, хоть і не мало в нїй помилок), зазначимо цїнні статї Распа (Beiträge zur Geschichte der Stadt Lemberg (Archiv für österr. Geschichte Bd. 43), статї Дїдицького в Słownik'y geograf. Król. polskiego, і особливо талановиту працю Влад. Лозїньского, Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku, вид. 2-е, we Lwowie, 1892 р.

Давнїй історії посьвячені праці Шараневича, Стародавный Львовъ, Львів 1861 та Алекс. Чоловского, Lwów za czasów ruskich 1891.

До історії Перемишля див. Hauser, Monografia miasta Przemyśla; Anat. Lewicki, Obrazki z najdawniejszych dziejów Przemyśla, Przemyśl, 1881.

До Галича, Із. Шараневич, Trzy opisy historyczne staroksiążącego grodu Halicza, Lwów 1883 і Al. Czołowski, O położeniu starego Halicza, Lwów 1890. Бібліографію історії инчих червоно-руських міст див. в Słowniku geogr. Król. polskiego, та в новім виданю Starożytna Polska Балїньского і Лїпіньского.

Нїмецьке право появляє ся в галицько-руських містах іще за руського часу; але до польського панованя воно мало тут лише характер специяльної привилеї нїмецьким обивателям міста — вони ще за руського часу чинили в містї окрему громаду зі своїм війтом [1]). Такі-ж окремі громади мабуть чинили й инчі чужинцї, що жили в містї. З руського часу ми знаємо лиш одну пробу розширити нїмецькі порядки на все місто — проба ся належала Болеславу-Юрію, остатньому галицько-руському князеви.

Зовсїм инче значінє для міста має заведенє нїмецького права від часу прилуки Червоної Руси до Польщі. Нові порядки розширяють ся тепер на все місто, що увільняє ся від власти місцевих керманичів і творить замкнену громаду, що сама рядила ся і сама поповняла ся. Для декотрих міст, де справдї істнували нїмецькі громади, сей факт набирав немов значіня підвисшеня нїмецької громади над усїми инчими й піддання їй инчих громад. Війт — представитель нїмецької громади — стає тепер представителем усего міста. Так було напр. у Львові, де довго війт і райцї були виключно Нїмцї.

Відокремивши місто від „землї“, нїмецьке право звузило саме понятє про місто, завело в давнїй демократичній руській громадї нові елєменти — виключности та аристократизму. Рівні давнїще по правам обивателї міста різко роздїлили ся тепер на дві кляси — повноправних міщан і неповноправних обивателїв. С часом і перша кляса розбила ся на два віддїли, патріциїв і плєбеїв. Хоть юридичної рїжницї в правах обох віддїлів першої кляси і не було, але de facto вся доля міста находила ся в руках богатого купецтва, що міцно держало ся купи. Лише мешканцї міста в тїснім розуміню вважали ся повноправними міщанами та вживали користей нїмецького права. Передміщане не мали прав міщан.

Умови для добутя права горожанства були такі: лєґальне походженє, християнська віра, добра моральність, посьвідчена

---

[1]) Війт львівський згадує ся ще за часу Льва (A. gr. II, нр. 1 під 1252) дотаційна грамота Казиміра дїтям помершого львівського війта Матвія, що потверджує їм володінє маєтністю, дарованою їх дїду Бертольду, львівському войту князем Львом. У Перемишлї війт згадує ся ще під 1359 і 1366 р. (A. gr. VIII, нр 3 і 5). В Ярославі під 1371 Мыхно, войть ярославскій (Головацький, нр. 4).

якою поважною особою або урядом того міста, с котрого походив аспірант, і нарештї володїнє нерухомою власністю в містї, вартости 300 зл.[1]). Иноді лише католики могли користувати ся нїмецьким правом. Такі умови натурально викликували незгоду межи двома віддїлами міських обивателїв і робили неповноправних байдужними на долю міської громади, де вони поносили великі тягари, та не користували ся нїякими привилеями.

---

[1]) Дїдицький в Słownik'y geogr. Król. polskiego, т. V, ст. 506. Але Лозїньский підбільшує сю суму до цифри 3000 — 6000 зл. (Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie, вид. 2-е, ст. 17). Зубрицький (ст. 73) наводить факт, що доказує доконечність володїня нерухомою власністю в містї для добути міського права. Коли в 1406 р. львівський райця Леонгард подарував свій дім на шпиталь, міська рада (виїмково) обовязала ся не силувати его купувати нерухому власність і позваляти ему і без того торгувати в містї. В 1418 р. було постановлено, що для принятя до міського права треба було бути жонатим і володїти нерухомою власністю, а нї то платити до міської каси по 10 гривен (ib. ст. 84). Не могли дістати права міщанства нежонаті (ib. ст. 26); вони платили особний податок vectigal taurinum (bykowe в люстрациях XVI ст.) (у Львові від 1411 р., Зубрицький, Kr. m. Lwowa 79). Принятий до міської громади платив вступне в досить значних розмірах.

Під християнською релїгією иноді розуміли тілько католицьку віру. В декотрих виданях нїмецького права виразно говорить ся, що ним будуть користувати ся тілько католики. Див. напр. грамоту Витовта місту Соколову 1424 р. Starož. Polska, 2-е вид. т. III., ст. 531 (Mieszczan i włościan rodu polskiego lub niemieckiego przenosimy z prawa polskiego lub ruskiego na niemieckie zwane grodzkiem; Rusinów zas przi ich prawach zostawiamy). В ерекциїній грамотї Казиміра Львову на нїмецьке право, остатнє, правда, розширяє ся на всїх мешканцїв міста без обмеженя вірою (. . . et licet totae civitati predictae et omnibus habitantibus et commorantibus in ea tribuimus jus Magdeburgense... і вище : absolvimus insuper civitatem predictam et incolas ipsius quoslibet ab omnibus jurisdictionibus palatinorum etc.), але з богатьох актів ми бачимо, що й у Львові для принятя Вірменина до нїмецького права треба було осібного королївського дозволу. A. gr. V, ст. при 42, 78, 141. В остатнїм актї король позваляє трьом братам Вірменам, Ваську, Стацьку та Томі користувати ся нїмецьким правом... assecurantes et absolventes ab omnibus arrestacionibus, exaccionibus et solucionibus theloneorum nostrorum regalium, prefatos Armenos nostros jure simili gaudere facientes et uti, prout eciam serenissimus dominus rex Vladislaus felicis recordii noster genitor carissimus, aliis Armenos eodem iure civili consolabatur ex gracia speciali).

В Перемишлї аж у 1458 р. всї cives et suburbani переносять ся с польського і руського права на нїмецьке. (A. gr. VI, нр. 28), тимчасом як нїмецьке право Перемишль дістав у 1389 р. (грамота Ягелла в A. gr. V, нр. 19, але ще

Але надаючи містови нїмецьке право, королї не нищили рїжнородні громади, що заселяли місто. Сї громади були тепер полїцийно та адмінїстративно під міським урядом, але в певних межах і далї мали свої права і привілеї. В судових справах залежність сих громад від міської управи не була безоглядна: люде, що належали до национальних громад, могли або судити ся на підставі норм нїмецького права, або на підставі звичайного права в осібних мішаних судах, де судиями були представителї їх громад, а предсїдателем — представитель міста, війт. Питанє про межі компетенциї міського уряду над представителями рїжних национальностей, що жили в містї, було раз-у-раз objectum litis межи национальними громадами і міським магістратом. De facto виходило на те, що судові

давнїще згадує ся війт перемиський у грамотї 1359 р. (Головацький, l. c. пр. 2 „Панъ войтъ перемышльскій“ і A. gr. VIII, пр. 5; войтъ и райцы під 1386 року, ib. пр. 16).

Формулу аттестата в добрій моральности та гарній поведїнцї ми находимо в грамотї новосандецького магістрату, що рекомендує львівському магістратови своєго співгорожанина Яна Розу і просить приняти єго межи львівських горожан... recognoscentes quod is providus Iohannes Rosa in civitate nostra Sandeczensi iuxta ritum sanctae matris ecclesiae, legittime coniugato thoro honesto ac legittimo, honestis ex parentibus extat progenitus, genitore Iohanne Rosa, Martha vero genitrice eius originem trahens in civitate nostra Sandeczensi famamque laudabilem, probam et honestam conversationem ac conservationem, in omnibus a minimo in maximum duxit honesteque se aput nos conservavit; de quo nulla nota infamie, imo omne bonum laudabile et honestum temporibus, quibus nobis commansit, et in exteris partibus, prout audita percepimus, prorsus innotuit. A. gr. VII, пр. 98. Подібне свідоцтво видають у 1460 р. каменецькі райцї Яну Триндалу (A. gr. VI, пр. 38).

Не кождий, принятий до нїмецького права, користував ся всїми єго хіснами й діставав повні права міщанства. Не-католики (в тім числї православні Русини та Вірмене) не могли бути вибирані до лави і магістрату; Русини та Вірмене не могли набувати домів у ринку (Łoziński, l. c. ст. 340); але de facto остатнє обмеженє і Русинам і Верменам удавало ся обходити, що зрештою доводило до безконечних процесів. Лозїньский (ст. 350) каже, що хоть у 1708 р. львівські Русини в купі зо Ставропигією приняли унїю, то львівський магістрат усе-ж таки не хотїв допускати Русинів до міських урядів і права засїдати в міській лаві та магістратї Русини добили ся аж дорогою процеса, що тяг ся 30 років. Але Зубрицький (Kr. miasta Lwowa, ст. 144) твердить, що до 1518 р. православні Русини жили в згодї с католиками і разом з ними засїдали в міській радї. Але межи райцями XIV — XV ст., що він називає, ми найшли лише двох Русинів — Hanuszko Czerkes Rusin (ст. 73 і 84

справи межи представителями одної й тої самої громади рішали ся на судї самих її представителїв, а мішані суди грають ролю головно в претенсиях третїх осіб до членів якоїсь национальної громади.

В грамотї Казиміра Львову на нїмецьке право вказані отсї национальности, що їм позволяло ся судити ся мішаним судом: Вірмене, Русини, Сарацини та Жиди (хоть се право давало ся й aliis gentibus cujuscumque status vel conditionis existant). Що Вірмене та Жиди чинили окремі громади зі своєю старшиною, се звістно давно; про сї громади ми скажемо нижче.

під 1407 р.) і Mikuła Rusin (ст. 114 під 1463 р.) Nicolaus Reuse (ст. 76 ad a. 1410) згадує ся ще в магістратських книгах XIV ст. (Pomn. dziejowe Lwowa, нр. 590, 641). Але є підстава вважати єго католиком. Під 1383 р. (ib. ст. 57) виступає Jencz Ruteni, тоб то син Русина (filius quondam Johannis Reuse), а так означувано людей руського роду, що перейшли на католицизм (Пор. Johannes Ruteni Rector parochialis Ecclesie sancte Marie in Lemburga, A. gr. III, ст. 92, 126). Завважаємо ще, що Neco Reuse був війтом у 1403 р. (A. gr. II, ст. 48), а райцею в 1406-7 р. (A. gr. IV, ст. 15, 21, 43, 47, 55; іще давнїще в 1402 лавником, ib. ст. 9, а Лаврентий Reuse в 1443-4 (A. gr. V, ст. 228 XIV, ст. 123).

Nicolaus Rutenus межи райцями був під 1359 р. (A. gr. III, ст. 23). Віра двох руських райців (Ганушка Черкеса і Микити) нам незвістна. Набуване нерухомої власности в містї для Русинів і Вірмен було обмежено означеними пунктами (улиці Руська і Вірменська). Русини та Вірмене довго не мали доступу до декотрих цехів (Łoziński, l. c. ст. 341), напр. до цехів гамарників, золотарів. У 1386 р. перемиські шевцї дістають ті самі привилеї, що і львівські, але міркуючи с тексту грамоти, діло йде тілько про шевців-католиків (A. gr. VI, нр. 1: omnia iura et singulas consuetudines, quibus ipsi sutores catolici, Polonici sive Teutonici, utuntur fruuntur et manicipiuntur in civitate Lemburgensi, in nullo prorsus diminuendo, eisdem dedimus, donavimus et temporibus perennibus contulimus inviolabiter observari. Руські шевцї, що жили під перемиським замком, аж у 1439 р. дістають право: artem ipsorum sutoriam, prout ab antiquo laborabant et exercebant, exercere, laborare et ad eam quomodo libet necessaria in foro et extra forum eiusdem civitatis emere, vendere, comutare et de factis per eos indutiis disponere libere, secure et sine quovis advocati, consulum, civium, incolarum, sutorum et quorumcumque hominum eiusdem civitatis Polonicalium et in iure Teutonico manentium impedimento, prout alii ipsius civitatis Przemysliensis sutores laborant, emunt vendunt et exercent. (A. gr. VI, нр. 19). Від XVI ст. чужинцї ледви-не-ледви дістають міське право; почесне звання міщанина коштує їх дуже дорого. (Łoziński, ст. 19).

Чи чинили Русини, котрі не користували ся нїмецьким правом, такі-ж громади, як Вірмене та Жиди? [1]).

Декотрі історики Львова [2]) твердять, що противно Вірменам, котрі чинили окрему автономічно-правову громаду, що істнувала на підставі ряду привілєй, Русини чинили в містах тілько вірсповідну громаду, а не правову, значить не мали нормальної орґанїзациї.

Завважаємо на се ось що: через наведені вище причини не тілько доступ до повних горожанських прав, але й певна осїлість були обмежені в містї для не-католиків. Але юрісдикция міського маґістрату розширяла ся зразу тілько на місто в тїсному значіню. Передмістя лише протягом часу мало-по-мало були піддавані міській юрісдикциї; неповноправна людність міста (в її широкому значіню), бідиїщі кляси містили ся переважно по передмістях (і піддані міському маґістратови передміщане не користували ся повними правами горожанства). Тут головно живуть Русини, Вірмене та Жиди.

В периодї незалежности від міського правительства передміщане мусїли мати свою окрему орґанїзацию та юрісдикцию й своє право.

Із богатьох судових рішень ми можемо вивести, що не піддана міському маґістратови людність передмістя була адмінїстративно і судово під замковим урядом. На чолї управи передмістями стояв, як бачить ся, воєвода. Під воєводою були сотські, до котрих належали і найближчий догляд за людністю передмість, і догляд за підзамковими сотними людьми [3]).

Людність передмість жила на праві руськім і значить і судила ся по тому-ж праву в замковім судї [4]).

---

[1]) Цїкаво, що як побачимо нижче, Вірмене, котрі перейшли на нїмецьке право, не тратили звязи з своєю громадою.

[2]) Łoziński, l. c. ст. 14 і 308.

[3]) Pomniki dziejowe Lwowa, пр. 421 згадує ся староста Михайло під 1386 р. Тодї львівським старостою (capitaneus) був Андрей. Чи не був се який представитель львівської руської громади? Тивун перемиський Богдан згадує ся під 1359 і 1366 р. (Головацький, пр. 2 і 3. A. gr. VIII. пр. 3 і 5) тивун de Sczirzicz під 1405 р. (A. gr. IV, ст. 21).

[4]) A. gr. XIV, ст. 123, львівський лазьник Манько продає вірменському лазьникови Лазарю два доми ante portam Cracoviensem in iure castri Ruthenico existentes, обовязуючи ся боронити покупця від претенсий своїх свояків iuxta consuetudinem iuris Ruthenici.

Не всї передмістя у XV ст. переходять під юрісдикцию міста; декотрі з них лишають ся під доглядом замку [1]), але і в тих передмістях, що були під міським магістратом, лишала ся людність, піддана замкови.

На руськім праві по передмістях жили не тілько Русини, але й чужинцї, напр. Вірмене.

В історії українського міста середнього періода Вірменам належить дуже видне місце [2]) Без усякого прибільшеня можна сказати, що найбільші торгові центри України, як Львів, Луцьк, Каменець Подільський, мають в значнім степени подякувати за своє богатство, блиск і значінє переважно Вірменам. Дяку-

---

У 1415 р. Вірмене, належні до церкви св. Івана на львівськім передмістю, переносять ся с права руського на право вірменьске (A. gr. IV, пр. 32).

В Камінци Подільськім іще в 1565 р. Русини чинили окрему громаду і судили ся по праву руському (Miasto Kamieniecz ma w szobie troyaki narod ludzki, troyaki obiczai prawa. Poliaczy autoritatae praeminent, a szadza sie prawem Maydemburskym; Rusz prawem i zwiczaiem ruskym sadza szię u woytha swego maya; Ormianie — obiczaiem armenskym y woytha tez swego maya (Арх. Юго-Зап. Рос., ч. VII, т. II, ст. 165)

[1]) У Львові розріжняють ся Suburbium civile і Suburbium castrense (A. gr. XIV, ст. 396, providus Paulus de suburbio civili); із A. gr. XIV, ст. 155 можна би вивести, що в міськім передмістю був свій війт (Hanusch advocatus in suburbio in Cerdonibus: того року міським війтом був Лаврентий, ib. ст. 123 і A. gr. V, ст. 118). Доми in suburbio ante portem Cracoviensem находять ся in iure castrensi (A. gr. XIV, ст. 164). Від них іде служба замкови (A. gr. XV, ст. 189). Передмістє pod zamczie було під доглядом замку і в XVI ст. (Л. М. IV. B. 19, л. 152 об.).

[2]) Лїпша праця по історії українських Вірмен належить проф. Їромнїцкому (Ormianie w Polsce, ich historya, prawa i przywileje, Warszawa 1889). В передмові до сеї праці (основаній по більшій частині на дипльоматичнім материялї) подана й лїтература справи. С поданих автором праць найважнїщі: Sadok Barącz, Żywoty sławnych Ormian w Polsce, Lwów 1856 (богатство материяла, але не мало фантазий і помилок), праці Бішофа: Ferd. Bischof, Das alte Recht der Armenier in Polen (Oeterr. Blätter für Litteratur und Kunst, Wien, 1857), Das alte Recht der Armenier in Lemberg (Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsquellen, Wien 1864), Zacharjasiewicz, Wiadomości o Ormianach w Polsce (Bibl. nauk. zakł. im. Ossol. 1842, т. II); Шараневич (Szkoła, p. 1868), Sadok Barącz, Rys dziejow ormiańskich; Siarczyński, Galicya, jej ziemia, płody i ludy (Dod. tyg. przy Gaz. Lwowskiej 1857 p.) Дуже багато цїнного материяла по історії Вірмен у галицько-руських містах находить ся в Akta grodzkie і ziemskie. (Богато з зібраних Бішофом привілєй Вірменам передруковано з оригіналів у перших IX томах). Для побутової історії львівсь-

ючи переважно сему жвавому, поворотному та заповзятливому народови українські торгові центри стали посередниками торговлї Сходу з Заходом. Знаючи умови житя на Сходї, східні мови, торгові дороги на Схід, не без особистої хоробрости й уміня вживати зброї — прикмети доконечні для небеспечних екскурзий на Схід через великі землї розбійницьких народів, Вірмене дуже давно взяли ся за сухопутню торговлю Сходу з Заходом, а з упадком італїянських кольонїй у Криму захопили її в свої зручні руки.

Великими торговими операциями й ріжними инчими, часто менче гідними, дорогами зиску Вірмене дійшли на Руси до великого богатства й особистого значіня. А про те, Вірменам не вдало ся здобути собі пошани та юридичного значіня навіть у тих центрах, що дякуючи їх заповзятливости й завидному примірови, пішли по широкій дорозї торгової заповзятливости. В публичній опінії Вірмене стояли трохи вище нїж Жиди, але в усякім разї нижче нїж Нїмцї.

Таке становище Вірмен поясняє ся з одного боку їх релїгійною окремішністю: і католики і православні однаково

ких Вірмен особливо важні: Akta gr. т. XIV—XV і Pomniki dziejowe Lwowa, Lwów 1892. Не мало цїкавих побутових подробиць дає Wł. Łoziński, в працї Lwów starożytny II, Patrycyat i mieszczaństwo w XVI—XVII w. (головно на підставі невиданого матеріяла із львівського міського архива). У Київськім центральнім архиві, на скільо ми знаємо, зберігають ся книги вірменського суду в Камінци Подільськім (у вірменській мові. Книги Барських Вірмен вернено з сего архива до Бару. Виписки з подільських книг роблено для Емчіадзінської патриаршої бібліотеки. Про каменецьких Вірмен див. dr. Antoni J., Zameczki Podolskie I—III, Warszawa 1880. Про торговлю українських Вірмен див. ще St. Koczyński, Osteurop. Handel im XV Jh. (Jahrb für Nationaloekon. u. Statistik, XXXIV (1879 p.), ст. 498. Латинський текст збірника вірменського права видав Бішоф (Das alte Recht der Arm. in Lemberg), польський — Войцїцкий в Bibl. Warsz. 1842 і Bibl. starożytna pisarzów polskich, I. Важно було би дослїдити сей збірник і виняти з него ріжні напливи. Пробув се І. Kohler, Das Recht der Armenier Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, VII, Bd. I. Heft, Stuttgart, 1887). Історія приняття Вірменами унії — в працї Павіньского, Dzieje zjednoczenia Ormian polskich z kościołem rzymskim, Źródła dziejowe, т. II, Warsz. 1876, див. ще Юзефовича, Annalium urbis Leopoliensis tomus extraneus (рукопись бібліотеки Оссолїньских у Львові). Про мову польських Вірмен J. Hanusz, O języku Ormian polskich, Rozpr. wydz. filolog. Akad. umiej. т. XI. Єго-ж Einige slavischen Namen armenischer und türkischer Herkunft, Archiv Ягіча, Bd. IX, H. IV.

вважали їх за роскольників, невірних (infideles). З другого боку се був нарід зайшлий, за міцно держав ся своїх оріґінальних східних звичаїв, нарід східний, а до Сходу і Русь і Поляки ставили ся все недовірчиво. По фізичному складу, мові, звичаям Вірмене чинили ґрупу цїлком окрему, ґрупували ся в своїй громадї, різко визначаючи ся від туземців і західних кольонїстів. Нарештї особистий характер і декотрі не дуже симпатичні галузи їх дїяльности (як лихва), а в значній мірі, звістно, й зависть до богатства зайшлих чужинців, що псували особисті інтереси місцевої промислової кляси — через усе те на купу буржуазия українських міст була неприхильна Вірменам [1]).

Появляють ся Вірмене на Руси дуже давно. Хоть ми й не можемо признати достовірною грамоту, що буцїм то видав їм київський князь у 1062 р. [2]), але пробуток Вірмен на Руси в XI ст. безперечний. В житию преп. Теодосия Печерського є оповіданє про єго суперечки з Вірменами київськими за віру. І в Київі, звістно, Вірмене займали ся торгом і ремеслами.

З упадком Київа Вірмене переходять до південно-західних центрів; у XIII ст. ми їх находимо в Володимирі. З побільшенєм значіня Львова, яко торгового центра, сюди схо-

---

[1]) Ґромнїцкий твердить, що Вірмене не грали видної ролї на Руси через те, що їх було мало (ст. 52). Малочисленність Вірмен була тілько відносна. В містах (а Вірмене власне в них майже виключно й жили) процент вірменської людности був дуже значний, що видно с фактів, наведених у него в гл. 9 - 10. Так у Камінци було до 900 домів, що належали до Вірмен (ст. 70) і коло 1200 вірменських родин. У 1407 р. в межах міських стїн Львова було 63 вірменські сїм'ї, а 534 сїм'ї инчих обивателїв: Нїмців, Русинів, Поляків, Татар. Зубрицький, Kronika miasta Lwowa, ст. 68. По Сярчиньскому (Galicya, Dod. przy Gaz. Lw. 1857) у 1413 р. три тисячі вірменських родин прийшли в Молдавщину, осїли в Сучаві й инчих містах, частина відти перейшла до Львова в епоху боротьби межи наступниками господаря Александра. Коли внутрішнї незгоди перестали в Молдавщинї, туди в серединї XV ст. переселило ся знов немало Вірмен зі Львова (Kuczyński, l. c).

[2]) Див. у Бішофа, Urk. zur Gesch. der Arm. in Lemberg, і у Ґромнїцкого по конїї XVII ст. „privilegium Theodori Demetrii Ducis Russiae ex Ruthenico idiomate in latinum transpositum in a. Dei 1062 Armenis datum, cujus ea sunt verba: Ecce Magni Ducis Theodori Demetrii filii Nosohacensibus Armenis, qui huc volunt venire, veniant in auxilium meum, et ego vobis dabo

дять ся з ріжних місць Вірмене, і тут вони звили собі найпевнїще гнїздо.

Окрім Львова дуже давно находимо Вірмен у Луцьку, Камінци Подільськім, Галичи, Ярославі і в загалї в усїх значнїщих торгових центрах Південно-Західної Руси [1]).

Скрізь, куди лише Вірмене сходили ся в значній скількости, вони чинили окрему громаду, що мала самоуправу, своєго війта, свої збори старшин, своїх сьвященників і в більших центрах і епископів [2]).

Обєм сфери самоуправи вірменської громади був раз-у-раз objectum litis межи Вірменами і горожанами. Перші змагали розширити єго компетенцию, остатнї хотїли піддати Вірмен присудови міських властей. С третього боку, нарештї, й старости змагали піддати своїй судовій компетенциї не тілько вірменську громаду, але й усїх Вірмен, що були приняті до міської громади і значить находили ся на нїмецькім правї [3]).

---

libertatem ad tres annos et cum fueritis apud me, ubi quis voluerit, illuc ibit libere. Захаріясевич (у Ґромнїцкого, ст. 8), котрий бачив руський оригінал сеї грамоти, твердить, що на нїй нема дати, то само каже й Бельовский (Bischof, l. c.), котрий завважує, що в оригіналї нема й praenomen Zub (Theodor Zub), що подибує ся в декотрих копіях, і що в текстї можна прочитати — носохачкимъ и косохачкимъ армянамъ (може найвірнїще читанє — ко солхачскимъ). Дату 1062 Захаріясевич, як нам бачить ся, вірно поясняє роком перекладу грамоти на латинську мову по вірменському численю років (1062 = 1615 р.). Дата 1062 збила с толку богатьох — грамоту на підставі такої дати клали в XI ст., а що в 1062 р. не було великого князя Теодора Дмитрієвича, то грамоту признали фальшивою Позволимо собі здогад, чи не походить ся грамота від Волинського князя Теодора Любартовича (християнське імя Любарта — Димитрій ; він умер у 1431 р. Dlugosch, ed. Przezdziecki, l. XI, ст. 455, Wolf Ród Gedymina, ст. 76.

[1]) Відомости про розпросторенє Вірмен в межах Польщі зібрані Ґромнїцким, l. c. гл. 9—10. У 1432 р. луцьким Вірменам і Жидам дають ся ті самі привилеї, що й львівським (Inventarium privilegiorum etc. 271).

[2]) У Львові було навіть два вірменські віти, один у містї, другий на передмістю (Pomn. dz. Lwowa, нр. 397. Богдан, advocatus Armenorum, 1386. A. gr. XIV, ст. 166 згадує ся advocatus Armenorum de suburbio). Consilium Armenorum A. gr. XIV, ст. 141. Епископи вірменські були у Львові в XIV ст. (Pomn. dz. Lw. нр. 696, Gromnicki, ст. 52), в Луцьку, Камінци Под., Ярославі (Gromnicki, ст. 69—71).

[3]) A. gr. XIV, ст. 204.

В результатї бесконечні жалоби, протести й процеси трьох заінтересованих сторін.

Найбільше відомостей зберігли нам акти про долю вірменської громади у Львові. Ми роскажемо тут коротко історию сеї громади, зупиняючи ся головно на питаню про юридичне становище Вірмен, що не користували ся нїмецьким правом.

Ми не знаємо про істнованє якихось дуже давнїх грамот, що признавали би Вірменам їх права (про грамоту Теодора Дмитрієвича ми говорили вище). Казимір очевидячки не видав Вірменам осібної грамоти, що означувала би докладно їх права і привилєї. В грамотї Львову на нїмецьке право, Вірменам, як і инчим народам, що заселяли Львів (Русинам, Жидам, Сарацинам), потверджають ся їх старі права, але в дуже загальних виразах.

Так само неясно говорять про право Вірмен і инчі старші грамоти польських королїв, котрі зрештою покликували ся звичайно на привилєї, що дав Вірменам Казимір.

Що в другій половинї XIV ст. Вірмене мали своєго власного війта, се видно з грамоти Єлисавети Вірменам і львівських магістратських книг XIV ст.

Самоуправа вірменської громади раз-у-раз була більмом в оцї у львівської міської громади. Скілька столїть тягне ся процес львівського магістрату з Вірменами про підсудність остатнїх. Міська громада твердила, що в містї повинен бути один війт і єго судови повинні піддавати ся всї горожане без ріжницї национальностей; на сїй підставі вона домагала ся скасованя окремого вірменського війта.

Супроти таких незгідних претенсий королї чули ся в досить прикрому становищі — їм не хотїло ся кривдити Вірмен, що давали правительству, як воно само заявляє, чималі користи [1]), з другого боку через значні доходи від міської громади королї були дуже чемні для „вірних і любих“ (fideles et dilecti) горожан. Вага королївської справедливости хилила ся то на сей то на той бік, то ставала на неутральному становищі — компромісом старала ся втихомирити обі сторони.

По чиїм боцї були більші права?

---

[1]) A quibus nobis comoda crescunt non modica, A. gr. V, пр. 42.

Становище Вірмен у львівській міській громаді було справді не дуже користне — окрім платні загальних міських податків і мит, на Вірменах лежав іще спеціяльний податок[1]), від котрого не були увільнені і ті Вірмене, що дістали нїмецьке право. Далї, звичайне право Вірмен визначало ся дуже від постанов права нїмецького і польського. А про те Вірмене, очевидячки, хотїли судити ся по своєму тай у своїх судиїв не тільки межи собою, але й по претенсиї третїх осїб не Вірмен, і не хотїли в таких разах піддавати ся загальному міському присудови. Натурально, що місто боронило свої права, домагаючи ся підсудности Вірмен відповідачів по претенсиям міщан инчих национальностей міському війтови.

Надаючи Львову нїмецьке право, Казимір потвердив рівночасно права ріжних народів, що жили у Львові, а то: Вірмен, Жидів, Сарацинів, Татар і Русинів, при тому всїм чужинцям позволено в справах межи членами окремих национальностей або в позві членів одної национальности на членів другої[2]), судити ся або по нїмецькому праву, або по своїм правам, але в присутности і під предсїдательством міського війта.

Потверджуючи права і привилєї Вірмен, Єлисавета по-

---

[1]) Кошовиця? (A. gr. XV, ст. 296). У 1440 р. король наказує: quod omnes et singuli Armeni, fide Armenorum viventes, quorum multi de iure suo Armenico se in ius Teutonicum transtulerunt, eoque pociantur et fruantur, ita scilicet quod dum et quocies ipsi Armeni per nos tanquam nostri subditi pro aliquibus dacionibus sive solucionibus requirentur, omnes unanimiter iuxta uniuscuiusque exigenciam pro eisdem solucionibus aut dacionibus ipsis per nos impositis contribuant et componant... (A. gr. V, ст. 99).

У 1436 р. король просить Львів приняти до нїмецького права луцьких Вірмен Сенька, Haczile і Мелешка, але остатнїх не увільняє від мит, що платять Вірмене (Bischof, пр. 7). Але, з другого боку, даючи львівським Вірменам Івашкови, Стецькови і Томі нїмецьке право, король увільняє їх „a quibusvis theloneis et foralibus Leopoliensibus, nobis per ceteros Armenos solvi et dari consuetis (A. gr. V, ст. 182). У 1563 р. Вірмене жалують ся королеви, що декотрі з них виходять із під вірменського права до инчих прав simulque onera debita denegare consueverunt (Bischof, пр. 35). Король забороняє Вірменам переходити під инче право.

[2]) Так я розумію вираженє грамоти: „dantes tamen facultatem eis pro quibuscumque causis vel criminibus inter ipsos aut inter eos vel alias (nationes?) quibuscunque super causis vel articulis emergentibus, habuerint questionem, licitum sit eis predicti Jure Madeburgense uti coram advocati et perfrui, juxta eorum peticionem petitam et oblatam. (A. gr. IV, пр. 5).

ручає їх опіцї старост [1]), тим часом як по грамотї Казиміра львівські Вірмене піддані були присудови міського війта (в мішанім судї під предсїдательством війта). Се противуріче в актах мало для Вірмен неприємні наслїдки: тї Вірмене, що жили за межею міста, находили ся на праві руськім і були піддані присудови замку [2]). Старости змагають і всїх Вірмен піддати під свою власть. Тут характерний процес, записаний у львівських ґродських книгах під 1446 р. [3]). Львівський староста, Петро Одровонж, домагає ся, аби всї Вірмене, що находили ся на праві нїмецькім, піддавали ся замковому судови і домагає ся сего під загрозою смертної кари. Але вірменський війт мужно боронить прав своїх земляків. „Я не можу наказувати їм, бо вони живуть на праві нїмецькім, і судять ся по сему-ж праву".

В сїм процесї, по всякій імовірности взяло участь і місто, що стояло за піддашем своєму присудови Вірмен, котрі жили на праві нїмецькім. Участь міста в сїм процесї ясна зі згоди львівського маґістрату зо старостою, що стала ся у 1460 р. [4]). Староста зрікає ся претенсій на юрісдикцию над Вірменами, тими, що жили у Львові і за его стїнами, задержуючи лише юрісдикцию над Вірменами, що жили здавна під замком. Але львівський маґістрат не хотїв обмежити ся сею побідою. Окремішність вірменської громади, що мала своїх війтів (одного

---

[1]) A. gr. III, пр. 2... vobis nichilominus nostro fideli Baroni domino Janussio, Capitaneo terre sepius nominate, singulariter committimus, insimantes, quatinus superios dictos Armenos ab hominum quorum libet iniurys, molestys et perturbacionibus universis tueri et protegere sollicite debeatis et in eorum iure per vos et quemlibet vestrum nec non alios in terra Russie constitutos more pristino permittatis cum effectu. Вірменам в загальних вираженях потверджають ся права в привилеї, котрими вони користували ся в епоху Казиміра. Грамоту Єлисавети потверджують Людвик і Ягелло (ib. пр. 31 і 45).

[2]) Аж у 1415 р. Вірмене, що жили на землї церкви сьв. Івана extra muros civitatis Leopoliensis, переносять ся с права руського на право вірменське, яким користували ся львівські Вірмене, увільняють ся від присуду замкових урядників, дістають своєго війта, що відповідає лише перед каноніком церкви; війт судить їх по вірменському праву і по тому-ж праву відповідає сам перед каноніком (A. gr. IV, пр. 32). Цїкаво, що формула грамоти що до букви схожа с формою грамот на право нїмецьке.

[3]) A. gr. XIV, ст. 204.

[4]) A. gr. VI, пр. 41.

в місті, одного на передмістю) [1]), свою старшину [2]), своє право, підданої лише в обмежених розмірах присудови міського магістрату, була більмом в оці у гордих львівських патріціїв. І ось починає ся довгий процес магістрату з Вірменами за їх обопільні юридичні відносини.

Як ми вже казали, процеси межи Вірменами судили ся на мішанім суді; суднями були вірменські старші, проводив міський війт; такий суд рішав процеси по вірменському праву.

Та окрім місцевих Вірмен, сталих мешканців Львова, в се центральне торгове місто України раз-у-раз масами з'їжджали ся Вірмене з инчих українських міст, із Крима, Вірменії, Венеції й т. д. Питанє про підсудність чужоміських і чужоземних Вірмен було довго каменем незгоди межи трьома заінтересованими в сій справі сторонами — львівською вірменською громадою, міським магістратом і старостами. Старости змагали піддати своїй юрісдикції всіх чужоземних купців, що прибу-

---

[1]) Війт вірменський згадує ся ще в кінци XIV ст. Pomniki dziejowe Lwowa, пр. 497. Війт передмістя, A. gr. XIV, ст. 166. По Лозіньскому (l. c. ст. 277) перший старший вірменський (війт) мав голосну назву „начальника вірменського народа“ (dyrektor narodu ormiańskiego) або по вірменськи „eros-pochan“.

[2]) Остатні називають ся „armeni scabini iurati“ (A. gr. XV, ст. 269), seniores consilii Armenorum (A. gr. XIV, ст. 141). В Pomn. dziejowe Lwowa (пр. 492) є пригода мішаного суду над Вірменами Sewoncz filio Meletschy i Tholak filio Thaycz — суд in iure provinciali — проводить Pascho de Odirborg, palatinus parvi castri с трьома шляхетськими асесорами, Богданом вірменським війтом і Вірменином Herbytho, сином Тенегана із Володимира (а. 1387). Треба думати, що суджені Вірмене жили на львівськім передмістю і через те підпадали під присуд замку.

Для мішаного суду старости з вірменською старшиною див. A. gr. XIV, ст. 107, 110, 115–116. Для суду міського війта з вірменською старшиною див. A. gr. VII, пр. 69 (р. 1471). Засїдани такого суду відбували ся in pretorio Leopoliensi (A. gr. XV, ст. 269). Armeni scabini iurati in pretorio Leopoliensi iudicialiter residentes). А в тім, Львовяне ізза місця засїдань такого мішаного суду перечили ся з Вірменами: Вірмене твердили, що в мішанім суді війта з вірменською старшиною остатні повинні засїдати in pretorio et scabellis et locis scabinorum, львівські райці твердять, що вірменська старшина може засїдати in pretorio, лише не in subsellis scabinorum. Король рішав справу в користь львівських райців. Змисл суперечки ясний — львівські райці хочуть сею дрібною формальною зачіпкою підчеркнути неповноправність Вірмен, що не мають права брати активної участи в міській управі (документ у збірнику Бішофа, пр. 27).

вали в місто. Міський магістрат домагав ся їх підданя своєму судови по праву нїмецькому. Нарештї специяльно повставало ще питанє про право, по котрому вони повинні судити ся: магістрат твердив, що чужоземні Вірмене, як инчі чужоземні купцї, повинні судити ся по праву нїмецькому; Вірмене домагали ся того самого мішаного суду для чужоземних Вірмен, який був установлений для львівських Вірмен. Усї три сторони, окрім питаня про межі своєї юридичної компетенциї, були в сїй справі заінтересовані і з фінансового боку — хто судив, тому й належали ся судові мита.

Зразу побіду над инчими конкурентами взяло місто. У 1444 р. король піддає всїх присутних у Львові чужоземних купцїв, Греків, Вірмен, Сарацинів, Жидів, Бесерменів і представителїв усяких инчих национальностей, чи то християн чи поган, присудови міського суду по праву нїмецькому [1])

Але королївські грамоти і міські привилеї дуже мало значили в очах таких самовладних орудників долї Червоної Руси, якими були у XV ст. Одровонжі. Ми бачили, що остатнї рїжними погрозами (а мабуть і насильствами) хотїли піддати своїй компетенциї навіть місцевих Вірмен, принятих до нїмецького права. Аж у 1460 р. львівський староста Андрей Одровонж признав право міського суду над чужоземними купцями, що прибували в місто [2]).

Суперечки міста з вірменською громадою за підсудність чужоземних Вірмен, що приходили до Львова, ішли далї. До деякої згоди прийшли обі сторони в 1469 р. — процеси межи львівськими Вірменами по давньому мусїли рішати ся в міша-

---

[1]) A. gr. V, пр. 104.

[1]) A. gr. VI, пр. 41... hospites eciam ab undecunque venientes et signanter hospites transmarinos tam Christianos quam paganos cuiuscunque generis et conditionis extiterint, in iurisdictionem et civitatem Leopoliensem venientes, pro omnibus questionibus coram nemine de se querulantibus respondebunt, nisi in iure civili coram advocato Leopoliensi. Перед сею згодою був довгий процес, де взяли участь рїжні польські міста, як Познань і Їданьск, котрі сьвідчили перед королем, що Львову споконвіку належала юрісдикция над чужоземними купцями (ib. пр. 34 і 35). Цїкаво, що Львовянам треба було такого сьвідоцтва третїх осіб тоді, коли вони мали королївську грамоту з 1444 р, котра цїлком виразно встановлила се право.

нім судї під проводом міського війта, і в такім разї судові мита ішли в користь вірменських старшин, але в справах межи чужоземними Вірменами всї судові мита ішли цїлком на користь міського війта [1]).

А про те судова компетенция вірменської громади була ще більше обмежена королївськими грамотами з 1476 і 1520 р. Першою карні процеси (насильство, убийство, зраненє), що повставали межи львівськими Вірменами, були виняті з мішаного суду і піддані судови війта та міських лавників, в инчих процесах був полишений давнїй порядок суду. Апеляция від суду війта ішла до королївського суду [2]).

Іще більше обмежує судову компетенцию вірменської громади королївський декрет 1520 р.[3]). Ще як був король у Львові, магістрат жалує ся єму, що Вірмене не хочуть піддати ся міському війтови, кажучи, що мають свого війта. Король відклав рішенє сеї суперечки до будущого Пйотрковського сойму, куди покликано обі сторони. Львовяне показали на соймі документні сьвідоцтва того, що в містї повинен бути тілько один війт, до суду котрого належать представителї всїх национальностей, що жили в мїстї. Вірмене не могли доказати своєго права на окремого війта. Через те процес виграв львівський магістрат[4]). Але і декретом 1510 р. судова компетенция вірменської громади не була остаточно усунена: вона була тілько значно обмежена. Із компетенциї мішаного суду, окрім процесів, згаданих у декретї 1469 р. (насильство, убийство, і в актї 1510 р. ще злодїйство) були виняті ще всї процеси по нерухомій власности (pro bonis et rebus immobilibus, puta hereditatibus, domibus, hortis et agris et aliis ejus generis). Такі процеси були тепер віддані судови міського війта. В усїх инчих процесах (pro aliis rebus et eventibus pro tempore Armenos contingentibus, hoc est si alieni in aliqua culpabiles essent) полишено давнїй мішаний суд війта з шістьома вірменськими старшими loco scabinorum, що судять їх по нормам вірменського права.

---

[1]) Gromnicki, l. c. ст. 54 У збірнику Бішофа нї сеї грамоти, нї дальшої з 1476 р. нема; остатня находить ся в збірнику вірменських привилєй, зібраних Бельовским, що зберігають ся в Музею Оссолїньских у Львові.

[2]) Gromnicki, ibidem.

[3]) Bischof, l. c. пр. 23.

[4]) Ibidem.

Апеляция в процесах першого рода мусїла йти до вищого суду по нїмецькому праву (jus Theutonicum superius), в процесах другого рода — просто до короля.

В наслїдок спорів, що повстали в справі про бранє судових мит, декретом 1518 р. судові мита в мішаних процесах рішено дїлити по половинї межи війтом і вірменськими старшими, що засїдали на судї [1]).

Ми не будемо тут слїдити за дальшими суперечками вірменської громади з містом; завважаємо тілько, що вірменська громада зі своїми окремими правами проіснувала у Львові до самого кінця XVIII ст.[2]). Ще в 1519 р. Вірмене подали королеви латинський переклад своєго национального кодекса і в показаних вище разах судили ся по своєму праву до 1784 р., коли скасовано спеціяльні вірменські суди [3]).

Не вважаючи на те, що богато Вірмен принято до нїмецького права, львівський магістрат нїяким чином не хотїв признавати рівноправність Вірмен з инчими міщанами. Він твердив, що Вірмене через ріжницю в мові та релїгії не можуть бути повноправними горожанами (pares ipsis non esse ac certis limitibus ultra reliquos cives Leopolienses inclusos esse [4]); Львовяне не зупиняли ся навіть перед інсинуациями: вони кидають тїнь на полїтичну порядність Вірмен, заявляючи, що збори Вірмен, котрі відбували ся в ночи за стїнами Львова, дуже підозрілі [5]).

Се були, звістно, не зовсїм чесні способи в боротьбі магістрату з вірменською громадою. На днї такої великої неприхильности Львовян до вірменської громади, окрім ображеного почутя самолюбства міських патріциїв, котрі бачили в вірмен-

---

[1]) Ib пр. 26

[2]) Вірмене жили далї окремою громадою, мали свої збори на котрих вибирали епископів, сьвященників, розбирали справи церковного характера, займали ся справами про поміч бідним (вони мали свої школи та шпиталї), справами по заповітам і т. д. (Bischof l. c. при 36 і 50).

[3]) Gromnicki, l. c. ст. 56.

[4]) Bischof, l. c. пр. 37.

[5]) Ib. пр. 36. Вірмене, знаючи східні мови, сповняли звичайно важку тодї ролю товмачів (цїлий ряд їх див. в Pomniki dziejowe Lwowa) і тайних аґентів, що посилали польські королї на Схід і в Туреччину (інтересні подробиці див. у Лозїньского, l. c. глава VIII). Бувало, що Вірмене брали ся за полїтичні інтриги і на власне різико, як напр. у справах Молдавщини (ib. ст. 284).

ській громадї status in statu, лежали головно причини економічні. Львовяне бояли ся „ne universa prorsus civitatis ab illis occuparetur [1]). Вони жалують ся, що львівський ринок ось-ось перейде в руки Вірмен, — у кінци XVI ст. із 38 гуртових крамів у ринку (institae divites) 22 належить до Вірмен, а лише 8 до католиків і 6 до Русинів, з дрібних крамів (institae pauperes) до католиків належать 2, до Русинів 3, а решта 18 — до Вірмен [2]).

Львовяне вказують на те, що здавен-здавна для Вірмен, Русинів і Жидів означено певний maximum домів, котрими вони мали право володїти в місті [3]), просять заборонити Вірменам купувати доми у католиків. Але показало ся, що магістрат не зовсїм мав рацию — нї в яких королївських декретах не було означено число міських домів, яким могли володїти Вірмене. Процес скінчив ся компромісом у 1600 р.[4]). Король дав Вірменам право володїти 73 домами в місті (то-б то мабуть потвердив у володїню всїх тодішнїх властителїв домів Вірмен), не включаючи сюди дому „qua in negociis ecclesiasticis utuntur“,[5]) двох церковних домів, школи та шпиталю.

Хоть на загальних зборах усїх міських урядників вірменські старші і займали друге місце [6]), але й їм, як не-католикам, не можна було займати міських урядів і вступати до певних цехів [7]).

---

[1]) Bischof, пр. 36.

[2]) Bischof, l. c. пр. 46,

[3]) Ex antiqua civitas illius locatione certus numerus platearum Armenis, Ruthenis et Judeis designata est... Bischof, l. c. пр. 36.

[4]) Ib. пр. 50.

[5]) Дім сей — місце зборів Вірмен — називає ся по вірменьски „хуч“ (chuc, kucz). Łoziński, l. c ст. 291.

[6]) Ib. ст. 265.

[7]) А в тім, уже в XIV ст. ми находимо у Львові чимало Вірмен католиків (Pomn. dziej. Lwowa, ст. 4, 10, 13, 17, 26 і т. д.). У XV ст. позволяли ще шлюби католиків з Вірменками і противно. Так львівський архиєпископ позволяє Вірменину Леонарду шлюб з хрещеною по католицькому обрядови Татаркою під умовою не намовляти її нї на яку инчу віру, вірменську або руську, не заставляти сповняти вірменських обрядів; дїти від сего шлюбу мусять бути хрещені по католицькому обрядови. (A. gr. IX, пр. 84 межи 1451 — 1477 р.)

Богаті Вірменки нераз виходили замуж за руських шляхтичів (A. gr. XIV, ст. 433 — 4, 302 — 4, 309, 312).

Жиди появляють ся на Руси дуже давно [1]). Коли пробуток їх у Київі в X ст. лише дуже імовірна гіпотеза, то від XI і XII ст. зберігло ся в літописи, Патерику і посланиях ієрархів чимало відомостей про київських Жидів. Звістно, до Київа надила Жидів єго торгова слава, і Жиди певно осїдають там, займаючи ся торгом і иичими комерціяльними операциями, межи котрими звязана с самим іменем Жида

Вірмене-міщане до заборони міщанам володїти землею мали земельні нерухомі маєтности (A. gr. III., пр. 23 продаж маєтности Вірменином Мандром Яну Маховичу).

Окремі Вірмене набували і шляхетську гідність (A. gr. IX, пр. 28, Gregorius miles Armenialis, A. gr. XV, ст. 107 Вірменин interpres Thartarorum cubicularius regis, nobilis, A. gr. XIV, ст. 145. 260 — Nobilis Petrus armenus de Stronyathin, ib ст. 34 Nob. Holubej armenus. Див. ще скілька фактів у Лозїньского гл. VII. Цїкаву характеристику Вірмен находимо у двох писателїв XVII ст. Ян Алямбек, львівський міщанин, ось як характеризує сучасних єму львівських Вірмен: „Młodzieńce czujni, nieustraszeni; mężowie przebiegli i rozmiłowani w okazałości; starcy żarliwi i gościnni; dziewczyny uparte o śniadej twarzy, kobiety trochę gminne, na starość jadowite". (Łoziński, l. c. ст. 266).

Подорожник другої половини XVII ст. Ulryk v. Werdum ось як відзиває ся про львівських Вірмен: „trzymają się zdala od Polaków i innych narodów i religij, prawie zupełnie na podobieństwo Żydów, są jednak tak genereux i dumni (herrisch) jak tamci nędzni i służalczy (object und knechtisch). Po ich krewkiej (robust) i ciemnej twarzy z wypukłemi bezczelnemi oczami można ich od wszystkich innych ludzi równie łatwo odróżnić, jak Żydów niezwłocznie po ich bladej głupowatej twarzy (bleichfarbige Blödigkeit). Nie łatwo się kojarzą małżeństwem z obcymi, nie pochodzącymi z ich narodowości, a są zarazem największymi i najprzebieglejszymi kupcami, jakich znaleść można.

До сего він додає, що за него ледви хто з Вірмен, окрім язловецьких, розумів письменну вірменську мову; в сучасній же їхній звичайній мові було чимало татарських слів (Liske, Cudzoziemcy w Polsce, Lwów 1876, ст. 81—2).

[1]) Про Жидів у Польщі та південно-західній Руси див. T. Czacki, Rozprawa o Żydach i Karaitach (у виданю Bibliotheka Polska Туровского); H. Sternberg, Geschichte der Juden in Polen unter den Piasten und den Jagiellonen, Leipzig 1878, Al. Kraushar, Historya Żydów w Polsce, I — II, Warszawa 1865 — 66; W. A. Maciejowski, Żydzi w Polsce, na Rusi i Litwie, Warsz. 1878; L. Gumplowicz, Prawodawstwo polskie względem Żydów, Kraków, 1867.

Ѳ. І. Леонтовича, Историческое изслѣдованіе о правахъ литовско-русскихъ евреевъ (Київські Универс. Извѣстія, 1864, при 3 — 4).

Критична оцїнка всїх згаданих праць — у працї С. А. Бершадского, Литовскіе евреи, исторія ихъ юридическаго и общественнаго положенія въ Литвѣ отъ Витовта до Люблинской уніи, Спб. 1883 (додатки — 2 томи: Документы и регесты къ исторіи литовскихъ евреевъ). Рецензия на працю С. А. Бершадского належить М. Ф. Владімірскому-Буданову (Журн. Мин. Нар. Просв. 1884

лихва займала одно с перших місць. Межи річами торгу Жидів живий людський товар займав видне місце. Натурально, що уже тодї Жиди, окрім национальної та релїгійної антипатиї до них християнської людности, викликали й економічну ворожню, що виразила ся побитем Жидів у самім початку XII ст.

З упадком торгового значіня Київа Жиди сунуть до нових великих центрів і на північно-східній, і на південно-західній Руси. У другій половинї XII ст. ми їх застаємо в Володимирі на Клязмі [1]), у XIII ст. у Володимирі Волинськім [2]), а імовірно окрім того і в инчих великих торгових центрах південно-західної Руси, Львові, Холмі. Бодай у серединї XIV ст. ми застаємо Жидів уже міцно осїлими у Львові.

В грамотї Казиміра Львову на нїмецьке право межи національностями, котрим позволяє ся судити ся по нормам нїмецького або, коли вони сего не хочуть, по своєму праву, але під проводом міського війта, фіґурують і Жиди [3]).

року). Див. ще Dr. Ph Bloch, Die Generalprivilegien der polnischen Judenschaft (Zeitschrift der Hist Gesellschaft für die Provinz Posen, 1892, і окремо), Marcelli Janecki, Erhielten die Juden in Polen durch die Taufe den Adelstand, Berlin, 1888. Не доступна для нас яко писана в гебрейській мові, праця Dembicera, Kelilat Jofi, що трактує про львівських рабінів і славних польських та литовських Жидів (див. Kwart. Historyczny, 1894, I, там же вичислені инчі працї в гебрейській мові про історію Жидів у Польщі, і рецензия працї Wetstein, Quellenschriften zur Geschichte der Juden in Polen insbesondere in Krakau).

Про Жидів на Українї та в Київі у X—XII столїтях див. цїкаву і дуже бистроумну статю I. I. Малишевского (Труды Кіевской Духовной Академіи, 1878 р., при 6 і 9). А в тім шановний автор фантазуючи на свою тему, надає, як нам бачить ся, надто велике значінє дїяльности Жидів X - XII ст. у Київі. В ріжних политичних інтригах того часу автор хоче бачити участь Жидів лише на тій одній підставі, що Жиди все хилили ся до всяких інтриґ, коли тілько могли мати з них для себе користь.

Для XVIII ст. див. Арх. Юго-Зап. Россіи, ч. V, т. II (2 випуски). Матеріалы для исторической статистики еврейскаго населенія въ XVIII в.

[1]) Іп. 401.

[2]) Іп. 605. Смерть Володимира Васильковича гірко оплакували володимирські Жиди: „и жидове плакаху ся аки и во взятье Іерусалиму“.

[3]) A. gr. нр. 5. У львівських магістратських книгах кінця XIV ст. (Pomniki dziejowe Lwowa) ми подибуємо Жидів майже виключно в ролї лихварів. Жиди появляють ся в сих документах лише в процесах за позички, застави, заборони на якесь майно (при 15, 286, 556, 311, 601, 618 — 19, 47,

Але львівські Жиди не обмежають ся сею загальною грамотою, що потверджує права всїх национальностей міста Їм удає ся добути в 1387 р. окрему королївську грамоту, що

57, 72 і т. д.). Найчастїйше фігурує в сих актах Жид Шльома; окрім него Czeue (247), Яков, син Ісачка (74, 150, 248, 349), Ісачко (74), Шано (128, 619, 639). Вірмене в сих актах виступають без порівнання частїше, ніж Жиди. Але в податковій переписи 1405 р. нема Жидів у Львові; Зубрицький (Kr. miasta Lwowa, ст. 69) поясняє се тим, що на Жидів, яко не підданих міському праву, не був наложений надзвичайний податок pro redimenda terra Dobrynensi), що був поводом до переписи міщанської людности Львова.

Ми маємо деякі відомости про число Жидів по містах південно-західної Руси в люстраціях другої половини XVI ст. (Лит. Метр. IV, B. 12 і 19) Число Жидів у Львові не зазначено; знаємо лише, що міські Жиди платили старості za szubke і za obrone 31 зл. На замковім передмістю 14 жидівських домів. Але в 1575 р. християне у Львові заплатили надзвичайного податку 1289 зл. 29 гр. а Жиди 297 зл. 15 гр. (Зубрицький. l. c ст. 198). Коли податок був накладаний на всїх порівну, то се доказувало би, що число Жидів рівнало ся майже $^1/_5$ усеї людности. С. А. Бершадский (Лит. евреи, ст. 84) вважає се число незначним (?) Львівські Жиди жили головно на Краківськім передмістю (Łoziński, l. c. ст. 376).

У Перемишлї жидівських домів 13 від них чиншу по 4 зл. Комірників жидівських 10, що платять по 2 зл.

У Холмі Жиди платять королївського часа 30 зл. і 12 ф. перцю (в числї міських домів находимо доми Мейра докторовича, Ілїяша доктора, жидівського кантора, жидівський шпиталь). У містї 20 крамниць — усї жидівські (межи тими, що держать крамницї — один доктор і два докторовичі). Всїх домів у парканї 100, на передмістю 148.

В Любомлї Жиди платять королївського часа 40 зл.

У Ратно Жиди платять часа 15 зл. Усїх домів на міськім праві 249.

В Городнї Жиди платять час als na czarke 12 зл. Жидівських крамниць 6.

У Грубешові Жидів 5.

У Тишові Жиди держать rzeznitcztwo і платять кілько є Жидів господарів і комірників, а їх є 42, що платять по каменеви смальцового лою. Всї Жиди часа або za czarke 4 зл.

У Сокалї лише 2 жидівські доми. Але по люстрациї 1570 р. (Dod. przy Gaz. Lwowskiej 1859 р.) жидівських домів 12 (2 прийшли в роцї люстрациї), платять по 1 фльорену (всїх домів у Сокалї 222).

У Хмельнику 5 Жидів (усїх міщан осїлих у Хмельнику 170, передміщан 62).

У Снитинї Жидів 10, що платять za czarkę по 62 гроші. Домів на старім місци 72, господарів на передмістю 103.

У Любачеві Жидів 2 господарі, що платять чосу по 2 червоні злоті, а третїй комірник, що платить 52 гр.

розширяла і на червоно-руських Жидів ті привилеї, якими користували ся Жиди в Польщі [1]).

Привилея 1387 р. то лише потверджене привилеї Казиміра (1367) малопольським Жидам. В основі-ж остатньої лежить привилея Болеслава Побожного 1264 р.[2]).

Статут Казиміра, зложений дуже користно для Жидів (декотрі §§ статута Болеслава основно змінені в користь Жидів) займає ся головно справами про відносини Жидів до християн, підсудність Жидів, охорону їх особи і майна, реґулює грошеві злагоди Жидів із християнами і т. д.

Погляньмо тепер, яке було в Червоній Руси становище Жидів de facto в XIV — XV ст., як мала ся до статутів житєва практика.

Займаючи ся майже виключно торгом і ремеслом, Жиди натурально жили переважно в більших торгових центрах. Ось чому напр. у землї Сяніцькій (див. A. gr. XI, передмова) ми майже не подибуємо Жидів у XV ст., тим часом як у львівських судових книгах XV ст. Жиди фіґурують раз-у-раз.

Що в Галичі у XV ст. було мало Жидів, видно з A. gr. XII, ст. 124, де в справі процесу шляхтича з Жидом рішено поінформувати ся у Львові про те, як Жиди присягають. По люстрациї 1565 р. в Галичі Жидів господарів 29 і 13 комірників. Перші платили по 30 грошів, другі по 15. Окрім того шкільник і кантор були увільнені від чиншу.

В Теребовлї по люстрациї 1565 р. було всего 5 Жидів господарів і 5 комірників, перші окрім звичайного чиншу платили ще старостї по червоному золотому, другі по півзолотого. Всїх же міщан-господарів було в Теребовлї 237.

[1]) Див. Przewodnik naukowy 1873, т. II. і Bloch, Die Generalpriviligien der polnischen Judenschaft, ст. 27, „Judeis nostris in Lamburgo et tota terra Russie constitutis". Завважаємо, що в 1367 р. Казимір дав загальну привилею малопольським Жидам („Judeis nostris in Cracovia, in Sandomiria, in Lamburgo", текст у Бльоха, ст. 12 і д.). Ось чому й не треба було спеціяльної привилеї львівським Жидам. Через се, ми думаємо, що найдений Вїслоцким і надрукований ним (Przew. nauk. 1873, II) текст то лише спеціяльна копія привилеї малопольським Жидам, зроблена кимось ad usum, і переписувач (може задля якихось цїлей) зробив (окрім инчих, показаних Бльохом, перемін у тексті) зміну в перших стрічках, замінивши „Judeis in Crac., Sand. і Lamb." наведеним вище контекстом — in Lamb. et tota t. R. constitutis (обі грамоті мають дату 1367 in conductu Pasche — свідки ті самі). В такій формі грамота ся могла бути подана до потвердженя Ягелла в 1387 р.

[2]) Ми не думаємо досліджувати відносини одних привилеїв до других. Відсилаємо в сій справі читача до вказаної праці Бльоха.

По грамотї Львову на нїмецьке право Жидам, як ми бачили, можна було судити ся або по нормам нїмецького права, або-ж по нормам своєго права в мішанім судї під проводом міського війта.

По привилеї Жидам 1367 р. судова компетенция над Жидами належить до старости або воєводи або іменованого старостою судиї Жидів (judex Judeorum), що повинен судити Жидів по їх праву в присутности жидівських судиїв (старших)[1]).

По відомостям, які ми маємо під рукою, ми можемо говорити головно про практику суду що до Жидів, підданих старостї [2]).

Привилея 1367 р. встановляє ось який порядок покликаня Жидів до суду: позивач очевидячки мусить обертати ся зразу до жидівського суду при синагодзї, або школї; покликати Жидів до загальних судів має право тілько староста [3]).

---

[1]) §§ про підсудність Жидів виложені дуже запутано в ріжних редакциях Статута 1367 р Так у §. 8 по процесам межи Жидами в одній редакциї говорить ся про суд старости, воєводи або війта (?), а в другій про суд воєводи або жидівського війта (I: sed nos tantummodo aut noster capitaneus, pallatinus vel advocatus judicium exercebit..., в другій редакциї — nostri capitanei palatinus vel advocatus ipsorum (Bloch, ст. 16). У §§ 15, 18, 19, 23 сказано про специяльний суд Жидів (Judex Judeorum), дивн особливо §. 19: Item Judex eorum non debet sententiam sine Judeis promulgare nec proferre, при чому в одній редакциї додано nisi prius habito super hoc speciali ipsorum Judeorum consensu. На Львівськім передмістю находимо в XV ст. жидівського війта. (A. gr. XV, ст. 297—8).

[2]) Жиди містили ся головно по передмістях, а, як ми бачили, передмістя і після надання містови нїмецького права були ще під замковим урядом. В люстрациї Львівського староства 1570 р. (Sprawozdanie dyrekcyi c. k. Wyższego gimnazyum realnego w Stryju za rok szkolny 1890, w Stryju 1890, ст. 9), читаємо про Жидів: „Żydowie w mieście i na miejskiem gruncie mieszkający tylko z strony prowentów, które powinni królowi Jmci, panu staroście podlegli pod jurysdykcyą starościna. A ci co pokupili na przedmieściu zamkowem u przedmieszczan domy i grunty, weszli in iurisdictionem castrensem et in omnia onera i prowentów tych domów i gruntów zarówno jako insi tegoż przedmieścia incolae.

Про чинш від Жидів передмістя ревізори завважують: Dyferencyą tę tak deklarowaliśmy, iż 30 florenorum w regestrze rewizorskim stoi, tedy non obstantibus quietationibus demortuorum quorundam capitaneorum, na 13 otrzymanych, mają dawać per fl. 30 (ib., ст. 33).

[3]) Так я розумію дуже погано виложені §§. 31 і 23: Ita contra Judeum non nisi in scholis vel ubi judicantur Judei omnes prope doten. (Бльох по-

Такий порядок потверджує ся й актами: Жиди домагають ся покликаня до суду через своєго шкільника [1]). Суд відбуває ся в жидівській синаґодзї, або школї; судять жидівські старші під проводом судиї Жидів.

Судия Жидів — уряд сталий. Староста іменує таким судиєю якогось шляхтича [2]).

Апеляция від judicium Judeorum іде до суду ґродського. Суд чинить або сам староста, або підстароста, або спеціяльно до таких процесів назначуваний судия вкупі зо шляхетськими асесорами та жидівськими старшими [3]).

ясняє, що dos значить жидівська школа) exceptis nobis aut nostro capitaneo qui eos possumus ad nostram presentiam evocare.

§. 23: Item si judex Judeorum secundum causam inter eos ortam judicium deducat, ubi per querimoniam est invitatus, Judei circa scholas vel ubi elegerint, debent iudicare ante meridiem.

[1]) A. gr. XIV, ст. 270... domini, adjudicato michi super ea penam, quia me non debite citavit secundum ius meum, non schkolnykem nolo sibi respondere.

Ib. ст. 484. Fam. ds. Clemens civis Leop. nobili Francisco de Dzewywyanthniki pro Aaron Judeo fideiussit ipsum statuere in duob. sept. ante scolam Judeorum.

[2]) На сім уряді находимо під 1440 р. Стефана Бидловского (A. gr. XIV, ст. 20), а від 1445—47 р. Николая Страдовского (ib. ст. 182—3, 3, 193, 238).

[3]) Склад суду в жидівських процесах у ґроді дуже ріжнородний: то ми находимо в такім судї сталого судию Жидів у купі з ґродським судиєю та жидівськими старшими (A. gr. XIV, ст. 193), то старосту з підстаростою, асесорами і жидівськими старшими (ib. ст. 330), то підстароста з асесорами і жидівськими старшими (ib. ст. 333), то підстароста з асесорами, magistro civium, райцями, представителями італїянських купців, жидівськими старшими (ib. ст. 360), пор. 383—підстароста, ґродський судия, львівські райці і жидівські старші, то спеціяльно іменованого судию (judex Judeorum specialiter deputatus) з жидівськими старшими (ib. ст. 19), то підстароста з ґродським судиєю та жидівськими старшими (ib. ст. 484, XV, 337, 360, 295, 303, 339, 191, 282, 402, 356). Таким чином ми бачимо, що сталою особою в такім jure iudaico castrensi (ib. ст. 333, 282) являє ся підстароста; инчі асесори (окрім, звістно, ґродського судиї, що по більшій частинї засїдає в такім судї) появляють ся тут припадково, то яко експерти, то яко свідки. Подибуємо пригоди (пор. вище), коли суд чинить підстароста з жидівськими старшими і без ґродського судиї. Підстароста, як бачить ся, орудував Жидами і в полїцийнім зглядї.

Були окремі libri Judeorum, куди записувано протоколи жидівського суду (XIV, ст. 237, XV, ст. 317 liber Belzensis Judaicus, Acta d. Pal. Belzensis iuris Judaici). Книги сї ведено окремо від книг ґродського суду (A. gr. XV, ст. 282... hanc inscriptionem Smoel ad primam posicionem librorum Judaicorum sub vadio centum marc iuducere in librum Judaicum debet).

В такім судї рішинець постановляв ся на підставі жидівського права.

Але Жиди могли відступати від своєго жидівського права (recedere a jure suo Judaico) і просити суду на підставі норм загального права [1]).

Із богатьох судових процесів видно, що суд у постановлюваню рішинців держав ся досить остро привилєїв Жидам. Подибуємо навіть прості відсилачі на привилеї [2]).

---

[1]) A. gr. XIV, ст. 374, 383, 478, XV, ст. 185.

[2]) A. gr. XV, ст. 350. Nos itaque Moysi Judeo decrevimus sexaginta marcas pro capite patris ipsius iuxta cittacionem et literam seu privilegium Judaycum datum sub sigillo et titulo olym Kazymiri Regis Polonie M. D. Lithwanie. Et pene Regie Majestatis, prout sua Serenitas gratiam suam sibi ostendet.

Ib. ст. 351. Nos itaque decrevimus pro capite ipsius Jude nomine Thobiam per ipsum Cristofforum interfectum sangwinem ipsius effudendo iuxta privilegium Judaycum, quem habent datum sub sigillo et titulo olym Kazymiri Regis Polonie, quod Cristofforus debet solvere sexaginta marc. et bona ipsius mobilia et immobilia in gratiam Johannis Arberti Regis Pol. prout sua Serenitas gratiam suam sibi ostendet.

Пор. §§. 10 і 11 привилеї Казиміра (Bloch, ст. 16); сї §§ близчі до рішеня суду, ніж §§ статута 1447 (Bandtkie, Jus Pol. § 13 і 14), на котрий покликує ся суд: так у §. 10: item si Christianus Judeum occiderit, digno iudicis puniatur, collum et omnia reorum mibilia et immobilia in nostram transeant potestatem.

§. 11. Item si Judeum Christianus occiderit ita tamen quod sanguinem non effudit, poena simili requiratur secundum consuetudinem nostram, quemadmodum in terra nostra pro nobili est consuetum si vero pecuniam habere non poterit, idem pro commissio, sicut statutum fuerit, punietur, vel caput pro capite decernatur.

По статуту 1447 р. конфіската майна прикладає ся до християнина, що втїк після убійства Жида.

Таксу 60 гр. находимо і в процесї за повішенє війтом львівського Жида. (A. gr. XIV, ст. 249 — pro capite 63 m. 18 gr.).

Присяга Жидів відбуває ся теж згідно з жидівськими привилеями: A. gr. XV, ст. 403. Суд рішає „quod Judeus habet iurare ad rotam al. ukoly, quod prefatas res suprascriptas non subtraxit neque de eis scit et hoc ideo Judeus debet iurare ad rotam, alias ukolcza, quia Judei non debent iurare ad eandem rotam alias ukolcza, nisi pro re, que se extendit ad quinquaginta marc.

Але в статутї Казиміра (Bloch, §. 20): Item statuimus, quod nullus Judeus iurabit super rodale ipsorum, nisi se causa extendat usque ad quinquaginta marcas argenti puri fusi, vel sit ad nostram presenciam causa revoluta, pro minoribus autem causis iurabit ad rotulam scholae implicite

Але коли правительство Жидів тілько боронило і було їм прихильне [1]), то в місцевій людности Жиди раз-у-раз викликують економічну і национальну ворожню [2]).

Львовяне жалують ся, що Жиди обходять львівський склад товарів, провадять заборонену їм торговлю на-дрібно і т. д. (1484 р.). Процес сей тягне ся богато років. Король покликує обі сторони до суду. Жиди могли показати тілько свої загальні привилеї ((privilegium, continens ius quo admissi sunt in regnum et quo agitare et iudicari debent sine aliqua mencione et concessione faciente ad eorum propositum), де не було ніяких

---

et inficte (у Бандке: „ante scholas ante ostium dictae scholae"). Bloch пояснює rodale — Torarolle, a rotula (rota) — Thürring.

Форма жидівської присяги A. gr. XIV, ст. 479. Sic me Deus vivus adiuvat et lex Moysi et decem precepta Dei, quia scio et testificor і т. д. (Форма присяги на 10 заповідях у Bandtkie, J. Pol., ст. 20).

Що Жид присяг, про се свідчить шкільник (A. gr. XV, ст. 303).

Невикуплені протягом 1 року і 1 дня застави можуть Жиди продати (A. gr. XV, ст. 337, 297); пор. §. 28 у Бльоха.

Претенсиї християн до Жидів треба доказувати свідками християнами і Жидами (A. gr. XIV, ст. 360, пор. Bloch §. 1).

[1]) Деяким особам жидівського роду королї навіть дарують землї; так напр. у 1425 р. Ягелло дарує львівському митникови, Жидови Волчку, пустар Вербеж до живота, а в 1427 р. позволяє в нім завести солтиство (A. gr. II, при 45 і 46; король, правда, звиняє ся, що так ласкав для Жида: considerato et attento, quod Wolczko, Judeus de Leopoli, Thelonator noster sui moras incolatus in medio Cristi fidelium faciens et in vitu suo execrabili se exercens quantum in eo suarum virium sufficiebat facultas, ad mandata nostre Majestatis pronum reddidit).

В ролї збирачів податків раз-у-раз находимо Жидів (A. gr. XIV Schachno Judeus, львівський збирач; Nathko Judeus, thelonator Grodecensis et zupparius Drohobyczensis; ib. Moyses Jordan A. gr. XV, ст. 316 і т. д. Аж на Радомськім сеймі 1505 р. Жидам було заборонено арендувати мита і в загалї займати які-небудь публичні уряди (Арх. Бернард. A. Cas. Prem. т. IV, ст. 69, §. 5: De Judeis ad officia non instituendis. Judei theloneis et tributis exigendis reliquisque officiis publicis non preficiantur).

[2]) Відносини Львовян до Жидів ярко характеризують ся отсею записю у львівських ґродських книгах (під 1500 р.): Nob. Henricus Regie Mai. Cubicularius nomine sue Magestatis vallavit vadium decem millia marc. super Consules Leopol. mandans ipsis ut defenderent Judeos Leop. ab iniuriis et infestacionibus Cruciferorum, ipsi vero Consules vadium suscipere nec Judeos defendere volebant, quod vadium idem Cubicularius nomine Regie Maiest. in librum castr. Leop. inscribere iussit.

спеціяльних постанов про способи продукциї торговлї, через що король і рішає справу на користь Львовян [1]).

А про те Жиди, опираючи ся на заступництво маґнатів [2]). не вважають на се королївське рішенє і далї обходять львівський склад. У 1502 р. король потверджує давню постанову, що забороняла обходити львівський склад, під загрозою конфіскати товарів [3]).

Але й ся королївська постанова зробила дуже мало впливу на Жидів, і Львовяне раз-у-раз жалують ся на противну львівським привилеям торговлю Жидів [4]).

Але, не вважаючи на всї протести Львовян, Жиди, котрі мали міцну опору в маґнатах, напливали з усїх сторін до сего найбільшого торгового центра Украйни, і коло середини XVII ст. захопили в свої руки всю єго торговлю [5]).

Що до инчих чужинецьких мешканців Львова, то ми не маємо відомостей, аби вони чинили окремі громади зі своїми спеціяльними правами. Купці, що приїжджали на якийсь час до Львова, піддавали ся юрісдикциї львівського маґістрату,

---

[1]) A. gr. VII, при 74, 89, 94.

[2]) A. gr. IX, пр. 143: Verum quia hac vice nonnulli Judei de Myedzibosche et Ostrog huiusmodi depositorium Leopoliense fuerant transgressi et eorum merces propterea fuerunt per eosdem cives Leopolienses iuxta eorum jura arestare, quas licet ad magnas preces omnium consiliariorum Maiestati nostre factas, cum difficultate relaxavimus.

[3]) Ib. Жалоби на безплатну торговлю Жидів на Львівськім передмістю, A. gr. IX, пр. 119, пор. A. gr. XV, ст. 385.

[4]) Зубрицький, Кг. m. Lwowa, ст. 136, 143, 151—2.

[5]) Див. цїкаву жалобу у Лозїньского, l. c., ст. 192-3. — Окрім Жидів рабіністів у Львові були й Караіми; див. A. gr. XV, ст. 179. Venientes Judei suburbii castr. Leop. recognoverunt dicti Caraymowie, quia Judeos dictos Rabany eiusdem eciam suburbii castr. Leop. de omnibus custodiis, laboribus, daciis et a labore cuttium alias od suranow et etiam quod fures non debent ducere ad castrum nec custodire eosdem et in adventu Maiestatis Regie ad currus et ad coquinas nichil habere debent perpetue et in evum emiserunt presentibusque emittunt, tantum excepto, quod ipsi Judei Rabany cum eisdem Caraymis debent simul redditus solvere super fossatam alias na przekop et censum annualem, hoc est quinque marcas eciam in simul exolvere debebunt et tenebuntur. Et iterum stantes circa eadem acta Judei pretuiti Rabanowye recognoverunt, quia eosdem Judeos Caraymos effecerunt liberos perpetue et in evum ab omnibus solucionibus tam Regalibus quam aliis domini Capitanei. Et supra hoc utraque pars memoriale posuit, quod iudicium recepit.

а тї чужинцї, що переселили ся на завсїгди до Львова, часто діставали міське право [1]).

З усего сказаного видно, що містови для успішного внутрішнього розвитку хибувало єдности міщан. Місто складає ся зо зверхнього аґґльомерата окремих громад, кожда зі своїми спеціяльними правами і привилеями; осібність інтересів, національна та економічна ворожня характеризують взаїмні відносини сих громад.

---

[3]) Італїянцї, що вели великі торгові зносини зі Львовом, мали тут своєго консула (Messopero Petrus Italicus de Ansaldo, heres Licostromi, consul Francorum, A. gr. XIV, ст. 35, 37 і т. д. Див. і главу у Лозїньского, Patr. i mieszcz. Lw.).

Львівська філія
Бібліотеки АН УРСР

ПОКАЗЧИК

імен особових і ґеоґрафічних згаданих у VII т. „Руської Історичної Бібліотеки“*)

А.

Абхазия, м. 92.
Абхазка, жінка з Абхазиї, 92.
Авґуст I, польський король, 108.
Авґустинович Октавій, польськ. ґенерал; 79.
Авраам heres in Baranow, перший староста Руси 16.
Австрия, з., 79.
Азияти; 100.
Александер, волоський господар; 228.
Александер, польський король; 95, 115.
Альберт; 199.
Алямбек Ян, львівський міщанин; 238.
Андрій, галицько-руський князь; 13, 61.
Андрій з Доброї; 176.
Андрій, львівський староста; 96, 225.
Андрій de Sennow, шляхтич; 90.
Андреїв Воротислав, тисяцький; 121.
Антоний, владика; 55.
Антонович В. Б., історик; 71, 79, 107, 134, 220.
Апостоли, монастир; 51.
Арберт Іван; 244.
Арбузовичі, боярська родина; 61.
Ардеїв; 146.
Артим, ординець; 103.

Б.

Багалїй, історик; 52.
Багна, с.; 124, 196.
Баграм, львівський сотник; 14.
Баграм, писар львівський; 14.
Базарабів брід; 109.
Бакот, м.; 14.
Балар Микола, кметь; 158.
Балїнський, історик; 197, 220.
Бальцер Освальд, історик; 18, 22, 23, 102, 182, 193.
Бандтке, історик; 81, 104, 127, 143, 245.
Бар, м.; 219, 227.
Барсов, історик; 49.
Барське староство, з.; 95, 101.
Бартниково дворище; 203.
Бастиєве дворище; 67.

*) Арабські цифри означають сторону тому, м. = місто або місточко, с. = село, з. = земля, р. = ріка.

Бататичі, с.; 175.
Баців, с.; 166.
Башів, с.; 55.
Белз, м.; 15, 16, 61.
Бельтюс, сорочник; 115.
Бенко Жабокруцький; 42.
Берґамо, м.; 92.
Бережков М. Н., історик; 50.
Березниці, с.; 72.
Березовичі, с.; 51.
Берендієвичі, с ; 125, 126.
Берестяне, мешканці м. Берестя; 13, 76, 77, 114, 174.
Береська Воля, с.; 172.
Берило, князь волоський; 186.
Берлін, м.; 78, 212, 239.
Бермени, нарід; 234.
Берники, с.; 150
Бертольд, львівський війт; 15, 55, 124, 97, 221.
Бершадський С. А., історик; 64, 238, 240.
Беско, с.; 72, 111.
Бибельські, боярська родина; 63.
Бибельський Ходко; 54, 55, 63, 69.
Библо, с.; 63.
Библовський Стефан, судя Жидів; 243.
Бібрка, м.; 105, 106.
Білгород, м.; 121.
Білгородський десяток; 115.
Білецький Ян, руський староста; 205.
Білик Іванко, шляхтич; 67.
Білик Петро, шляхтич; 67.
Білка Мартин, сорочник; 114.
Білокрчани, с.; 117, 118, 165.
Бірча, с.; 182.
Бічолки, с.; 182.
Бішоф Фердинанд, нїмецький історик; 226, 227, 228, 229, 231, 233, 235, 236, 237.
Близна, с.; 197.
Блонє, с.; 168.
Блотїшевський, пан; 16.
Блудники, с.; 168, 171.
Д-р Бльох Ф., історик; 239, 241, 242, 244, 245.
Бобрек, с.; 47.
Бобржинський М., історик; 15, 78, 79, 80. 85, 193.
Богдан, вірменський війт; 229, 233.
Богдан, перемиський тивун; 225.
Боднарская пустая дворище; 203.
Болеслав Побожний, польський князь; 241.
Болеслав Юрій, остатній галицько-руський князь; 1, 2, 3, 4, 6, 13, 14, 15, 32, 61, 62, 78, 124, 196, 197, 221.
Болестратицький Костко, писар княжий; 21.
Болехів волоський, с.; 163. 177.
Болехів руський, с.; 163, 177, 178.
Болеховиня або Болехівка, р.; 178.
Болохів, м.; 100, 177, 178.
Болохівці, с.; 76, 100, 178, 215.
Болохово, с.; 125, 126.
Болоховська земля; 100, 177.
Болоховські князї; 125, 177.
Болшів, с ; 98.
Болшовський Гнат; 97
Болшовський Дамян; 98.
Болшовський Олесько; 98.
Бона, жінка Жиґмонта I а мати Жиґмонта Августа; 184.
Боратин, с.; 56.
Боратич, с.; 147, 175.
Борек, м.; 72.
Борисовський Николай, шляхтич, подільський земянин; 42.
Борисовський Ян, шляхтич, подільський земянин; 42.
Бостель Ф, історик; 140, 159.
Бохна, с.; 78.
Брайтер Ернест, журналїст; 1, 9.
Бранцї, с.; 166
Братковичі, с.; 102.
Брежани, с.; 168.

Брест, м.; 114.
Бреховвч Стецько; 67.
Бриз Семен; 67.
Брилїнський, крайник; 185.
Брилиничі, с.; 182.
Бринсінське дворище; 203.
Брошів, с.; 176.
Буг, р.; 100, 140, 159.
Будзивий Іван, шляхтич; 142, 173.
Букове, с.; 187.
Буковно, с.; 182.
Буковсько, с.; 176.
Бучацький Іван, теребовельський староста; 118.
Бучацький Михайло, галицький староста; 157, 158.
Бучач, м.; 23, 89.
Бельовський, польський історик; 229, 235.
Бельський Влодек, шляхтич; 148.
Бенко з Кухарів, шляхтич; 38.
Бехун; 147, 175.

В.

Вагилевич Ів., письменник; 41, 57.
Варсів, с.; 78, 124, 196.
Варшава, м.; 18, 78, 79. 148, 157, 162, 210, 226, 227, 238.
Василевич Дамко, шляхтич; 67.
Василевич Данило, шляхтич; 67.
Василевич Яцко, шляхтич; 67.
Василевич Микита, шляхтич; 67.
Василевич Михайло, шляхтич; 67.
Василько, князь галицький; 12, 13, 14, 15, 77, 100, 218.
Васютин, с.; 56.
Вацлав, чеський король; 15.
Велеполе, с.; 210.
Велика, р.; 178.
Велика Билина, с.; 72.
Велика Польща, з.; 79, 127, 156, 193.
Великий Новгород, м.; 123.
Великополе, с.; 102.
Великопольський Михно, бортник, 76.
Величнїв, с.; 150.
Венеция, з.; 233.
Вербів, с.; 155.
Вербіж, с.; 245.
Вербяж, с.; 98.
V. Вердум Ульрик, нїмецький подорожник; 238.
Вершняк Ходор; 149.
Веселовский Н. І., учений, лїнґвіст; 98, 99.
Ветштайн, історик; 239.
Вильно, м.; 3, 78, 164.
Винник малий, с.; 155, 174.
Винники, с.; 192, 209.
Винницьке староство, з.; 178.
Винницький замок; 109.
Висла, р.; 3, 15.
Висоцьке, с.; 215.
Висоцький Іван, шляхтич; 137.
Витовичі, с.; 67, 150.
Витовт, литовський князь; 102, 222, 238.
Вишневський Stiborius; 162.
Вишня, м.; 23, 162, 197.
Відень, м.; 183, 226.
Вікторів, с.; 181.
Вінавер, історик; 78, 80.
Вірмене, нарід; 20, 92, 93, 94, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 240.
Вірменїя, з.; 233.
Віржбена; 43.
Вислоцький, історик; 241.
Владимірский-Буданов М. Ф., історик; 52, 68, 87, 101, 102, 108, 114, 115, 121, 125, 150, 171, 182, 193, 195, 196, 201, 203, 220, 238.
Владислав Опольский, князь; 8, 9, 10, 16, 17, 26, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 57, 60, 155, 174, 183.
Владислав Ягеллоньчик, угорський король; 43, 66, 71, 222.

Влашин, шляхтич; 190.
Влостково, с.; 149, 159, 166.
Внучко з Кутнї, шляхтич; 168.
Возвягль, м.; 14, 74.
Воинь, с.; 74.
Войцїцкий, видавець; 227.
Волинь, з.; 2, 12, 218.
Волинська земля; 13, 50, 95.
Волинщина, з; 40, 51, 58.
Волковия, с.; 172.
Володар, князь; 218.
Володимир Василькович, князь волинський; 5, 12, 13, 51, 52 75, 76, 77, 110, 124, 125, 197, 218, 239.
Володимир волинський, м.; 4, 50, 51, 121, 124, 218, 228, 233, 239.
Володимир на Клязмї, м.; 121, 239.
Володимир Сьвятий, великий князь київський; 49, 50, 51, 74, 113, 146.
Володимирська земля; 50.
Володимирцї, мешканцї м. Володимира; 13, 77, 124, 218.
Волосєцкий Іван; 57.
Волохи, нарід; 20, 39, 42, 58, 62, 109, 136, 138, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 193, 215, 216.
Волош, с.; 125, 150, 151.
Волоша, с.; 113.
Волоше, с.; 183.
Волошин, с.; 125.
Волошів, с.; 125.
Волощина, з.; 62.
Волчек, львівський Жид; 245.
Волчинець, с.; 165, 182.
Волчків, с.; 165.
Волш; 104.
Вольф, історик; 229.
Вослонім, м.; 125.
Востоков, учений; 57.
Вотьнин, с.; 60.
Вроцлав, м.; 15.
Врочанка, с.; 158.
Врочевський, піп; 173.
Врочів, с.; 158.
Вєлюнь, з.; 1.

Г.

Габданки, шляхоцька родина; 38.
Гавзер, історик; 56, 220.
Гагин Михайло, пан, властитель Мозирського замку; 108.
Гаї, с.; 203.
Галицька земля,; 42, 43, 51, 60, 95, 98, 101, 111, 117, 123, 130, 136, 138, 139, 150, 165, 181, 182, 197, 209, 210, 215, 217.
Галицька Русь, з.; 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 51, 60, 61, 72, 74, 76, 77, 78, 88, 90, 92, 93, 94, 98, 110, 113, 116, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 135, 136, 137, 153, 155, 162, 166, 167, 168, 169, 172, 173, 174, 177, 178, 183, 197, 198, 217, 218, 220.
Галицьке староство; 98.
Галицько-Володимирське князївство, з.; 1, 2, 4, 11, 15, 41, 75, 78, 121.
Галицько-Руське, князївство, з.; 2, 74, 76.
Галич, м.; 14, 16, 17, 18, 23, 91, 96, 121, 128, 142, 217, 219, 220, 229, 241.
Галичане, мешканцї м. Галича; 14, 217.
Галичина, з.; 1, 2, 38, 56, 61, 217, 220, 226, 228.
Ганул І., учений граматик; 227.
Ганул, львівський війт; 226.
Гарасевич М.; 56.
Гедимин, князь литовський; 3, 6, 229.
Гельцель, історик; 83, 148.
Гербито, Вірменин; 233.
Гербурти, шляхоцька родина; 38.

Германів, с.; 101, 103, 111, 166.
Гилів, с.; 182.
Гіппе Зиґфрид, історик; 193.
Гладко Василь і Матвій, властителї дворища; 203.
Глинський Василь, князь; 115.
Глинський Михайло, князь; 115.
Глиняни, м.; 105, 106, 166.
Глїб Всеславич, князь; 50.
Глумпча, с.; 165, 170, 175.
Гнїзненський Анонїм, історик; 1.
Говилїв, с.; 42.
Годле, с.; 183.
Годовський Петро, шляхтич; 97, 98.
Головацький, проф.; 14, 16, 17, 21, 56, 57, 89, 204, 221, 223, 225.
Гологорський Ник., шляхтич; 23.
Голубей, вірменський шляхтич; 238.
Голубинський Е. Е.; 49.
Голуховський Вячеслав, шляхтич; 155.
Гольдач Матвій, шляхтич; 135.
Гольшанський Михайло, князь; 24, 139.
Гординє, с.; 54, 57.
Городел, с.; 51, 75, 77.
Городенське староство; 114.
Городеськ м.; 100, 101.
Городець, м.; 177.
Городок, м.; 16, 24, 101, 105, 106.
Городно, м.; 125, 240.
Гочів, с.; 189.
Грабовець, с.; 146.
Греки, нарід; 234.
Грицова Воля, с.; 197.
Грубешів, с.; 91, 240.
Грушевський М. С., історик; 177.
Губе Роман, ученнй історик; 18, 19, 25, 33, 38, 39, 78, 82, 84, 141, 142, 143, 144, 145, 150, 157.
Губер, історик; 1.
Губин, м.; 177, 178.
Гуменський М.; 185.
Гунфальві, історик; 190.
Гуров, історик; 52.
Гусаківчане, мешканцї с. Гусакова; 146, 147.

Ґ.

Ґаштовт, пан; 109.
Ґданьск, м.; 234.
Ґенуя, м.; 92.
Ґильницький Васько, шляхтич; 190.
Ґнєвошина, присїлок; 67.
Ґоремикін, історик; 78.
Ґорський Станїслав, шляхтич; 92.
Ґочова, панї, властителька с. Острина; 156.
Ґревенец, історик; 78, 212, 213.
де Ґржонда Н., шляхтич; 85.
Ґродецький повіт, з.; 209.
Ґромніцкий, проф. історик; 226, 228, 229, 235, 236.
Ґумберт, палятин; 16.
Ґумпльович Л.; 238.
Ґуржицький К., історик; 1.

Д.

Давид, володимирський князь; 218.
Давидів, с.; 133.
Давидовський Іван, шляхтич; 133, 205.
Далановський Ян, шляхтич; 65, 66.
Далїїв, с.; 158, 165.
Данило Романович, руський король; 4, 12, 14, 15, 60, 61, 74, 75, 77, 78, 100, 114, 125, 177, 197, 217.
Данило з Грабівця; 146.
Данковичі с.; 45.
Дашкевич Н. П., ученнй; 12, 61, 78, 100, 177.
Дворсковичі, боярська родина; 63.
Девятники, с.; 166.

Дембіцер; 239.
Демидський сорок; 114, 115.
Деминич, робітник; 155.
Демко з Зидатич; 137.
Демня, с.; 210.
Дервьская волость; 50.
Деревичі, м.; 177, 178.
Десниця, р.; 109.
Детко Дмитро, член ради кн. Юрія Болеслава; 62.
Дешко, селянин; 103, 111.
Дзялинський, історик; 59.
Дзевівянтніцкий Франц, шляхтич; 243.
Диминеч, с.; 155.
Дівакович, с.; 43.
Дідицький, літерат; 220, 222.
Дідушицький М., хронікар польський; 105.
Длуґош Ян, історик; 1, 9, 26, 43, 64, 66, 229.
Дмитрій, татарський князь; 172.
Дмитро з Добровлян; 110.
Дмитро, тисяцький; 14.
Дмитро, шляхтич; 153.
Дмитровський Вятслав, пан; 204.
Дністер, р.; 178.
Добаневичі, с.; 54, 77.
Добешовський Матвій; 148.
Добковичі, с.; 56.
Добра, с.; 67, 70, 71, 148, 165, 176, 240.
Добринська земля, з.; 1, 9.
Добровяни, с.; 110.
Доброслав, боярин; 60.
Добряни, с.; 70, 104.
Добрянський Андрій; 70.
Добрянський Дмитро, слуга замковий; 69.
Добрянський Зан, слуга замковий; 69.
Добрянський Юрій; слуга замковий; 69.
Добрянські; 69, 70, 71, 73.
Добєслав, шляхтич, свояк п. Одровонжа; 47, 137.
Доґедь, історик; 7.
Домажир, шляхтич; 60.
Домажирич Лазар, боярин; 60, 75.
Домажиричі, боярська родина; 60.
Домарато, шляхтич; 43.
Домінїканці, львівські монахи; 55, 161.
Дорогобузький повіт, з.; 178.
Дорожів, с.; 54, 57.
Драґінїй, волоський боярин; 42, 183.
Древляни, с.; 125, 126.
Дрон, шляхтич; 204.
Дрогичин, м.; 14.
Дрогович, с.; 162.
Дроговиш, с.; 182.
Дуліби, с ; 125, 126.
Дуліпковичь, історик; 190.
Дуниківці, с.; 170.
Дунїн, історик; 128, 144.
Духовський Ян, посесор с. Мошкового; 108.
Душанів с.; 166.
Душичі, с.; 209.
Дюверпуа, історик; 122.
Дядьків, м.; 177.

Е.

Европейці; 99.
Елизарович Михайло, воєвода за кн. Юрія; 62.
Емелин, с.; 76.

Ж.

Жабокруки, с.; 38.
Жаковєцкий Альберт, шляхтич; 24.
Жарновичі; 154.
Жидачів, м.; 16, 18, 101.
Жидачівська земля; 42, 138, 139, 177, 178, 202.
Жиди, нарід; 20, 40, 90, 91, 92,

93, 94, 114, 124, 197, 224, 225, 227, 229, 230, 231, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246.
Жмигород, м.; 97.
Жолтаниці, с.; 166.
Жолтанський Петро, шляхтич; 85, 90.
Жуково, с.; 165.
Жукочино, с.; 165.
Журавка, с.; 96, 98, 101, 104, 105, 106, 111, 151, 162, 168.
Жяворонковича дворище; 203.

З.

Завадичі, с.; 203.
Заваловський Станіслав; 118, 119.
Завихост, м.; 3.
Загайко, кметь; 173.
Загочино, с.; 182.
Залинів, с.; 135, 182.
Залїский Чолко, бортник; 76.
Залїсє, с.; 210.
Залуша, с.; 158.
Залуський Іван; 158.
Замбр; 186.
Замковий фільварок; 210.
Замойскі, шляхоцька родина; 170.
Замостє, с.; 170.
Зайн з Підбреща; 148.
Зарубич, сорочник; 115.
Захариясевич, історик; 226, 229.
Звенигород, м.; 12, 50, 217.
Зелехів, с.; 166.
Зельче, с.; 182.
Зен, селянин; 94.
Зигмунт I, польський король; 55, 184.
Зигмунт Август, польський король; 184.
Зидатичі, с.; 137.
Зимнавода, с. 209.
Зинович Семен, руський шляхтич; 67.
Зіморович, польський письменник; 92, 210.
Зінкович Гриць, шляхтич; 192.
Зміґродзька Єлисавета, панї; 97.
Золчівський Андрейко; 118.
Зотов Р. В., історик; 177.
Зуб Теодор; 229.
Зубово, с.; 72.
Зубрицький, історик; 1, 33, 41, 92, 105, 220, 222, 223, 228, 240, 246.
Зухоржиці, с.; 150, 173.
Звльонка Іван; 187.

І.

Іван Вірменин; 90.
Іван, воєвода галицький; 119.
Іван Ростиславич, князь; 217.
Іван, слуга судї сяніцького; 21, 75.
Іван, староста теребовельський; 97.
Іван, син вдовиці Maschia; 112.
Іван з Хохонева, ординець архиепископа; 103.
Іванич з Пелепельник; 155.
Іванїшев Н. Д., історик; 152, 153, 163, 167, 169, 170.
Іванко, procurator; 149.
Іванко, тисяцький В. Туровського; 121.
Іванов, історик; 2.
Іванович Петро, воєвода жидачівський; 16.
Івашко Гінцович; 43.
Івашко, син Кристини з Грабівця; 146.
Івашко з Чишикова; 148.
Ігор Сьвятославич, князь; 121.
Ігоревичі, княжа родина; 61.
Із'яслав Ярославич, кн.; 50.
Індришко з Бобрка; 47.
Ісаковчане; 175.
Ісачко Соколович, Жид; 91.
Італїянцї, нарід; 92, 94, 247.

Й.

Йордан Мойсей; 245.

К.

Кавелїн, історик; 193.
Кадлубек, історик; 61.
Казимир (Великий), польський король; 1, 2, 5, 6, 7, 9, 11, 16, 17, 18, 21, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 38, 40, 55, 56, 57, 62, 63, 78, 81, 82, 83, 84, 89, 92, 124, 142, 143, 145, 154, 157, 196, 197, 202, 205, 221, 222, 224, 230, 231, 232, 239, 241, 244.
Казимір Ягеллоньчик, польський король; 55.
Калдофович Матвій; 54, 56.
Калужа, с.; 98.
Калуський повіт, з.; 178.
Калуш, с.; 72, 166.
Кальне, с.; 165.
Каменець Подільський, м.; 226, 227, 228, 229.
Камінка, м.; 72.
Каплич з Нагорцїв Іванко, шляхтич; 56.
Каптури, с.; 72.
Караїти, нарід; 238, 246.
Карамзін, історик; 107, 121.
Карачинів, с.; 203.
Каро, історик; 2, 15.
Кароль Роберт, король угорський; 6.
Карпати, гори; 181.
Катерина Колівна, шляхтянка; 94.
Каффа, м.; 92.
Квашнїн-Самарін, історик; 177.
Кельб Андрій; 67.
Кеменій, історик; 190.
Кентшиньский, лїнгвіст; 213.
Кердейович Грицько; 173.
Київ, м.; 14, 49, 50, 68, 71, 100, 101, 102, 114, 121, 152, 163, 201, 228, 238, 239.
Київляне; 5.
Київська земля; 49, 95, 101.
Київський повіт; 115.
Кисїлева, дворище; 203.
Клевицкий десяток; 115.
Климент із Вербови; 155.
Клїш, селянин; 199.
Клїшович Гриць; 67.
Кльоновський, пан; 142.
Кльоц, нїмецький фільольоґ; 213.
Ключевський, історик; 77, 87, 122.
Клязма, р.; 239.
Кмита; 185.
Кобринь, м.; 51, 75, 77.
Кобуд, м.; 177.
Ковалево дворище; 203.
Ковалевский, історик; 52.
Козара, с.; 125, 126.
Козартовцї, с.; 125.
Кола Ян, шляхтич; 94, 97, 98, 119, 158.
Колодниця, с.; 183.
Коломия, м.; 23, 60.
Коломийська земля; 42.
Кольчицї, с.; 54, 57, 72.
Кольчицький Илько, шляхтич; 55.
Кольчицький Роман, шляхтич; 57.
Кольчицький Тимко, шляхтич; 55.
Кольчицький Хома, шляхтич; 55.
Колєр І., ученнй правник; 227,
Коморів, с.; 109.
Коморовяне, мешканцї с. Коморова; 109.
Кондрат; 56, 75.
Кондратово, с.; 182.
Конкольники, с.; 117, 118, 165.
Константинополь, м.; 95.
Конюхи, с.; 67.
Конюшки, с.; 150.
Конюшецький Михайло; 139.

Копистно, с.; 190.
Корвай, шляхтич; 155.
Кордейович Грицько; 42.
Коржева, с.; 42.
Корженович Іванко, шляхтич; 149.
Корженя Іван; 42.
Коритан, шляхтич; 47.
Корона Польска (Польща), з.; 10, 11, 41, 42.
Короткий Іван; 110.
Корш Ѳ. Є., учений лінгвіст; 98, 108.
Косів, м.; 99.
Коссакович Грицько, руський боярин; 62.
Костировичі, с.; 111, 112, 117, 120, 165, 175, 176, 199, 215.
Костомарів, історик; 75, 177.
Кочик Іван, селянин; 199.
Кочиньский Ст., економіст.; 227, 228.
Кочонів, с; 162.
Кочоновці, мешканці с. Кочонова; 162.
Кочуниць із Глумичі, дрібн. шляхтич; 170.
Кошиці, м.; 8.
Кошова, с.; 165.
Кощій, шляхтич; 157, 158.
Кравсгар Ол., історик; 238.
Крайник Грицько; 188, 189.
Краків, м.; 78, 79, 202, 212, 238, 239, 241.
Краківська земля; 127, 128.
Краківське воєводство, з.; 24.
Кракуля Борис, воєвода; 62.
Красів, с.; 182.
Красностав, с.; 68.
Крачко Семен; 67.
Кремінець, м.; 114, 219.
Кремінецьке староство, з.; 177.
Кремінецький замок; 108.
Кремянецький десяток; 115.
Криловська Успенська церков; 55.
Крим, з.; 108, 227, 233.
Кристина вдова з Грабівця; 146.
Кролина, с.; 166.
Кромидово, с.; 119, 166.
Кропивниця, с.; 28.
Кросно, м.; 24, 89, 197.
Круповичі; 102.
Крупос, боярин; 102.
Кугаїв, с.; 161, 182.
Кудин, м.; 177.
Кудринович Васько, руський боярин; 62.
Кузьма, королівский слуга; 103.
Кузьмич Васько, боярин; 63.
Кунат, княжий слуга; 54.
Кундей, королівський слуга; 103.
Курилов, печатник; 14.
Курляндия, з.; 79.
Куропатва Д., сяніцький староста; 111.
Курош, с.; 134.
Кутлубут, татарський князь; 172.
Куяви, з.; 1, 79.

Л.

Лаврентий, львівський війт; 226.
Лаврівський манастир; 55.
Ладовський Ванко, шляхтич; 175.
Ладомир Волошин; 183, 215, 216.
Лазар, вірменський лазник; 149, 151, 225.
Ланчицька земля, 128, 143, 144.
Лаппо-Данилевський, А. С., історик; 124.
Лапшино, с.; 168.
Латинів, с.; 57.
Лебінский, фільольог; 213.
Лев Данилович, князь; 3, 13, 15, 16, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 74, 77, 100, 197, 204, 205, 221.
Левицький Анатоль, історик; 220.
Левон, лучник; 108.

Лежайськ, м.; 45, 47,
Леонтович Ѳ. І., історик; 102, 238.
Лестко; 74, 75.
Летичевський повіт, з.; 130, 136.
Лешники, с.; 168.
Лешнівцї, с.: 182.
Либине Major, с.; 67.
Липиця, с.; 135, 182, 209.
Липна, с.; 182.
Липповицї, с.; 166.
Липськ, м.; 238.
Липе Липща, з.; 68.
Лисий Юрій, руський боярин; 62.
Лисичий брід; 55, 167.
Лисятичі, с.; 203.
Литва, з.; 1, 6, 40, 42, 53, 62, 74, 79, 82, 89, 102, 182, 193, 194, 209, 220, 238, 244.
Литвинів, с.; 119, 125.
Литовська Русь; 3, 64, 71, 95, 107, 114, 115, 119, 124, 134, 201.
Литовсько-Руське князївство, з.; 4.
Литовцї, нарід; 40, 42, 110.
Лїзд Степан; 54.
Лїкостром; 247.
Лїнднер Лука, львівський міщанин; 92.
Лїпіньский, історик; 197, 220.
Лїске, історик; 18, 19, 20, 238.
Лїски, с.; 42.
Лїфляндия, з.; 79.
Лозина, с.; 69, 182.
Лозїньский Владислав, історик; 92, 220, 222, 223, 224, 225, 227, 233, 237, 238, 240, 246, 248.
Локеток, король польський; 3, 4.
Лонґінов А. В., історик; 1, 3, 15, 61.
Лопатич Іван; 205.
Лопатичі, шляхоцька родина; 65.
Лопуский; 159.
Лохвицький, історик; 50.
Лошин, с.; 166.
Лоєвичі, боярська родина; 63.
Лубно, с.; 182.
Лужицї, з.; 193.
Лука, с.; 150, 156, 158.
Луцьк, м.; 15, 61, 50, 90, 226, 229.
Лучицький І. В., історик; 52, 87, 95, 201.
Лучка, робітник; 103, 111.
Лучьская волость; 50.
Львів, м.; 1, 2, 5, 9, 15, 18, 21, 23, 41, 56, 61, 63, 78, 89, 92, 100, 105, 124, 133, 140, 149, 159, 161, 181, 197, 217, 220—242, 245—247.
Львівська земля; 25, 69, 72, 95, 98, 101, 110, 111, 125, 130, 136, 138, 139, 147, 162, 165, 166, 173, 174, 177, 178, 182, 187, 197, 198, 203, 209, 210, 213, 215, 232, 234.
Львовяне; 41, 211, 233, 234, 236, 237, 245, 246.
Льодомерия, з.; 1, 4.
Льомельїно, ґенуезький купець; 92.
Любавский М. К., ученый; 95.
Любань, с. 210.
Любарт, литовський князь; 89.
Любачів, м.; 16, 168, 240.
Люблин, м.; 23, 75.
Люблинцї, мешканцї м. Люблина; 74.
Любомірский, історик; 69, 79, 89, 96, 154, 157, 158, 162.
Любомля, м.; 240.
Людвик, угорський король; 1, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 16, 28, 32, 36, 37, 232.
Людер, торунський маґістер; 61.
Ляски, с.; 166.
Лясцкі: Андрей, Бенедикт, Мартин, Стефан, шляхоцька родина; 183.

Лятичівський повіт, з.; 43.
Ляхи, нарід; 50, 74, 125, 197.
Ляхович Лаврик; 203.
Ляцко Волошин; 183.
Ляшки, с.; 125, 157, 170.
Леонгард, львівський райця; 222, 237.

М.

Мазовія, з.; 128, 143.
Маківці, с.; 182.
Макова, с.; 190.
Максимів сорок; 114.
Мала Польща, з.; 79.
Мала Русь, з.; 1, 52.
Мала Стрілка, с.; 182.
Малеховська Яхна; 137.
Малий Виник, с.; 155.
Малишевський І. І.; 239.
Мальчиці, с.; 146, 160, 209.
Манастир, с.; 182.
Манастирськ; 178.
Мандр, Вірменин; 238.
Манова, с.; 182.
Манько, лазник львівський; 149, 225.
Маргарита, невільниця; 95, 96.
Мардохей, Жид; 91.
Марково, с.; 165, 182.
Мартиново, с.; 165.
Мартинів, с.; 117, 119.
Мартиновський; 119.
Мас Іван, руський шляхтич; 67.
Maschia, вдовиця; 112.
Матвій, львівський війт; 55, 124, 155, 175, 221.
Матіїв Іван, історик; 1, 6, 10.
Матіїв, с.; 141.
Матутейович Ходко, руський шляхтич; 54, 55, 56.
Махович Ян; 238.
Мацейовский, історик; 79, 128, 140, 238.
Машків, с.; 166.
Межибожє, з.; 100, 246.
Межиброди, с.; 170.
Межиріч, Костевський замок; 95.
Мезяково, с.; 109.
Меленський, сотник; 115.
Мелетша, Вірменин; 233.
Мелешків сорок; 114.
Мелешко з Браткович, селянин; 102.
Менглї Гирей, хан татарський; 123.
Мессоперо Петро, консуль Італійців у Львові; 247.
Мехівці, с.; 42.
Миклашів; 97, 210.
Микола, ministerialis; 149.
Mykossius, шляхтич; 149.
Микула, соцький; 14, 114, 224.
Милькович В., історик; 2.
Милятин, с.; 145.
Митович Іван de Hohonów; 103.
Мишова, с.; 182.
Михайло, львівський староста; 225.
Михайло з Подвірча, ординець; 103, 104.
Михалко Яков; 149.
Михно, королївський слуга; 110.
Михно, ярославський війт; 221.
Михончиці, с.; 210.
Міклосіч Фр., учений лінгвіст; 148, 183.
Мілюков П. М., історик; 124.
Мінїч; 119.
Місковский Петро, шляхтич; 71.
Мітко, князь; 134.
Міховський Альберт, сяніцький староста; 111.
Мозирський замок; 108.
Мокрочино, с.; 182.
Молдавщина, з.; 228, 236.
Молдаович, член ради кн. Юрія Болеслава; 62.
Молибог, боярин; 60.
Молибожич Івор, боярин; 60, 75.
Молчановський Н. В., історик; 78, 100, 124.
Монтсїк, литовський виселенець; 52, 77.

Моравсько, с.; 125.
Моравцї, с.; 125.
Москва, м.; 61.
Мостиска, м.; 23, 25.
Мошкове, с.; 108.
Мошлів, м.; 115.
Мошнич Юрко, бортник; 76.
Мрохова, с.; 182, 186.
Мстислав Данилович, кн.; 5, 13, 50, 51, 52, 76, 77, 114, 174, 197, 218.
Мстислав Сьвятополкович, князь; 12, 218.
Музило, пан; 133.
Музило Михайло, бучацький-коломийський староста; 23.
Мюромська земля; 123.
Мѣшко, старий-князь; 28, 78, 80, 81.

Н.

Nagwasdonovi 148.
Нагорцї, с.; 56.
Найдорф, с.; 178.
Нараїв, м.; 155.
Нарбут, письменник; 3.
Нарушевич, історик; 6.
Нахман, львівський Жид, купець; 92.
Нашчешич Філь, шляхтич; 67.
Нашчешич Яцко, шляхтич; 67.
Небль, м.; 50.
Небльская волость; 50.
Невістино, с.; 203.
Нелятича дворище; 203.
Немирський, сотник; 115.
Нерунов, боярин; 55, 56.
Неслухів, с.; 66, 166.
Неслуховські, шляхоцька родина; 66.
Нестор, лїтописець; 50.
Нестор, каланник; 96.
Нестор, ординець; 103.
Нефед, королївський слуга; 110.
Ниговска, потік; 178.
Никель, шляхтич; 67.
Николай, шляхтич; 167, 168.
Нікітский Л. І., історик; 123.
Ніколь де Баньолї; 95.
Німцї, нарід; 39, 58, 124, 125, 197, 198, 218, 221, 227, 228.
Новгород, м.; 115, 121, 123.
Новгород Сївєрський, м.; 121.
Новгородська земля; 123.
Новгородцї. мешканцї м. Новгорода; 123, 124, 197.
Новицький І. П., ученний; 102.
Новосілки, с.; 109.
Новосїльцї, с.; 72.
Нормани, нарід; 79.
Нощі, с.; 155.
Niestrzelczka крайна; 185.
Nyeleeppko, королївський невільник; 97.

О.

Овруцьке староство; 108.
Овруцький замок; 108, 109.
Овруч, м.; 108.
Одріхово, с.; 182, 185, 186, 188, 189, 192.
Одровонж Андрій, шляхтич; 161, 234
Одровонж М. Р., каштелян і староста львівський; 23, 102, 159
Одровонж Петро, львівський воєвода; 47, 232.
Одровонжі, шляхоцька родина; 38, 48, 234
Олесько, каланник; 96, 112, 120.
Олеша, с.; 117, 118, 166.
Олешівцї, с.; 189.
Олешнїцький Андрій, шляхтич; 47.
Олешє, с.; 182, 184.
Ольговичі, княжа родина; 5.
Ольхівцї, с.; 165, 175.
Ольшаницька, крайна; 185.
Ольшаниця, с.; 182.
Оначко, шляхтич; 186, 204.
Онисим, гуменний; 119.
Онисим із Куроша; 134.
Онуфріїв манастир; 55.

Орда, осередок татарської держави; 107, 110, 111.
Оржеховский, шляхтич; 192.
Оссоліньскі, шляхоцька родина; 2, 235.
Осташ, селянин; 133.
Остра, с.; 115.
Острин, с; 156, 165.
Острица, с.; 109.
Острів, с. 42.
Острожани, с.; 168.
Острозький Данило, князь; 13.
Отек Ходор, воєвода; 62.
Офка, християнське імя Мария, жінка Болєслава Юрія, донька Гедимина; 3.

П.

Павіньский А. І., історик; 148, 193, 196, 227.
Павлїковский; 56.
Павло, королівський слуга; 103.
Павло з Луки, атаман; 156.
Павлов А. С.; 99.
Павловесело, с.; 199.
Павлович Деонизий, посол кн. Данила; 100.
Павлово дворище; 203.
Пакошовський Павло, шляхтич; 176.
Панава Ник.; 23.
Пасїчне, с.; 165.
Пасковичі: Стець, Тарас, Сташ і Онисько; 203.
Пашко; 97, 120, 173.
Пашко, бортник; 76, 104.
Пашко, з Одербурґа староста; 233.
Пелґржим, с.; 182.
Пелепельники, с.; 155.
Первольф, учений; 115.
Перемиська земля; 130, 136, 138, 139, 166, 182, 185, 198, 216.
Перемиська епископія; 55.
Перемишль, м.; 14, 15, 16, 18, 22, 56, 61, 121, 220, 221, 222, 240.
Переяслав, м.; 121.
Петка, син Кристини з Грабівця; 146.
Петриловський Павло, шляхтич; 96.
Петро з Стратина, шляхтич; 149.
Петрушевич А., історик; 54, 55, 177, 183.
Печенїги, с.; 125.
Печерський манастир; 50.
Пилович Іван; 67.
Півоцкий, польський письменник; 220.
Підбреще, с.; 148.
Підгайцї, с.; 114, 117, 118, 165, 182.
Підгаєцька Єлисавета; 118, 134.
Підгірє, з.; 99.
Підґродє, с.; 182.
Підлужани, с.: 166.
Підмихайли, с.; 182.
Підчаша, с.; 166.
Пілєцкий Отто, історик; 16.
Піц Осип Володислав, чеський, історик; 150, 185, 190, 215.
Плаз Петро, пан; 154.
Плазна, с.; 183.
Плешовицька Єлисавета; 189.
Плешовичі, с.; 149.
Пліній, римський письменник; 213.
Плішивий сорок; 114.
Плішивий Максим, сорочник; 114.
Пловцї, с.; 111, 112, 117, 120, 165.
Плона, с.; 182.
Побожє, з.; 100, 177.
Погорецький Олесько, шляхтич; 67.
Погорцї, с.; 67, 203.
Подвірцї, с.; 103.
Подвойский, уряд; 115.

Подїльщина, з.; 24, 40, 42, 43, 44, 58, 69, 78, 100, 123, 124, 138, 159.
Познань, м.; 150, 156, 213, 234, 239.
Покоссівцї, с.; 168, 171.
Покровка, с.; 55.
Полайцї, с.; 165.
Поліс6, з.; 107.
Половець, с.; 125,
Половцї, нарід; 49, 121.
Полоне, м.; 49.
Полоцьк, м.; 115.
Польща, з.; 1, 2, 4, 7—11, 15—17, 20, 22, 25, 27—29, 31, 36, 38—40, 42, 43, 48, 51, 53, 60, 62, 66, 69, 78—82, 84, 85, 88, 89, 93, 96, 98, 101, 114, 116, 122, 127, 128, 142, 146, 154, 157, 162, 164, 181, 182, 193, 194, 196, 197, 199, 210, 212, 220. 221, 226, 229, 238, 239, 241, 244.
Полява, с.; 184,
Поляки, нарід; 9, 20, 39, 40, 41, 90, 184, 198, 226, 228, 238.
Попеляни, с.; 210.
Праковче, с.; 201.
Прилуки, с.; 188.
Прильбиця, с.; 166.
Прохаска А., історик; 1, 2, 3, 5, 6, 7, 17, 21, 24, 43, 45, 47, 48, 63, 202, 207, 210, 215, 216.
Прошек, с,; 182, 186.
Пруси, с.; 110, 125.
Прусин, мешканець с. Прус; 110, 125.
Прусия, з.; 79.
Прусси, нарід; 125.
Псарцї, с.; 68.
Псков, м.; 114.
Pstestro, уряд; 115.
Пуків, с.; 117, 118.
Пуковський Сидко; 118.
Пустолоцький фільварок; 210.
Путятин, с.; 114.
Пучково, с.; 165.
Пшездзєцкий. історик, видавець; 9, 26, 229.
Пшепіорчич Гайн; 186.
Пшерчі, с.; 168.
Пшиборовський В. 78, 79.
Пясти, династия польських королїв; 238.
Пєкосїнський Фр., польський історик; 33, 39, 59, 78, 79, 80, 81, 115, 116, 193, 194, 195, 212.
Пєняжек Микола з Витович 67.
Пєняжек Станіслав, сяніцький староста; 150.

Р.

Радвоничі, дворище; 203.
Радз Данько; 176.
Радимно, м; 176.
Радинцї, с.; 166.
Радосів, лїс; 54.
Раківцї, с.; 114, 165.
Ральовский Николай; 43.
Расп, історик; 220.
Ратно, м.; 240.
Рафаїл з Ярослава, шляхтич; 45.
Рах Михайлович, боярський син; 14.
Ременовські, шляхоцька родина; 65.
Реппель, історик; 15, 33, 78, 80, 124, 193, 196, 197.
Решів, м.; 56.
Ржежабек Й., історик; 1.
Риботицкий Щепан, Волошин; 183.
Рикачевский, історик; 57, 205.
Риторовичі, с.; 54. 55, 57.
Рітеровський Бартош; 57.
Рітеровський Микола; 57.
Річ Посполита (Польща), з.; 79,
Ровно, с.; 197.
Роґозїнський Андрій 57.
Роґозїнський Павло 57.

Роґосно, с.; 54, 57.
Рожіїв, с.; 117, 165.
Рожнів, с.; 117, 119, 165.
Рожнїтів, с.; 199.
Роза Іван, львівський горожанин; 223.
Розгадів, с.; 163.
Розенкампф, історик; 122.
Роїк Сенько з Пшерч; 168.
Роман, галицький князь; 13, 61, 77.
Романови, московська династия; 218.
Романовичі, княжа родина; 1, 2, 4, 10.
Роневичі, с.; 178
Россия, з.; 49, 68, 71, 77, 79, 87, 95, 101, 102, 107, 108, 109, 114, 115, 122, 123, 125, 130, 134, 136, 146, 202, 239.
Ростислав, князь; 60, 75, 219.
Ростиславичі, княжа родина; 218.
Росуш; 171.
Рошейовська Ядвіґа; 118.
Рошейовський Іван; 118.
Рошновський (з Рошнова) Петро; 119.
Рудники, с.; 182
Рудоловичі, с.; 199.
Румлєр, професор історик; 156, 193.
Румуни, нарід; 183, 185, 215.
Русини-Украïнцї, нарід; 3, 20, 39, 62, 67, 89, 90, 125, 174, 184, 197, 215, 218, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 237.
Руссето, Італїянець з Берґамо; 92.
Руссильон, м.; 87.
Русь, з.; 1, 3—6, 8—10, 12, 13, 16, 17, 20, 23—25, 32, 37, 38, 39 42, 43, 46, 48—52, 54—59, 61—63, 65, 66, 68, 74, 79, 87, 90, 91, 93, 95, 100, 105, 107, 121—127, 130, 136, 142, 146, 155, 159, 161, 164, 166, 167, 169, 170, 172, 173, 197, 200, 201, 203, 205, 209, 227—229, 232, 238, 239, 240.
Рушевичі, с.; 55.
Рязанська земля; 123.
Рязанське княжївство, з.; 107.

С.

Савка, королївський слуга; 110.
Садовоє, с.; 51.
Садок Баронч, історик; 226.
Сайн, сяніцький горожанин; 186.
Сайн Василь з Добри; 148.
Сайн Осип, син Василя; 148.
Сайн Пашко піп, син Василя; 148.
Самбір, м.; 17, 57.
Самбірська земля; 72, 177, 178, 180, 182, 184, 185, 188, 189, 192, 193, 197, 199, 202, 205, 212, 213, 214, 215.
Sandiuogius, шляхтич; 141.
Сандомир, м.; 241.
Сандомирська земля; 128.
Сандомирське воєводство, з.; 24.
Сандомирський Бартко, війт у Сяноцї; 78.
Саранчуки, с.; 117, 119, 165.
Сарацени, нарід; 224, 230, 231, 234.
Свидригайло, литовско-руський князь; 58.
Свирза, с.; 182.
Свистильницький, шляхтич; 96.
Севонч Вірменин; 233.
Семенович Игнат, королївський слуга; 110.
Семенович Нефед; 110.
Семенович Савка; 110.
Семенович Ходор; 110.
Семигородщина, з.; 184.
Сергієнко (М. Грушівський) історик; 78, 100.

Сивич, с.; 124, 196.
Сивка, р.; 178.
Синявський, пан; 104.
Сенко, селянин; 133.
Сїмеч М.; 100, 101, 182.
Скарбек Воченський; 119, 158.
Скибич Василь; 204.
Скода Іван; 186.
Сколошево, с.; 170.
Славяне; 114, 148, 150, 152, 175.
Словаки, нарід; 150, 215.
Словаччина, з.; 150.
Слупський, пан; 158.
Случа, р.; 177.
Смерекїв, м.; 72, 105, 106.
Смоленськ, м.; 121.
Смолицький, шляхтич; 170.
Смолька, історик; 6, 28, 78, 80, 81.
Снятин, м.; 23, 157, 240.
Собінь, с.; 189.
Собненська крайна; 185.
Собєстиянський, учений історик; 80, 148, 153, 175.
Созанський манастир; 55, 56.
Сокаль, м.; 240.
Сокіл, р.; 178.
Соколів, м.; 222.
Сокольники, с.; 168.
Соловйов, історик; 107, 110.
Солониця, р.; 178.
Солонка, с.; 96, 97, 98, 101, 103, 104, 105, 106, 110, 111, 151, 162, 168.
Солонка велика; 106.
Солонка мала; 106.
Сомино, с; 51.
Спасівський манастир; 55.
Спитко Мельштинський; шляхтич; 17, 47, 63, 105.
Спрова, с.; 161.
Сроки, с.; 182.
Ставіский Едм., історик; 78, 214.
Ставно, с.; 166, 182.
Ставчани, с.; 166, 198, 209, 211.
Стадницький А., історик; 2, 6, 38, 181, 182, 183, 184, 185, 189, 190, 191.
Стан, шляхтич; 103.
Станїслав, шляхтич; 65, 66.
Станїслав з Щепержів, шляхтич; 92.
Станко, піп; 150.
Станково, с.; 148.
Старжеховський, староста; 179, 180.
Стенька Разін; 75.
Стефан, молдавський господар; 105.
Стехер Григорий, львівський міщанин; 174.
Stiborius з Вишнї; 162.
Стольськ, с.; 182.
Страдовський Микола, судя Жидів; 243.
Стратин, с.; 149.
Страшевичі, с.; 55.
Страшовицький манастир; 56.
Стрвяжська крайна; 185.
Стреіська крайна; 185.
Strzeczów, шляхтич; 94.
Стрий, м.; 242.
Стрийське староство, з.; 203, 206.
Стрілковичі, с.; 55.
Стрілковцї, мешканцї с. Стрілкович; 167.
Стронятин, с.; 238.
Строский Станїслав, шляхтич; 199.
Стрятин, с.; 166, 182.
Ступницький Іван Дзирець; 215.
Ступницький Климашко; 215.
Ступницький Юрий, волоський воєвода; 185, 215.
Судислав, боярин; 12.
Судїч, боярин; 60.
Суздальська земля; 123.
Супрун, шляхтич; 65, 66.
Сурожцї; 124, 197.
Суходоль, с.; 182, 187.
Сучава, м.; 228.

Сьвістельницький Яцко; 118, 134, 146.
Сьвятополк Ростиславич, князь; 218.
Сьвятослав, князь; 83.
Сян, р.; 71, 168.
Сяник, м.; 15, 16, 17, 18, 19, 21, 78, 124, 147, 188, 189, 196, 197, 216.
Сяницька земля; 70, 72, 111, 138, 158, 165, 177, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 191, 197, 209, 241.
Сяницька крайна; 185.
Сяницьке староство; 111.
Сяницький замок; 111, 112, 117, 151.
Сяночок, с.; 111, 112, 165.
Сярчинський; 226, 228.
Свмушовський Іван, шляхтич; 177
Свнінські, шляхоцька родина; 38.
Свредзька земля; 37.
Свріївич В. І., історик; 14, 87, 107, 121, 123.

Т.

Таїч, Вірменин; 233.
Тарасович Роман, шляхтич; 55.
Тарасович Федько, шляхтич; 55.
Тарасович Юрко, шляхтич; 55.
Таржимянський Іван, шляхтич; 162.
Тарновиска, с.; 182.
Тарновські, шляхоцька родина; 38.
Татаре, нарід; 3, 5, 6, 42, 43, 60, 66, 77, 90, 93, 94, 99, 100, 101, 105, 107, 110, 123, 124, 125, 140, 142, 172, 228, 231, 237, 238.
Татаринів, с.; 125.
Татаринович Сенько; 55, 57, 205.
Татарщина, з.; 77.
Тенеган, Вірменин; 233.
Тенчин, м.; 68.
Тенятники, с.; 142.
Теодозий Печерський; 228.
Теодор Димитрий, руський князь; 228.
Теодор Дмитрієвич (Теодор Любартович), великий князь волинський; 18, 229, 230.
Тептукович Васько, маґнат; 42.
Теребовельська земля; 42, 72, 138, 197, 210.
Теребовля, м.; 241.
Терлецький Михайло, піп; 56, 57.
Тернова горішня, с.; 190.
Терничів, с.; 165, 172, 176.
Тетерів, р.; 100, 101.
Тетеровчане; 115.
Тивно, с.; 97, 104.
Тирава Волоська; 111, 182.
Тирава сільна, с.; 111, 112, 165, 170, 175.
Тишів, с.; 240.
Тлумач, с.; 119.
Толак, Вірменин; 233.
Топольничани, с.; 167.
Торчево, с.; 125, 126.
Трансильванїя, з.; 177.
Трепча, с.; 72.
Триндала Ян, каменецький горожанин; 223.
Тройден, князь, батько кн. Юрія Болеслава; 3, 125.
Трубка, шляхтич; 199.
Турґенев; 57.
Туреччина з.; 236.
Турзинка, с.; 182.
Турів, м.; 121.
Туркавський М., історик; 17.
Турки, нарід; 99, 100, 105, 149.
Туркович Мелетий, княжий слуга; 54.
Туровський, історик; 58.
Туровський Вячеслав, боярин; 121, 238.
Тутень, литовський виселенець; 52, 77.
Тучне, с.; 182.
Тюрінґ, м.; 245.

У.

ґр. Уваров, археольоґ; 193.
Угерцї, с.; 125.
Угорська Русь, з.; 150.
Угорщина, з.; 1, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 43, 53, 60, 67, 177, 183, 184, 215.
Угри, нарід; 6, 9, 10, 39.
Угринів, с.; 125.
Угровськ, с.; 125, 126.
Україна, з.; 52, 74, 78, 100, 107, 164, 196, 226, 233, 239, 246.
Улич, с.; 69, 75, 111, 112, 113, 150, 151, 165, 170, 185, 199.
Улїб, тисяцький; 121.
Устрицький, крайник; 185.

Ф.

Федір, шляхтич; 66, 67, 149.
Филип, Вірменин; 115.
Филиппович Василь; королївський слуга; 110.
Филиппович Міхно, королївський слуга; 110.
Філєвич І., історик; 1, 2.
Фльоренция, м.; 87, 95.
Фодорко Давидович; 51.
Фортунатов Ф. Ф., учений лїнґвіст; 102.
Франки, нарід; 247.
Франциск із Папиї, богатий Італїянець; 92.
Фридеркович Юрій зі Львова; 173.
Фрідро з Плешович; 149.

Х.

Харків, м.; 80, 153, 175.
Хартахай, письменник російський; 172.
Хачебей, татарський князь; 172.
Хвилець: Климко, Лучка, Хведько; 203.
Хелміцький Андрій; 187.
Хлїбичин, с.; 149.
Хмельник, м.; 240.
Ходецкі, шляхоцька родина; 38.
Ходинєцкий, історик; 220.
Ходор, каланик; 96, 175.
Ходор, королївський слуга; 110.
Ходор Отек, боярин; 15.
Ходор, procurator; 149.
Холм, м.; 125, 197, 239, 240.
Холмська земля; 128.
Холмський собор; 55.
Хомиково, с.; 182.
Хоростків, с.; 42, 98, 166.
Хотинська волость; 115.
Хотко, шляхтич; 67.
Хотловський, шляхтич; 103.
Хохонів, с; 101.
Храпек, шляхтич; 199.
Христофор, львівський митник; 67.
Христофор, купець Італїянець; 92.
Хростовицї, с.; 166.
Хростовицький, атаман; 103.

Ц.

Цапля, с.; 184.
Цветків, с.; 95.
Цигани, с.; 69.
Цирковичі, дворище; 203.
Цїшовський Ян, каштелян і староста краківський; 23.
Цтібор, воєвода перемиський; 16.

Ч.

Чайковцї, с.; 205.
Чаплє, с.; 182.
Чарковський Ян; історик; 9.
Чарношовицї, с.; 166.
Чарторискі, шляхоцька родина; 21, 202.
Часники, с.; 182.
Чацкий Т., історик; 58, 182, 238.
Чаплиця, дворище; 205.

Чегрів, с.; 165.
Ченятники, с.; 158.
Чеперів, с.; 65.
Чеперовські, шляхоцька родина; 66.
Червона Русь, з.; 1—12, 16, 17—22, 24—27, 32—44, 48, 53, 54, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 84, 85, 86, 93, 94, 95, 101, 111, 114, 118, 120, 122, 126, 127, 130, 131, 136, 138, 144, 162, 165, 182, 184, 190, 196, 198, 199, 201, 203, 206, 207, 209, 211, 214, 215, 219, 221, 234, 243.
Чергова, с.; 197.
Черкасси, с.; 45.
Черкес Ганушко, львівський райця; 223.
Чернава з Нощ; 155.
Чернигів, м.; 121.
Чехи, нарід; 15, 39, 62.
Чехів, с.; 125.
Чехія, з.; 15.
Чешибіси; 96.
Чешикович Юрко; 186.
Чешки, с.; 125.
Чирган; 95.
Чирник, шляхтич; 66.
Чичерін Б. Н., історик; 87.
Чичовицький Станко; 203.
Чишеік Андрій, шляхтич; 155.
Чишеік Христин, шляхтич; 155.
Др. Чоловський Олександер, управитель міського архіва у Львові; 220.
Чолхан, с.; 42, 183.
Чремхів, с.; 165.
Чурило, шляхтич; 173.
Чурилова Анна; 149, 159.
Чучинський, історик; 1.

Ш.

Шавно, с.; 182, 185, 188, 189, 190, 191.
Шайноха, історик; 41.
Шамотульський Викентий, шляхтич; 65.
Шаравці, с.; 43.
Шараневич І., історик; 2, 38, 41, 76, 205, 220, 226.
Шварно Данилович, князь; 14, 74, 101, 173.
Шептиці, с.; 55.
Шептицькі, шляхоцька родина; 55, 56, 57.
Шестовича дворище; 203.
Шиманов, історик; 52.
Шимкова М. Катерина; 201.
Шишка, селянин; 145.
Шкло, с.; 155.
Шлезьк, з.; 79, 193.
Шорниця (Зарниця) с.; 182.
Шпакович; 199.
Штернберґ, історик; 238.
Штутґардт м. 227.
Шустволковє, с.; 172.

Щ.

Щавне, с.; 150.
Щирець, м.; 105, 106, 225.

Ю.

Юзефович, історик; 220, 227.
Юрговицький Пелка, сяніцький війт; 196,
Юрий Данилович, холмський, князь; 1.
Юрій Львович, князь; 13, 55, 75, 167.
Юрій, львівський лазник; 149.
Юркевич Давидович, Фодорко; 51.
Юрково дворище; 203.
Юрковський Павло; 161.
Юрша; 96.
Юхно з Станкова; 148.
Юшко, соцький львівський; 14.

Я.

Яблониця, с.; 199.
Ягелло, польський король: 10,

11, 17, 26, 40, 41, 42, 43, 56, 57, 69, 70, 71, 81, 158, 183, 198, 200, 211, 215, 222, 232, 241, 245.
Ягеллони, польська королівська династия; 238.
Яґіч Ватрослав, учений славіст 99, 227.
Ядвига, королева польська; 10, 41, 159, 166.
Якимово, с.; 165.
Яків, стольник кн. Данила; 60.
Якобіч Мартин, селянин; 101.
Яковець (Іванко), парубок панський; 90.
Ямниця, с.; 69, 72.
Ян Ольбрахт, польський король; 105.
Янецкий Маркил, історик; 239.
Янчин, с.; 141.
Яриловці, с.; 56.
Яромирович Хотко; 62.
Ярополк Із'яславич кн.; 50.
Ярополково дворище; 203.
Ярослав, князь; 50, 218.
Ярослав, м.; 16, 17, 221, 229.
Ясельска, с.; 157.
Ясенів, с.; 182, 186, 187.
Ясенський Павло, пан; 186, 187.
Ясїнський Леонард, шляхтич; 176.
Яслиска, с.; 182, 197.
Ятвишин; 110.
Ятвяги, с.; 125.
Яцко, шляхтич; 96, 118.
Ячнище, с.; 182.

Є.

Єзів, с.; 182.
Єлисавета, угорська королева; 230, 231, 232.
Єльський Ол.; 78.
Єрусалим, м.; 124, 239.
Єшовський Іван, шляхтич; 155.
Єфименкова І. Я., 164, 201.

1990
И-83.667/2пр.
БІБЛІОТЕКА МОНАСТИРЯ
ОО. ВАСИЛІЯН В ЖОВКВІ
342